

**Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta**

Disertační práce

**Principy mezináboženského dialogu
z hlediska husitské teologie**

**The Principles of the Interfaith Dialog
in Standpoint of Husite Theology**

**Doktorský studijní program: Teologie
Studijní obor: Husitská teologie**

**Školitel:
Prof.ThDr. Zdeněk Kučera**

**Autor:
Mgr.Tomáš Procházka**

Praha, 2018

Tato práce je věnována in memoriam průkopníku Ájurvédy, indickému lékaři Dr. George Eassey, který mě k jejímu napsání inspiroval. Poděkování za cenné duchovní vhledy patří též jeho ženě Haně Eassey a nativním učitelům Marku Smithovi a Pablu Russellovi. Moje velké poděkování patří školiteli prof. Zdeňku Kučerovi za vedení této práce, inspiraci i celé jeho životní dílo. Dále bych chtěl poděkovat doc. Jiřímu Vogelovi za podněty a věcnou kritiku a své rodině za trpělivost a podporu při psaní.

„Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci s názvem „Principy mezináboženského dialogu z hlediska husitské teologie“ napsal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze, dne 12.4.2018

.....
Tomáš Procházka

Obsah

Úvod	7
1. Církev československá (husitská) a její teologická fakulta ve vztahu k mezináboženskému dialogu	13
1.1 <i>Východisko pro mezináboženský dialog v teologii CČS(H)</i>	14
1.2 <i>Přehled tématických prací teologů CČSH</i>	16
1.3 <i>Členství CČS(H) v International Association of Religious Freedom (IARF)</i>	17
1.4 <i>Mezináboženský dialog na akademické půdě Husitské teologické fakulty (HTF UK)</i>	20
1.4.1 <i>Religionistika na HTF UK</i>	21
1.4.2 <i>Konference s mezináboženskou tematikou</i>	22
1.5 <i>Shrnutí</i>	25
2. Mezináboženský dialog v České republice	26
2.1 <i>Společnost křesťanů a židů (SKŽ)</i>	26
2.2 <i>Nadace světový étos – centrum Prokopios v Sázavě</i>	29
2.3 <i>Mozaiky z.s. Platform Dialog</i>	30
2.3.1 <i>Činnost platformy Mozaiky</i>	32
2.4 <i>Iniciativa Společný hlas</i>	38
2.5 <i>Společnost pro mezináboženský dialog</i>	40
2.5.1 <i>Činnost sdružení</i>	40
2.6 <i>Nadace Fórum 2000</i>	41
2.6.1 <i>Reflexe principů mezináboženského dialogu v tématech Fóra 2000</i>	42
2.6.2 <i>Shrnutí hlavních tezí konferencí</i>	47
2.6.3 <i>Zhodnocení mezináboženského dialogu na Fóru 2000 na pozadí následného společenského vývoje v České republice</i>	48
2.7 <i>Projekty a hnutí související s mezináboženským dialogem v ČR</i>	52
2.8 <i>Zhodnocení</i>	56
3. Mezináboženský dialog ve světě	58
3.1 <i>Exkurs: Z historie „oficialit“ moderního mezináboženského dialogu</i>	58
3.2 <i>Badatelský dialog</i>	60
3.3 <i>Experimentální dialog</i>	71
3.3.1 <i>United Religions Initiative (URI)</i>	72

3.3.2 Mnišský mezináboženský dialog (Monastic Interreligious Dialogue)	73
3.3.3 Zhodnocení	76
4. Principy mezináboženského dialogu v soudobé diskusi	77
4.1 <i>Typologie mezináboženského dialogu. Pavel Hošek</i>	77
4.1.1 Exklusivismus	79
4.1.2 Inklusivismus	80
4.1.3 Pluralismus	81
4.1.4 Postpluralismus	83
4.1.5 Dialogický princip v oblasti mezináboženského dialogu	84
4.1.6 Shrnutí. Kontury nového paradigmatu – budování vyššího vědomí	85
4.1.7 Exkurs: Řešení problému zla ve světě (teodicea)	86
4.2 <i>Teologie mimokřesťanských náboženství. Vladimír Boublík (1928-1974)</i>	89
4.3 <i>Mezi východem a západem. Raimon Panikkar (1918-2010)</i>	93
4.4 <i>Projekt světového étosu Hanse Künga</i>	99
4.4.1 Teologická koncepce Hanse Künga ve srovnání s husitskou teologií	100
4.4.2 Křesťanství a světová náboženství	104
4.5 <i>Ivan Štampach - Překonávání hranic náboženských forem</i>	107
4.5.1 Otázka synkretismu	109
4.6 <i>Shrnutí diskuse o mezináboženském dialogu</i>	111
5. Reflexe Husitské teologie	113
5.1 <i>Univerzalizmus a evolucionismus v základech husitské teologie</i>	113
5.1.1 Univerzalizmus	115
5.1.2 Evolucionismus aneb dynamika dějin a řád světa v myšlení Karla Farského	118
5.2 <i>Filosofické kořeny personalistického obratu v husitské teologii</i>	121
5.3 <i>Pojem osoby</i>	125
5.4 <i>Pojetí náboženské zkušenosti v husitské teologii</i>	128
5.5 <i>Pojem zpřítomnění v eucharistii a v ontologii</i>	132
5.6 <i>Trinitární model v dialogu náboženství</i>	137
5.7 <i>Zhodnocení reflexe</i>	142
6. Principy mezináboženského dialogu z hlediska husitské teologie	144
6.1 <i>Dialogický princip</i>	144
6.2 <i>Personalistický princip</i>	145

6.3 Univerzalistický princip	145
6.4 Racionalistický princip	146
6.5 Evolucionistický princip	146
6.6 K principům mezináboženského dialogu	147
7. Závěr	149
7.1 Shrnutí a hodnocení práce	149
7.2 Teologie mezináboženského dialogu	150
7.3 Význam biblického personalismu v mezináboženském dialogu pro globalizovaný svět	154
Seznam použitých pramenů, literatury a dalších zdrojů	157
Primární literatura a prameny	157
Sekundární literatura v anglickém jazyce	162
Užité encyklopedie a slovníky	162
Užité sborníky a přednášky	163
Elektronické dokumenty v anglickém jazyce	163
Elektronické dokumenty v českém jazyce	164
Jmenný rejstřík	165
Přílohy	169
Příloha 1. Exkurs k průběhu jednotlivých ročníků mezináboženského dialogu na konferencích Nadace Fóra 2000	169
Příloha 2. Přehled mezináboženských projektů a pracovišť ve světě	194
Příloha 3. Preambule United Religions Initiative	196
Příloha 4. Prohlášení ke světovému étosu	198
Summary	202

Úvod

Definice

Mezináboženský dialog je sběrný pojem pro mnohotvárný proces specifické mezilidské komunikace, založený na sdílení duchovních zkušeností a náboženských postojů mezi věřícími rozdílných náboženských tradic. Může mít formu odborné reflexe, sdílení osobní náboženské zkušenosti, komparace jednotlivých náboženských systémů, výzkumu historických, politických a sociálních vazeb, společných obřadů, modliteb a oslav náboženských svátků, případně kombinace uvedených forem. Z filosofického hlediska dnes vykazuje některé postmoderní rysy: klipovitost poznání, pokus o syntézu tradičně neslučitelných názorových systémů, absenci středu jako oslavu různosti, kritický holismus, virtuální i praktický komunitarismus.¹ Akademický zájem o mezináboženský dialog se zdaleka netýká jen teologie. Z povahy věci je interdisciplinárním konceptem, zahrnujícím celou řadu oborů, vedle mateřských oborů teologie, filosofie a religionistiky se v praktické rovině dotýká sociologie, politologie, lingvistiky, teorie komunikace a psychologie, v teoretické rovině pak antropologie, historiografie, fenomenologie, ale i lékařství, biologie a dalších přírodních věd.² Mezináboženský dialog je z křesťanského pohledu plodem moderní teologie náboženství, ovšem nelze si jej představit bez vztahu k sekulárnímu světu, jehož problémy se zabývá (migrace, integrace, interkulturní vztahy, multikulturalismus, mírová koexistence, oborová spolupráce).

Český pojem mezináboženský dialog vznikl překladem z anglického *interreligious dialogue*, popř. významově přesnějšího ekvivalentu *interfaith dialogue*. V euroamerickém kontextu se jím označuje z poválečného ekumenismu vzešlá potřeba a praxe sbližování a snahy o porozumění mezi jedinci a skupinami různých kulturních a etnických vzorců a náboženských přesvědčení, kteří se v globalizovaném postkoloniálním světě nutně potkávají, žijí vedle sebe a asimilují v odlišném kulturním prostředí. Jde o dialog, ve kterém se věřící a stoupenci různých náboženství „dobrovolně otevírají spolupráci a vzájemnému poznávání své víry a hodnot, aby tak překonali a došli smíření starých křivd, přiblížili se poznání o životě víry věřících jiných vyznání, dosáhli respektovanějšího postavení v sekularizované společnosti a společného působení v ní na základě etických a sociálních hodnot těchto

¹srov. GRENZ, Stanley J. *Úvod do postmodernismu*, kap.2

²např. teorie mentalit: KYSUČAN, Lubor. Sřtět civilizací, nebo sřtět mentalit?, in: Oficiální webové stránky Sedmá generace – společensko-ekologický časopis „Sřtět civilizací nebo sřtět mentalit?“ [online], [citováno 2018-01-16]URL:<http://www.sedmagerace.cz/text/detail/stret-civilizaci-nebo-stret-mentalit-1-dil>
<http://www.sedmagerace.cz/text/detail/stret-civilizaci-nebo-stret-mentalit-2-dil>
neuroteologie: NEWBERG, Andrew, D'AQUILI, Eugene. *Why God won't go away. Brain Science and the Biology of Belief*, New York : Ballantine Book by Random House, 2002. ISBN 0-345-44034-X

vyznání, ale také došli ke vzájemnému společnému obohacení náboženského prožívání.“³ Dá se říci, že hlavním cílem mezináboženského dialogu je mírové soužití lidí různých národů, kultur a náboženství v lokálním i globálním měřítku.

Rozbor problematiky

V rámci diskuse o vhodných formách vedení mezináboženského dialogu, všímá si přední z českých protagonistů mezináboženského dialogu, Ivan Štampach, důležitosti pojetí pravdy vzhledem ke struktuře náboženského vnímání: „V praxi se běžně mluví o dialogu mezi náboženstvími, ale dialogický model nebyl zatím přijat a vysvětlen jako reálná alternativa. Mohu uznat pluralistickou tezi, že každý má svou pravdu, ale mohu ji rozebrat a konfrontovat se zkušeností. Mohu pak dojít ke zjištění, že nikdo si sám se svou pravdou nestačí. Pravdu nemáme v tom smyslu, že bychom ji ‚vlastnili.‘ Jsme spíše pravdě zavázáni a můžeme se jí blížit. Nemělo by se podceňovat to, že jazykem přizpůsobeným imanenci se hovoří o transcendentní skutečnosti. To je možné vždy jen s relativní platností. Vždy jen analogicky. Může jít o pravdivé výpovědi, leč nikoli plně výstižné. Konfrontací dílčích pravd mohu své nedokonalé pochopení božské skutečnosti doplnit a rozvinout. A mohu prospět druhým svými podněty. Svědectví o vlastní víře není v tomto pojetí obtěžováním druhých. Druzí mé svědectví potřebují. Nemusím být výlučný, ale mohu své sdělení pokládat za jedinečné a univerzální. Dialog pak může usnadnit společnou cestu k duchovnímu cíli. Mohu cestu druhých interpretovat podobně jako inkluzivisté, ale musím připustit vzájemné zahrnutí.“⁴ Klíčová otázka pravdy předjímá hlavní úskalí dialogu a předpokládá etické kvality a intelektuální zodpovědnost, které se od účastníků mezináboženského dialogu očekávají.

Přehled dosavadních poznatků

V oblasti mezináboženského dialogu jsou v této práci reflektovány zejména badatelské výsledky Hanse Künga a Pavla Hoška, v oblasti husitské teologie se opírám především o díla Zdeňka Trtíka a Zdeňka Kučery. Podrobnější přehled poznatků v oboru⁵ je vzhledem ke svému rozsahu zařazen do kapitoly 3 a 4.

³DĚKANOVSKÁ, Kateřina. *Křesťansko-muslimský dialog v Evropě*, str.17

⁴ŠTAMPACH, Ivan. *Mezináboženské vztahy*, in: Dingir, 3/2003, s. 84-88

⁵Mezináboženský dialog není vědou, ale z akademického hlediska spíše praktickou součástí oboru religionistiky. Ve své práci jej nazývám vědeckým oborem pouze v tomto smyslu. Srov. „Otázka pochopení vnitřní struktury náboženství zahrnuje dialektiku mezi pozorováním účastníka a dialogickým (interpersonálním) vztahem s přívrženci druhé víry.“ In: Encyclopaedia Britannica, „*Topic: Study of Religion*“ [online] [citováno 2018-04-04] URL: <https://www.britannica.com/topic/study-of-religion>

Pro správné uchopení problému a přípravu pro praxi mezináboženského dialogu je důležité si uvědomit určitá hermeneutická pravidla. Jedním z nich je fakt, že úspěšný mezináboženský dialog nemůže být sám o sobě indiferentní diskuzí o abstraktních systémech či ideálních typech náboženství, nýbrž především rozhovorem mezi věřícími těchto náboženství. Vždy půjde o osobní svědectví, o individuální interpretaci víry konkrétních lidí, ať už se bude týkat akademické diskuse či terénní spolupráce. Předkládaná disertační práce má ozřejmit, že toto pravidlo je vlastně ekvivalentem personalistického konceptu v husitské teologii jako základu pro porozumění transcenci mezi osobnostmi ve vztahu já-ty, ve kterém se předpokládá působení ducha.⁶ Otec mezináboženského dialogu Wilfred Cantwell Smith v tom smyslu akcentuje metodu imaginativního vcítění,⁷ přičemž ordináři zůstává studium svatých Písem a pramenů náboženské tradice partnera dialogu. K tomu je třeba prověřit tezi, vyslovenou např. Hansem Küngem v jeho dialogických pokusech,⁸ kongeniální s tvrzením W.C.Smithe, že „víra jiných lidí není od té naší tak odlišná, jak jsme se naučili předpokládat.“⁹ Takový dialog může být snahou o objevování univerzální antropologické konstanty, či etické invarianty (minimální morálky) v náboženských systémech.¹⁰

Hypotéza

Porozumění argumentaci v dialogu záleží v takovém teologickém poznání pravdy, jehož základem je zkušenost s neduálními vědomím¹¹ (nadpolární dimenzí).¹² Obecně křesťanským východiskem pro takovou zkušenost může být osobní poznání univerzální hojnosti božích darů, která je cílem i pravdou.¹³ V antitezi zde stojí pragmatický dualismus ve

⁶TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství*, s.147

⁷*Sborník Mezináboženský dialog se zřetelem k tzv. abrahámovským náboženstvím*. VOJTÍŠEK, Zdeněk. Podněty W.C. Smithe pro praxi mezináboženského dialogu, s.52

⁸KÜNG, Hans; STIETENCROON, Heinrich von. *Křesťanství a hinduismus*, s.216

⁹*Sborník Mezináboženský dialog se zřetelem k tzv. abrahámovským náboženstvím*. VOJTÍŠEK, Zdeněk. Podněty W.C. Smithe pro praxi mezináboženského dialogu, s.55

¹⁰Problémem je, že z hlediska hermeneutiky neexistuje konceptuální konsensus mezi náboženstvími ani ve způsobu a metodě studia náboženství, protože to, co je v jednom nosné, je v druhém marginální. Srov. Encyclopaedia Britannica, „*Topic: Study of Religion*“ [online] [citováno 2018-04-04] URL: <https://www.britannica.com/topic/study-of-religion>

¹¹RIDLEY, Charles. *Ticho a klid. Kraniosakrální biodynamika a evoluce vědomí*. Praha : Maitrea, 2016. 244 s. ISBN 978-80-7500-226-6. ROHR, Richard. *Nahá přítomnost*. Praha : Cesta, 2013. 169 s. ISBN 978-80-7295-169-7. Srov. TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství*, s. 90-92, 108-112; Encyclopaedia Britannica. „*heslo advaita*“ [online] [citováno 2018-01-16] URL: <https://www.britannica.com/topic/Advaita-school-of-Hindu-philosophy>

¹²VOGEL, Jiří. *Karl Heim v diskusi teologie a přírodních věd*, s.57-81; srov. TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.71-75

¹³v kritickém promýšlení etického maxima: „Milujte své nepřátele, číňte dobře, půjčujte a nic nečekejte zpět. A vaše odměna bude hojná: budete syny Nejvyššího, neboť on je dobrý k nevděčným i zlým.“ Lk 6,35

smyslu různá etika, různá pravda.¹⁴ V dichotomii těchto tezí lze teoreticky (badatelsky) a prakticky (experimentálně) prověřovat dva civilizační a hodnotové přístupy, z nichž jeden je správný.

V mezináboženském dialogu proto nejde v první řadě o diskusi nad výklady svatých textů, na jejichž základě se argumentuje, ale o postoj elementární rovnosti lidí. Skutečné či domnělé rozdíly mezi kulturami a náboženskými systémy lze chápat z hlediska evoluce, jako průběžný výsledek procesu dějin mentalit.¹⁵ Tyto rozdíly nemohou být smazány, ale mohou být paradigmaticky překonávány společným studiem konceptů transcendence. **Jako hypotézu pro tuto práci jsem stanovil předpoklad, že úspěch mezináboženského dialogu spočívá v ontologickém pochopení člověka jako nepředmětné osobnosti.**¹⁶ Za tím účelem jsem se v této práci zaměřil na rozvinutí personalistického a trojičního konceptu husitské teologie jako možného základu pro teologii mezináboženského dialogu.

Cíle

Hlavním teologickým záměrem práce je provést aplikaci biblického personalismu na mezináboženský dialog, což je z pozice tradiční teologie novum, a formulovat základní principy pro mezináboženský dialog z hlediska husitské teologie. Cílem je prokázat, že Církev československá husitská a její teologická škola disponuje navzdory své geografické partikularitě ekumenickým potenciálem, aplikovatelným na mezináboženský dialog a formulovat teologický základ pro takovou aplikaci. Průvodní průzkumy mají za úkol zhodnotit vedle církevních a univerzitních počínů také občanské aktivity v mezináboženském dialogu v České republice a podniknout sondu do teorie a praxe mezináboženského dialogu ve světě. K prohloubení znalostí o teorii a praxi mezináboženského dialogu pomůže rozbor prací vybraných autorů. Naplněním cíle práce je reflexe specifického pojetí pojmu osoby a trojičního modelu v husitské teologii a její kontextualizace s mezináboženským dialogem. V závěru se kriticky vyjádřím k výsledkům bádání a načrtnu možnosti dalšího rozvoje.

Struktura práce

První kapitola zkoumá předpoklady husitské teologie pro mezináboženské vztahy v historii, literatuře a praxi Církve československé (husitské) a její teologické fakulty.

¹⁴srov. FUCHS, Jiří. *Morálka bez mezí? Krize etického myšlení*. Praha : Academia Bohemica, 2017. 194s. ISBN 978-80-9044-697-7

¹⁵LENDEROVÁ, Milena. *Úvod do studia kulturních dějin*. Univerzita Pardubice, 2007. [online] [citováno 2018-02-03] URL: <http://uhv.upce.cz/upload/lenderova/tema07/p07.htm>

¹⁶srov. TRTÍK, Zdeněk: *Vztah já-ty a křesťanství*, s.96

V druhé kapitole předkládám seznam a charakteristiku organizací a hnutí v oblasti mezináboženského dialogu v České republice a ve třetí kapitole stručný přehled badatelské činnosti a praktických modelů mezináboženského dialogu ve světě. Čtvrtá kapitola prohlubuje látku rozbořením přístupů k mezináboženskému dialogu u vybraných teologů a religionistů: shrnutím typologie mezináboženského dialogu podle Pavla Hoška, rozbořením teologie mimokřesťanských náboženství Vladimíra Boublíka a konceptu homeomorfní ekvivalence Raimona Panikara, představením projektu světového étosu Hanse Künga, a kritickým hodnocením mezináboženského dialogu a sdílené náboženské identity od Ivana Štampacha. V teoretickém i praktickém horizontu tak disertace poskytuje základní orientaci a vhled do problematiky. V páté kapitole jsou promyšleny koncepty univerzalizmu, evolucionismu a biblického personalismu, které specifikují filosofické a teologické postoje husitského bohosloví k mezináboženskému dialogu, na jejichž základě jsou v šesté kapitole formulovány jeho základní principy. Závěrečná část shrnuje výsledky bádání, hodnotí argumentaci k hypotéze a nastiňuje perspektivy oboru.

Metodika

Metodika práce je vzhledem ke své interdisciplinární povaze kombinovaná. Kapitoly 1.-3. jsou zpracovány standardní vyhledávací a popisnou metodou v literatuře a internetových zdrojích. Kapitola čtvrtá, uvádějící do soudobé oborové diskuse, je vypracována analytickou formou přehledových studií vybraných autorů a rozbořením jejich souvisejících prací tak, aby byly zřetelné specifické metodické přístupy autorů k tématu mezináboženského dialogu. Kapitola 5. je odbornou reflexí hlavních témat husitské teologie a je zpracována interpretační induktivní metodou. Teze kapitoly 6. jsou jako vlastní badatelský výtěžek práce syntézou.¹⁷ Závěrečný komentář k hypotéze je z vědeckého hlediska verifikací podmíněnou vzhledem k inovativní a experimentální povaze samotného oboru na pomezí filozofie, teologie a religionistiky, ale především vzhledem k nesourodému interkulturnímu teologickému horizontu, který skýtají světová náboženství.

Transkripce

Biblické citace a zkratky názvů knih jsou uváděny v úzu českého ekumenického překladu v závorkách. Textové zkratky jsou vysvětleny při svém prvním výskytu nebo v poznámce pod čarou. Použité latinské výrazy a citace odpovídají terminologii Vulgáty. Citace řeckých pojmů a přepisy pojmů z orientálních jazyků, zejména hebrejštiny,

¹⁷OCHRANA, František. *Metodologie vědy: úvod do problému*. Praha : Karolinum, 2009.

aramejštiny, sanskrtu a arabštiny jsou uvedeny latinkou podle transkripce příslušných citovaných pramenů a literatury s přihlédnutím k ČSN ISO 9 (010185). Cizojazyčné pojmy jsou uvedeny *kurzívou*. Formální zpracování této disertace bylo provedeno podle oficiálního metodického pokynu děkana HTF UK z roku 2004.

1. Církev československá (husitská) a její teologická fakulta ve vztahu k mezináboženskému dialogu

Církev československá, od roku 1970 s přívlastkem „husitská,“ byla založena v roce 1920 reformními katolickými kněžími faktickým odtržením od římskokatolické církve. Hlavním motivem tohoto činu bylo rozčarování z neochoty papežské kurie přistoupit k nutným změnám v církevní správě, eklesiologii, ale především k paradigmatické změně křesťanského myšlení a konání v poválečném světě, jejímž nositelem byl (katolický) modernismus.¹⁸ Těžištěm modernistické teologie bylo existenciální přijetí moderního ducha doby a vědeckého poznání tak, aby byla církev schopna nově oslovit Evangelium současný svět a překlenout propast, která oddělovala historické křesťanství od moderního člověka.¹⁹ Tento motiv, jak ukázaly v katolickém prostředí výsledky II.vatikánského koncilu byl, a stále je nosný. Přestože modernismus je již uzavřeným historickým jevem, přetrvává jeho inspirace v době totalitní, v informačním věku, v čase vypjatého individualismu a pokročilé sekularizace, v době globálních výzev a existenciálního tázání po budoucnosti Evropy, v podobě nutnosti osobní angažovanosti pro život v pravdě. Živý odkaz modernismu záleží v inspiraci trvalé změny (evoluční princip) i v rozmanitých teologických oblastech, ať už je to rozvoj historicko-kritické metody v biblistice, revize trojičního dogmatu jako soteriologického a hermeneutického principu teologie, proměna eklesiologie od statické představy církve jako ústavu spásy po dynamiku putujícího božího lidu, pojetí univerzálního kněžství věřících, teologie stvoření či obnova pastýřského principu, ústící v ideu míru ve světě. Konečně, životodárným plodem teologického modernismu je také ekumenismus, který vrhá světlo naděje na překonání historického rozdělení křesťanství.²⁰ Vážně myšlený ekumenismus vedl ovšem nejen k praktické a plodné spolupráci členů církví na mezinárodních odborných a sociálních projektech a k faktickému smířování historických křivd a sblížování křesťanských denominací, ale z principu věci k vyšší úrovni sebe sama, k ideji vzájemného poznávání a spolupráce vyznavačů jiných náboženství v zájmu světového míru.²¹

¹⁸VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti*, s.12-16

¹⁹TRTÍK, Zdeněk. *Teologické principy modernismu*, in: Náboženská revue, ročník XXXII, 1961, č.4, s.175

²⁰KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost. Ke kořenům teologie církve radikálního modernismu*, s.23-25

²¹„Ekumenický dialog mezi náboženstvími... může napomoci k tomu, aby se naše Země stala pokojnější a smířenejší, a tedy i obyvatelnější.“ Mír mezi národy není možný bez míru mezi světovými náboženstvími. Mír mezi světovými náboženstvími není možný bez míru mezi křesťanskými církvemi. Církevní ekumena je integrální součástí světové ekumeny. Mezi ekumenismem ad intra, koncentrovaným na křesťanstvo, a ekumenismem ad extra, zaměřeným na celou zalidněnou zemi, je vztah vzájemné závislosti. Mír je nedělitelný, začíná v lidském nitru!“ KÜNG, Hans. *Křesťanství a islám*, s. 185; srov. OTT, Heinrich. *Die Antwort des Glaubens, Systematische Theologie in 50 Artikeln*, Stuttgart : Kreuz Verlag, 1973, ISBN 10: 3783103231

Pro Církev československou husitskou, která se díky totalitní ideologii a praktikám komunistického režimu, ateizaci, konzumismu i vlastním přičiněním ve svém vývoji ocitla na periférii české společnosti,²² znamená nastalá situace existenciální výzvu. Církev potřebuje získat pevnější vědomí smyslu svého působení ve společnosti, silnější sebevědomí a najít nový přístup ke světu. Husitská teologie svým důrazem na biblický personalismus, který objevil koncept celého lidského společenství jako Božího obrazu v základním archetypu dialogu mezi Otcem a Synem v Duchu svatém, pomáhá k sebeidentifikaci a sebevědomému poslání Církve československé husitské v postmoderní době s obnovením společenské angažovanosti, která k její identitě neoddělitelně náleží. Církev je tak povolána k uzdravování všech forem mezilidského soužití skrze své hodnoty a duchovní dary, od rodiny až po oblast politiky.²³ Jednou z podob těchto povolání je z povahy její teologie navzdory národní partikularitě také podpora mezináboženského dialogu.²⁴

Abych mohl otevřít diskusi o vztahu husitské teologie k mezináboženskému dialogu, který je v praxi pohřbíchu stále především nominální, začnu zmapováním historických i současných počínů Církve československé husitské a jejího bohosloveckého ústavu v kontextu vztahu k mimokřesťanským náboženstvím.

1.1 Východisko pro mezináboženský dialog v teologii CČS(H)

Církví naší československé budiž po všechny časy budoucí jako zákonem snášlivost a pohostinství vůči druhým společnostem náboženským a kulturním ve svatyních jejich podle odkazu Ježíšova: „Protož všechno, jak byste chtěli, aby vám lidé činili, tak i vy činite jim; toť zajistě zákon i proroci.“ (Mt 7,12) Karel FARSKÝ, 26.5.1922²⁵

Formulace uvedeného výroku zakladatele a prvního patriarchy Církve československé (husitské), dále CČS(H), vyjadřuje jeho vizi budoucnosti nové církve v široké ekumenické spolupráci. Vizi ukotvenou biblicky, jak jinak, ve zlatém pravidle etiky.²⁶ Vybízí církevní společenství k pohostinství a snášlivosti vůči jinakosti, pochopitelně v protikladu k dobové

²²VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti*, s. 207n

²³VOGEL, Jiří. Perspektivy a poslání církve v současné společnosti, in: LÁŠEK, Jan B., VEVERKOVÁ, Kamila, VOGEL, Jiří (ed.) *Gratia autem Dei sum id quod sum et gratia eis in me vacua non fuit. Pocta prof. Zdeňku Kučerovi k 85.narozeninám*. Chomutov : L.Marek, 2015. 286 s. ISBN 978-80-87127-70-4, s.79-88

²⁴BUTTA, Tomáš (ed.) *VIII.sněm Církve československé husitské. Průběh, dokumenty, poselství*, s.89

²⁵FARSKÝ, Karel: *Postily*, Praha – Blahoslav, 1952, s.100

²⁶srov. Prohlášení Parlamentu světových náboženství, příloha 4

praxi některých katolických struktur. Postoj tolerance a respektu má být církvi zákonem. To je, myslím si, dostatečný důvod k předpokladu, že Církev československá (husitská) je povolána také k mezináboženskému dialogu. Vzhledem k vývoji mezinárodních vztahů po II.sv. válce bylo vhodné tento záměr aplikovat jak na ekumenismus, tak na vztahy s nekřesťanskými náboženstvími - dikce výroku k tomu směřuje a osobně se domnívám, že jeho autor měl skutečně na mysli plenum náboženských systémů.²⁷ Záměr se začal již záhy od založení církve na praktické rovině naplňovat např. členstvím CČS v IARF²⁸, spoluprací s českými unitáři²⁹, účastí delegátů CČS na mezinárodních náboženských fórech, a byl osvědčen některými církevními představiteli v praxi (např. M. Novák, F.M. Hník).³⁰

Během čtyřicetileté ideologické a společenské izolace církví v komunistickém Československu však došlo ke zprerhání společenských vazeb³¹ a Farského vize (nejen) v mateřské církvi tak zůstala nenaplněna. Přece jen však v posledním demokratickém čtvrtstoletí po sametové revoluci dochází k oživení myšlenky mezináboženského dialogu, akademické literární činnosti i praktické práci, mj. na půdě Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, dále HTF UK, (Společný hlas, Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů, časopis Dingir, Centrum pro náboženský a kulturní dialog UK). Dochází také k obnovení zájmu části české veřejnosti o fenomén náboženství, nikoli však výlučně o křesťanství. Díky informačnímu boomu, způsobenému pádem železné opony a následnou demokratizací země, dostávají se i do Čech vedle misionářů netradičních křesťanských církví a sekt³² také různí guruové a popularizátoři orientálních náboženství, zejména hnutí Hare Kršna, buddhistické a zenové školy, probouzí se i česká muslimská obec.³³ Postmoderní doba spolu se společenskými dopady globalizace (migrace, nacionalismus, ekonomické rozdíly, životní prostředí) přináší naléhavou potřebu náboženského a kulturního pluralismu, s níž si neokonzervativní proudy, ať už náboženské

²⁷KADEŘÁVEK, Václav; TRTÍK, Zdeněk. *Život a víra ThDr. Karla Farského*, Praha – Blahoslav, 1982, s.176; FARSKÝ, Karel. *Naše postyla I.* s.263n

²⁸International Asociation of Religious Freedom, viz. část. 1.3 této práce

²⁹Zakladatel Náboženské společnosti českých unitářů (zal.1930) Norbert Fabián Čapek (1870-1942) byl osobním přítelem dr. Karla Farského. Oficiální webové stránky časopisu Dingir. „*Spor českých unitářů rozhodnut*“ [online], [citováno 2017-12-02] URL:

http://dingir.cz/cislo/starsi/1999_2/clanky/D1999_2_09.html

³⁰srov. HRDLIČKA, Jaroslav: *Patriarcha Dr.Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou.* L.Marek – Brno 2010. ISBN 978-80-87127-28-5, s. 38-45

³¹Tamtéž, s.161-166

³²srov. výsledky výzkumu Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů, Oficiální webové stránky společnosti, „*Projekty*“ [online], [citováno 2017-03-11] URL: <http://www.sekty.cz/www/index.php?co=projekty&p=3>

³³MENDEL, Miloš (ed.). *Islám v srdci Evropy*, kap.5 a 6

nebo sekulární, nejen v české společnosti neumějí poradit.³⁴ Farského heslo z úvodu kapitoly tak dostává po téměř stu letech nový impuls a naléhavost. A především, téměř o půl století předjímá metodiku projektu Hanse Künga - Světového étosu, který je v této práci představen v oddíle 4.4.

1.2 Přehled tématických prací teologů CČSH

Tématu mimokřesťanských náboženství v duchu Farského pluralismu,³⁵ zohledněného také v jeho Československém katechismu,³⁶ se v teologii CČS(H) okrajově věnoval Alois Spisar, který se zmiňoval v systematické práci „Ethika v duchu CČS“ o světových náboženských proudech z hlediska eticko-normativního,³⁷ aby ukázal, že „Ježíšovo křesťanství se svou důvěrou v Boha jako Otce všech je po stránce mravnostní na nejvyšším stupni náboženského vývoje.“³⁸ Náboženskou filosofii, či jakýmsi obšírným úvodem do religionistiky je práce Dr. Františka Kováře *O náboženství*, vydaná v edici Blahoslav v roce 1926. V přednáškovém cyklu zde autor informuje o vzniku a vývoji náboženských systémů. Reflektuje v něm kriticky soudobý spis Oswalda Spenglera „Zánik západu,“ ve světle Masarykovy „filosofie krize.“ Východiskem je mu teorie hledání forem, která ilustruje dynamiku náboženského vývoje v dějinách v duchu Davida Hume. Kovářův přehled je velmi fundovaný a poskytuje cenné postřehy, zejména k dialogu křesťanství s přírodními (primitivními) náboženstvími. Tématu dialogu s nekřesťanskými náboženstvími z hlediska politiky a výchovy mládeže se okrajově dotýká F.M. Hník ve zprávě z oxfordské konference svobodného křesťanství z r. 1938 a v příspěvku z mezinárodní konference *Církev a mezinárodní otázky*, zejména v kapitole I., nazvané Odpovědnost církve za osud světa.³⁹ Z historicko-kritického hlediska zpracoval v CČS téma mimokřesťanských náboženství Miloslav Kaňák.⁴⁰ Zdeněk Trtík se nezabývá tématem jiných náboženství prvoplánově.

³⁴viz postoj české politické reprezentace a veřejnosti první a druhé dekády 21.st. k řešení uprchlické krize v Evropě, srov. OSTŘANSKÝ, Bronislav (ed.) *Islamofobie po česku*, Praha : Vyšehrad, 2018; HOŠEK, Pavel: *Islám jako výzva pro křesťany*. Praha : Návrat domů, 2016. 96 s. ISBN 978-80-7255-375-4

³⁵FARSKÝ, Karel: *Stát a církev*, Praha, 1924, úvodní předmluva; Farský, Karel: *Naše postyla I.* s.65

³⁶FARSKÝ, Karel, KALOUS, František. *Československý katechismus*, II.vydání, Praha : vlastním nákladem v komisi nakl.družstva CČS „Český zápas,“ 1922, 24s.

³⁷SPISAR, Alois: *Ethika v duchu CČS*, Praha : Blahoslav, 1948. s.167-170

³⁸Tamtéž, s.170

³⁹HNÍK, František M. *Křesťanství a dnešní svět*. Paha : Blahoslav, 1938, s.60,78; HNÍK, František M. *Církev a mezinárodní otázky*. Praha : Blahoslav, 1950

⁴⁰KANÁK, Miloslav. *Přehled dějin mimokřesťanských náboženství*. Praha: HČBF, 1954. 252s.

Vedle statí o vztahu CČS k IARF a některým sektám v církevním tisku⁴¹ se literárně zabývá např. pojetím vykoupení v mimokřesťanských náboženstvích,⁴² nebo komentuje poměr jiných náboženství a křesťanských sekt ke konkrétním křesťanským teologickým pojmům, tématům a zvyklostem v rámci bohosloveckých textů a skript.⁴³ Tématicky samostatně se zabývá postavou indického mystika Sadhu Sundara Singha, který konvertoval ke křesťanství ze sikhismu.⁴⁴ Zdeněk Kučera se zabýval obecnou teorií náboženství zejména v reflexi díla Paula Tillichova ve svých přednáškách v 80. letech v rámci fakultní výuky teologické filosofie a křesťanské antropologie.⁴⁵ Po roce 1989 je tématu nekřesťanských náboženství věnováno stále více pozornosti. Jednou z novějších vědeckých prací o mezináboženském dialogu z řady členů CČSH je disertace Kateřiny Děkanovské *Křesťansko-muslimský dialog v Evropě*, 2011, která uvádí teorii mezináboženského dialogu do kontextu procesu vývoje muslimské imigrace do Evropy ve dvacátém století, všímá si sociologických a integračních výzkumů, mapuje muslimské organizace a hnutí v Evropě a jejich spolupráci se státními institucemi a církvemi. Uvádí přehled projektů spolupráce, provádí rozbor podmínek, za jakých imigranti přicházeli a jak se s nimi vyrovnali a končí komparativním exkurzem podmínek a aktivit dialogu v Evropě a Syropalestině.⁴⁶

Následující oddíl hovoří o angažmá Církve československé v organizaci IARF se závěrečným odkazem na literaturu a dokumenty o ekumenismu v CČSH. Jeho cílem je zmapovat činnost a postoje CČS(H) v mezinárodním široce ekumenickém kontextu.

1.3 Členství CČS(H) v International Association of Religious Freedom (IARF)

IARF byla založena r.1900 v Bostonu na sjezdu Americké asociace unitářů a deklarovala svou existenci jako „otevřenou komunikaci s těmi, kdo ve všech zemích světa usilují o sjednocení čistého náboženství a dokonalé svobody a rozšiřují společenství a

⁴¹TRTÍK, Zdeněk. *CČS a ideologie IARF*. Th.R. 3/2 roč.1970, s.29-36; *Abdrušín a poselství sv. Grálu*. Th.R. 11 roč.1978, s.144-152

⁴²TRTÍK, Zdeněk. *Křesťanské učení o vykoupení*. Praha : KNR, 1940. s. 5-9

⁴³Např. TRTÍK, Zdeněk: *Komparativní symbolika*, Praha, 1962, s.216-219; *Komentář k věrouce I.*, s.24n; *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.85; 152n

⁴⁴Trtík, Zdeněk: *Život a dílo Sadhu Sundara Singha*, Praha : Blahoslav, 1970

⁴⁵LÁŠEK, Jan B.; TÓTH, Daniel(ed.) *Zdeněk Kučera - Teologie v dialogu*, Hradec Králové : PF UHK, 2005, 284s. ISBN 80-239-4578-5, s.9; 75-109; 161-179

⁴⁶DĚKANOVSKÁ, Kateřina. *Křesťansko-muslimský dialog v Evropě*. Disertační práce, Praha : FFUK, 2011, s.2

spolupráci mezi sebou.“⁴⁷ Organizace byla původně konstituována jako hnutí svobodného křesťanství v odporu vůči institucionalizaci katolicismu a luteránismu. Na 4. kongresu v Bostonu v r. 1907 byli jeho účastníci charakterizováni jako náboženští liberálové a mluvilo se o „stavbě univerzální církve.“ V srpnu 1922 se konal kongres IARF v Leidenu v Holandsku, kde byli přítomni i zástupci z Československa. Karel Farský se chtěl zúčastnit kongresu IARF v Praze, který se konal v roce 1927, ale nedožil se jej. ČČS vstoupila do IARF v roce 1928 s přesvědčením o naplnění jejich ekumenických tendencí na půdě této organizace. Její třináctý kongres měl být pořádán v Praze, ale únorový komunistický puč v roce 1948 mezinárodní styky překazil a kongres se proto konal v roce 1949 Amsterdamu. Na něm byl přijat vedle christologického misijního poselství také pevný postoj proti přílivu ateismu a materialistickému myšlení ve světě. Další kongres v Belfastu v roce 1955 ukázal, že světové války semkly křesťanské členstvo IARF kolem Krista a bylo zde zdůrazněno, že se tím organizace zpronevěřila proti svému původnímu směřování,⁴⁸ což předjímalo z hlediska ČČS budoucí věroučný problém. V roce 1958 pak bylo založeno v rámci organizace mezináboženské centrum. V roce 1961 v Davosu bylo navrženo s ohledem na nekřesťany odstranit z původního názvu společnosti přívlastek „svobodné křesťanství,“ ale návrh byl odložen. V roce 1963 byli pozváni dva vedoucí IARF na II. vatikánský koncil jako pozorovatelé a přijeli z něj v hluboké deziluzi o vlastním snažení IARF.⁴⁹ Příliš široká ideová propast mezi liberálním křesťanstvím v Evropě a unitarismem v USA způsobila v IARF krizi. Pod dojmem pobožnosti, na které byly čteny texty z hindu, židovské a muslimské svaté knihy na závěr kongresu v Londýně 1966, byli na další kongres do Bostonu v roce 1969 přizváni buddhisté, šintoisté a některé další náboženské skupiny a z názvu IARF byl odstraněn původní přívlastek „liberal christianity.“

Za této situace byla rozpoutána v ČČS diskuse o setrvání v IARF, která skončila výstupem. Liberalismus tu překročil křesťanskou bázi, protože IARF, ač chtěl být svobodnou platformou setkávání náboženství, vnutil členským církvím ideologii, která vylučuje univerzální nárok a pravdu Ježíše Krista. Křesťanská církev, píše Trtík, „by mohla být členkou IARF jen v případě, že by tato organizace byla prosta vlastní náboženské ideologie a

⁴⁷ Archiv webové stránky Geocities, „*Traer, Robert: A short history of the IARF.*“ [online] [citováno 2018-01-03] URL: <http://www.geocities.org/~iarf/shorthistory.html>

⁴⁸ „...this spirit was present in 1900, but in the period between the first and the second world wars there developed what might have proved to be a divisive and ultimately fatal emphasis on doctrine as more important than freedom.“ Eliot, F.M. o tématu kongresu: *Liberal Religion in an Age of Anxiety*, 1955; Tamtéž

⁴⁹ L. J. van Holk confessed that the experience led him to admit: "there are flaws in our own approach to religious life. Our excessive spiritualism often degenerates into vagueness. Our taste for liberty often degenerates into pure anarchy. Our predilection for simplicity often underrates the value of symbolism." James Luther Adams observed that: "from a liberal perspective, every judgment about Roman Catholicism, and therefore about the Council, is conditioned by a profound objection to the Roman conception of doctrinal authority." Tamtéž

omezila se na pouhou organizaci dialogu mezi náboženstvími a na registraci jeho výsledků. Ale IARF nikdy nebylo a ani po bostonském kongresu není pouhým fórem pro dialog. V minulosti bylo svým zaměřením liberálně křesťanské, tj. hlásilo se k univerzálnímu nároku Ježíše Krista, i když na linii liberální teologie. I potom, co naše církev křesťanský liberalismus theologicky překonala, mohla zůstat vzhledem k této křesťanské orientaci IARF jeho členkou. Ale bostonský kongres znamená likvidaci liberálně křesťanského programu IARF a přijetí obecně liberálního náboženského programu.“⁵⁰ CČS ve své předsněmovní debatě svolala komisi (Z. Trtík, M. Kaňák, J. Kupka...), na jejíž jednání byli přizváni Američané, ale nedostavili se. Věřoučná komise ústřední rady CČS s jejím předsedou Zdeňkem Trtíkem navrhla ukončení členství, proti němuž vystupovali členové Literárně-historického odboru. Vzhledem k rodící se spolupráci CČS se Světovou radou církví, zvítězil nakonec na sněmovním zasedání s podporou patriarchy Miroslava Nováka Trtíkův návrh. V roce 1969 CČS vystoupila z IARF a pověřila Komisi ideové rady pro dialog s ní. Komise už dále nepracovala.⁵¹

Vystoupení z IARF souviselo s theologickým obratem církve od liberalismu k biblickému personalismu. Pokračující sekularizace a ateizace české společnosti postavila církev do existenciální situace, s níž bylo potřeba se vyrovnat prakticky i theologicky. Na prahu normalizačních snah si církev uvědomila, že nebude moci dostát svému zápasu o svobodu a úkolu zachovy duchovní samostatnosti národa bez důsledného christologického ukotvení, a to byl hlavní důvod k ukončení členství v IARF.⁵²

Protože intrakřesťanský ekumenismus není *per definitionem* mezináboženským dialogem, není třeba se v této práci obšírně zabývat spoluprací a členstvím CČS(H) v křesťanských ekumenických hnutích a organizacích, jako je např. Světová rada církví (World Council of Churches), v jejíž dokumentech se o mezináboženském dialogu mluví.⁵³ Téma praktického ekumenismu CČS(H) je nově a v dobovém kontextu zpracováno dr. Jaroslavem Hrdličkou v monografiích *Život a dílo prof. Františka Kováře* (str. 422-425) a *Mezi svastikou a rudou hvězdou. Patriarcha M. Novák*. Programově otevřený vztah CČSH k ekumenismu je závazně vyjádřen ve sněmovním dokumentu „CČSH ve vztahu k ekumeně“,

⁵⁰TRTÍK, Zdeněk: *CČS a ideologie IARF*. Theologická Revue č.3/2 roč.1970, s.30

⁵¹HRDLIČKA, Jaroslav. *Patriarcha Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou*, s.213

⁵²TRTÍK, Zdeněk: *CČS a ideologie IARF*. Theologická Revue č.3/2 roč.1970, s.26-39

⁵³World Council of Churches, „Documents related to the WCC programme on Interreligious dialogue and cooperation“ [online] [2018-04-04] URL: <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/interreligious-dialogue-and-cooperation>

schváleném VIII. sněmem v r. 2014. Oficiální postoj CČSH k mezináboženskému dialogu je v něm uveden v oddíle III. Na základě závazku Charta Oecumenica se v uvedeném dokumentu od čl.5 řeší vztah CČSH k ostatním náboženstvím, jmenovitě k židovství a islámu a konstatuje se velmi obecně, v duchu výše uvedeného Farského hesla a ve šlápějších koncilní deklarace *Nostra aetate*,⁵⁴ pozitivní ocenění upřímného projevu víry, mravní ryzosti, dobré vůle a úcty k univerzálním hodnotám v náboženské praxi jinověrců. Jedním z důležitých bodů tohoto sněmovního dokumentu je odmítnutí jakéhokoliv zneužívání náboženství, ospravedlňování násilí, diskriminace a pronásledování věřících.⁵⁵ Mezináboženské vztahy jsou zde chápány jako rozšířená ekumena, což koresponduje s pojetím Projektu světového étosu Hanse Künga. CČSH je v současné praxi aktivní v řadě lokálních ekumenických společenství v České republice, podporuje zahraniční projekt rozvojové pomoci v africké Keni, je agilním členem v Ekumenické radě církví a dalších mezinárodních ekumenických fórech se řadou delegovaných zástupců a zástupkyň.⁵⁶

1.4 Mezináboženský dialog na akademické půdě Husitské teologické fakulty (HTF UK)

Má-li být nějak přiblížena činnost Husitské teologické fakulty na půdě mezináboženského dialogu, lze ji rozdělit na teoretickou a praktickou část, které se ovšem přirozeně personálně i oborově prolínají. Tou první je vědecká, pedagogická a literární činnost katedry religionistiky, jejíž základní charakteristika, struktura a publikační výsledky jsou uvedeny na webových stránkách HTF UK,⁵⁷ tou druhou je shrnutí veřejných mezináboženských setkání, realizovaných fakultou.

⁵⁴Oficiální koncilní dokument „*Nostra aetate*“ hovoří o Bohu jako jednotě původu a cíle lidské rasy, zejména ve vztahu k abrahamovským náboženstvím, o respektu ke všemu pravdivému a svatému, jež se vyskytuje v náboženských učeních i duchovní praxi a o bratrském přístupu křesťanů ke všem náboženstvím. Úplný text dokumentu lze v českém jazyce najít na internetových stránkách [www.vatican.va](http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_cs.html) „*Nostra aetate*“ [online] [citováno 2018-04-04], URL: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_cs.html

⁵⁵BUTTA, Tomáš (ed.) *VIII. sněm Církve československé husitské. Průběh, dokumenty, poselství*. str.86-89

⁵⁶TONZAROVÁ, Hana, in: *Sborník 90 let Církve československé husitské*, Praha, 2010. 408s., poslední kapitola.

⁵⁷Publikační činnost katedry religionistiky na HTF UK od r. 2008, [online] [citováno 2017-10-30], URL: <http://www.htf.cuni.cz/HTF-290.html>

1.4.1 Religionistika na HTF UK

Obor teorie náboženství byl na husitské fakultě (HČBF⁵⁸) vyučován od roku 1950 v rámci katedry systematické teologie. Samostatná katedra teorie náboženství byla zřízena v roce 1968, ale po dvou letech byla úředně zrušena. V té době ji vedl prof. Zdeněk Kučera s cyklem přednášek z dialogické filosofie (Martin Buber). V dalších letech až do roku 1989 byla teorie náboženství s přestávkami přednášena opět v rámci oboru systematické teologie. Po inkorporaci HTF do svazku Karlovy univerzity byla zřízena katedra religionistiky, kterou vedl v letech 1995-2008 blahé paměti prof. Blahoslav Hruška z Orientálního ústavu Akademie věd, jenž byl uznávaným odborníkem na sumerologii. Po něm převzal krátce vedení katedry arabista a islamolog prof. Luboš Kropáček. Od roku 2009 je jejím vedoucím doc. Zdeněk Vojtíšek, zakladatel religionistického časopisu *Dingir*⁵⁹ a Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů,⁶⁰ která působí na HTF UK od roku 2009. Katedra organizuje vedle fakultní oborové výuky také veřejné přednášky na různá religionistická témata (Večerní akademie religionistiky) jako teoretickou propedeutiku mezináboženského dialogu s tématy např. Apokalyptické myšlení v islámu; Židovská filosofie a kabala; Mandejci; Hermetismus; Buddhismus; Islám a súfismus; Filosoficko-náboženské školy Číny; Náboženství v Indii a Džinismus (školní rok 2012/13) a realizuje celou řadu grantových projektů⁶¹ a publikací.⁶² Pilotně se katedra religionistiky na HTF UK zabývá studiem sekt a nových náboženských směrů, jehož výsledky jsou pravidelně publikovány v již zmíněném čtvrtletníku *Dingir*. Z katedrou produkované literatury zmíním dva pozoruhodné tituly z poslední doby, kolektivní monografii pod vedením Jiřího Gebelta *Ve stínu islámu-menšinová náboženství na blízkém východě* z roku 2016 a monografii Zdeňka Vojtíška z roku 2017 *Nová náboženství a násilí*. V praktické rovině mezináboženského dialogu se katedra religionistiky HTF UK podílí organizačně a personálně na níže uvedených konferencích a její členové spolupracují na projektu *Společný hlas*, který je v této práci představen v oddíle 2.4.

⁵⁸Husova československá bohoslovecká fakulta, název tohoto vzdělávacího subjektu mezi léty 1950-89

⁵⁹Elektronická verze časopisu *Dingir*, [online] [citováno 2017-10-30] URL: <http://dingir.cz/>

⁶⁰Oficiální webové stránky Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů, [online] [citováno 2017-05-03], URL: <http://www.sekty.cz/www/index.php>

⁶¹Vývoj, transformace a diferenciacie náboženství v Česku v kontextu globálních a evropských proměn; Milenialismus v monoteistických náboženstvích: jeho původ, současné podoby a společenská relevance; Přínos W. C. Smithe pro teorii a praxi dialogu monoteistických náboženství v České republice. Oficiální webové stránky Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. „*Přehled projektů*“ [online] [citováno 2017-05-03], URL: <http://www.htf.cuni.cz/HTF-76.html>

⁶²Přehled publikační činnosti: Oficiální webové stránky Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, „*Katedra religionistiky*“ [online] [citováno 2017-10-30] URL: <https://www.htf.cuni.cz/HTF-38.html>

1.4.2 Konference s mezináboženskou tematikou

Praktickou částí činnosti HTF UK na poli mezináboženského dialogu jsou fakultní konference, panelové diskuze a kolokvia. Přináším zde základní charakteristiku důležitých počinů z poslední dekády.

První z nich byla konference, proběhnuvší 25.-26.10. 2007 na HTF UK, s názvem *Mezináboženský dialog dnes se zřetelem k tzv. abrahámovským náboženstvím*. Pořadatelem byla Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů v rámci projektu Grantové agentury České republiky. Jejím tématem byl odkaz významného kanadského religionisty a teologa W. C. Smithe (1916–2000), který svou odbornou činností ovlivnil vedle metodologie srovnávací religionistiky také teorii a praxi mezináboženského dialogu. Setkání odborníků se mělo stát příspěvkem k analýze a zhodnocení Smithova vědeckého přínosu pro teoretická východiska angažovaného studia náboženství. Přednášejícími z prvního dne byli Karel Floss, Ivan Štampach, Pavel Hošek a Zdeněk Vojtíšek, představili svým posluchačům z řad odborníků i studentů konkrétní metodologické otázky religionistiky, globální teologie a praktický rozměr mezináboženského dialogu. Následovaly příspěvky zahraničních hostů: Rabín Ron Hoffberg přiblížil fungující komunikaci probíhající na lokální úrovni mezi jednotlivými církvemi a náboženstvími v USA. Mohamad Iwhid Ahmed analyzoval současné postavení náboženských skupin v Libyi. Christina Hazboun přiblížila aktuální situaci palestinských křesťanů žijících v Betlémě. Hlavní referát s názvem *Filozofické a teologické předpoklady mezináboženského dialogu* vedl Tomáš Halík. Po přednáškách probíhaly diskuze k jednotlivým vystoupením, do kterých se zapojila laická i odborná veřejnost. Ivan Štampach moderoval následnou panelovou diskusi, v níž vystoupil pražský rabín konzervativního judaismu Ron Hoffberg, Sylvie Wittmannová z pražské liberální židovské organizace Bejt Simchat, představitel brněnské islámské nadace Muníb Hassan, zástupce pražské islámské nadace Vladimír Sánka a také teologové Tomáš Halík a Milan Balabán. Tématem panelu byla reálná situace mezináboženského dialogu u nás a jeho možný budoucí vývoj.

Druhý den konference zazněly následující referáty. Vít Machálek z katedry religionistiky Filosofické fakulty Univerzity v Pardubicích hodnotil vztah papeže Benedikta XVI. ke křesťansko-muslimskému dialogu, Miloš Mrázek z téže fakulty obrátil pozornost na Smithův pluralismus v kritice Harolda A. Netlanda, Martin Klapetek z katedry filosofie a religionistiky teologické fakulty Jihočeské univerzity se věnoval komunikaci německých

muslimských organizací s křesťany, Martin Dojčár z katedry pedagogických studií Pedagogické fakulty Univerzity v Trnavě představil komparativní studii s názvem Dialog spiritualit/Mystická kontemplácia v mystike Oblaku nevedenia a v advaite R. Maharšiho, Kateřina Vodičková z Ústavu jazykové a odborné přípravy Univerzity Karlovy promýšlela možnosti personalistického dialogu v koncepci W. C. Smithe a Josef Bartošek z katedry religionistiky HTF UK prezentoval zkušenosti mezináboženského dialogu ve Skotsku. Jako výstupy z konference byly vydány dva sborníky. První z nich s názvem *Mezináboženský dialog se zřetelem k tzv. abrahámovským náboženstvím* z roku 2007⁶³ a druhý s názvem *Cesty k porozumění jinému. Teologie, religionistika a mezináboženský dialog v pojetí Wilfreda Cantwella Smithe* z roku 2008.⁶⁴

Druhým důležitým počinem byla *Panelová diskuse s účastníky pravidelných setkání představitelů abrahámovských náboženství*, konaná dne 25. října 2011 v druhé aule HTF UK. Od roku 2010 Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy hostí otevřenou skupinu představitelů židovských, křesťanských a muslimských společenství. První takové setkání bylo spojeno s konferencí *Duchovní život ve svobodné společnosti. Dvacet let náboženské svobody u nás* a jeho účastníci vyjádřili přání rozvíjet vztahy a diskutovat problémy i na dalších schůzkách. Na setkání dne 25. října 2011 vytvořili přítomní představitelé židovských, křesťanských a muslimských společenství prohlášení a prezentovali ho na následující panelové diskusi se studenty a veřejností a na tiskové konferenci. Tématem panelové diskuse bylo rostoucí napětí v české společnosti a možnosti jeho překonání. K prohlášení, které je uvedeno níže, se připojili: Tomáš Butta, Tomáš Halík, Pavel Hošek, Ron Hoffberg, Joel Ruml, Karol Sidon, Vladimír Sánka, Miloslav Vlk a Sylvie Wittmannová. Moderátorem diskuse byl Zdeněk Vojtíšek, vedoucí katedry religionistiky HTF UK. Výstupem z diskuse byl mj. text *Prohlášení představitelů židovských, křesťanských a muslimských společenství v ČR*:

Naše současná česká společnost je politicky, názorově, etnický, kulturně i sociálně pluralitní. Z této její pestrosti přirozeně vznikají napětí. Jsme však zneklidněni tím, že tato napětí jsou doprovázena projevy intolerance a někde už dokonce přerůstají v otevřené

⁶³ FLOSS, Karel, VOJTÍŠEK, Zdeněk (ed.) *Mezináboženský dialog se zřetelem k tzv. abrahámovským náboženstvím*. Praha : Dingir, 2007. 111 s. ISBN 978-80-86779-06-5

VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Podněty W.C.Smithe pro praxi mezináboženského dialogu* [online] [citováno 2018-01-27] URL: <http://www.zvojtisek.cz/dokumenty/clanky/sbornik2007.pdf>

⁶⁴ FLOSS, Karel, VOJTÍŠEK, Zdeněk (ed.) *Cesty k porozumění jinému. Teologie, religionistika a mezináboženský dialog v pojetí Wilfreda Cantwella Smithe*. Praha : Dingir, 2008. 168 s. ISBN 978-80-86779-08-9

konflikty a násilí. Politická kultura hrubne a nebezpečně nahrává širitelům skupinových předsudků a ideologie nenávisti. V této situaci bychom chtěli nabídnout naši vlastní zkušenost. Už delší dobu se konají pravidelná setkání představitelů židovských, křesťanských a muslimských společenství v naší zemi. Naše zkušenost ze vzájemného dialogu je nadějným znamením toho, že i v současné situaci je možné nalézt etické hodnoty, na nichž se dokážeme shodnout. Chceme však nejen prohlubovat své vzájemné vztahy, nýbrž jsme také připraveni přispívat ke kultivaci etické, a tím i politické atmosféry v naší společnosti.⁶⁵

Pro úplnost uvádím některé z aktivit HTF UK z poslední doby k tématu islámu. 12. listopadu 2014 proběhlo v aule HTF UK kolokvium na téma *Monoteismus, násilí a nenásilí*, kterou moderoval Zdeněk Vojtíšek a připravil Ctirad V. Pospíšil. Kolokvium bylo kritickou odpovědí na rozšířenou tezi o přirozené inklinaci monoteismu k násilí ve srovnání s pacifismem polyteistických náboženství, případně ateismu. S odbornými příspěvky na téma monoteismus a násilí, ať už z hlediska historického či teologického, vystoupili za křesťanskou tradici Ctirad V. Pospíšil s komparací legitimního, nelegitimního a pseudonáboženského násilí, Eduard Krumpolc s hodnocením encykliky *Pacem in terris* a mírového úsilí papeže Jana XXIII. a Jaroslav Franc s prezentací pojetí identity pronásledovaných pro víru v díle egyptského ortodoxního mnicha Matta al-Miskina. O teologických motivech míru a násilí v judaismu promluvil Jiří Beneš a rabín Shumi Berkovitz a z pohledu islámu Luboš Kropáček a imám Emir Omić. Společné odmítnutí teze o nutnosti násilí v monoteismu bylo postaveno na argumentu úzké spojitosti autentické víry v Boha s odmítnutím nespravedlivého násilí.

Dne 12. února 2015 v zasedacím sále Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky se konalo představení knihy předního českého orientalisty a arabisty přelomu 19. a 20. století prof. Aloise Musila *„Ze světa islámu,“* na jejímž vydání se HTF UK podílela, a které bylo jakýmsi dodatečným splacením akademického dluhu katolickému knězi, biblistovi, etnografovi, mezi araby zvanému Músa ar Rueili.⁶⁶

⁶⁵MACHÁLEK, Vít. Mezináboženský dialog „Konference mezináboženský dialog dnes“ [online] [citováno 2017-05-03] URL: <http://mezinabozensky-dialog.blogspot.cz/2011/12/zprava-o-setkani-predstavitelu.html>

⁶⁶Internetová databáze knih ASAM. Životopis Aloise Musila, „heslo Alois Musil“ [online] [citováno 2018-01-26] URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZI6q9ZdNwrIJ:www.aloismusil.cz/index.php/alois-musil+%&cd=8&hl=cs&ct=clnk&gl=cz&client=safari>

1.5 Shrnutí

Z uvedených informací a aktivit lze sledovat ekumenický étos i živý zájem zmíněných institucí a konkrétních osobností o nekřesťanská náboženství, což dosvědčuje pro tuto práci dialogický charakter husitské teologie v praxi, naznačený v oficiálních církevních dokumentech poslední doby.⁶⁷ V akademickém prostředí je její dialogický charakter dosvědčen již samotným zřízením samostatné katedry religionistiky při HTF UK a její činností. Tím ovšem není teologický obzor husitské teologie vyčerpán, stejně jako tím není řečeno, že by mezi jednotlivci, hlásící se k husitské teologické tradici panovala v kladném postoji k mezináboženskému dialogu jednoznačná názorová shoda. Stejně jako v jiných křesťanských denominacích existuje přirozeně i proud opačný, jehož fundamentální apologetiku založenou na vyhraněném dualismu my – oni, a tomu odpovídající myšlenkové premisy, lze charakterizovat pojmy jako legalismus, literalismus, fundamentalismus, xenofobie. Z osobních rozhovorů s některými představiteli i členy CČSH je zřejmé, že otevřený vztah křesťanů k jinověrcům není samozřejmostí. Odtahované postoje k nekřesťanským náboženstvím mohou pramenit z elementární obavy o ztrátu náboženské identity, či z neznalosti skutečného stavu diskuse. Jednou z motivací pro sepsání této práce byla právě snaha o rozšíření teologických obzorů *ad intra* křesťanům nejen v CČSH.

⁶⁷Dialogickým principem zde rozumím všestranné konstruktivní rozvíjení vztahů prostřednictvím komunikace na různých úrovních společenského života. Teoretické předpoklady dialogického přístupu jsou pro CČSH závazně shrnuty ve sněmovním dokumentu: BUTTA, Tomáš (ed). *VIII. Sněm Církve československé husitské*, str.11, 39, 75-90; Mezináboženský dialog tamtéž na s. 86-89. Srov. DOVALA, Juraj: *Katolicita v CČSH*, in: *Identita CČSH v duchovním životě a zbožnosti*. Sborník z teologické konference v Brně, 2016, s.10-13

2. Mezináboženský dialog v České republice

Tato kapitola si klade za cíl zmapovat současná oficiální sdružení (spolky) i neformální aktivity v České republice, zabývající se prvoplánově či okrajově mezináboženským dialogem. Je koncipována jako zevrubný přehled o těchto aktivitách v České Republice po roce 1989 a může sloužit jako určitý rozcestník pro skutečné zájemce o dialog. V některých případech je součástí popisu i shrnutí některých mezináboženských setkání vzhledem k důležitosti sdělení nebo kvůli vhodnému uvedení čtenáře do problematiky mezináboženského dialogu. Přehled obsahuje v poznámkách též dostupné kontaktní adresy, odkazy na webové prezentace či materiály ke studiu. Největší pozornost jsem v této kapitole věnoval projektu mezináboženského dialogu v rámci Nadace Fórum 2000, a to ze tří důvodů. Prvním důvodem je unikátní zastoupení řečníků, související s mezinárodní prestiží někdejšího prezidenta České republiky Václava Havla, druhým je důležitost některých tezí a sdělení pro pochopení principů a souvislostí mezináboženského dialogu a třetím je jeho společenský přesah. Je třeba ještě připomenout skutečnost, že popis jednotlivých spolků a jejich aktivit na poli mezináboženského dialogu není zcela vyvážený, záleží na dostupnosti a kvalitě informací jednotlivých zdrojů. Také intenzita činnosti spolků v závislosti na zaneprázdnění jejich členů jinými povinnostmi značně kolísá. Z těchto důvodů informace o činnosti některých subjektů nemohou být v této práci vyčerpávající.

2.1 Společnost křesťanů a židů (SKŽ)

Byla založena v roce 1991 jako součást stejnojmenné mezinárodní organizace, založené v roce 1946 v Cambridgi, s cílem podpory spolupráce obou náboženských komunit jako platforma pro rozhovor mezi nimi a veřejností. Založení společnosti bylo reakcí na vývoj po II.sv. válce, konkrétně na přihlášení se křesťanů k odpovědnosti za holocaust a na podporu demokratického vývoje české společnosti po roce 1989. Smyslem činnosti jejích členů je vedle tolerance a vzájemné pomoci především společné obohacování se z duchovních pokladů obou náboženských tradic s důrazem na živý vztah k jedinečnému Bohu. Základním metodickým pokynem k dialogu je nenárokovat pravdu na základě vítězství ve sporu, a tudíž nevytvářet prostředí ke konverzi. Vzhledem k veřejnosti se deklaruje společné překonávání předsudků a náboženské či etnické diskriminace vůči jakékoli skupině obyvatelstva. SKŽ

věnuje pozornost zejména vydavatelské a charitativní činnosti, kulturní spolupráci s církvemi i státem, otázkám holocaustu a v neposlední řadě péči o židovské památkové objekty.⁶⁸

Společnost vydala v roce 2000 první oficiální Zpravodaj SKŽ, ve kterém vedle informací o přednáškách a akcích vyšly rozhovory osobností obou tradic (rozhovory s rabínem K. Sidonem a prof. Janem Hellerem, vize dialogu mluvčího České biskupské konference D. Hermana a tajemníka Federace židovských obcí Tomáše Krause), a dále následující studie autorů- Ota Halama: Jednota bratrská a židé, Jiří Beneš: Křesťanská pozice v rozhovoru se Židy, Jašajahu Leibowitz: Krize jako podstata židovství, Martin Janeček: Milénium a křesťanský sionismus, Michael Dushinsky: Židovské náhrobky v Hranicích na Moravě a Jan Heller: Jména synů Izraele, Ruben.⁶⁹ Další pokračování Zpravodaje SKŽ se dočkalo do roku 2007 šestnácti čísel, od čísla 59 z roku 2008/5769 byl Zpravodaj přejmenován na „Revue SKŽ.“ První Revue byla věnována památce zesnulého prof. Hellera z Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Vedle zpráv z jednání výboru a činnosti SKŽ se v nové grafické podobě lze setkávat s celou řadou aktuálních reakcí na společenské události, studií na témata monoteistických náboženství, zamyšlení a rozhovorů s osobnostmi, medailony a příběhy zesnulých myslitelů, citáty rabínů, cestopisy a zprávy ze světových setkání obou náboženství, výzvami ke spolupráci, překlady atd. Jednotlivá čísla jsou zaměřena tématicky, např. „Extrémismus a jeho souvislosti“ (Revue SKŽ 63 roku 2010/5571), „Křesťanství pohledem židovských myslitelů“ (Revue SKŽ 65 rok 20011/5772), „Židé, křesťané a muslimové společně čtou svatá Písma“ (Revue SKŽ č.66 rok 2011/5772, ve kterém vychází zajímavé trilaterální studie),⁷⁰ „Odpuštění-smíření“ (Revue SKŽ č.71 rok 2014/5775), „50.výročí deklarace Nostra aetate,“ s pozoruhodnými reminiscencemi na koncilní dokumenty či postoji k migrační krizi (Revue SKŽ č.73 rok 2015/5776). Zatím poslední číslo Revue SKŽ č.75 rok 2016/5777, vydané ke čtvrtstoletí společnosti, obsahuje profilové články redaktorů k výročí, hodnocení a výzvy do budoucna a v neposlední řadě zprávu ze čtvrtého ročníku mezináboženského minifestivalu Stánek Míru, který pořádal člen

⁶⁸ Oficiální webové stránky Společnosti křesťanů a židů. „O nás“ [online] [citováno 2018-04-04], URL: <http://krestane-zide.info/index.php/cz/>

⁶⁹ Zpravodaj Společnosti křesťanů a židů, č.42 roku 2000/5761 [online] [citováno 2018-01-15], URL: <http://krestane-zide.info/uploads/pdf/skz42.pdf>

⁷⁰ např. VYMĚTAL, Mikuláš. Křesťanský kazatel, rabínská literatura a Korán; BLAHA, Josef. O některých aspektech božství a světové duše v sufismu a kabale; ŠTAMPACH, Ivan. Role kanonického spisu v abrahámovských náboženstvích. „Revue SKŽ č.66 rok 2011/5772“ [online], [citováno 2017-02-20] URL: http://krestane-zide.info/uploads/pdf/Revue_SKZ_66.pdf

SKŽ Mikuláš Vymětal na faře Českobratrské církve evangelické v Berouně (dále ČCE).⁷¹ Všechna čísla Zpravodaje i Revue SKŽ jsou dostupná elektronicky.⁷² V elektronické podobě lze také na uvedeném webu najít články a studie z poslední doby, pro příklad uvádím pozoruhodný Hoškův překlad dokumentu z webových stránek izraelské vzdělávací instituce Center of Jewish-Christian Understanding and Cooperation (zal. 2008 rabim Shlomo Riskinem) s názvem *Židovské porozumění křesťanům*, kde se mj. dočteme: „Židé a křesťané musí společně dosvědčovat Boží přítomnost a Jeho morální zákony. Pokud se Židé a křesťané mohou stát partnery po dvou tisíciletích teologické delegitimizace a fyzického konfliktu, pak je mír možný mezi kterýmikoli dvěma skupinami lidí kdekoli. Tento mír by byl nejsilnějším svědectvím o Boží přítomnosti v lidských dějinách a o naší smluvní odpovědnosti nést Boží požehnání světu. Je to samotná podstata toho, z čeho sestává mesiášský sen.“⁷³ Společnost křesťanů a židů sdružuje celou řadu zajímavých osobností, jmenujme jejího zakladatele Roberta Řeháka, evangelické teology Milana Balabána, Josefa Hellera, Mikuláše Vymětala, Jiřího Beneše, neúnavné propagátory mezináboženského dialogu a členy několika v této práci zmiňovaných spolků zároveň Pavla Hoška a Ivana Štampacha, publicistu Adama Borziče či jezuitu Josefa Blahu, právníka Tomáše Krause, Eleny Goldstein, hebraistku Zoru Novákovou a další. SKŽ spolupracuje s Nadačním fondem Obětí holocaustu, Ministerstvem kultury ČR, Evangelickou a Husitskou teologickou fakultou UK, Židovským muzeem v Praze, arcibiskupem Dominikem Dukou, Karlem Schwarzenbergem a řadou evangelických sborů ČCE. Společnost křesťanů a židů každoročně pořádá několik setkání na různých platformách, vedle tradičního festivalu „Stánek míru“ a „Týdne mezináboženské harmonie“ pořádala např. v roce 2015 Křesťansko-muslimsko-židovskou večeří s názvem „Společně za jedním stolem.“ Je jedním z nejaktivnějších a nejznámějších subjektů na poli mezináboženského dialogu v ČR.⁷⁴

Význam uvedeného subjektu spočívá především v oficialitě a zviditelnění upřímné vůle členů dvou historicky znesvářených náboženství směrem k sekularizované veřejnosti a ke státu jako příklad překonání historických křivd na bázi účinného usmíření historické

⁷¹ Revue SKŽ č.75 2016/5777, str.20 „Stánek Míru 2016“ [online], [citováno 2017-02-20] URL: http://krestane-zide.info/uploads/pdf/Revue_SKZ_75-final.pdf

⁷² Společnost křesťanů a židů. „Ke stažení Revue SKŽ“ [online], [citováno 2017-02-20] URL: <http://krestane-zide.info/index.php/cz/revue>

⁷³ Společnost křesťanů a židů. „Židovské porozumění křesťanům“ [online], [citováno 2017-03-02] URL: <http://krestane-zide.info/index.php/cz/clanky/16-zidovske-porozumeni-krestanum>

⁷⁴ Kontakt: Společnost křesťanů a židů z.s. Černá 643/9, Praha 1 Nové Město 110 00, kontaktní e-mail: info@krestane-zide.info; webové stránky: <http://krestane-zide.info/index.php/cz/>; Facebook: <https://www.facebook.com/spolecnost.krestanu.zidu/?fref=ts>

paměti. V teologickém smyslu lze vyzdvihnout např. participaci na historicko-kritické metodě studia biblických a literárních pramenů, která je rozvíjena v rámci oboru judaistiky a posouvá mezináboženskou spolupráci na rovinu společné reflexe vnitřního vývoje obou tradic.

2.2 Nadace světový étos – centrum Prokopios v Sázavě

Byla založena v roce 1991 jako sesterská organizace německé Weltethos.⁷⁵

Zakladatelem a předsedou správní rady nadace je doc. Karel Floss z Univerzity Palackého v Olomouci, který se zabývá mj. dílem tübingského teologa Hanse Künga,⁷⁶ autora ideje světového étosu, se kterým se osobně seznámil na mezinárodní konferenci v Lovani v roce 1991. Světový étos je projektem využití pozitivní a tvůrčí motivace vycházející z etiky náboženské víry pro mír a spolupráci mezi příslušníky různých civilizačních okruhů. Praktickým cílem projektu je intenzivní setkávání aktivistů různých náboženství na bázi vzdělávání a studia nejhlubších motivů a náboženských hodnot způsobem pokojné a přátelské rozmluvy o věcech lidského ducha. Frekventanti se zaposlouchávají do svědectví, jak jejich partneři rozumí lidské situaci a dějinám a snaží se přijímat odlišnost druhých bez předjímání svých tezí či pocitů vlastní nadřazenosti.

Od založení nadace, zaregistrované r. 1993 a pojmenované po českém světcí a opatu Prokopovi: Prokopios – vzdělávací a ekologické centrum, se konaly v Sázavě specifická letní setkání, inspirovaná benediktinskou řeholní praxí *Ora et labora*. Mladí lidé během pobytu na tzv. Letní filosofické škole dopoledne fyzicky pracovali pro obec a komunitu, odpoledne poslouchali přednášky předních českých i zahraničních osobností, zaměřené zejména na vztahy mezi Východem a Západem. Podle předsedy nadace jde o intenzivní metodu formování vzdělaných, nezištných a statečných osobností po vzoru Platónovy akademie na třech zásadách: - interkulturní a mezináboženské bádání, vzdělávání a setkávání; - synergie filosofie, vědy a výtvarného umění; - periodické soubytí a soužití jako katalyzátor duchovního růstu. Tato česká nadace vznikla podle německého vzoru jako jedna z prvních, počínaje překlady Küngových děl do češtiny. V zaměření na výchovu ke ekumenismu a demokratickému dialogu se činnost centra rozšířila v celoroční provoz s mezinárodní

⁷⁵Oficiální webové stránky Weltethos Institut Tübingen. URL: <http://www.weltethos-institut.org/institut/>

⁷⁶Zasvěcený pohled na život a dílo Hanse Künga podává ŠTAMPACH, Ivan: *Hans Küng osmdesátiletý*. Dingir 3/2008, s.77n

spoluprací a tvůrčími vazbami mezi vědou, filosofií, uměleckou tvorbou a náboženstvím.⁷⁷ Zasazení činnosti do širšího rámce po nové registraci spočívá v tom, že veškeré aktivity probíhají v duchu mezikulturního a mezináboženského dialogu, formou výzkumu, vzdělávání a setkávání. V tomto směru spolupracuje nadace s podobnými komunitami, především s mateřskou Stiftung Weltethos (Tübingen) a dále se švýcarskou Stiftung für gesellschaftliche Lebensqualität (Basel), další německou aktivitou Kreativer Friede durch Begegnung der Weltkulturen (Bamberg) a švýcarskou Schule des Sehens (Luzern). Členy správní rady nadace byli již zmíněný předseda Karel Floss, místopředsedové Václav Frei a Ivan Štampach, tajemnice Irena Flossová a další členové Jitka Bednářová, Jan Černý, Jiří Hanuš, Pavel Hošek, Josef Hrabáň, Richard Jurečka, Vít Machálek a Martin Vaňáč. Nadace uveřejňuje na svém webu výroční zprávy a programy Letních filosofických škol (LFŠ), ve kterých se dozvíme témata přednášek a workshopů, novinky daného roku ohledně překladů a vydávání knih nebo např. o spolupráci nadace s religionistickým časopisem Dingir a jeho zakladatelem Zdeňkem Vojtíškem. Pro příklad témat přednášek LFŠ, týkajících se mezináboženského dialogu, uvádím např.: Karel Floss: Filosofická teologie Richarda Swinburnea – netušené možnosti dialogu mezi teologií a filosofií, Bohuslav Rudolf: Nepředpojatost v zenu a moderní fyzice, Lenka Krejčová: Mučednictví v islámu, Petr Rohel: Od Tao k ontologii 21. století.⁷⁸

Nadace světový étos ukončila v roce 2015 svoji oficiální činnost a jejím nástupcem v oblasti vzdělávání a mezikulturního dialogu se stal nově založený spolek Letní filosofická škola.⁷⁹ Největším přínosem nadace byla popularizace literární činnosti Hanse Kunga a jeho projektu Weltethos v České republice. Reflexe Kungova pojetí mezináboženského dialogu je součástí čtvrté kapitoly této práce.

2.3 Mozaiky z.s. Platform Dialog

Nezisková organizace, založená 7.2. 2005, usiluje o vytváření prostředí k dialogu mezi lidmi různých ras, národností, náboženství a názorů, jejichž společným životním úsilím je porozumění a tolerance. Cílem této iniciativy je odstraňovat v české společnosti „nedostatek povědomí a vzájemného porozumění mezi lidmi z odlišných kulturních základů a světonázorů

⁷⁷ FLOSS, Karel: *Světový étos u nás*, in: Dingir 3/2003, s.83; HOŠEK, Pavel: *Náboženství mají pokojný potenciál*. Rozhovor s Karlem Flossem, in: Dingir 3/2014, s.98n

⁷⁸ Oficiální webové stránky Nadace světový étos, „Výroční zpráva za rok 2012“ [online], [citováno 2017-03-02] URL: <http://www.svetetos.cz/web/soubory/vz2012.pdf>

⁷⁹ Kontakt: Nadace světový étos – centrum Prokopios v Sázavě, adresa sídla: Černá 9 Praha 1 115 55, kontaktní e-mail: nse.prokopios@gmail.com, oficiální webové stránky URL: <http://www.svetetos.cz> (neaktivní). Spolek Letní filosofická škola, z.s. Habartická 34, Hanušovice 788 33, oficiální webové stránky URL: <https://letnifilosofickaskola.webnode.cz/>

vytvářejících konflikty, teror a války... a pomoci konfrontovat co nejvíce lidí s odlišnými názory za účelem vykořenění zažitých předsudků a iracionální nenávisti vůči ostatním kulturám.“⁸⁰ Tento cíl je uskutečňován prostřednictvím organizování setkání s výraznými osobnostmi české kultury v oblasti duchovní, politické a intelektuální sféry se zaměřením na témata demokracie, lidských práv, náboženství, filosofie, morálky a umění. Snahou je vedení těchto setkání v duchu důstojné konverzace.

Ideovým základem pro založení této diskuzní platformy je učení muslimského pedagoga, spisovatele a filosofa tureckého původu, imáma Fethullaha Gülena, který je autorem více než 60. titulů, přeložených do mnoha světových jazyků. Je respektovaným učením islámských studií a sufismu s klasickým vzděláním (např. memorace celého koránu), jako imám a učitel působil v řadě tureckých měst (Edirne, Erzurum, Amasya, Tokat, Sivas, Kirklareli, Izmir, Edremit, Manisa, Bornova, Istanbul). Je zakládajícím členem Journalists and Writers Foundation a čestný předseda Rumiho fóra ve Washingtonu D.C.⁸¹ Držitel řady ocenění za podporu vzdělání, kultury, míru, hodnot občanské společnosti v Turecku, Střední Asii a na Balkáně, píše: „V mnoha oblastech emoce stále dominují rozumu a řád se řídí nezodpovědnou mocí. Na mnoha místech světa stojí lidské chyby, slzy a krev. Lidé jsou čas od času přinuceni odrazit se směrem k ráji nebo tvrdě tlačeni vstříc peklu bez ohledu na svou víru, názory a moc. Každý den se vytvářejí nové a nové tábory a lidé proti sobě válčí za své názory, každá ideologie vytváří životní styl, který jí vyhovuje. Lidé jsou nuceni tomuto úzkému portrétu svým životem vyhovět. Po celém světě, na stovkách míst, je lidské svědomí popíráno, vůle společenství ignorována, oči svědomí osleповány. Nejsnazší cestou, jak se osvobodit od této bolesti, jak se zbavit osobního a společenského útlaku, je přestat zasahovat do svědomí lidí a ukázat jim, jak existovat podle jejich vlastního vědomí a vůle. Pouze pokud je svědomí udržováno živé a společnost respektuje vůli a vědomí, mohou lidé zůstat lidskými a směřovat k hodnotám lidskosti. Jedinci mohou být za skutečné občany považováni, pouze pokud existují se svěbytným svědomím a vůlí, a jsou tak dost vyspělí, aby ostatním spirituálně pomáhali.“⁸² Na obranu lidské důstojnosti a míru se vyjadřuje ke společenským tématům jako je zodpovědnost, gender, ideál věřícího člověka, povaha lidské bytosti, ideál dokonalé společnosti, metafyzika, džihád, terorismus a lidská práva, odpuštění a

⁸⁰ Oficiální webové stránky Mozaiky o.s. Platform dialog „O nás“ [online], [citováno 2017-02-21]. URL: <http://platformdialog.cz/pages/onas>

⁸¹ Oficiální webové stránky Rumi Forum for Interfaith Dialogue and Intercultural Understanding „Fethullah Gülen: Honorary Chairman of the Rumi Forum“ [online], [citováno 2017-02-21]. URL: <http://rumiform.org/fethullah-gulen/>

⁸² Oficiální webové stránky Fethullaha Gülena: Lásky a milosrdenství. „Výzva k soucitu“ [online], [citováno 2017-02-21]. URL: <http://www.fgulen.com/cz/vstřic-globalni-civilizaci-lasky-a-tolerance/laska-a-milosrdenstvi/24100-vyzva-k-soucitu>

milosrdenství, potřeba a způsob vzdělání pro mír, koncept lásky jako modelového hnutí, osud a štěstí atd. Obrovský rezervoár humanismu, filantropie a altruismu v Gülenových myšlenkách je bezednou studnicí moudrosti, ze které členové spolku Mozaiky mohou čerpat. Byl prvním muslimským učencem, který veřejně odsoudil teroristické útoky z 11.zář 2001.⁸³ V roce 2015 byl absurdně obviněn tureckým prezidentem Erdoganem ze zosnování protivládního puče v Turecku v souvislosti s politickým hnutím Hizmet, inspirovaným jeho myšlenkami.⁸⁴

2.3.1 Činnost platformy Mozaiky

Setkání, organizovaná Mozaikami, většinou na různých místech hlavního města Prahy, mají čtverý rozměr. Prvním jsou besedy s významnými osobnostmi na témata vzdělání a uplatnění, politiky, filosofie a náboženství, nazvané „Career Talks.“ Dosavadní besedy se uskutečnily s mons. Václavem Malým, prof. Janem Sokolem, MUDr. Milenou Černou, arabistou Rudolfem Veselým, děkankou FF UK Miriam Friedovou, prof. Stanislavem Komárkem, předsedou senátu Milanem Štěchem, egyptoložkou Renatou Langráfovou, socioložkou Jiřinou Šiklovou, europoslancem Jaromírem Štětinou, poslankyní Ninou Novákovou, Jiřím Dientsbierem, Jiřím Dědečkem atd.⁸⁵

Druhým rozměrem činnosti Mozaiek jsou diskusní večery s řadou výbušných témat současnosti a zajímavých hostů, tzv. „Dialogue Talks.“ Níže uvádím ve výčtu proběhnuvší diskuse věnované tématům, souvisejícím s mezináboženským dialogem:

21.května 2008 se konala ve Starém purkrabství na Vyšehradě Mezinárodní konference o lidských právech v abrahámovských náboženstvích se speciálním důrazem na ženská a sousedská práva, na níž promluvili univerzitní učenci tří monoteistických tradic. Prof. Ephraim Meir z heidelberské univerzity uvedl svůj pohled na teologii stvoření, zmínil pohostinství Abrahama a vyzval k dialogu a sjednocení v globalizovaném světě. Prof. Tomáš Halík nastínil problém zneužívání náboženství a koncept lidských práv z křesťanského

⁸³ Oficiální webové stránky Gulen Institute, University of Houston. „*Gülen's Condemnation Message of Terrorism*“ [online], [citováno 2017-02-21] URL: <http://www.guleninstitute.org/news/97-gs-condemnation-message-of-terrorism/>

⁸⁴ Hizmetmovement (Gulenmovement), Hizmetmovement.blogspot.cz, „*Has Gulen movement ever been convicted of a crime?*“ [online], [citováno 2018-04-04] URL: <http://hizmetmovement.blogspot.cz/2016/07/has-gulen-movement-ever-been-convicted.html>; „*German intelligence head: We are not convinced Gülen is behind coup attempt*“ [online], [citováno 2018-04-04] URL: <http://hizmetmovement.blogspot.cz/2017/03/german-intelligence-gulen-coup-attempt.html>

⁸⁵ Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. „*Události*“ [online], [citováno 2018-04-04] URL: <http://www.platformdialog.cz/events/>

pohledu. Prof. Adnan Aslan z istanbulskeho institutu islamskych studií predstavil koncept povinností a norem chování muslimů.⁸⁶

Na semináři katedry religionistiky Univerzity Karlovy s názvem Islámská iniciativa pro mír a dialog mezi náboženstvími, konaném 14. května 2009, byl představen odkaz súfijského mistra Džalaludína Rúmího a filosofie a činnost hnutí Fethullaha Gülena.⁸⁷

V pražském hotelu Corinthia Towers se v roce 2010 uskutečnil večer, věnovaný mezináboženskému dialogu, jehož se zúčastnilo kolem 200 lidí, včetně čestných hostů, docenta istanbulske Univerzity Fatih Ihsana Yilmaze, který seznámil přítomné s hnutím Fethullaha Gülena, zakládáním škol a jeho vlivem na mír ve světě. První konzulka turecké ambasády v Praze Serap Ersoy, Tomáš Halík, bývalý velvyslanec v Turecku Tomáš Laně, prof. arabistiky Luboš Kropáček, překladatelka Gülenových děl do češtiny Helena Ůzorencik a další, mluvili o způsobech šíření a upevňování mezikulturních vztahů ve světě. Předseda sdružení Mozaiky Hüseyin Ůzorencik představil knihu americké profesorky Jill Carroll s názvem Dialog civilizací.⁸⁸

V pražském hotelu Boscolo Carlo se 8.prosince 2011 uskutečnil slavnostní večer, věnovaný mezináboženskému a mezikulturnímu dialogu s čestnými hosty, novým tureckým velvyslancem v Praze Cihadem Erginayem, který poukázal na neblahé důsledky absence porozumění, projevené v násilí vůči menšinám a vyzval k nezbytnému dialogu v úctě, respektu a otevřenosti, a tureckým právníkem Arhanem Kardasem, který hovořil o Janu Husovi jako neúspěšném propagátoru mezináboženského dialogu, aby ukázal, jak neporozumění a nespravedlnost vede k tragickým koncům a v závěru upozornil na nebezpečí intolerance ve společnosti s apelem na mír. Luboš Kropáček citoval verše arabského básníka al-Džawáhirího, byly předány ocenění a představena česká verze knihy F.Gülena Vstříc civilizaci lásky a tolerance.⁸⁹

Dne 17.2.2015 v pražském Cafě Louvre proběhlo Setkání mezináboženské harmonie ve spolupráci s Univerzální federací míru v rámci Týdne mezináboženské harmonie,

⁸⁶Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Mezinárodní konference o lidských právech v Abrahamových náboženstvích“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/mezinarodni-konference-o-lidskych-pravech-v-abrahamovych-nabozenstvich-21-05-2008>

⁸⁷Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Seminář na katedře religionistiky UK v Praze“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/seminar-na-katedre-religionistiky-karlovy-univerzity-v-praze-14-05-2009>

⁸⁸Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Večer věnovaný dialogu 2010“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/vecer-venovany-dialogu-2010>

⁸⁹Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Večer ve znamení porozumění a dialogu“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/vecer-ve-znameni-porozumeni-a-dialogu>

vyhlášeného OSN, na kterém vedle osobností pěti náboženských tradic vystoupili se svým příspěvkem poslankyně Parlamentu ČR Nina Nováková, Tomáš Kraus z Federace židovských obcí, Vladimír Sáňka z pražského Islámského centra, Trilokátma dás z hnutí Haré Kršna, David Valouch z pražského buddhistického centra, Luboš Kropáček, Kateřina Děkanovská, předsedkyně Společnosti pro mezináboženský dialog a duchovní CČSH David Hron. Cílem setkání bylo neformální vzájemné poznání českých aktivistů mezináboženského dialogu.⁹⁰

25.2.2015 proběhla panelová diskuse s názvem Terorismus a náboženství-případ ISIS. Politolog Marek Čejka zde popsal osobní zkušenost z Jordánska v souvislosti s demonstrativní vraždou pilota Maáze Kasásby, doc. Pavel Hošek promluvil o účelovém spojení teroru a náboženství v řadě náboženských tradic a arabista Jan Kužvart polemizoval o smyslu spojení Islámského státu a náboženství v souvislosti se získáváním finančních prostředků formou organizovaného zločinu.⁹¹

10.března 2015 představilo sdružení Mozaiky své aktivity na Magistrátu Prahy 15 v rámci programu Současné výzvy integrace: islámofobie, xenofobie a rasismus v české společnosti.⁹² V panelové diskuzi v Café Campus na Starém městě pražském promluví doc. Pavel Hošek, šéfredaktor Českého Rozhlasu Daniel Raus, islámský teolog Emir Omić a synodní senior ČCE Joel Ruml na téma úcty k posvátným hodnotám a svobody slova. Tématem byly otázky vymezení hranic svobody slova, autocenzura, politická korektnost a vztah svobody slova se svobodou náboženského vyznání.⁹³

Imigranti a xenofobie v ČR nesl název panelové diskuse odborníků na migraci z 23.dubna 2015, socioložky Yany Leontiyevy, ředitele Organizace pro pomoc uprchlíkům Martina Rozumka, právníka specialisty na právo menšin Haralda Christiana Scheu a redaktorky pořadů Českého rozhlasu o cizincích v ČR Daniely Vrbové. V souvislosti s migrací byly prezentovány sociologické výzkumy a statistiky, právní rámec azylové politiky a imigrace a interpretace postojů k cizincům v ČR, včetně osobních zkušeností panelistů.⁹⁴

⁹⁰Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Setkání mezináboženské harmonie“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/setkani-mezinabozenske-harmonie>

⁹¹Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Terorismus a náboženství – případ ISIS“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/panelova-diskuse-terorismus-a-nabozenstvi-pripad-isis>

⁹²Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Současné výzvy integrace“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/soucasne-vyzvy-integrace>

⁹³Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Úcta k posvátným hodnotám a svoboda slova“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/ucta-k-posvatnym-hodnotam-a-svoboda-slova>

⁹⁴Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Imigranti a xenofobie v ČR“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/imigranti-a-xenofobie-v-cr3>

Panelová diskuze s politologem Pavlem Baršou a vedoucím syrské mise Člověka v tísní Tomášem Kocianem na téma Syrští uprchlíci a solidarita v Evropské unii proběhla 14.října 2015. Početné auditorium slyšelo přímé zkušenosti s fungováním utečeneckých táborů v turecko-syrském pohraničí, analýzu příčin uprchlické vlny i nástin širšího evropského politického rámce.⁹⁵

K hledání styčných bodů mezi abrahámovskými tradicemi došlo v rámci pozvání iniciativy Společný hlas k diskusi s platformou Mozaiky 12.listopadu 2015. Diskutovali Zdeněk Vojtíšek, rabín Shumi Berkovitz, Miloslav kard. Vlček, zástupkyně pražské muslimské obce Zuzana Amrami, za Federaci židovských obcí Sylvie Whittmannová, doc. Pavel Hošek a předseda Mozaiky Hüseyin Özörencik.⁹⁶

O efektivitě a právních aspektech bezpečnostních opatření proti terorismu hovořili 9.prosince 2015 v panelu s názvem Lidská práva a národní bezpečnost Oldřich Bureš z katedry mezinárodních vztahů a evropských studií Metropolitní univerzity a odborník na ústavní právo Pavel Molek.⁹⁷ Ruské a turecké zapojení do syrského konfliktu a jejich vliv na Islámský stát zmapovali redaktor Českého Rozhlasu Plus Jan Fingerland, novinář Jan Hudema (Hospodářské noviny) a politolog Michael Romancov se zřetelem na vývoj ruských a tureckých zájmů v postižené oblasti i vliv a postavení ostatních důležitých hráčů v syrské válce.⁹⁸

Osobní zkušenosti s uprchlictvím na panelu s názvem Kulturní menšiny v Evropské identitě dne 17.února 2016 předávali redaktorka Českého Rozhlasu Goranka Oljača, ředitel pražského Multikulturního centra Marek Čaněk a specialista na etnické a náboženské spory Ondřej Klípa.⁹⁹

18.května 2016 Pavel Hošek moderoval v angličtině panelovou diskusi s názvem Islam and women. Religionistka z kalifornské univerzity na Long Beach Sophia Pandya a turecko-rakouský právník, zakladatel Institutu pro dialog Arhan Kardas hovořili o skutečném

⁹⁵Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Syrští uprchlíci a solidarita v EU“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/syrsti-uprchlici-a-solidarita-v-eu>

⁹⁶ Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Společný hlas-forum pro mezináboženský dialog“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/spolecny-hlas-forum-pro-mezinabozensky-dialog>

⁹⁷Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Lidská práva a národní bezpečnost“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/lidska-prava-a-narodni-bezpecnost>

⁹⁸Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Rusko a Turecko: jejich zapojení v syrském konfliktu a vliv na ISIS“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/rusko-a-turecko-jejich-zapojeni-v-syrskem-konfliktu-a-vliv-na-isis>

⁹⁹ Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Kulturní menšiny v evropské identitě“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/kulturni-mensiny-v-evropske-identite>

postavení žen v islámských zemích, o rozlišování islámského a zvykového práva a o pocitech moderních muslimských žen.¹⁰⁰

Třetím rozměrem činnosti sdružení Mozaiky bylo organizování poznávacích cest do Turecka pro vybrané spolupracovníky z ČR a večery cestopisů ze zajímavých míst, spojených s mezináboženským dialogem, či multikulturní historií. Co se týče zájezdů, jednalo se o návštěvu měst Konya, Ankary, Istanbulu, Modré mešity a Univerzity Fatih v prosinci 2007,¹⁰¹ o šestidenní návštěvu Turecka, včetně konyaského mauzolea Mevlany Rumího v červnu 2009¹⁰² a návštěvu istanbulských památek, Hagia Sofia, Modré mešity a Fatih University v červenci 2010.¹⁰³ V rámci cestopisných večerů přiblížil generální sekretář Mozaiek Salih Yilmaz turecké město Mardin-multikulturní centrum na pomezí Anatolie a Mezopotámie, konal se 1.4.2015.¹⁰⁴ Bývalý velvyslanec Jiří Šíma představil život v současném Mongolsku, 27.5.2015¹⁰⁵ a bývalý diplomat Tomáš Laně představil své zážitky a zkušenosti s Tureckem dne 20.1.2016.¹⁰⁶

Čtvrtý a poslední rozměr činnosti Mozaiky má název „Kultura sblíží“. Tento cyklus spojuje společné setkávání se slavením náboženských svátků jako Vánoce, Pesach, Ramadán a večere Iftar, Ašure (přistání Noemovy archy) a další¹⁰⁷ s tematickými večery o sufismu, tureckém divadle, derviškém tanci a večery s medailony životů a názorů velkých osobností Česka i Turecka (Karel IV., Jan Hus, Václav Havel, Orhan Pamuk, Fethullah Gülen).¹⁰⁸ Na webových stránkách Mozaiky lze najít celou řadu reflexí a fotodokumentace z proběhnuvších akcí a také úryvky z díla duchovního otce hnutí Fethullaha Gülena s odkazem na jeho oficiální stránky, jejichž dostupnost v češtině je také jedním z počinů sdružení.

¹⁰⁰Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Islam and women“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/islam-and-women>

¹⁰¹Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Návštěva Turecka“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/navsteva-turecka-17-12-2007>

¹⁰²Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Návštěva Turecka“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/navsteva-turecka-25-06-2009>

¹⁰³Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Poznávací cesty do Turecka“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/poznavaci-cesty-do-turecka-2010>

¹⁰⁴Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Město mnoha kultur-Mardin“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/mesto-mnoha-kultur-mardin>

¹⁰⁵Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Mongolsko-země modrého nebe“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/mongolsko-zeme-modreho-nebe>

¹⁰⁶Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. Události. „Zkušenosti a zážitky z Turecka a turecké literatury“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/show/zkusenosti-a-zazitky-z-turecka-a-turecke-literatury>

¹⁰⁷Oficiální webové stránky Mozaiky Platform Dialog. „Události“ [online], [citováno 2017-03-08]. URL: <http://platformdialog.cz/events/>

¹⁰⁸ Tamtéž

Spolek Mozaiky je jediným dialogickým počinem v České republice, který byl založen muslimy. Už z toho důvodu rozhodně stojí za pozornost, stejně jako činnost a dílo duchovního otce této dialogické iniciativy. Fetthullah Gülen je vzhledem k tématu mezináboženského dialogu unikátním muslimským učencem, který chápe rozměr náboženských doktrín a společenství z hlediska potřeby koexistence. Společným jmenovatelem učení Fetthulaha Gülena s křesťanským pojetím dialogu je humanismus, vzdělání a lidská práva. Na teologické rovině pak souběh konceptů křesťanské lásky a súfijské moudrosti.¹⁰⁹ Kontakty na spolek uvádím v poznámce.¹¹⁰

¹⁰⁹[fgulen.com](https://fgulen.com/cz/vstrik-globalni-civilizaci-lasky-a-tolerance), webové stránky o Fetthuláhu Gülenovi „*Lásky a tolerance*“ URL: <https://fgulen.com/cz/vstrik-globalni-civilizaci-lasky-a-tolerance>

¹¹⁰Sídlo Mozaiky Platform dialog: Masarykovo nábřeží 12, Praha 1, 110 00; Office: Žitná 49, Nové město 110 00 Praha 1; kontaktní mail: info@platformdialog.cz; webová prezentace: <http://platformdialog.cz>; <http://www.fgulen.com/cz/>

2.4 Iniciativa Společný hlas

Tato neformální iniciativa byla založena v roce 2010 po úspěšné mezináboženské konferenci na půdě Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy na základě spontánních reakcí účastníků, toužících po prohloubení spolupráce mezi představiteli monoteistických náboženství v ČR. U zrodu stáli religionisté doc. Zdeněk Vojtíšek a doc. Pavel Hošek, kteří se stali moderátory dalších setkávání iniciativy s tím, že nechtějí příliš zasahovat do probíhajících rozhovorů apriorním ovlivňováním témat, aby nedošlo k devalvací myšlenek účastníků. Během několika let naopak došlo k spontánnímu vytvoření přátelských vazeb a vybudování vzájemné důvěry představitelů jednotlivých náboženství, mezi něž patří mj. prof. Tomáš Halík, Miloslav kard. Vlk (+18.3.2017), patriarcha CČSH Tomáš Butta, bývalý synodní senior ČCE Joel Ruml, rabíni Karol Sidon, Ron Hoffberg, členka Federace židovských obcí v ČR Sylvie Wittmanová, předseda české muslimské obce Vladimír Sánka, česká muslimka Zuzana Amrami, člen hnutí Fetthullaha Gülena, Hüseyin Özörencik a další.¹¹¹

Postupem času vyllynuly z řady setkání i cíle iniciativy, zejména zprostředkování přátelství, zážitku vzájemnosti a respektu i způsobu spolupráce jednotlivým náboženským komunitám a dále možnosti vyslovit se společně kriticky ke kulturním a společenským problémům současné společnosti. Touto cestou se zrodila např. společná prohlášení o otázkách euthanasie, xenofobie a rasismu, náboženské nesnášenlivosti, mravní a hodnotové devastace české společnosti apod. Jednotlivá setkání probíhaly formou panelových diskusí s účastí veřejnosti, nebo jako rozhovory mezi jednotlivými protagonisty na různých místech Prahy, např. v nové aule HTF UK, v sídle České křesťanské akademie, v akademické farnosti U Salvátora, v knihovně Emauzského kláštera apod. Společný hlas nemá žádnou konkrétní agendu co do obsahu a cílů dialogu, ani ambice autoritativně prohlašovat závazná stanoviska vůči svým komunitám či veřejnosti z institucionálního hlediska, ale snaží se poctivě diskutovat v rodinné atmosféře velmi citlivá témata, jako např. radikální islám, sekulární odezva na něj, mediální a politický obraz islámu v ČR. Diskutují se myšlenkové trendy a směřování v jednotlivých náboženských systémech, právní postavení náboženských komunit, dochází ke spolupráci na parlamentní úrovni např. v otázce legislativního ukotvení náboženských sňatků. Pavel Hošek zdůrazňuje, že nejde o požadavek změny zákonů, nýbrž o

¹¹¹Oficiální webové stránky České křesťanské akademie. Mediální sekce. „*Společný hlas – Zdeněk Vojtíšek, Tomáš Halík*“ publikováno 6.3.2017 [online], [citováno 2017-03-13]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iNVhtS8uKxE>

konsensus v rámci náboženské svobody: představitelé muslimské obce v ČR prohlašují, že čeští muslimové považují za svoji náboženskou povinnost ctít platné demokratické zákony své země.¹¹² Studijním materiálem těchto dialogů jsou videozáznamy z konferencí a rozmluv, umístěné na internetovém kanálu Youtube pod hlavičkou mezináboženské sekce České křesťanské akademie.¹¹³ Co se týče konferencí Společného hlasu, na zmíněném webovém kanálu lze najít záznamy z konferencí z roku 2016 s těmito tématy: Křesťané a muslimové v Evropě – včera, dnes a zítra (1.a 2.část); Židé křesťané a muslimové – společný hlas v Evropě (22.10.2016); Naděje a úzkosti křesťanů v současné Evropě (21.10.2016); Soužití křesťanů a muslimů v budoucí Evropě (25.5.2016). Dále jsem zde našel záznam tematicky příbuzného dialogu z cyklu Rozhovory v knihovně: Společný hlas – perspektivy spolupráce křesťanů, židů a muslimů v ČR, v němž rabín Ronald Hoffberg představuje funkční komunitní systém mezináboženského dialogu a vzdělávání v New Jersey, USA(15.2.2017). Zdroj představuje také několik přednášek k tématu mezináboženského dialogu, mj. Pavel Hošek, Evropa a islám (17.9.2015); Bohové se vracejí (16.6.2015); Židé-vyvolený národ? (25.2.2016); prof. Luboš Kropáček, Martin Chadima, Radomír Jonczy: Válka ve jménu Boha, 3.díly. V souvislosti s teroristickými útoky v Paříži v roce 2015 vydala iniciativa Společný hlas prohlášení, ve kterém signatáři vyzývají k odsouzení násilí, páchaného jménem islámu a varují před zjednodušujícími soudy, nezodpovědným nakládáním s informacemi, rozdělování společnosti a pohrdáním hodnotami druhých lidí. Vyzývají občany napříč vyznáními k odmítnutí principu kolektivní viny, podle nějž za zločiny jednotlivců nesou zodpovědnost celé komunity jejich souvěrců. Žádají o podporu jednání, které vede k pokojnému soužití.¹¹⁴

Další zdroje informací o Společném hlasu, případně dalších mezináboženských aktivitách uvádím jako odkazy na servery, v nichž se vyskytují informace o iniciativě Společný hlas.¹¹⁵

¹¹²Oficiální webové stránky České křesťanské akademie. Mediální sekce. „Židé, křesťané a muslimové-Společný hlas v Evropě“ publikováno 28.11.2016 [online], [citováno 2017-03-13]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HYWn4Z7FQO4>

¹¹³Oficiální You tube kanál Mediální sekce České křesťanské akademie. [online], [citováno 2017-03-13]. URL: https://www.youtube.com/results?search_query=česká+křesťanská+akademie

¹¹⁴ Prohlášení iniciativy Společný hlas – fórum židů, křesťanů a muslimů. [online], [citováno 2018-01-13]. URL: <http://www.kardinal.cz/index.php?cmd=article&articleID=809>

¹¹⁵Katedra Religionistiky HTF UK. URL: <http://www.htf.cuni.cz/HTF-38.html>

Oficiální webové stránky HTF UK. URL: <http://htf.cuni.cz/HTF-424.html?cid=khtf&locale=CZ&calendar=-5869587600&time=-5869587600>

Oficiální informační You tube kanál Mediální sekce České křesťanské akademie. URL: <https://www.youtube.com/results?q=česká+křesťanská+akademie&sp=SADqAwA%253D>

Oficiální webové stránky Církve československé husitské. URL: <http://www.ccsk.cz/view.php?id=2950>

2.5 Společnost pro mezináboženský dialog

Byla založena v Praze 11.1.2012 jako alternativa k činnosti HTF UK a ERC pro setkávání představitelů různých náboženských tradic občanů, žijících v České republice, která by nebyla ve své činnosti svázána vnitřními regulami mateřských organizací. Jejím úkolem je podílet se na konkrétních praktických počinech vedoucích ke vzájemnému poznávání, vzniku přátelství a respektu, či alespoň opuštění předsudků a negativních postojů k jinověrcům. Důraz věnuje konfesní otevřenosti i s rizikem současného členství znesvářených hnutí i jako nástroj dialogu v rámci jednoho náboženství. Pluralita byla vložena do vínku společnosti již při jejím založení. Zakládajícími členy byli křesťané tří různých církví, k nimž se přidali někteří křesťanští duchovní, členové Univerzální federace míru, odborníci na mezináboženský dialog, muslimové, buddhisté a další.¹¹⁶ První předsedkyní spolku se stala Kateřina Děkanovská, po ní předsednictví převzal Petr Klásek, člen pražské zenové školy Kwan-um.¹¹⁷ Cíl spojovat zastánce dialogu a vytvářet prostředí respektu k mnohotvárnosti duchovního života byl realizován prostřednictvím setkání, kulturních a poznávacích akcí, navazování kontaktů s podobně zaměřenými organizacemi doma i v zahraničí, vydávání a šíření tematických publikací, pořádání seminářů, projektů, výstav, výletů a poskytování poradenství se zaměřením na „grass-root level.“¹¹⁸

2.5.1 Činnost sdružení

V rámci sdružení došlo k užší spolupráci s podobně zaměřenou muslimskou iniciativou Mozaiky, byl zorganizován naučný výlet do německých Drážďan se shlédnutím výstavy osmanských památek v „Türkisch Krammer“ a studijní návštěvou Dresdner Verein

Oficiální webové stránky Studentské akademické farnosti U Salvátora v Praze. URL: <http://www.farnostsalvator.cz/clanek/2036/spolecny-hlas---nabozenstvi-proti-nasili-WMaPwBhOBmA>

Oficiální webové stránky Miloslava kard. Vlka. URL: <http://www.kardinal.cz/index.php?cmd=article&articleID=809>

¹¹⁶Oficiální stránky SMD o.s. „CCSH:Vznikla společnost pro mezináboženský dialog“ [online], [citováno 2017-03-10]. URL: <http://interfaith.webnode.cz/news/ccsh-vznikla-spolecnost-pro-mezinabozensky-dialog/>
Zdroj: <http://vnejsivztahy.cesh.cz/aktuality-1/vzniklaspolecnostpromezinabozenskydialog>

¹¹⁷ Webové stránky Zenové školy Kwan Um, [online], [2018-04-04] URL: <http://www.kwanumzen.cz/cz/centra-a-skupiny/v-ceske-republice/>

¹¹⁸Oficiální stránky SMD o.s. „Christnet:Vznikla společnost pro mezináboženský dialog“ [online], [citováno 2017-03-10]. URL: <http://interfaith.webnode.cz/news/christnet-vznikla-spolecnost-pro-mezinabozensky-dialog/>

für Soziale Integration von Ausländern und Aussiedlern.¹¹⁹ V roce založení sdružení došlo k uspořádání Mezináboženského týdne po vzoru zahraničních organizací s programy pro veřejnost v několika městech ČR,¹²⁰ spolupráci na workshopu United Religions Initiative v Brně s názvem *Sdílení hodnot napříč náboženskými tradicemi*,¹²¹ vydání mezináboženského kalendáře pro rok 2013 a k mnoha osobním rozhovorům v rámci výročních schůzí SMD.¹²² V posledních letech bohužel došlo ke stagnaci činnosti sdružení a cíle společnosti tak zůstávají nenaplněny.¹²³

2.6 Nadace Fórum 2000

Nadaci založil v roce 1996 soudobý český prezident a humanista Václav Havel společně s japonským filantropem Yoheiem Sasakawou a nositelem Nobelovy ceny míru Eliem Wieselem na podporu demokratických hodnot, respektu k lidským právům, rozvoje občanské společnosti a posilování náboženské, kulturní a etnické tolerance. Vůdčím světovým politickým, intelektuálním, duchovním a ekonomickým osobnostem tím byl dán pravidelný prostor, kde mohli tato zásadní témata otevřeně diskutovat. Během své téměř patnáctileté činnosti se Fórum 2000 stalo pražskou tradicí sledovanou i v zahraničí.¹²⁴

Mezi více než sedmi sty osobnostmi, které se zúčastnily konferencí Fórum 2000, byli Jeho Svatost Dalajlama, Aun Schan Su Ťij, Bill a Hillary Clintonovi, Madeleine Albright, Mary Robinson, rabín Michael Melchior, José Ramos Horta, George Soros, Richard von Weizsäcker, Immanuel Wallerstein, Francis Fukuyama, Robert Cooper, Vartan Gregorian, princ Hassan bin Talál, Grigorij Javlinskij, Henry Kissinger, Zygmunt Bauman, Butrus-Butrus Ghálí, Frederik Willem de Klerk, Táriq Ramadan a další.

Od počátku se konference Fórum 2000 zaměřovaly na mapování procesu globalizace a všímaly si jak pozitivních, tak i negativních důsledků, se kterými se střetává

¹¹⁹Oficiální stránky Dresdner Verein für soziale integration von Ausländern und Aussiedlern e.v. „*Představení spolku*“ [online], [citováno 2017-03-10]. URL: <http://www.convectus.de/cs/predstaveni-spolku/>

¹²⁰Oficiální stránky SMD o.s. „*Program mezináboženského týdne*“ [online], [citováno 2017-03-10]. URL: <http://interfaith.webnode.cz/news/program-mezinabozenskeho-tydne/>

¹²¹Oficiální stránky SMD o.s. „*URI Brno 2012*“ [online], [citováno 2017-03-10]. URL: <http://interfaith.webnode.cz/news/united-religions-initiative-brno-2012/>

¹²²Oficiální stránky SMD o.s. „*Rozhovor o SMD v Českém bratroví*“ [online], [citováno 2017-03-10]. URL: http://www.ceskybratr.cz/wp-content/uploads/2012/03/Cb_6_121.pdf

¹²³Společnost pro mezináboženský dialog, o.s., Záhořanského 2008/5 120 00 Praha, e-mail: interfaith.info@gmail.com; webová prezentace: <http://interfaith.webnode.cz>

¹²⁴Příklad zpráv v mezinárodním tisku: BBC News, Czech version „*V Praze začne 9. ročník Fora 2000*“ URL: http://www.bbc.co.uk/czech/domesticnews/story/2005/10/051009_cz_forum_2000_1220.shtml

čím dál tím více propojený svět. Snažily se zprostředkovat a vést aktuální dialog o důležitých a komplikovaných tématech, která jsou klíčová pro budoucnost naší civilizace. Diskuse na konferencích zkoumaly a analyzovaly mimo ekonomických a politických témat také kořeny terorismu, roli náboženství ve společnosti, dopady teorie o střetu civilizací a fenomény, které jsou podstatou pokračujících válečných konfliktů. Delegáti Fóra 2000 také diskutovali o tom, jak zacházet s rozmanitými světovými kulturami, ideologiemi a náboženstvími, zda je demokracie odpovědí v celosvětovém měřítku a jaká je role médií v konfliktu vnímání světa. Cílem těchto diskusí bylo dosáhnout hlubšího pochopení role náboženství v globalizovaném světě a pojmenování klíčových výzev, kterým lidstvo čelí.

Mezináboženský dialog a multi-religiózní shromáždění zde byly nedílnou a stálou částí Fóra 2000, které vrcholily každý rok v rámci konferencí, vedených v letech 1997-2010. V otevřeném dialogu účastníci usilovali o zlepšení kolektivního porozumění náboženským otázkám, zkoumali současnou roli náboženství a hledali cesty ke zlepšení a intenzifikaci vzájemné spolupráce a porozumění. V roce 2001 Václav Havel vyzval k prohlubování současných pokusů o spolupráci zástupců světových náboženství s těmi, kteří činí rozhodnutí v oblasti politiky, ekonomie a vědy. Projekt Mezináboženský dialog odpověděl na tuto výzvu poskytnutím platformy pro dialog sekulárního humanismu se světovými duchovními tradicemi. Pozoruhodný rozsah diskusí, mezinárodní formát, prestižní obsazení mluvčích a důležitost sdělení s výrazným politickým a společenským přesahem, jež jsou k dispozici v českých a anglických prepisech jednotlivých ročníků dialogických setkání v rámci Fóra 2000, vyžadují podle mého názoru zevrubnější pozornost. Z dostupných prepisů jsem zpracoval rozsáhlejší exkurs z jednotlivých ročníků, který je zařazen na konci této práce v příloze č.1. V následujících oddílech podávám stručnou reflexi témat jednotlivých ročníků (ročníky 2005 a 2008 nebyly zaznamenány) v kontextu s uvažovanými principy mezináboženského dialogu a poté kritické hodnocení konferencí Fóra 2000 z hlediska jejich vlivu na českou společnost.

2.6.1 Reflexe principů mezináboženského dialogu v tématech Fóra 2000

V mezináboženských rozhovorech a modlitebních setkáních Fóra 2000 lze z množství diskutovaných otázek vybrat několik témat, které zrcadlí základní principy a metody mezináboženského dialogu. Uvádím je v časovém sledu jednotlivých ročníků s krátkou charakteristikou. Nosné formulace jsou v textu uvedeny kurzívou a ve shrnutí kontextualizovány.

Většina účastníků ve svých promluvách zřetelně směřovala k otevření diskuse o *vnitřní dimenzi náboženství* na pozadí palčivých otázek rozdělení lidstva. Pojmenováním zděděných předsudků, rozbořením důsledků ateismu, náboženského fanatismu a kolonialismu spolu s nástinem vhodné cesty k přijetí rozmanitosti připravili již v úvodním ročníku 1997 bohatý materiál k další práci. Bylo řečeno, že praktickým mostem mezi náboženstvími může být *sdílená touha po smysluplné budoucnosti* ve zděděném prostředí nevyhnutelné kulturní a náboženské koexistence. Za klíč k vzájemnému porozumění bylo označeno pojetí religiozity jako osobní snahy o svobodnou víru a jednání prospěšné celku, pochopené jako veřejný úkol, protože náboženská učení ve svém základu jsou transformační. *Klid v mysli jako prostor pro modlitbu za druhé je počátkem harmonie* mezi náboženstvími a hrází proti bezohlednosti vykořisťování.¹²⁵ Tím byl naznačen základní *modus communicandi* pro mezináboženská setkání, který lze shrnout takto: „Pokud věříte, že pravda se skrývá jen ve vašem náboženství, využíváte ho pro své ego. Z náboženství se tak stává ideologie, která vytváří klamné pocity nadřazenosti, jež jsou příčinou mnohých konfliktů. Ve službách pravdy jsou náboženská učení ukazateli nebo mapami, které nám zanechali osvícení jedinci, aby nám pomohli duchovně prozřít, neboli osvobodit se od identifikace s formami.“¹²⁶

Témata ročníku 1998 prokázaly hloubku komplementarity náboženství s otázkami politické a lékařské etiky a naznačily způsoby léčení civilizační krize prostřednictvím uskutečňování přátelských, odborných i modlitebních setkávání na všech úrovních globalizované společnosti.¹²⁷ *Promýšlení povahy a formulací etických norem* v jednotlivých náboženských systémech, jejich životnosti pro všechny oblasti lidské činnosti a jejich kompatibility mezi tradicemi je jedním ze základních principů mezináboženského dialogu.¹²⁸

Ročník 1999 byl mimo jiné setkáním modlitebním. *Praxe společných modliteb a obřadů jinověrců a simultánní četby svatých textů* bývá někdy křesťanskými tradicionalisty napadána jako rouhání, podpora pohanství, či dokonce modloslužba.¹²⁹ Téma idolatrie je v otázce mezináboženského dialogu podstatné, protože ukazuje na základní limity formy a obsahu náboženských rituálů, problematizuje pojetí pravověrnosti učení a v praxi závisí na nemožnosti určit hranici mezi zakázaným a povoleným, mezi pravou adorací a znesvěcením.

¹²⁵Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Přepis MD 1997“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-1997-transcript.pdf>

¹²⁶TOLLE, Eckhart. *Nová země*, s.59

¹²⁷Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Přepis MD 1998“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-1998-transcript.pdf>

¹²⁸Srov. KÜNG, Hans. *Světový étos pro politiku a hospodářství*. Praha : Vyšehrad, 2000. 368 s. 80-7021-372-2

¹²⁹ Webové stránky „Mezináboženská setkání v Assisi, [online] [2018-02-20] URL: <http://www.orthodoxia.cz/srovn/assisi-2002.htm>

Na druhou stranu, při upřímném přesvědčení o duchovní síle společné modlitby může být pro přítomné požehnáním i transformací, či startérem pro změnu kolektivního vědomí.

Hlavním tématem roku 2000 bylo volání po míru, který není pouze klidem zbraní, ale především vnitřním stavem mysli, přičemž jedno podmiňuje druhé. Svědectví účastníků podepírají tezi o nejhlubší intenci náboženského vnímání světa, která spočívá v *praktikování lásky k bližnímu*.¹³⁰

Účastníci ročníku 2001 vyzvali tváří v tvář teroristickým útokům s náboženským podtextem na World Trade Center a Pentagon v USA k zintenzivnění spolupráce náboženských představitelů a osobností politiky a k mezinárodní podpoře všech snah o pokoru, lásku k bližnímu, a respekt k přírodnímu a kosmickému řádu.¹³¹ Výzva byla vedena v přesvědčení, že dobrá vůle politiků a náboženských představitelů ke *sjednocení v duchovním boji za mír* je jednou z podmínek mezináboženského dialogu, jak uvádí Hans Küng v rámci Projektu světového étosu (viz kapitola 4.4).

V rámci nově vyhlášeného projektu Mosty přes globální propasti se účastníci kulatého stolu v roce 2002 věnovali otázkám, nakolik současný proces globalizace ovlivňuje a mění vztah mezi náboženstvími, co by se mělo stát základem pro vztah náboženství v dnešním světě, jak lze snížit rizika *zneužití náboženských idejí a symbolů k eskalaci konfliktů* v současném světě, jaké jsou pozitivní příklady spolupráce mezi věřícími různých náboženství a jak na ně lze navázat v budoucnosti. Účastníci se v odpovědi pokoušeli analyzovat složité společenské otázky, např. zda můžeme od představitelů světových náboženství očekávat konsensus při formulaci základních etických hodnot nebo zda může spolupráce představitelů náboženství přispět k prosazování "morálního minima" do dokumentů mezinárodních organizací a mezinárodního práva.¹³²

Jako resumé ročníku 2003, věnovaného komplikovaným souběhům náboženství a politiky zaznělo, že *náboženství zcela oddělené od politiky neexistuje*, ani je oddělit nelze. Tam, kde proběhla důsledná odluka náboženských organizací od státu, zůstává přesto náboženství vnitřní motivací konkrétních politiků v pozitivním i negativním smyslu. Modely symbiózy náboženství a politiky jsou velmi rozmanité a liší se stát od státu. Na této

¹³⁰Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Přepis MD 2000“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2000-transcript.pdf>

¹³¹Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Transcript IFD 2001“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2001-transcript.pdf>

¹³²Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Mezináboženský dialog 2002. Role a zodpovědnost náboženství v dnešním světě“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2002>

konferenci bylo zformulováno společné veřejné prohlášení aktérů *Setkání zástupců světových náboženství* (viz dodatek přílohy 1).¹³³

Problému mezi islámem a západem byl věnován ročník 2004. Z vystoupení řečníků obou stran vyšlo najevo, že neuralgický bod v diskusi mezi oběma civilizačními koncepty tkví *v pohledu na člověka*. Zaznělo zde, že na mostě k porozumění budou obě strany tehdy, až lidé, konvertující od islámu k jiným náboženstvím *nebudou v ohrožení smrti*. Na toto téma existuje mezi muslimy rozsáhlá diskuze a otázka, zda je správné interpretovat Korán doslovně či kontextuálně, musejí rozhodnout sami muslimové. Bylo řečeno, že křesťané, židé i sekularisté by měli podporovat v muslimské společnosti snahu o *racionální textovou kritiku Koránu a informovanost muslimů o skutečných duchovních kořenech Západu*. Na druhou stranu musí lidé na Západě beze strachu *akceptovat realitu muslimské identity*. Obojí je možné, ale jedná se o složitý a dlouhodobý proces, který je úkolem jak politiků, tak i aktérů mezináboženského dialogu.¹³⁴

Diskuse ročníku 2006 ukázala, že globalizace může být požehnáním i prokletím podle toho, jak se přistupuje k náboženskému fenoménu. Pokud má náboženský univerzalizmus hrát pozitivní globalizační roli, nesmí být chápán jako vývoz jediné pravdy, ať už je to západní demokracie jako produkt evropského duchovního vývoje, islamismus, nacionalismus nebo jakákoli náboženská či sekulární forma absolutismu. Mezináboženský dialog může pomoci chápat složité sociálně politické souvislosti komplementárním způsobem, jako výzvu ke zduchovníení budoucnosti.¹³⁵

V roce 2007 pak opakovaně zaznívalo, že průvodním jevem řady světových konfliktů není diferenciací víry jako takové, nýbrž *zneužití náboženské doktríny pro politické cíle*. Úkolem islámských náboženských představitelů, pokud chtějí zastavit násilí ve jménu islámu, je prosazovat jak mezi lidmi, tak u svých vládců mírovou politiku s minimální vazbou na náboženské záležitosti. *Klíčem k paradigmatické změně islámského náboženství může být racionalismus*.¹³⁶

¹³³Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Přepis MD 2003*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2003-transcript.pdf>

¹³⁴Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Panel 1 IFD 2004*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2004-transcript-1.pdf>

¹³⁵Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Transcript IFD 2006*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2006-transcript.pdf>

¹³⁶Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Trendy a změny na současné religiózní scéně*.“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2007>

Hlavní konsensuální myšlenkou ročníku 2009 bylo, že *náboženství dává klíč k porozumění principu lidských práv* a jeho aplikace musí být přirozeně součástí řešení společenských problémů v daném kulturním a geopolitickém prostoru podle daných zvyklostí, přičemž mezináboženský dialog je možný jen díky bezprostřednímu osobnímu kontaktu.¹³⁷

V posledním ročníku projektu v roce 2010 absolvovali účastníci pět panelových diskusí, v nichž se řešily konkrétní příčiny komunikačních problémů v mezináboženském dialogu. V prvním panelu zaznělo, že v každém náboženství je přítomen totalitní prvek s ohledem na specifický „boží“ nárok na člověka, ale když dojde ke konfliktu, podstatou řešení je kompromis. *Pokud by byl podstatou náboženství pluralismus, pak lze něco tvořit společně.* Možnost podívat se na své náboženství pohledem druhého může pomoci pochopit vztah k vlastní tradici a problémům, které přináší. Náboženství také nesmí být izolováno od žádného druhu lidské činnosti. Snaha o jeho izolaci působí konflikty a v reakci na ně jeho politické zneužití. Náboženství je v jakékoli lidské společnosti ukazatelem antropologické vertikály, která relativizuje veškeré dění. Neexistuje mírumilovné náboženství bez dobré vůle věřících. V této vertikále se projevuje *personalistický princip, který podporuje diskusi o konkrétních lidských odpovědích na Boží nárok* na člověka.¹³⁸

Důležitým výstupem z diskusí byl objev, že *globalizace zapříčiňuje proces transformace identity*, založené na teritorialitě. To, co probíhá pod názvem „migrační krize“ v Evropě, děje se v různých intenzitách po celém světě, s různými dopady na identitu jednotlivců.¹³⁹ Kosmopolitní rada povznést se nad teritoriální identitu naráží v mnoha posttotalitních a postkoloniálních zemích včetně České republiky na citlivou kolektivní paměť. Nelze se proto divit např. spontánní odmítavé reakci politiků i veřejnosti ve střední Evropě na požadavek Evropské unie na uprchlické kvóty. Historická paměť vnímaná jako pud sebezáchovy je silnější než etické a sociální citění. Paradigmatická transformace identity souvisí také s procesem moderní privatizace víry, odmítáním konfesní příslušnosti a personální krizí tradičních církví. Jednou z vizí, co mohou v této situaci angažovaní křesťané

¹³⁷Oficiální stránky Katolického týdeníku. Katolický týdeník 2009/43. „Kutil, Tomáš: Forum 2000 ve znamení dialogu o náboženství“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.katyd.cz/clanky/forum-2000-ve-znameni-dialogu-o-nabozenstvi.html>

¹³⁸Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „The world we want to live in. Between Religions, Xenophobia, Tolerance and Dialogue“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2010-between-religious-xenophobia-tolerance-and-dialogue.pdf>

¹³⁹Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Vztah teritoria a náboženství“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2010>

v praxi dělat pro transformaci církve, je vedle sociálních a kulturních projektů také mezináboženský dialog.

Společenskou výzvou závěru Fóra 2000 je nadčasová potřeba vzájemné podpory náboženství a demokracie, pokud jsou respektovány jejich specifické úlohy ve společenském procesu. To předpokládá nepředpojatou a funkční veřejnou diskusi na téma role náboženství v základech systému demokratických hodnot a stanovení funkčních modelů spolupráce, jako jsou relevantní legislativní normy pro sociální činnost náboženských společností, předpoklady společné kulturní odpovědnosti za etickou výchovu obyvatelstva, definice a eliminace rizik náboženské indoktrinace či sekulárního extrémismu. Personalistický princip může být základem civilizační symbiózy tehdy, pokud jde v náboženském i politickém diskurzu o pozitivní rozvoj každé osobnosti podle zásady rovnosti.

2.6.2 Shrnutí hlavních tezí konferencí

Účastníci mezináboženských setkání na Fóru 2000 se spirituálně sblížili pomocí praxe společných modliteb, obřadů, zpěvu a simultánní četby svatých textů, aby společně zakusili nejhlubší rozměr dialogu, kterým je projevení lásky k bližnímu v zájmu sjednocení v duchovním boji za mír. Promyšlení povahy a formulací etických norem v základech náboženských systémů ukázalo, že náboženství dávají klíč k porozumění principu lidských práv a mezináboženský dialog může pomoci chápat složité sociálně politické souvislosti komplementárním způsobem.

Na druhou stranu, sepětí náboženství s politikou je obecným jevem a liší se formami a intenzitou. Náboženské ideje a symboly bývají zneužity k eskalaci konfliktů, v poslední době zejména, ale nikoli výlučně, mezi islámskou a euroamerickou civilizací. Na jedné straně stojí literalistická indoktrinace a neinformovanost muslimů o skutečných duchovních kořenech Západu, na straně druhé neschopnost či neochota beze strachu akceptovat realitu muslimské identity. Hlavními body tohoto civilizačního sporu je genderová a konfesní nerovnost islámského práva a skutečnost, že lidé, konvertující od islámu k jiným náboženstvím jsou v ohrožení smrti. Tvrzení, že klíčem k paradigmatické změně islámského náboženství může být racionalismus není korektní a pro muslimy je neakceptovatelné.

V souvislosti s migrací bylo konstatováno, že globalizace zapříčiňuje proces transformace identity, založené na teritorialitě, přičemž dochází k těžké psychologické pozici, z níž jedním východiskem je náboženská radikalizace jako *modus moriendi*, druhým akceptace pluralismu jako *modus vivendi*. Přijetí jinakosti a náboženské diverzity jako normy

záleží na politické rovině v pochopení potřeby vzájemné podpory náboženství a demokracie a na osobní rovině v osvojení personalistického principu, který podporuje nenásilnou diskusi o konkrétních lidských odpovědích na Boží nárok na člověka a může být základem civilizační symbiózy tehdy, pokud půjde v náboženském i politickém diskurzu o pozitivní rozvoj každého člena společnosti podle zásady rovnosti. Aby žádoucí mírový proces civilizačního vývoje převládl, vyžaduje neustálou a sofistikovanou výchovu, protože taková je vedena i na straně nenávisti. K mezináboženskému dialogu nelze nikoho donutit, v tom je jeho krása i slabost.

2.6.3 Zhodnocení mezináboženského dialogu na Fóru 2000 na pozadí následného společenského vývoje v České republice

O systematictější zhodnocení výše uvedených mezináboženských konferencí se pokusila Marie Vraňanová ve své diplomové práci s názvem „Spektrum postojů k mezináboženskému dialogu na konferenci Fórum 2000,“ obhájené na Filosofické fakultě Univerzity v Pardubicích v roce 2012, v níž se snaží zachytit postoje jednotlivých účastníků mezináboženského dialogu v souvislosti s jejich mateřskou náboženskou tradicí. Uvádí, že během 15.let se každoročních setkání v rámci Fóra 2000 zúčastnilo celkem 78 osobností veřejného a náboženského života z pěti velkých náboženských tradic. Za křesťanství 25, za islám 18, za judaismus 9, za buddhismus 7, za indická náboženství 3 účastníci. Autorka neudává náboženskou příslušnost ostatních účastníků; podle některých výpovědí lze předpokládat, že se jednalo o sekularisty. Metodicky rozdělila tyto zástupce na profesionály a ostatní a dále do větví podle konfesí. Nakonec učinila pokus o přiřazení jejich postoje k mezináboženskému dialogu podle typologie Pavla Hoška.¹⁴⁰ Typologické zařazení řečníků nebylo podle autorky práce možné přesně provést, což vzhledem k víceméně neteologické povaze témat dialogu lze předpokládat. Přesto se autorka odvážila většinu osobností podle jejich přístupu k mezináboženskému dialogu na Fóru 2000 zařadit. Nejvíce osobností vykazovalo přístup inklusivní, dále pluralistický a mnohem méně exklusivistický. U typologicky nezařaditelných a sporných postojů osobností odhaduje autorka dialogický typ prakticko-etický, perspektivistický, spirituální a tzv. dialog života, což je označení pro subjektivní popisy vztahů mezi náboženstvím a politikou v regionech, odkud řečníci pocházejí. Autorka provádí shrnutí postojů podle jednotlivých náboženských tradic, ale nehodnotí poměr typologických přístupů v rámci celkového zastoupení náboženství řečníků. Z takové statistiky by byl zjevnější většinový postoj jednotlivých tradic, tedy inkluzivismus

¹⁴⁰srov. HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, viz odd. 4.1 této práce

křesťanů a muslimů, nejednotné postoje judaistů, spirituální typ dialogu buddhistů a pluralismus zástupců indických tradic. V závěru je vyslovena skeptická námitka, zda skutečně šlo o mezináboženský dialog, na níž Vraňanová odpovídá, že *per definitionem* nikoliv, ovšem i takové konference mají svůj význam „v budování základního porozumění, které dosud není v naší společnosti vůbec samozřejmé.“¹⁴¹ V tom je možné s autorkou práce s odstupem pěti let souhlasit. Tato námitka také ukazuje na rozdíl v pojmech „mezináboženský dialog“ a „dialog o náboženství.“ První označuje rozhovor o víře, dogmatech, svatých textech, formách zbožnosti, vztahu k rituálům, způsobech adorace, modlitební praxi atd. Druhý označuje diskuzi nad obecnějšími tématy, jako je poměr náboženství k politice, filosofii, historii a dalším vědám, či opačně. Právě dialog o náboženství byl z větší části programem hodnocených konferencí Nadace Fórum 2000, přičemž výše definovaný mezináboženský dialog jako takový v nich probíhal spíše kontextuálně, povětšinou jako monologická reflexe jednotlivých řečníků ke své tradici. Spíše akademický způsob vedení diskusí s malou účastí veřejnosti byl také důvodem, proč neměly konference větší dosah a vliv na českou společnost. Společná modlitební shromáždění, liturgický zpěv, symbolické obřady a čtení svatých textů lze chápat jako praktickou formu mezináboženského dialogu nebo jako společné sdílení projevů zbožnosti (dialog společenství v modlitbě¹⁴²). Zajímavé by pro další reflexi Fóra 2000 bylo např. zjištění, jak tyto modlitebně-liturgické části některých ročníků prožívali a hodnotili jednotliví aktéři.

V České republice nejen, že od dob Fóra 2000 téměř nedochází na oficiální úrovni k dialogu mezi politiky a náboženskými představiteli, natož k mezináboženskému dialogu, ale naopak v souvislosti s evropskou migrační a uprchlickou krizí, způsobenou komplikovanými geopolitickými a environmentálními vlivy na Blízkém východě a v severní Africe, dochází u české veřejnosti k masovému jevu, který někteří účastníci Fóra 2000 nazvali islámofobií a jiní sekularistickým radikalismem. Tento postoj nabývá nejen v českých zemích, ale částečně v celé Evropě nacionalistického charakteru a vedle mainstreamových médií a virtuálních sociálních sítí jej propagují i někteří oficiální političtí představitelé. Dochází tak postupně k napětí mezi sekularisty a věřícími, před kterým účastníci Fóra 2000 jednohlasně varovali. Křesťanské náboženství a církve obecně jsou v tomto nábožensky nenávisném ovzduší chápány většinovou sekulární populací jako spoluviník. Jednak proto, že se v duchu evangelia

¹⁴¹ VRAŇANOVÁ, Marie: *Spektrum postojů k mezináboženskému dialogu na konferenci Forum 2000*. Diplomová práce, Filosofická fakulta Univerzity v Pardubicích, 2012. [online], [citováno 2017-02-10]. URL: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/49085/VrananovaM_SpektrumPostoju_VM_2012.pdf?sequence=3&isAllowed=y

¹⁴² DOJČÁR, Martin. *Mezináboženský dialog*, s. 25

oficiálně vyjadřují pro podporu uprchlíků, jednak díky negativnímu mediálnímu obrazu církví jako „zlodějů daní“ v souvislosti s tzv. církevními restitucemi, Zákonem č.428/2012 Sb. O majetkovém vyrovnání státu s církvemi a náboženskými společnostmi, které nebyly adekvátně politicky vysvětleny jako proces odluky církve od státu, který by paradoxně sekulární veřejnost měla ocenit. Dá se říci, že islámofobie v Čechách, politizovaná zejména v souvislosti s volbami, je z faktického hlediska způsobena neinformovaností o islámské problematice a paušální demonizací muslimů v archetypálním „hledání nepřítele.“ Iracionální strach z islámu vznikl v české populaci na základě programového ateismu a latentního antisemitismu, přežívajícího z komunistických dob a byl systematicky živen záměrně zkreslovaným mediálním zpravodajstvím a veřejnými komentáři jednotlivců i skupin obyvatel již od zmiňovaných teroristických útoků v USA v roce 2001, během pádu Kaddáfího režimu v Lybii, přes nábožensky motivované teroristické útoky v zahraničí až po invazi tzv. Islámského státu v Iráku a Sýrii a zejména během tzv. migrační krize. Odborné publikace na téma islámu, resp. muslimů v České republice, začínají vycházet až v posledních letech.¹⁴³

Podle analýzy dotazníkového šetření islamofobie vnímá v Česku islám z různých hledisek jako hrozbu čtvrtina respondentů,¹⁴⁴ podle statistiky Sociologického ústavu Akademie věd z roku 2014 vidí v islámu zdroj nebezpečí více než polovina respondentů. Během posledních let spontánně vzniklo několik „protiuprchlických“ občanských spolků a hnutí, např. „Blok proti islámu“ a „Islám v ČR nechceme,“ které svou veřejnou činností podporují antiislámské nálady, přestože počet vyznavačů islámu v české společnosti (0,1%) nemá na míru české islámofobie žádný vliv a neexistují žádné relevantní statistiky s argumentací pro teorii o postupující islamizaci v ČR.¹⁴⁵ Údaje o evropském sociálním výzkumu migračních postojů v 19. zemích Evropy včetně Česka potvrzují jejich bi-dimenzionální povahu, která vysvětluje příčinu popisovaného fenoménu: Ve střední a východní Evropě mají lidé výrazně větší sociální odstup od jednotlivých přistěhovalců, než je tomu v zemích s dlouhodobou imigrantskou zkušeností a zároveň sdílejí obecnou evropskou

¹⁴³OSTŘANSKÝ, Bronislav (ed.) *Islamofobie po česku: Český odpor vůči islámu, jeho východiska, projevy, souvislosti a paradoxy*. Praha : Vyšehrad, 2018. 296 s. TOPINKA, Daniel (ed.) *Muslimové v Česku. Etablování muslimů a islámu na veřejnosti*. Brno : Barrister Principal, 2016. 472 s. MENDEL, Miloš (ed.) *Islám v srdci Evropy*. Praha : academia, 2007 499 s.

¹⁴⁴SOBOTOVÁ, Jana. *Islamofobie v Evropě: příklad Česka a Španělska*, Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2014, str.79-88. [online], [citováno 2018-01-22]. URL: <https://is.cuni.cz/webapps/zp/download/120169146>

¹⁴⁵ČERNOHORSKÁ, Vanda. *Statistika vrací úder. Jak vypadá česká islamofobie ve světle statistiky?*, in: Komentářový web kulturního čtrnáctideníku A2, 2015. [online], [citováno 2018-01-22]. URL: <https://a2larm.cz/2015/03/statistika-vraci-uder/>

kritiku přistěhovalectví jako fenoménu.¹⁴⁶ Sociologický výzkum dále uvádí, že česká islámofobie je výsledkem přesvědčení obyvatel o nadřazenosti své kultury, implicitním násilím v islámu, rozdílné inteligenční genové predispozici jednotlivých etnik, o zneužívání výhod sociálního systému apod.¹⁴⁷

V této společenské situaci je složité mluvit o mezináboženském dialogu, ačkoliv o to potřebnější. Bude úkolem nové politické reprezentace, odborníků i náboženských představitelů postavit se čelem k realitě a světovým trendům a otupit hroty iracionální nenávisti ke kulturní a náboženské jinakosti trpělivou spoluprací a systematickou osvětou. Problémem je skutečnost, že názor většinové české společnosti je utvářen vedle jiných faktorů zejména sdělovacími prostředky, jejichž objektivita často závisí na osobním politickém a názorovém postoji majitelů médií. Na tom bude zřejmě záviset i budoucí geopolitické směřování České republiky, která by se mohla díky ideologickým vlivům dostat do politické i hospodářské izolace ze strany Západu s nepředvídatelnými důsledky. Obzvláště tristní se situace jeví v politickém klimatu po druhém volebním vítězství prezidenta Miloše Zemana v lednu 2018, jehož plíživá volební kampaň latentní islámofobii české společnosti zneužila.¹⁴⁸ Ani po téměř třiceti letech demokratického vývoje v ČR a osmi letech od ukončení konferencí Nadace Fórum 2000 se většinové obyvatelstvo nestalo svobodomyšlnou a samostatně kriticky smýšlející populací a znovuzvolilo si do čela státu člověka, který se netají svou xenofobií, nacionalistickým populismem, odporem k investigativní mediální kultuře a demagogickým ohýbáním pravdy ve prospěch svých soukromých politických cílů a neváhá českou populaci ovládat strachem a účelovou lží o muslimech, uprchlické krizi, společenské realitě, či stavu mezináboženské a politické diskuze v západním světě. Uvádím zde tyto znepokojivé informace především kvůli otázce etické, nikoli politické.

¹⁴⁶ČERMÁKOVÁ, Dita, LEONTIYEVA, Yana. „*I don't mind immigrants: it is immigration that bothers me.*“ *The inconsistency of immigration attitudes in Europe*. Sociologický ústav Akademie věd ČR, in: Geografie 122 (4): str.500-525. [online], [citováno 2018-01-22]. URL: <https://www.soc.cas.cz/publikace/i-do-not-mind-immigrants-it-immigration-bothers-me-inconsistency-immigration-attitudes>

¹⁴⁷KUDRNÁČ, Aleš, HRUBÁ, Lucie. *Co si Češi myslí o muslimech, Syřanech a Romech?* Tisková zpráva, Sociologický ústav Akademie věd ČR, FOCUS-Centrum pro sociální a marketingovou analýzu, 2015. [online], [citováno 2018-01-22]. URL: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/co-si-cesi-mysli-o-muslimech-syryanech-romech>

¹⁴⁸Webový informační server Novinky.cz „*Stop imigrantům a Drahošovi, hlásají plakáty se Zemanem*“ [online], [citováno 2018-02-22]. URL: <https://www.novinky.cz/domaci/460828-stop-imigrantum-a-drahosovi-hlasaji-plakaty-se-zemanem.html>

2.7 Projekty a hnutí související s mezináboženským dialogem v ČR

V posledním oddíle přehledové studie o mezináboženském dialogu v České republice jsem pro úplnost zařadil náboženské subjekty existující v České republice, na jejichž platformě vznikl potenciál pro mezináboženský dialog. Uvádím i případy, kdy nebyl vždy explicitně realizován, nebo subjekty nejsou tč. aktivní. Jedná se většinou o dialogické nebo literární aktivity spojené s činností nebo étosem konkrétní osobnosti, náboženské skupiny nebo organizace. Jejich výčet se stručnou charakteristikou a kontakty je abecední.

Česká křesťanská akademie (ČKA)

Organizace byla založena v roce 1989 v návaznosti na činnost předrevoluční podzemní církve kolem významného katolického teologa, filosofa a obhájce lidských práv, bývalého politického vězně Josefa Zvěřiny. Od roku 1990 je prezidentem organizace Tomáš Halík. Na jeho popud také vznikla v rámci ČKA pracovní skupina mezináboženského dialogu. Na vedení projektu se podílí také viceprezident ČKA evangelikální teolog Pavel Hošek, který na téma abrahámovských náboženství přednášel v rámci místních skupin ČKA po celé republice. 9. února 1999 uskutečnila v sále pražské Městské knihovny pracovní setkání na téma „Péče o duši a péče o svět,“ na němž promluvili mj. muslim dr. Sayedi, buddhistický mnich Ashin Ottama, tajemník Federace židovských obcí Tomáš Kraus, vůdce českého hnutí Haré Kršna Trilokátma-dás a Tomáš Halík.¹⁴⁹ Od roku 2014 je projekt podporován švýcarskou nadací Auxilium a německou nadací Konráda Adenauera. Téhož roku v listopadu se uskutečnila panelová diskuse ve spolupráci s výše zmiňovanou iniciativou *Společný hlas* na téma husovského výročí. V květnu 2015 se ve spolupráci se Studentskou akademickou farností sv. Salvátora konala přednáška francouzského jezuita a islamologa Alana Feuvriera na téma „Máme se bát islámu?“ 22. října 2016 se v rámci dialogického fóra uskutečnily diskuse na téma „Vývoj křesťanského vnímání islámu“ a „Soužití křesťanů a muslimů v České republice.“¹⁵⁰ Tyto a řadu dalších přednášek a panelových diskusí s tématem mezináboženského dialogu lze shlédnout na You-tube kanálu ČKA.¹⁵¹

¹⁴⁹Religionistický časopis Dingir, archiv. „Mezináboženský dialog u nás“ [online], [citováno 2018-02-12]. URL: http://www.dingir.cz/cislo/starsi/1999_1/clanky/D1999_1_12.html

¹⁵⁰Oficiální webové stránky ČKA. „Zpráva o činnosti v letech 2014, 2015 a 2016“ [online], [citováno 2018-02-12]. URL: <http://www.krestanskaakademie.cz/valna-hromada/>

¹⁵¹Česká křesťanská akademie. Oficiální You-tube kanál ČKA. „Nahráná videa“ [online], [citováno 2018-02-12]. URL: <https://www.youtube.com/user/ckakademie/videos>

Ekumenická rada církví v ČR (ERC)

Byla založena v Československu na tehdejší Komenského teologické fakultě dne 20.6.1955, sekce Komise pro Mezináboženský dialog byla ustavena s novou registrací podle zák. č. 3/2002 Sb., o církvích a náboženských společnostech dne 19.7.2005. Komise pro mezináboženský dialog vysílala mezi roky 2006-2010 své delegáty na mezinárodní mezináboženská setkání a uspořádala několik přednášek a mítinků v rámci ERC. Činnost komise byla později omezena na vydávání tiskových zpráv o mezináboženských akcích, přednáškách a aktivitách dalších náboženských subjektů v České republice. Na webových stránkách je též uveden webový rozcestník na vybrané náboženské společnosti, působící v ČR.¹⁵² Referentem komise byl berounský evangelický farář Mikuláš Vymětal, jeho zástupkyní religionistka Kateřina Děkanovská. Komise byla v době dokončení této práce neaktivní. Přehled dosavadní činnosti komise lze najít na oficiálních webových stránkách ERC¹⁵³

Hnutí Focolare (Opera di Maria)

Jedním z rozměrů duchovně dynamického křesťanského hnutí, založeného spontánně v roce 1944 na mariánské vizi mladé ženy z italského Tridentu Chiary Lubichové o nezištné pomoci pro obnovu válkou zničeného města a lidských srdcí, se od roku 1977 stal i druh mezináboženského dialogu, postavený na sociální a modlitební spolupráci členů hnutí s lidmi dobré vůle nekřesťanského vyznání. V bývalém Československu byla založena první pobočka tohoto hnutí v Bratislavě v roce 1969. Étos členů hnutí byl i v Čechách na svou dobu velmi otevřený, i když setkání se musela konat v ilegalitě. Duchovně je Hnutí Focolare postavené na katolické řeholní spiritualitě františkánského typu a i díky tomu je otevřeno k dialogu s jinověrci. Jeho mezinárodní struktura skýtá velké dialogické možnosti. Práce hnutí Focolare na poli mezináboženského dialogu probíhá mj. v rámci setkání Parlamentu světových

Kontakt: Česká křesťanská akademie, z.s., Vyšehradská 49, 128 00 Praha 2 (klášter Emauzy), e-mail: cka@krestanskaakademie.cz. Webové stránky ČKA: [online], [2018-02-12] URL: <http://www.krestanskaakademie.cz/>

¹⁵²Oficiální webové stránky Ekumenické rady církví v ČR. „Křížem krážem českou náboženskou scénou“ [online] [2018-02-09] URL: http://www.ekumenickarada.cz/in/737/krizem_krazem_ceskou_nabozenskou_scenou-.Wn2E7iOE68U

¹⁵³Kontakt: Sekretariát Ekumenické rady církví v České republice, Donská 370/5, Praha 10. Generální sekretář a tiskový mluvčí Petr Jan Vinš, e-mail: erc@ekumenickarada.cz. Webové stránky ERC „Mezináboženský dialog“ [online] [2018-02-09] URL: http://www.ekumenickarada.cz/207/mezinabozensky_dialog

náboženství, pro který jeho Centrum pro vzdělání a výzkum sponzoruje ocenění osobností mezináboženského dialogu.¹⁵⁴ Uvádím v poznámce kontakt na českou pobočku.¹⁵⁵

Mezináboženský dialog

Co se týče mezináboženských aktivit jednotlivých osobností, je třeba zmínit akademickou činnost a webovou prezentaci docenta katedry religionistiky Univerzity Pardubice Víta Machálka, kterou spravuje společně s již zmiňovaným českým buddhistou zenové školy Kwan Um¹⁵⁶ Petrem Kláskem. Na svých internetových stránkách zveřejnili již přes sto více méně odborných autorských článků, reportů z mezináboženských setkání, ověřených mediálních zpráv a rozhovorů, pod kterými lze vést kultivovanou diskusi.¹⁵⁷ Vít Machálek publikoval několik studií s tematikou křesťansko-muslimského dialogu.¹⁵⁸ V rámci neformálního sdružení „Sdílení“ vedl rozhovory s bývalým ředitelem Muslimské Unie v ČR Mohamedem Abbasem¹⁵⁹ a spolupracoval s dalšími subjekty, jako je např. Česká křesťanská akademie. Bližší informace, medailony osobností a články jsou uvedeny v internetové blogové prezentaci.¹⁶⁰

Studentská akademická farnost v Praze

Římskokatolická akademická farnost působí v Praze při kostele Nejsvětějšího Salvátora od roku 1990 (do září 2004 jako Římskokatolická duchovní správa). Primárně slouží duchovnímu životu studentů, učitelů a zaměstnanců pražských vysokých škol, podporuje ekumenismus a mezináboženský dialog. Projekt je spojen s duchovenskou službou katolického kněze (již zmiňovaného v oddíle o Nadaci Fórum 2000, již byl duchovním patronem), spisovatele, profesora Filosofické fakulty Univerzity Karlovy a předsedy České křesťanské akademie Tomáše Halíka, držitele Templetonovy ceny za literaturu z roku 2014 a

¹⁵⁴ Parliament of the World's Religions, „Luminosa Award for Unity“ [online] [2018-04-04] URL: <https://parliamentofreligions.org/blog/2016-03-23-1905/honoring-peacebuilding-interfaith-dialogue-focolare-movement-selects-butalia>

¹⁵⁵ Hnutí Focolare, kontakt: Strašovská 481, Praha 9 Vinoř, e-mail: czfprg@focolare.cz, oficiální webové stránky „Dílo Mariino – Hnutí Focolare“ [online] [2018-02-09] URL: <https://www.focolare.cz/>

¹⁵⁶ Oficiální webové stránky české sekce korejské zenové školy Kwan Um. „Škola Kwan Um“ [online] [2018-02-09] URL: <http://www.kwanumzen.cz/cz/skola-kwan-um>

¹⁵⁷ Webové stránky Víta Machálka „Mezináboženský dialog“ [online] [2018-02-09] URL: <http://mezinabozensky-dialog.blogspot.cz/2006/06/vit-machalek.html>

¹⁵⁸ Oficiální webové stránky Univerzity Pardubice, Katedra religionistiky, „Doc. Vít Machálek, ThDr.“ [online] [2018-02-09] URL: <http://religionistika.upce.cz/vit-machalek/>

¹⁵⁹ VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Počátky mezináboženského dialogu u nás*, in: Dingir 1/1999, [online] [2018-02-09] URL: http://www.dingir.cz/cislo/starsi/1999_1/clanky/D1999_1_12.html

¹⁶⁰ Webové stránky: Mezináboženský dialog [online] [2018-02-09] URL: <http://mezinabozensky-dialog.blogspot.cz/2006/06/vit-machalek.html> Kontakt: Katedra religionistiky Filosofické fakulty Univerzity Pardubice, Studentská 97, 532 00 Pardubice-Stavařov, e-mail: kre.ff@upce.cz

dalších významných literárních ocenění. Mezinárodně uznávaná osobnost českého kulturního a náboženského života, autor více než dvaceti knižních titulů, přeložených do osmnácti jazyků, je propagátorem a aktivním účastníkem řady mezinárodních setkání a poradcem Papežské rady pro dialog s nevěřícími. Ve své bibliografii má čtyři díla, týkající se mezináboženského dialogu.¹⁶¹ Jeho spolupracovníkem a farním vikářem je kněz, teolog, evoluční biolog a specialista na environmentální etiku Marek Orko Vácha, působící na 3.lékařské fakultě Univerzity Karlovy.¹⁶² Ve farnosti se událo několik mezináboženských setkání, např. s představiteli Židovské obce, s muslimskými palestinskými studenty či s exilovými tibetskými buddhistickými mnichy z indického Ladaku. Zástupci farnosti se účastnili na pozvání tureckých studentů iftharové večere na počest zahájení měsíce ramadánu. V roce 2000 se v kostele odehrálo hudební prolnutí liturgického zpěvu japonských buddhistických mnichů kláštera z hory Hiei a sboru Schola Gregoriana Pragensis. Největší událostí na poli mezináboženském bylo zřejmě meditační setkání s Dalajlamou v roce 2006. Další příležitostí účastnit se mezináboženského fóra bylo společné setkání zástupců tří abrahamovských náboženství – křesťanství, židovství a islámu na podzim roku 2007. Křesťanské církve tehdy zastupoval anglikánský duchovní prof. David Martin.¹⁶³ Samostatnou kapitolou je mezináboženský dialog vedený Tomášem Halíkem během jeho cest po všech kontinentech, jehož shrnutí najdeme v titulu *Prolínání světů* z roku 2006 a na internetových stránkách autora.¹⁶⁴

Kontakt na subjekt uveden v poznámce.¹⁶⁵

Světové společenství pro křesťanskou meditaci v ČR

U zrodu World Community of Christian Meditation v Londýně v roce 1991 stáli benediktní řeholníci se zkušenostmi s buddhistickou meditací Bede Griffiths a John Main. Komunita se během čtvrtstoletí rozrostla do sto dvaceti států. Nejedná se o mezináboženský dialog *sui generis*, ale o experiment využívání zenových spirituálních technik pro křesťanskou

¹⁶¹HALÍK, Tomáš, JANDOUREK, Jan. *Ptal jsem se cest*. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-143-6;

HALÍK, Tomáš. *Prolínání světů: Ze života světových náboženství*. Praha : NLN, 2006. ISBN 80-7106-834-9

HALÍK, Tomáš. *Žít v dialogu: Podněty pro promyšlení víry*. Praha : NLN, 2014. ISBN 978-80-7422-286-3

HALÍK, Tomáš, GRŮN, Anselm. *Svět bez Boha. Ateismus jako druh náboženské zkušenosti*. Praha : NLN, 2017. ISBN 978-80-7422-286-3

¹⁶²Oficiální webové stránky autora „Marek Orko Vácha“ [online] [2018-02-23]. URL: <http://www.orko.cz/>

¹⁶³Oficiální webové stránky Akademické farnosti Nejsvětějšího Salvátora v Praze. „Historie aktivit“ [online], [citováno 2018-01-22]. URL: <http://www.farnostsalvator.cz/historie-aktivit-dialog>

¹⁶⁴Oficiální webové stránky Tomáše Halíka „Mezináboženský dialog mezi výzvou a realitou“ [online] [2018-02-23]. URL: <http://halik.cz/cs/tvorba/proslovy-kazani/proslov/8/>

¹⁶⁵Římskokatolická akademická farnost Praha, kostel Nejsvětějšího Salvátora, Křižovnická 2, 110 00 Praha 1; e-mail: info@farnostsalvator.cz. Oficiální webové stránky Studentské akademické farnosti [online], [2018-02-08] URL: <http://www.farnostsalvator.cz/ke-studiu/mezinabozensky-dialog>

duchovní praxi. Nedávné iniciativy společenství vedly mj. k výuce dětské meditace, duchovní obnově při práci ve stresovém prostředí a praxi s nemocnými a umírajícími.¹⁶⁶ V České republice podle oficiálních údajů působí jedenáct aktivních meditačních skupin, z nichž některé vedou duchovní a laici Církve československé husitské (Praha, Brno, Děčín, Sokolov, Roudnice n.L., Ústí n.L.).¹⁶⁷

Univerzální federace míru

V České republice působí od roku 2007 pobočka mezinárodní mírové aktivity Universal Peace Federation, založené 12.9. 2005 v New Yorku jako nástupnická organizace rozsáhlého hnutí někdejšího korejského duchovního vůdce reverenda Sun Miung Moona. Náboženské společenství moonistů, před kterým byla veřejnost dříve varována jako před nebezpečnou sektou, mající vliv zejména v USA, je po své transformaci po smrti zakladatele založené na budování partnerských vztahů mezi zástupci občanské společnosti, vládami a náboženskými představiteli, které podporují mír a rozvoj založený na univerzálních hodnotách a na přesvědčení, že lidstvo ve své diverzitě má společný duchovní původ. Z těchto důvodů se jeho členové snaží vytvářet celosvětovou síť pro mezináboženský dialog a spolupráci, apelují na vytvoření mezináboženské rady v rámci OSN a veřejně podporují aktivity jako Mezinárodní den míru, Den Afriky, Mezinárodní den rodiny, Týden mezináboženské harmonie apod.¹⁶⁸ V České republice vede pobočku tohoto hnutí Juraj Lajda.¹⁶⁹

2.8 Zhodnocení

Zpřehledněním mezináboženských aktivit v České republice se projevilo, že ani ve většinově ateistické společnosti, jakou je Česko, nepostrádá marginalizovaná náboženská scéna sebereflexi v potřebě vzájemné komunikace některých poučených zástupců jednotlivých tradic v zájmu pokojného soužití. Je možné, že právě agresivní sekularizace veřejného života, živená negativním mediálním obrazem institucionalizovaného náboženství,

¹⁶⁶Oficiální webové stránky World Community of Christian Meditation. „About the WCCM“ [online] [2018-01-22]. URL: <http://wccm.org/content/about-world-community-christian-meditation>

¹⁶⁷Kontakt: Oficiální webové stránky Společenství pro křesťanskou meditaci [online], [citováno 2018-01-22]. URL: <http://www.krestanskameditace.cz/aktualne>

¹⁶⁸Oficiální webové stránky Univerzální federace míru v ČR. „Přehled všech aktivit“ [online] [2018-01-22] URL: <http://upf.cz/index.php/prehled-vsech-aktivit>

¹⁶⁹Kontakt: Univerzální federace míru. Ambasáda míru, Hyberská 24, 110 00 Praha, e-mail: upf@upf.cz. Oficiální webové stránky [online], [2018-01-22]. URL: <http://upf.cz/>

vyvolá postupem času u věřících snahu porozumět náboženské diverzitě. Pro kredibilitu náboženství a zejména křesťanských církví v české společnosti bude velmi důležité, zda jednotlivá náboženská uskupení budou schopna mezi sebou věcně komunikovat, konkrétněji zda čeští křesťané budou či nebudou xenofóbními nacionalisty. Bohužel, druhá kapitola prokázala, že mezináboženský dialog je v České republice téměř *in statu nascendi*. Pozorný čtenář si všiml, že se několik jmen hlavních protagonistů dialogu opakovaně objevuje v činnostech různých spolků, což je dáno personální nouzí v českém prostředí. I proto považuji tuto disertační práci za přínosnou, jako zdroj praktických i odborných informací o fenoménu, jehož společenskou naléhavost nelze přehlédnout, stejně jako jeho marginalitu ve veřejné mainstreamové diskusi.

3. Mezináboženský dialog ve světě

Projektů mezináboženského dialogu vznikla za posledních třicet let ve světě celá řada, což svědčí nejen o rostoucím zájmu o praktický rozměr religionistiky, ale především o nutnosti a touze po skutečném poznávání jinakosti a po vytváření osobních vazeb jako obrany proti náboženské nesnášenlivosti napříč světadíly. Mezináboženské projekty lze z hlediska typologie rozdělit na teoretické a praktické. Přesněji lze spíše mluvit na jedné straně o literární, badatelské formě dialogu, jako je komparace svatých textů, metodika mezináboženského dialogu či historiografie, na straně druhé o auditivní, zážitkové formě sdílení náboženských zkušeností prostřednictvím autentického dialogu ve fyzickém styku, tj. sdílením společných zájmů či výzkumu, společným slavením náboženských svátků, společným jídlem, modlitbami apod. Oba typy se obvykle komplementárně doplňují. Pracovně jsem rozdělil dialogické projekty na badatelské a experimentální a po krátkém historickém exkurzu představím některé z nich.

3.1 Exkurs: Z historie „oficialit“ moderního mezináboženského dialogu

Prvním novodobým oficiálním setkáním, vyjadřujícím elementární touhu po smíření náboženských tradic byl tzv. Parlament světových náboženství, konaný v Chicagu v roce 1893 u příležitosti kolumbovského výročí za účasti 45. náboženských společností, který deklaroval obecnou touhu po míru mezi národy, podporu tolerance a bratrství poukázáním na shody mezi náboženstvími. Po stu letech pak dožal svého pokračování ve stejném městě (Chicago, 28.8.-4.9.1993) s 6500. účastníky ze 14. náboženství. Hlavním protagonistou druhého „Parlamentu“ byl Hans Küng, jenž svým projektem Světového étosu inicioval prohlášení tohoto shromáždění,¹⁷⁰ postavené na obecné shodě o Zlatém pravidle etiky, ve snaze vést lidstvo k větší odpovědnosti za své přesvědčení a za společný život na Zemi.¹⁷¹ „Ukázalo se, že je nutno opustit agresivní misionářské strategie a nepokoušet se vytlačit jedno náboženství jiným. Nelze rovněž vytvořit prostřednictvím univerzálního či synkretického

¹⁷⁰KÜNG, Hans, KUSCHEL, Karl Josef, Prohlášení ke světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství. Brno : CDK, 1997. s. 52-53. Viz příloha této disertace č.2

¹⁷¹ Oficiální stránky HTF UK. „Parlament náboženství světa“ [online], [citováno 2017-03-16]. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:8aKwbJfNww0J:www.htf.cuni.cz/HTF-80-version1-PEweb.doc+&cd=2&hl=cs&ct=clnk&gl=cz>

guláše jednotné světové náboženství. Spíše je zapotřebí mírové spolubytí a vzájemnost různých náboženství ve vzájemné úctě, dialogu a spolupráci.“¹⁷²

Milníkem vzniku moderního chápání mezináboženského dialogu bývá v katolickém prostředí označován druhý vatikánský koncil (1962-1965), jmenovitě pak výzvy v koncilních dokumentech *Ad gentes*, čl.18 o prohloubení spirituality a kontemplativní tradice; *Gaudium et spes*, čl. 28 a 62 o nutnosti komunikace všech věřících se svým okolím a konečně v deklaraci *Nostra aetate* o poměru církve k ostatním náboženstvím.¹⁷³ Na ně pak navazuje činnost tzv. Sekretariátu pro nekřesťany (1964), přejmenovaného apoštolskou konstitucí Jana Pavla II. *Pastor bonus* na Papežskou radu pro mezináboženský dialog, přičleněnou ke kurii (1988). Největším počinem na poli mezináboženského dialogu pod záštitou papeže Jana Pavla II. byly multináboženské modlitební setkání v Assisi v letech 1986, 1993, 1994 a 2002, jichž se zúčastnily tisíce věřících z řad křesťanů, židů, muslimů, hinduistů, buddhistů, animistů, severoamerických indiánů, afrických náboženství a pohanských kultů. Setkání vyvolala mezi konzervativci, především katolíky a pravoslavnými, demonizaci a značnou kritiku, zejména obviňování z modloslužby: „Klášter sv. Františka v Assisi je jako celek samozřejmě zasvěcen jedinému kultu a to právě bohopoctě katolické církve a vykonávání falešných obřadů v těchto prostorách je proto třeba hodnotit jako *sacrilegium* a hřích proti prvnímu Božímu přikázání.“¹⁷⁴ Na druhé straně však akce zaznamenaly obrovskou obranu, podporu i následování: „Jasně nás dnes Duch svatý vede k překonávání stereotypů a předsudků v různosti náboženství... Papež se během setkání ani v jedinou chvíli neobrátil k cizím bohům. Pouze v respektujícím tichu stál a naslouchal modlitbám jiným. To byl pravý smysl setkání. Ukázal respekt a přijetí a prosil také o přijetí křesťanů jinými náboženstvími. Cílem bylo naučit lidi spolu žít v pokoji a zamezit dalším násilnostem.“¹⁷⁵ Na kontroverzních reakcích k těmto setkáním je zjevné, že idea mezináboženského dialogu, zejména jeho pluralistická verze, je fatálním jazyčkem na vahách budoucnosti křesťanského náboženství jako poselství míru a lásky. Naštěstí ani současný papež František se nestaví k mezináboženskému dialogu zády a při své pastorační návštěvě Středoafričké republiky v měšitě Bangui apeloval: „Nemůžeme dnes selhat a nevyjádřit naději, že nadcházející

¹⁷² Getsemany. „Prohlášení ke světovému étosu – deklarace Parlamentu světových náboženství“ [online], [citováno 2017-03-16]. URL: <http://www.getsemany.cz/node/387>

¹⁷³ Oficiální webové stránky svatého stolce La Santa Sede, archiv textů „*Nostra Aetate*“ [online], [citováno 2018-02-16] URL: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_cs.html

¹⁷⁴ Křesťanská orthodoxie. Webová stránka o pravoslaví. „*Mezináboženská setkání v Assisi*“ [online], [citováno 2017-03-16]. URL: <http://www.orthodoxia.cz/srovn/assisi-2002.htm>

¹⁷⁵ Vira.cz. Katolické webové stránky s církevním schválením. „*Mezináboženská setkání v Assisi*“ [online], [citováno 2017-03-16]. URL: <http://www.vira.cz/otazky/Mezinabozenska-setkani-v-Assisi.html>

národní konzultace budou spojovat vaši zemi s náboženskými představiteli, kteří jsou schopni stmelit Centrální Afričany dohromady, čímž se stanou symboly národní jednoty namísto pouhých zástupců té či oné frakce. Naléhavě vás žádám, abyste z vaší země vytvořili příjemný domov pro všechny své děti, bez ohledu na jejich etnický původ, politickou příslušnost nebo náboženské vyznání. Středoafričké republiky, která se nachází v srdci Afriky, ve spolupráci se všemi jejími syny a dcerami, přeji, aby dokázala být v tomto ohledu stimulem pro celý kontinent. Tak se ukáže její pozitivní vliv a schopnost uhasit doutnající napětí, které brání Afričanům těžit z vývoje, který si zaslouží, a na který mají právo.¹⁷⁶

V protestantském, zejména evangelikálním prostředí, je dnes vztah k mezináboženskému dialogu jakožto vstřícnosti k nekřesťanským náboženstvím otevřenější a dynamičtější, i když ještě v roce 1910 na Konferenci světových misí protestantských misionářských společností panovala eurocentrická představa pokřesťanství celého světa. Tato představa se rozplynula během masakrů obou světových válek v neposlední řadě díky faktu, že jejich iniciátory byly tradičně křesťanské národy (katolická habsburská monarchie či protestantské Německo). Z původní konference vznikla Mezinárodní misijní rada (International Missionary Council), která v roce 1961 splynula se Světovou radou církví (World Council of Churches, zal.1948 v Amsterdamu). V rámci této rady probíhají v posledních letech mezinárodní letní kurzy mezináboženského dialogu pro mladé lidi do 35.let, tzv. Certificate of Advanced Studies, organizované Ekumenickým institutem v Bossey, tzv. Programme on Inter-religious Dialogue and Cooperation, ve spolupráci s muslimskou Inter-knowing Foundation a židovskou Racines et Sources Foundation.¹⁷⁷

3.2 Badatelský dialog

K tématu mezináboženského dialogu vznikla celá řada odborných článků, sborníků a monografií. Bohužel, díky malému zájmu o tento obor v českém prostředí, související s přetrvávající a politicky a mediálně podporovanou ateizací společnosti, chybí citelně překlady zásadních prací. Ve světě je naopak mezináboženský dialog jedním

¹⁷⁶Oficiální webové stránky svatého stolce La Santa Sede. „*Apostolic Journey of His Holiness Pope Francis to Kenya, Uganda and Central African Republic, 25.-30.11.2015*“ [online], [citováno 2017-03-17]. URL: http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/november/documents/papa-francesco_20151130_repubblica-centrafricana-musulmani.html

¹⁷⁷Oficiální webové stránky World Council of Churches. „*CASS in interreligious studies*“ [online], [citováno 2017-03-17]. URL: <https://www.oikoumene.org/en/press-centre/events/building-an-interfaith-community>

z nejdiskutovanějších teologických témat a oborový výzkum jde výrazně kupředu. Pro zjednodušení lze mluvit o třech konceptech badatelského dialogu, nebo dialogu teologické diskuse,¹⁷⁸ které se v textech přirozeně prolínají:

- a) Teorie a filosofie mezináboženského dialogu
- b) Komparace svatých textů, nebo jejich výkladů
- c) Historiografické sondy do dějin mezináboženských vztahů.

Vzhledem k rozsáhlému odbornému zájmu o mezináboženský dialog ve světě, zejména v Evropě a USA, nemohu v této práci obsáhnout celou látku, proto zde představím pouze vzorek světových autorů a jejich hlavních témat. Jejich výběr nebyl svévolný, ale obracel pozornost k aktivitám v souběhu výzkumu a praktické činnosti v personalistickém diskursu, který je pro tuto práci, ale i pro samotný mezináboženský dialog nosný. U některých autorů v poznámkách uvádím užitečné odkazy pro další vyhledávání a studium. V příloze č.2 je jako vedlejší výsledek výzkumu abecedně uveden seznam s odkazy na některé projekty a instituce, zabývající se výzkumem, výukou a praxí mezináboženského dialogu ve světě.

Aby rozhovor o roli náboženství v lidském životě nebyl odcizenou metafyzikou nebo subjektivním vyjádřením pocitů, vstupuje díky modernistické reflexi osvícenského myšlení do teologického diskursu racionalismus. **Alfred North Whitehead** (1861-1947) ve své práci *Religion in the Making* uvádí, že náboženství je to, co člověk dělá se svou vlastní osamělostí a všimá si úzké souvislosti mezi osamělostí a univerzalitou, neboť vše, co člověk existenciálně zakouší, touží mít potvrzeno ostatními ve svém společenství. Jednotlivé náboženské systémy s pravdivostním nárokem tedy vznikly jako generalizace nejvyšší normy poznání, získané obyčejnými smysly a rozvíjené intelektem. Whitehead nevěří, že lidská přirozenost má samostatnou funkci, kterou lze považovat za zvláštní náboženský smysl. Náboženství podle něho vychází z rituálu, emocí, přesvědčení a racionalizace. Teprve tehdy, když je racionalizováno prostřednictvím konceptualizace, je zřejmé, že má zásadní náboženský význam. Pokrok v náboženské pravdě se děje pomocí lidského rozumu především vymezováním pojmů¹⁷⁹ a náboženství „nezíská znovu svou starou moc, dokud nemůže změnit tvář ve stejném duchu jako věda.“¹⁸⁰

¹⁷⁸srov. DOJČÁR, Martin. *Medzinábožensky dialóg*, s.35

¹⁷⁹WHITEHEAD, Alfred North. *Religion in the Making*. Cambridge University Press, 1926, s.17-19, 32, 47, 59, 131

¹⁸⁰WHITEHEAD, Alfred North. *Science in the Modern World*. Cambridge University Press, 1926. s.189; srov. FARSKÝ, Karel. níže, kap. 5, s. 122

Oborový výzkum je proto stavěn na vědeckém základě formulováním typologie, metodologie a filosoficko-teologických předpokladů a hermeneutiky mezináboženského dialogu. Typologie bude představena v následující kapitole v oddíle 4.1. Co se týče metodiky a filosoficko-teologické reflexe mezináboženského dialogu, je vhodné začít u profesora kanadského původu a někdejšího ředitele harvardského Centra pro studium světových náboženství **Wilfrieda Cantwella Smithe** (1916-2000). V souvislosti s jeho pojetím se mluví o tzv. personalistické religionistice, kterou konstituují jeho spisy *The Meaning and End of Religion* (1962), *Faith and Belief* (1987) a *Towards a World Theology: Faith and the Comparative History of Religion* (1989).¹⁸¹ Hlavním motivem Smithovy koncepce je, že studovat náboženské systémy předmětným způsobem je pouze prvním krokem, po němž musí následovat empatie: „Žádný výrok pozorovatele o skupině osob není platný, pokud si ho tyto osoby nemohou přivlastnit.“¹⁸² Metodologicky jde o průmět kumulativní tradice a osobní víry konkrétního člověka, se kterým se vede dialog.¹⁸³ Jinými slovy není možné skutečně poznat jiné náboženství bez poznání referenční osobnosti. Vnitřní logika a nutnost takového přístupu konvenuje s personalistickým obratem v husitské teologii: „Teprve v osobním vztahu s ty druhého člověka zakoušíme, že jsme se ocitli ve zcela jiné sféře skutečnosti, než je bezmezný svět předmětný, ve sféře sobě rovných osobností.“¹⁸⁴ Hans Küng¹⁸⁵ v tomto kontextu rozvádí definici náboženství: „Náboženství je životním stanoviskem založeným na víře, životní orientací, způsobem života, a proto je i základním sociálně-individuálním vzorcem, jenž zahrnuje člověka i svět a skrze nějž člověk (vědom si toho jen částečně) vše spatřuje, prožívá, myslí i trpí.“¹⁸⁶

Další výraznou postavou minulosti je obhájce náboženského pluralismu a průkopník praktické integrace hinduistů, muslimů a sikhů ve Spojeném království **John Harwood Hick** (1922-2012). Vedle obětavé praktické práce s imigranty se v akademické činnosti věnoval mj. problému teodiceje a epistemologii náboženství na University of Birmingham, Cambridge a ve skupině All Faith for One Race.¹⁸⁷ Proslul důslednou kritikou křesťanské exklusivistické

¹⁸¹ Shrnutí díla W.C.Smithe v českém jazyce najdeme např. ve Sborníku: FLOSS, Karel, HOŠEK, Pavel, ŠTAMPACH, Ivan, VOJTÍŠEK, Zdeněk. (ed.): *Mezináboženský dialog se zřetelem k tzv. abrahámovským náboženstvím*. Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů, 2007, GA ČR 401/06/1774

¹⁸²VOJTÍŠEK, Zdeněk. Podněty W.C.Smithe pro praxi mezináboženského dialogu. Tamtéž, s.47

¹⁸³Kumulativní tradicí je myšlen soubor vnějších objektivních dat, které tvoří historické depozitum dosavadního náboženského života dotyčné komunity. Tamtéž, s.48

¹⁸⁴srov. TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství*, s. 89n

¹⁸⁵o Küngově koncepci podrobněji v oddíle 4.4

¹⁸⁶KÜNG, Hans. *Křesťanství a islám*, s.15

¹⁸⁷(AFFOR) Organizace neexistuje od roku 1974. Její étos převzala birminghamská univerzita v projektu Birmingham Council of Faiths, in: TETLOW, Ruth. *Birmingham Council of Faiths – aims and contribution of*

soteriologie, za níž si vysloužil spolu s indologem Jacquesem Dupuisem v roce 2001 obvinění z relativismu od Papežské kongregace pro nauku víry v čele s Josephem Ratzingerem.¹⁸⁸ Ve sborníku *Myth of Christian Uniqueness: Towards a Pluralistic Theology of Religions* z roku 1987, napsaném společně s pluralistou Paulem F. Knitterem, postavil na roveň kulturně historické kontexty teistických náboženství a viděl v nich různé cesty k dosažení stejného cíle, což jej vedlo k metaforickému přístupu k Ježíšově inkarnaci. Toto pojetí vyvolalo důslednou a prospěšnou kritiku pluralistického diskursu.¹⁸⁹

V souvislosti s kritikou teorie náboženství je nutné zmínit též dílo rumunského spisovatele **Mircea Eliade** (1907-1986), který do tématu přispěl především studiem symbolismu, mytologií a šamanismu spolu s ideou Teorie věčného návratu, která promýšlela vztah náboženské zkušenosti k duchovním archetypům jakožto transformaci hierofanie - zjevování posvátného během lidského vývoje¹⁹⁰ od pohřebních rituálů a uctívání kamenů a ohně přes Ježíše Krista až po zlomovou desakralizaci kosmu v moderní kultuře.¹⁹¹ Většina Eliadových studií o náboženství vyšla i v českém jazyce¹⁹² a jeho myšlení mělo vliv na religionistickou diskusi o povaze náboženství.¹⁹³

Robert Cummings Neville (*1939), filosof a religionista, někdejší děkan teologické fakulty Univerzity v Bostonu s čestným doktorátem Ruské akademie věd za výsledky ve výzkumu Dálného východu, promýšlel komplexní fenomenologii náboženství a srovnávací religionistiky ve filosofickém kontextu pozdní moderny ve spise *Religion in Late Modernity* z roku 2002.¹⁹⁴ Zabýval se metodologií vztahu komparativní teologie na křesťanské bázi s teologií náboženství. Redefinoval systematickou teologii jako konstruktivní proces, v němž

the city, 2016. [online] [citováno 2018-04-04] URL: <https://bhamfaiths.org.uk/wp/wp-content/uploads/2016/12/BCF-history-revised-YET-again.pdf>

¹⁸⁸ HICK, John. *An Autobiography*. 2nd.edition, Oxford: Oneworld Publications, 2005. 328 s. ISBN: 9781851683925

¹⁸⁹ HICK, John, The Non-Absoluteness of Christianity, in: HICK, John, KNITTER, Paul (eds) *Myth of Christian Uniqueness: Towards a Pluralistic Theology of Religions*. Oregon : Wipf and Stock Publishers, 2005. ISBN 1-59752-024, s.16-36; srv. MACEK, Petr. *Novější angloamerická teologie*. Praha : Kalich, 2008. 266 s. ISBN 978-80-7017-100-4, s. 50-53, 59, 182-188

¹⁹⁰ srv. kulturní antropologie sira Edwarda Burnetta Tylora (*Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization*, 1865)

¹⁹¹ELIADE, Mircea. *Le Mythe de l'éternel retour*, 1949, česky *Mýtus o věčném návratu*, přel.Eva Strebingerová, Praha : Oikoyomenh, 1993, 104 s. ISBN 80-7298-037-8

¹⁹²*Posvátné a profánní*, 1994; *Dějiny náboženského myšlení*. Sv. I–IV,1995, *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*, 1997; *Mýty, sny a mystéria*, 1998; *Slovník náboženství*, 2001; *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*, 2004; *Obrazy a symboly: (esej o magicko-náboženských symbolech)*, 2004; *Pojednání o dějinách náboženství*, 2004.

¹⁹³PALS, Daniel L. Skutečnost posvátna: Mircea Eliade, in: *Osm teorií náboženství*, Praha : ExOriente, 2015 s.256-301

¹⁹⁴NEVILLE, Robert C. *Religion in late modernity*. State University of New York Press, 2002. ISBN 0-7914-5424-X

podobně jako Hans Küng aplikoval výchozí bod výzkumu do kořenů poznávané tradice se specializací na konfucianismus a čínská náboženství.¹⁹⁵

Newyorský jezuita, ředitel Harvard's Center for the Study of World Religions **Francis Xavier Clooney** (*1950), se po stopách řádových misionářů vydal studovat sanskrt a hinduistickou filosofii a učit děti do Nepálu. Své zkušenosti shrnul v úvodu do komparativní teologie s názvem *Hindu Wisdom for All God's Children* z roku 1998 a pokračoval v důkladném výzkumu indických náboženství a jejich konotací s křesťanstvím. Ve své knize *Hindu God, Christian God*¹⁹⁶ zkoumal představy o božství a inkarnační kompetenci, aby v obou tradicích identifikoval povahu zjevení, přičemž vycházel ze zkušenosti rozhovorů s hinduisty.¹⁹⁷

Nyní se dostávám k současnému výzkumu. V posledních dvaceti letech byly po celém světě založeny v rámci teologických fakult desítky nových univerzitních pracovišť s výslovným zaměřením na výuku a výzkum mezináboženského dialogu, na kterých rozvíjí akademickou i praktickou činnost řada badatelů. Z evropských jmenujme např. **Marianne Moyaert** (*1979), profesorku srovnávací teologie a hermeneutiky na Vrije Universiteit Amsterdam, která postuluje tzv. „teologii mezilidské pohostinnosti.“¹⁹⁸ Vedle studií, věnovaných etice kompromisu, přiměřeným modelům dialogu, kritice starších mezináboženských konceptů, či hranicím představivosti, zkoumala např. možnosti a úskalí praxe mezináboženského dialogu ve sdílení obřadů ve sborníku *Ritual Participation and Interreligious Dialogue: Boundaries, Transgressions and Innovations* z roku 2015.¹⁹⁹

Metodice současného muslimsko-křesťanského dialogu v jeho historicko-kritické perspektivě se věnuje na Teologické fakultě Univerzity v Oslu luteránský teolog **Oddbjørn Birger Leirvik**, který vede od roku 2000 praktické semináře. Ve sborníku *Interreligious Studies. A Relational Approach to Religious Activism and the Study of Religion* z roku 2014²⁰⁰ se věnuje dynamice setkávání mezi náboženskými a názorovými platformami

¹⁹⁵ODIN, Steve. Neville's Axiological Cosmology of Imagining Synthesis: A Framework for Comparative Theology and Religion, in: YONG, Amos, HELTZEL, Peter, G. (eds) *Theology in Global Context: Essays in Honor of Robert Cummings Neville*, Bloomsbury Publishing, 2016, s.151-160

¹⁹⁶CLOONEY, Francis X. *Hindu God, Christian God: How Reason Helps Break Down the Boundaries between Religions*. New York : Oxford University Press, 2001. ISBN 978-0-19-513854-2

¹⁹⁷ The Journal of Religion, 84/1, 2004 s.132. [online] [citováno 2018-04-04] URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/382319>

¹⁹⁸ Webové stránky Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Godgeleerdheid. „Prof.Dr.M.Moyaert“ [online], [citováno 2018-02-06] URL: <https://www.godgeleerdheid.vu.nl/nl/over-de-faculteit/medewerkers/wetenschappelijk-personeel-m-s/m-moyaert/index.aspx>

¹⁹⁹MOYAERT, Marianne, GELDHOF, Joris (ed.) *Ritual Participation and Interreligious Dialogue: Boundaries, Transgressions and Innovations*. London : Bloomsbury, 2015. ISBN 978-1-4725-9035-0

²⁰⁰LEIRVIK, Oddbjørn B. (ed.) *Interreligious Studies. A Relational Approach to Religious Activism and the Study of Religion*. London : Bloomsbury, 2014. ISBN 978-1-47252-449-2

na lokální i globální úrovni. Publikace přivádí do diskuse řadu badatelů o interdisciplinární a multidisciplinární práci ve studiu náboženství, zejména na pomezí oborů jako teologie, náboženské studie, etika, kritická teorie a sociologie.²⁰¹ Na oficiálním webu Univerzity v Oslu lze najít prospěšný rozcestník na současné světové autory a programy v oboru mezináboženských studií,²⁰² který ovšem nevyčerpává celé portfolio.

Z řady německých badatelů, pionýrů religionistiky, jmenujme za všechny předního indologa a filologa, oxfordského profesora **Friedricha Maxe Müllera** (1823-1900), jehož úctyhodných jednapadesát svazků *Posvátných dějin Východu* (1849-1899) otevřelo Evropě pokladnici původních indických pramenů. Na Univerzitě v Oxfordu založil obor srovnávací religionistiky, mytologie a filosofie. V roce 1861 sestavil seznam teorií vzniku lidské řeči²⁰³ v souvislosti s výzkumem souvislostí mezi jazykem a náboženstvím.²⁰⁴

Ze současníků Hanse Künga, jehož práce v rámci mezináboženského dialogu reflektují samostatně v podkapitole 4.4, je třeba zmínit jeho spolupracovníka z Eberhart Karls Universität Tübingen **Karla-Josefa Kuschela** (*1948), jenž se vedle etických a srovnávacích studií abrahámovských náboženství²⁰⁵ věnoval též dialogu s buddhismem - *Buddha und Christus: Bilder und Meditationen*.²⁰⁶ Aktivně se podílel na projektech Stiftung Weltethos, Faith meets Faith,²⁰⁷ Globální výzvy - nadnárodní a transkulturní řešení²⁰⁸ apod.

Ve Spojených státech má mezináboženský dialog bohatou a progresivní tradici. Na Eliadovu koncepci prakticky navázal americký teolog švédského původu **Hans Gustafson**, který vede kurzy mezináboženského dialogu v ústavu Jay Phillips Center for Interfaith

²⁰¹State of Formation.org, webové výstupy z časopisu Journal of Interreligious studies. "Hans Gustafson: Interreligious Studies: A Relational Approach to Religious Activism and the Study of Religion," by Oddbjørn Leirvik (a review) [online], [citováno 2018-04-04] URL: <http://www.stateofformation.org/2016/06/interreligious-studies-a-relational-approach-to-religious-activism-and-the-study-of-religion-by-oddbjorn-leirvik-a-review/>

²⁰²Oficiální webové stránky Universitetet i Oslo. „Interreligious Studies“ [online], [citováno 2018-02-06] URL: <http://www.tf.uio.no/forskning/omrader/interreltema.html>

²⁰³MÜLLER, Friedrich Max. The Theoretical Stage and the Origin of Language, 1861, in: HARRIS, R. (ed.) *The Origin of Language*. Bristol : Thoemmes Press, 1996, s.7-41

²⁰⁴The Gifford Lectures. Internetová stránka The Templeton Foundation. „Friedrich Max Müller“ [online], [citováno 2018-02-24] URL: <https://www.giffordlectures.org/lecturers/friedrich-max-müller>

²⁰⁵KUSCHEL, Karl-Josef. *Streit um Abraham. Was Juden, Christen und Muslime trennt – und was sie eint*. Piper, München 1994. ISBN 3-492-03739-9; *Juden, Christen, Muslime. Herkunft und Zukunft*. Patmos, Düsseldorf 2007. ISBN 978-3-491-72500-3; *Abrahamische Ökumene: Dialog und Kooperation*. Lembeck, Frankfurt/ M. 2011. ISBN 978-3-87476-632-6

²⁰⁶KUSCHEL, Karl-Josef, KLOSINSKI, Gunther. *Buddha und Christus: Bilder und Meditationen* Patmos, Stuttgart-Ostfildern 2009. ISBN 978-3-491-71329-1

²⁰⁷Řada titulů z edice Orbis Series in Interreligious Dialogue: *A Christian view of Islam, A Muslim Looks at Christianity, Buddhists and Christians through Comparative Theology to Solidarity, Life after Death in World Religions* a další. [online], [citováno 2018-02-08]. URL: <http://www.orbisbooks.com/category-210/>

²⁰⁸Globale Herausforderungen – transnationale und transkulturelle Lösungswege

Learning na University of St. Thomas v Minnesotě. Zaměřuje se na praktickou stránku panenteismu.²⁰⁹ Ve své knize *Finding All Things in God: Pansacramentalism and Doing Theology interreligiously* uvádí případové studie žité svátostné spirituality v různých tradicích do kontextu s historií náboženské zkušenosti, vytváří filosofii svátostného zprostředkování a zavádí sakramentální kriteriologii v teologii náboženského pluralismu jako efektivní metodiku pro praxi mezináboženského dialogu.²¹⁰

Chorvatsko-americký teolog **Miroslav Volf** (*1956), profesor systematické teologie na Yale Divinity School,²¹¹ se ve své práci *Common Word Between Us and You* z roku 2007 věnuje křesťansko-muslimským vztahům na základě komparace koránských a novozákonních příkázání a v knize *Allah – Christian Response* z roku 2011, která se zabývá politickou teologií, zkoumá možnosti pokojného soužití muslimů a křesťanů srovnáním soteriologie a morálky. Jeho koncepce bývá nazývána „teologií objetí,“ kterou shrnuje v českém jazyce vydaný titul *Odmítnout nebo obejmout* z roku 2005.²¹²

Profesor mezináboženských studií na Hickey Center for Interfaith Studies and Dialogue, Nazareth College v americkém Rochesteru a spolupracovník International Institut of Islamic Thought **Muhammad Shafiq** je spoluautorem pozoruhodného sborníku s názvem *Interfaith Dialog: A Guide for Muslims* z roku 2007, v němž zdůrazňuje, že Korán uznává pluralitu náboženství, uvádí muslimské čtenáře do problematiky mezináboženského dialogu včetně popisu možných obranných reakcí, modelů nepohodlných názorových výměn, umění kompromisu hluboce držených zásad a principů budování vztahů s příslušníky židovského a křesťanského náboženství.²¹³

Profesor náboženství na San Diego State University v Californii **Khaleel Mohammed** se specializuje na reformismus islámského práva, koránskou exegezi se zaměřením na židovskou tradici a na trilaterální dialog monoteistických náboženství v oblasti sexuality, genderu a antisemitismu. Podává znalecké posudky pro stíhání v případech aktivit spojených

²⁰⁹Z řec. *pan en theos*, vše v Bohu: Jako most mezi panteismem a teismem vyhýbá se ztotožnění Boha a světa. Potvrzuje božský charakter jsoucná, ale zachovává představu transcendentního božského principu a souhrn skutečnosti lokalizuje v něm. Např. HEJNA, Dalibor. *Náboženství a společnost*. Věda o náboženství a její historické kořeny. Praha : Grada Publishing a.s., 2010. ISBN 978-80-247-2427-0, s. 51

²¹⁰GUSTAFSON, Hans. *Finding All Things in God: Pansacramentalism and Doing Theology interreligiously*. Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon, 2015. 340 s. ISBN 978-1-4982-1798-9; Anotace knihy, in URL: http://www.academia.edu/20299600/Finding_All_Things_in_God_Pansacramentalism_and_Doing_Theology_Interreligiously

²¹¹Yale Center for Faith and Culture, New Haven. [online], [2018-02-08]. URL: <https://faith.yale.edu/>

²¹²VOLF, Miroslav. *Odmítnout nebo obejmout. Totožnost, jinakost a smíření v teologické reflexi*. Praha : Vyšehrad 2005, 368 s. ISBN 80-7021-764-2

²¹³Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs. Resources on Faith, Ethics and Public Life. „*Interfaith Dialogue: A Guide for Muslims*“ [online] [2018-04-04] URL: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/interfaith-dialogue-a-guide-for-muslims>

s terorismem. Je zastáncem registrovaného sňatku mezi muslimkami a nemuslimskými muži bez tradičně požadované konverze muže k islámu a zastává tezi, že Svatá Země patří židům.²¹⁴ Publikoval řadu článků a studií pro lídry dialogických komunit např. *The Art of Heeding* ve sborníku *Interfaith Dialogue at the Grass Roots* z roku 2008.²¹⁵

Rabín **Reuven Firestone**, medievalista na Hebrew Union College-Jewish Institut of Religion v New Yorku napsal roku 2008 učebnici o islámu pro židy, vysvětlující nekonfliktně a upřímně podobnosti i rozdíly, právní a náboženské pozice obou tradic, historii džihádu, dějiny a druhy islámských projevů a jejich vztahů k judaismu s názvem *An Introduction to Islam for Jews*.²¹⁶

Historii a vývoj institucionalizovaného mezináboženského dialogu včetně shrnutí metod a bibliografického seznamu dalších autorů v oboru přehledně podává profesor katolické teologie a mezináboženského dialogu na pennsylvánské Temple University of Philadelphia **Leonard Swidler** ve studii *The history of Inter-Religious Dialogue*, z roku 2000.²¹⁷ Z titulů, které vedle vědecké reflexe zrcadlí jeho zkušenosti s výukou oboru na více než třiceti univerzitách po celém světě jmenujme monografie *Dialogue for Interreligious Understanding. Strategies for the Transformation of Culture-Shaping Institutions* (2014) a *The Age of Global Dialogue* (2016).²¹⁸

Oborová univerzitní pracoviště fungují i v dalších zemích. **Paul Hedges**, docent komparativní teologie na Rajaratnam School of International Studies v Singapuru, působil v oboru mezináboženských studií na řadě britských, kanadských a čínských univerzit i mimo akademickou sféru. Jako editor spolupracoval na třídílném sborníku *Controversies in Contemporary Religions* z roku 2014, v němž jsou analyzovány kontexty konkrétních náboženských sporů a konfliktů ve světě jako reakce na jejich zjednodušené prezentace v médiích. Ve své monografii *Comparative Theology. A Critical and Methodological Perspective* z roku 2017 porovnává tradici spojenou s Francisem Clooneyem s dalšími metodologickými a teologickými aspekty srovnávací teologie, zaznamenává klíčové trendy,

²¹⁴San Diego State University, Religious Studies Department. „Welcome to Prof.Khaleel Mohamed’s Web Site“ [online] [2018-04-04] URL: <https://khaleelmohammed.sdsu.edu/>

²¹⁵KRATZ MAYS, Rebecca (ed.) *Interfaith Dialogue at the Grass Root*, 2008. [online] [2018-02-08] URL: <https://muse.jhu.edu/article/490342>

²¹⁶FIRESTONE, Reuven. *An Introduction to Islam for Jews*. Jewish Publication Society, 2008. [online] [2018-02-08] URL: <https://muse.jhu.edu/book/1087>

²¹⁷SWIDLER, Leonard. The History of Inter-Religious Dialogue, in: CORNILLE, Catherine (ed.) *The Wiley Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*. John Wiley and Sons, Blackwell Publishing, West Sussex, 2013. 479 s. ISBN 978-0-470-65520-7, s. 3-19 [online] [2018-02-08] URL: https://scholar.google.cz/scholar?client=safari&rls=en&oe=UTF-8&gfe_rd=cr&dcr=0&um=1&ie=UTF-8&lr&q=related:4RRgKTmEBce8fM:scholar.google.com/

²¹⁸Dialogue Institute Journal of Ecumenical Studies. „Books by (and about) Leonard Swidler“ [online] [2018-02-08] URL: <http://dialogueinstitute.org/swidler-books/>

rozvíjí původní modely a metody praxe a diskutuje o kritických otázkách v oboru. Vyučoval mezivědní obory jako srovnávací teologii, sociální soudržnost, světová náboženství, buddhismus v globálních kontextech, globální křesťanství apod. V terénní oborové spolupráci se angažoval jako konzultant např. pro anglikánskou církev, islámskou náboženskou radu, Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, Nadaci Tonyho Blaira atd.²¹⁹

Anglický benediktýn **Laurence Freeman**²²⁰ se podílel na výuce mimo jiné v Elijah Interfaith Institute v Jeruzalémě. Od roku 1998 se angažoval v dialogu mezi náboženstvími a mezinárodními mírovými iniciativami a účastnil se série křesťansko-buddhistických dialogů s Dalajlámou v Indii, Itálii a Belfastu. V roce 2006 uspořádal schůzku na univerzitě v Yorku, kde se zkoumal společný teologický základ mezi křesťanstvím a islámem. V roce 2009 byl hlavním řečníkem na Světovém parlamentu náboženství v Melbourne v Austrálii a o rok později byl oceněn kanadským řádem za mezináboženský dialog a prosazování světového míru. Je zakladatelem úspěšného mezinárodního projektu křesťanské meditace.²²¹

Bylo by ještě vhodné zmínit několik zajímavých autorů z periferie mezináboženského diskursu, např. profesora Teologické fakulty a Současných islámských studií na Oxfordské univerzitě, kontroverzního Švýcara egyptského původu **Táriqa Ramadana** a jeho knihu *The Quest for Meaning: Developing a Philosophy of Pluralism* z roku 2010,²²² ve které je hlavním tématem pomoc západním muslimům usmířit svoji náboženskou identitu s občanskou příslušností k hostitelské zemi. Snaží se s jistou originalitou převést duchovní poselství islámu do moderního kontextu prosazováním reformního přístupu k svatým textům islámu a najít tak společnou půdu pro hledání Absolutna, které chápe po vzoru súfistů jako společné abrahámovským tradicím.²²³

Co se týče dialogu vědy a víry, přínosný pro budoucnost mezináboženského dialogu může být výzkum souvislostí mezi duchovními zážitky a funkcí mozku, prováděný od roku 1990 pod názvem neuroteologie. Jeho hlavním protagonistou je americký neurolog **Andrew B. Newberg**, ředitel výzkumného ústavu na University of Pennsylvania School of Medicine, který popsal možné neurofyziologické mechanismy spojené s náboženskými a duchovními

²¹⁹ Rajaratnam School of International Studies. „Dr. Paul Hedges“ [online] [2018-02-08] URL: <https://www.rsis.edu.sg/profile/paul-hedges/-WsVKlyPyqu4>

²²⁰ Oficiální webové stránky WCCM „Laurence Freeman“ [online] [2018-02-08] URL: <http://wccm.org/category/category/laurence-freeman>

²²¹ The World Community of Christian Meditation. [online] [2018-02-08] URL: <http://wccm.org/>

²²² RAMADAN, Tariq. *The Quest for Meaning: Developing a Philosophy of Pluralism*. London: Allen Lane, 2010, ISBN 1846141516

²²³ SOMOLÍK, Ondřej. *Dílo Táriqa Ramadána*. Diplomová práce, Západočeská Univerzita v plzni, Fakulta Blízkovýchodních studií, 2014, s.4-7 [online] [2018-02-08] URL: https://otik.zcu.cz/bitstream/11025/12241/1/DP_Somolik_-_Dilo_Tariqa_Ramadana.pdf

zkušenostmi. Jeho počáteční výzkum zahrnoval použití funkčního zobrazování mozku ke studiu buddhistických meditátorů a františkánských jeptišek při modlitbě.²²⁴ Výsledky tohoto pozoruhodného výzkumu zveřejnil se spoluautory v pěti publikacích: *The Mystical Mind: Probing the Biology of Religious Experience*, 1999; *Why God Won't Go Away: Brain Science and the Biology of Belief*, 2002; *Why We Believe What We Believe: Our Biological Need for Meaning, Spirituality, and Truth*, 2006, *Principles of Neurotheology*, 2010 a *Neurotheology: How Science Can Enlighten Us About Spirituality*, 2018.²²⁵

Pro mezináboženský dialog z hlediska kritiky identit, pro pochopení náboženských postojů v akceptaci tradice, je podstatná historická reflexe vztahů mezi různými náboženskými skupinami v minulosti. Odborných publikací s rozбором historických vztahů mezi náboženstvími a jejich vlivu na současnou podobu religiozity, většinou mezi křesťanstvím a islámem, je v angličtině nepřehledné množství. Zmíním proto v závěru pouze čtyři autory, přičemž od tří z nich jsou k dispozici české překlady některých prací.

První z nich, jeruzalémský rodák a někdejší profesor na Columbia University v New Yorku **Edward W. Said** (1935-2003), již v roce 1978 zásadně přispěl do humanitních věd i teorie náboženství polemickým opusem s názvem *Orientalism*,²²⁶ ve kterém pronikavou analýzou západní koncepce Orientu odhalil mocenské diskurzy a ideologické fikce. Kniha vzbudila velký ohlas i kritiku, byla přeložena do 36. jazyků²²⁷ a v muslimských zemích byla neadekvátně čtena jako obrana islámu. Rozpoutala však rozsáhlou mezioborovou a mezikulturní diskusi, která přispěla ke změně chápání vztahů mezi východem a západem a k otupení bolestných hrotů „svaté války,“ vedené na intelektuální úrovni. Doslov autora ke knize z roku 2003 končí ve vysloveně personalistickém duchu: „Středem humanistického zájmu je vždy lidská individualita a subjektivní intuice, a nikoli přejaté myšlenky a formální autorita. Texty je zapotřebí číst v historickém kontextu jejich vzniku a pokračující existence. (...) Nejvýznamnějším ponaučením pak je, že humanismus je jedinou, a troufám si říci, že i poslední obranou proti cynickým praktikám, jež deformují lidské dějiny.“²²⁸

O vztazích mezi křesťanstvím a islámem od Muhammada po reformaci napsal anglický medievalista **Richard Fletcher** (1944-2005) studii *Kříž a půlměsíc*,²²⁹ které

²²⁴ Webové stránky autora, Andrew B. Newberg, „About“ [online] [2018-04-04] URL: <http://www.andrewnewberg.com/about/>

²²⁵ Webové stránky autora, Andrew B. Newberg, „Books“ [online] [2018-04-04] URL: <http://www.andrewnewberg.com/all-books/>

²²⁶ česky *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*, přel. Petra Nagyová v r.2008. Viz seznam literatury.

²²⁷ údaj z r.2003. Tamtéž, s.397

²²⁸ Tamtéž, s.409

²²⁹ FLETCHER, Richard. *Kříž a Půlměsíc*. Praha : Mladá Fronta, 2004. 140 s. ISBN 80-204-1145-3

předcházela studie s názvem *Christian-Muslim Understanding in the Later Middle Ages* z roku 2003. Autor v nich mapuje teologicky erudovaně a nezaujatě dějiny válek, vývoj dobrých i špatných mezikonfesních vztahů v souvislosti s oboustrannými předsudky a nepochopením druhé strany a odhaluje příčiny historické paměti nesnášenlivosti mezi křesťany a muslimy.

Výstižnou dějinnou reminiscenci vztahů mezi judaismem a islámem v teritoriálním kontextu palestinské otázky podává anglikánský učenec **Colin Chapman** v knize *Čí je země zaslíbená* z roku 2002,²³⁰ rozsáhlejší reflexi své práce se studenty na Kypru, v Egyptě a v Libanonu na bázi křesťansko-muslimského dialogu pak v titulu *Cross and Crescent. Responding to the Challenge of Islam* z roku 2005.²³¹

Děkanka teologické fakulty Iliff v Denveru a předsedkyně MacDonald Center for Christian-Muslim Relations v Hartford Seminary **Jane Smith** se věnuje dějinám islámských hnutí, imigraci, muslimským ženám a výchově muslimů v Americe.²³² Ve své podnětné knize *Muslim-Christian Relations: Historical and Contemporary Realities* (2015)²³³ analyzuje důsledky dějinných sektářských konfliktů a vystihuje obecný kontext, ve kterém probíhá dialog v USA a v Evropě a konkrétně popisuje psychologické problémy, které způsobily na Západě staleté obavy z islámského násilí a na Východě nové formy mezinárodního kolonialismu. Specifikuje jejich příklady ve vybraných částech světa a provádí nástin možných východisek.²³⁴

Výše uvedená sonda do teorie mezináboženského dialogu ve světě by mohla pokračovat desítkami dalších jmen. Nepochybně by bylo možné učinit rozsáhlejší výběr, který by ovšem přesáhl formát a zaměření této práce na český kontext. Ukončím tento oddíl alespoň stručným shrnutím filozoficko-teologických předpokladů mezináboženského dialogu, které artikuluje většina výše jmenovaných osobností:

²³⁰CHAPMAN, Colin. *Čí je země zaslíbená?* Praha : Volvox Globator, 2002. 332 s. ISBN 80-7207-507-1

²³¹Internetová databáze knih Goodreads „*Cross and Crescent. Responding to the Challenge of Islam*“ [online] [2018-02-08] URL: https://www.goodreads.com/book/show/9703.Cross_Crescent

²³²Oxford University. Profil editora. „Jane I.Smith“ [online] [2018-04-04] URL: <http://sjoseph.ucdavis.edu/ewic/ewic-editors/bios/profiles/jane-i.-smith-editor>

²³³SMITH, Jane I. *Muslim-Christian Relations: Historical and Contemporary Realities*. Oxford University Press, 2015. [online] [2018-02-08] URL: <http://religion.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-11>

²³⁴Oxford Research Encyclopedias. Topic: Religion. „*Muslim-Christian Relations: Historical and Contemporary Realities*“ [online] [2018-04-04] URL: <http://religion.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-11>

- Pouhá tolerance nestačí, ke skutečnému poznání je třeba upřímný zájem o osobnost druhého.
- Náboženské „esperanto“ není možné. Jazykovou determinaci nelze pominout.
- Naslouchat svědectví druhého je nutné vždy s vědomím vlastních hermeneutických limitů.
- Můžeme se učit od druhých bez ztráty vlastní identity.
- Nelze vést rozhovor s apriorním vědomím, že ten druhý se mýlí.
- Základním tématem je pravda, jež není iluzí, ale tajemstvím. Nelze ji vlastnit ani cele obsáhnout.
- Mezi vírou a pravdou existuje vztah, bez nějž náboženství nelze brát vážně.
- Respektovat jinakost znamená být zavázán poskytnout svobodu k hledání pravdy.
- Uznat, že můj vlastní pohled na věc je vždy interpretací, moje znalosti jsou limitované.
- Svoje obzory mohu rozšířit vždy jen skrze perspektivu druhého.
- Třemi základními filosofickými vklady pro mezináboženský dialog jsou perspektivismus, hermeneutika a teorie jazykových her.
- Zjevená náboženství předpokládají, že pravda byla darována formou sebesdílení s Bohem.
- Limity jednotlivých věřících jsou dány nároky celé komunity, duchovní autoritou učitelů, hierarchií.
- Nelze generalizovat celé náboženské systémy. Není možné znát všechna náboženství do takové hloubky, jako své vlastní, natož konkrétní věřící a jejich motivace k víře.
- Bez schopnosti konstruktivní kritiky vlastní náboženské tradice není mezináboženský dialog možný.²³⁵

3.3 Experimentální dialog

Na rozdíl od akademických výzkumů, v terénu jde zpravidla o realizaci dialogických forem v komunitách, jejichž účelem nemusí být a není pouze mezináboženský dialog. Takové aktivity vycházejí z lokální interkulturní spolupráce, z duchovní inspirace, realizace výukových a integračních programů i ze spontánních setkání. V tomto oddíle představím dva

²³⁵srov. SWIDLER, Leonard, BRODEUR, Patrice (eds.) *Principles and Guidelines for Interfaith Dialogue*, Scarboro Foreign Mission Society, 2011. [online] [2018-04-04] URL: <https://www.scarboromissions.ca/interfaith-dialogue/principles-and-guidelines-for-interfaith-dialogue/2>

institucionalizované typy experimentálního dialogu, tzv. Iniciativu spojených náboženství (dialog společenské angažovanosti²³⁶) a Mnišský mezináboženský dialog (dialog náboženské zkušenosti²³⁷).

3.3.1 United Religions Initiative (URI)

Vize pro tuto iniciativu napadla v roce 1993 kalifornského biskupa episkopální církve Williama Swinga po jeho pozvání Organizací spojených národů k velké mezináboženské akci v San Francisku u příležitosti 50.výročí charty OSN: „Když spolupracují celé národy pro mír ve světové organizaci, kde jsou světová náboženství?“²³⁸ Charta United Religions Initiative byla podepsána 26.6.2000 jako mimořádné hnutí pro světový mír a spravedlnost, vybudované zdola na lokálních aktivitách (grassroots). V březnu 2017 evidovala URI 838 základních pracovních skupin v 99 zemích na všech kontinentech. Největší počet skupin pracuje v Indii, východním pobřeží USA, severní Evropě a jihovýchodní Africe. Tento projekt nachází v posledních letech odezvu i v České republice, kde se začínají konat prezentativní semináře.²³⁹

Co se týče rozsahu činnosti, pracovní skupiny URI se zabývají systematicky celou řadou společenských aktivit. V prvním sledu informace uvádějí spolupráci na uměleckých projektech: „Hudba, malování, performance, sochařství, vyprávění příběhů, poezie a jiné metody uměleckého vyjádření jsou způsoby vytváření komunit. Tvořivost a umění mluvit s lidmi na hlubší úrovni než slovy, spojuje lidi dohromady a usnadňuje prosazování míru. Sdílením výtvarných projevů jsou lidé schopni ocenit rozdíly i podobnosti mezi kulturami, vážit si sebe jako jednotlivci navzdory škodlivým stereotypům; pro společnou léčbu jizev historického etnického a náboženského násilí. Prostřednictvím umění, mohou kruhy spolupráce URI snadněji překonat jazykové bariéry a další hranice pro opravdové budování míru.“²⁴⁰

Další úrovní činnosti je intervence do vzdělávacího procesu: „Škodlivé stereotypy, které jsou palivem napětí mezi náboženskými skupinami mají obvykle své kořeny v nevědomosti a zoufalství chudoby a často působí jako katalyzátor pro vypuknutí násilí. Proto Skupiny (kruhy) URI vytvářejí prostor pro vzdělávání lidí s cílem vytvořit bezpečnější a

²³⁶DOJČÁR, Martin. *Medzináboženský dialóg*, s. 25

²³⁷Tamtéž

²³⁸ Oficiální stránky URI. „Charter“ [online], [citováno 2017-03-30]. URL: http://www.uri.org/about_uri/charter

²³⁹ Oficiální stránky SMD. „URI Brno 2012“ [online], [citováno 2017-03-30]. URL: <http://interfaith.webnode.cz/news/united-religions-initiative-brno-2012/>

²⁴⁰Oficiální stránky URI. „Arts“ [online], [citováno 2017-03-30]. URL: http://www.uri.org/action_areas/arts

klidnější komunity. Mezi příklady této spolupráce patří školy v Indii, které přiznávají právo na vzdělání všem dětem bez ohledu na kasty; skupiny, které s respektem navštěvují posvátná místa různých věr a uctívání; skupiny, které obhajují pro dívky stejné příležitosti jako chlapce; přednáškové partnerství s vysokými školami a univerzitami, prezentace a rozvoj mezináboženských studijních programů, workshopů a školení; výzkumné iniciativy.“²⁴¹ K lepší představě o étosu a práci těchto mezináboženských skupin uvádím v příloze č.3 oficiální Preambuli URI.

3.3.2 Mnišský mezináboženský dialog (Monastic Interreligious Dialogue)

Specifickou formou mezináboženského dialogu, o kterém informuje karmelitka Denisa Červenková ve své studii s názvem *Mnišský mezináboženský dialog* z roku 2016, se jeví tzv. „dialog náboženské zkušenosti.“²⁴² Jde o zkušenost hluboké kontemplace a sdílení duchovního bohatství jednotlivců především z benediktinských a cisterciáckých komunit s buddhistickým a hinduistickým prostředím. Tato praxe se vyvinula po druhé sv. válce z potřeby změny pojetí misie v katolickém prostředí. Teologickou podporu jí dodala inkluzivní teologie Karla Rahnera, Henri de Lubaca či Yvese Congara, která přiznává působení Krista i v jiných náboženstvích ve smyslu vyjádření dokumentů II. Vaticana *Ad gentes* 18, *Gaudium et spes* 28 a *Nostra aetate*. Za účelem hledání metody a cesty, jak podpořit vhodný dialog s nekřesťany založil papež Pavel VI. V roce 1964 „Sekretariát pro nekřesťany,“ během pontifikátu Jana Pavla II. byl v apoštolské konstituci *Pastor Bonus* z 28. června 1988 pojmenován současným názvem „Papežská rada pro mezináboženský dialog“²⁴³ a stal se součástí římské kurie. Benedikt XVI. radu v roce 2006 přičlenil k papežské radě pro kulturu. V roce 2007 se stala opět samostatnou institucí, jež úzce spolupracuje s Komisí pro náboženské vztahy s muslimy. Během monastických kongresů v Bangkoku (1968) a Bangalore (1973) se ukázalo, že díky koloniální historii je v Asii obraz křesťanství deformován na duchovně plytké náboženství cizinců, které důrazem na lásku k bližnímu slouží k nenápadnému obracení lidí. Díky podpoře těchto kongresů ze strany buddhistických i katolických autorit dostal mnišský mezináboženský dialog nový impuls, jak zakořenit v asijské kultuře – v místních ášramech se křesťané vracejí k jádru své vlastní tradice. Nejde tedy ani o implementaci idejí západního mnišství do východních tradic, ani o nekritické

²⁴¹ Oficiální stránky URI. „Education“ [online], [citováno 2017-03-30]. URL: http://www.uri.org/action_areas/education

²⁴² ČERVENKOVÁ, Denisa. *Mnišský mezináboženský dialog*. Dingir 2/2016, s.69-72. [online], [citováno 2017-02-13]. URL: <http://cestanahoru.org/denisa/wp-content/uploads/mniaska-mezinaboenska-dialog1.pdf>

²⁴³ Pontificium Consilium pro Dialogo Inter Religiones, URL: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/index.htm

přebírání východní spirituality a praxe, nýbrž o zpětné uchopení starobylé křesťanské mystické a kontemplativní tradice v komunikaci evangelia s jinými náboženskými kontexty. Pomineme-li první křesťanskou misií Mattea Ricciho²⁴⁴ a dalších misionářů na indický subkontinent a do Číny, průkopníky moderního dialogu v mnišském prostředí byli např. jezuité William Johnston, Hugo M. Enomiya-Lasalle, dominikán Shigeto Oshida, cisterciáci Francis Acharya a Thomas Merton, benediktýni Henri de Saux a Bede Griffiths. K této formě dialogu se hlásí i řada dalších osobností, jako Raimon Panikkar, Anthony De Mello, Roger Kamenetz, Richard Albert (Ram Dass),²⁴⁵ Ama Samy²⁴⁶ a další. Co se týče způsobů tohoto dialogu, předpokládá se pravidelná asketická, jogínská a meditační praxe v ášramech, spojená se studiem sanskrtu, véd, buddhistických kánonů a dalších textů za účelem hlubšího vhledu do východního způsobu myšlení, samozřejmě v důkladném ukotvení v křesťanské teologické reflexi. Tímto způsobem dochází k mimořádně hlubokým spirituálním vhlédům, např. pochopení vztahu mezi buddhistickou neduálností (*advaita*) a sebeovládáním (*apatheia*) pouštních otců.²⁴⁷ „Konvergence mezi křesťanskou kontemplativní modlitbou a buddhistickou meditací jsou dnes vcelku uznávány – to ale ještě neznamená, že jsou obě tradice totožné, naopak: každá z nich se opírá o odlišnou antropologii a jiný způsob chování, jež náleží logice každého jednotlivého náboženského systému. Obdobně rozdíl mezi boží milostí a karmou nemusí nutně znamenat, že jsou oba systémy v opozici – oba odlišnou logikou odkazují věřícího k odpovědnosti za svou spásu. Shody a rozdíly tedy nelze posuzovat bez znalosti celku jednotlivých náboženských cest,“²⁴⁸ cituje Červenková kanadského teologa Fabrice Blée. Velmi pochopitelně tento vztah vyjádřil zakladatel personalistické religionistiky W.C.Smith: „Studium náboženství je studiem osob. Abychom rozuměli buddhistům, nesmíme hledět na něco, co se nazývá buddhismus. Musíme spíše hledět na svět očima buddhisty, jak je to jenom možné.“²⁴⁹

²⁴⁴ ANDREOTTI, Giulio: *Matteo Ricci: jezuita v Číně (1552-1610)*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2007. 111 s. ISBN 978-80-86715-82-7

²⁴⁵ ŠTAMPACH, Ivan: *Je sdílená náboženská identita synkretismem?* [online], [citováno 2017-02-13]. URL: <http://mezinabozensky-dialog.blogspot.cz/2009/01/je-sdilena-nabozenska-identita.html> - more

²⁴⁶ Medailon indického jezuita, kněze a zenového mistra Arula Maria Ariokasamy čti: KOČANDRLE, Vladimír: *Lepším knězem díky zenu*, Dingir 4/2016, str. 142n

²⁴⁷ DALAJLÁMA: *Cesta k opravdovému spříznění náboženských tradic*, str.24-26

²⁴⁸ ČERVENKOVÁ, Denisa: *Mnišský mezináboženský dialog*. Dingir 2/2016, s.69-72. [online], [citováno 2017-02-13]. URL: <http://cestanahoru.org/denisa/wp-content/uploads/mniaska-mezinaboenska-dialog1.pdf>

²⁴⁹ VOJTÍŠEK, Zdeněk: *Podněty W.C.Smithe pro praxi mezináboženského dialogu*, in Eds: Sborník Mezináboženský dialog se zřetelem k tzv. abrahamovským náboženstvím, 2007, s. 47. Op.cit. SMITH, Wilfried Campbell: *Towards a World Theology. Faith and The Comparative History of Religion*, The Westminster Press 1981, s.47n.

Mnišský mezináboženský dialog jako životní postoj jeho protagonistů vede často k sebeidentifikaci „dvojí příslušnosti“ nebo „sdílené identity,“ jejíž základním principem je pravda a jedinou cestou k ní láska, se snaží osvětlit Ivan Štampach: „Vrátíme-li se na závěr znovu k buddhistické meditaci, musíme konstatovat, že vedle *šamathy*, která je především usebráním, spočinutím a ztišením, patří k její praxi ještě *vipašjaná* jakožto ostrá, přesná, analytická pozornost směřující k překonání i těch nejsubtilnějších iluzí a ke skutečnosti samé, jak je bezprostředně obsahem naší zkušenosti. Ta se nezdá mít obdobu v křesťanské mystice. Můžeme si ale připomenout podobnost slov *proseuchó* (modlit) a *proseché* (být pozorný), jíž si všímali řecky píšící klasici křesťanské spirituality. Bedlivá pozornost v tomto smyslu je modlitbou. Vipášjanovou bedlivou pozornost můžeme v aplikaci na náš duchovní svět vyložit jako přechod od dílčího, pouze pragmatického a technického uchopování ke zkušenosti samotné, totiž ke čtení “logů” věcí, tedy vždy jedinečné podoby božského stvořitelského (k životu vyvolávajícího a pořádajícího) Slova v každé skutečnosti. Prolomení do nejzazší hlubiny Nezrozeného, Nenastalého, Nevytvořeného, Nesloženého u cíle buddhistické praxe všímavosti a vhledu můžeme snad v případě křesťanské duchovní praxe inspirované buddhismem interpretovat jako setkání s tím nejvnitřnějším v nás a současně i tím nejvzdálenějším, s čím nemůžeme disponovat, co na nás nezávisí, tedy ve smyslu Rahnerova pojetí s Bohem skrze jeho stvořitelské stopy v našem nitru a ve světě kolem nás.“²⁵⁰

Hlavní metodou mnišského mezináboženského dialogu je vzájemná inspirace řeholníků a řeholnic různých náboženských tradic na duchovní cestě, která je přínosem, vedli k prohloubení vlastní spirituality. Přehledné shrnutí mnišského mezináboženského dialogu podává belgický benediktýn a bývalý generální sekretář Dialogue Interreligieux Monastique Pierre-François de Béthune v obsáhlém sborníku *The Wiley Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*.²⁵¹

²⁵⁰ Webové stránky Mezináboženský dialog. „ŠTAMPACH, Ivan: *Buddhistická meditace a křesťanská modlitba*“ [online], [citováno 2018-01-23]. URL: <http://mezinabozensky-dialog.blogspot.cz/2007/01/buddhisticka-meditace-krestanska.html>

²⁵¹ BÉTHUNE, Pierre-François de. *Monastic Inter-Religious Dialogue*. In: CORNILLE, Catherine (ed.) *The Wiley Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*. John Wiley and Sons, Blackwell Publishing, West Sussex, 2013. 479 s. ISBN 978-0-470-65520-7, s.34-50 [online] [2018-02-08] URL: https://scholar.google.cz/scholar?client=safari&rls=en&oe=UTF-8&gfe_rd=cr&dcr=0&um=1&ie=UTF-8&lr&q=related:4RRgKTmEBce8fM:scholar.google.com/ Další informace o mnišském mezináboženském dialogu lze najít na webových stránkách mezinárodní platformy Monastic Interreligious Dialogue, URL: <http://monasticinterreligiousdialogue.com/>, nebo Dialogue Interreligieux Monastique, URL: <http://www.dimmid.org/>

3.3.3 Zhodnocení

Tzv. URI groups a Mnišský mezináboženský dialog představují dva specifické modely víceméně institucionalizovaného mezináboženského dialogu v praktické formě. Na základě internetových prezentací lze předpokládat, že terénních experimentů, majících povahu mezináboženského dialogu, byla a je ve světě realizována celá řada na všech úrovních, od důležitých setkání nejvyšších náboženských představitelů, jako Parlament náboženství světa, Modlitební shromáždění v Assisi či Alexandrijské deklarace přes univerzitní „interfaith“ programy až po lokální aktivity skupin a spolků a soukromá setkání (grass-root level). Různé metody, způsoby a úrovně realizace dialogu přináší přirozeně různé výsledky, jejichž výstupy mnohdy znají jen samotní aktéři. Pro odbornější výzkum nebo sumarizaci je to problematické, ale i taková individuální poznání mají velký význam pro mírové vztahy na lokální úrovni i pro celkový mentální obraz civilizace jako celku.

Třetí kapitola prokázala, že mezináboženský dialog je ve světě velmi diskutovaným a aktuálním religionistickým tématem, se kterým pracují odborníci i terénní praktikanti z různých náboženských tradic, což ukazuje na jeho reálnou společenskou potřebu i badatelskou relevanci nejen v západním světě. To je důležité zjištění pro aktuálnost zpracovávaného tématu. Exkurze do světového mezináboženského dialogu a její zařazení do kontextu této práce je prohloubením mezináboženského diskursu, potřebným k pochopení následné filosoficko-teologické reflexe jako specifického příspěvku husitské teologie do mezinárodní diskuse. Bylo zjištěno, že akční rádius mezináboženského dialogu je velmi široký, propojuje teologii, religionistiku, historickou kritiku, politiku, filosofii, lingvistiku, sociologii i přírodní vědy. Vzhledem k důležitému úkolu, jaký má mezináboženský dialog pro koexistenci národů v globalizovaném světě, v němž většina jsou věřící lidé, je jeho interdisciplinarita nevyhnutelná. Přiblížili jsme si stav odborné diskuse o mezináboženském dialogu ve světě a seznámili se s některými jeho osobnostmi a dále se dvěma funkčními způsoby světového dialogu.

4. Principy mezináboženského dialogu v soudobé diskusi

V této části přistupuji k prezentaci díla několika učenců, kteří přispěli do diskuse o mezináboženském dialogu. Předkládaný výběr autorů zřejmě nevyčerpává všechny přístupy, ale zahrnuje teologickou reflexi hlavních myšlenkových proudů mezináboženského dialogu. Kapitola začíná shrnutím typologie mezináboženského dialogu podle nástinu českého religionisty Pavla Hoška. Tato typologie je důležitá pro rozpoznání křesťanských motivů a přístupů k mezináboženskému dialogu, proto jednotlivé typy přibližují rozbohem dalších prací. Typ křesťanského exklusivismu představuje pojetí teologie mimokřesťanských náboženství s konceptem nereflektovaného očekávání Krista v podání Vladimíra Boublíka. Porovnání biblické, patristické a scholastické tradice s vrcholy indické náboženské filosofie představuje v díle Raimona Panikkara typ pluralistický. Tzv. hlubinný ekumenismus Hanse Künga reprezentuje typ inkluzivní, a to formou rozhovorů zástupce západní křesťanské tradice s odborníky na orientální náboženství. Jeho kognitivní pojetí mezináboženského dialogu, popisující shody a rozdíly náboženských tradic v historických, filosofických, teologických a sociálních souvislostech, je zřejmě husitskému teologickému myšlení nejbliže. Posledním pojednaným typem je postpluralismus. Ivan Štampach přináší do mezináboženské metodiky, typologie i praxe cenné kritické vhledy, všímá si problému synkretismu v souvislosti s náboženskou diverzitou a mapuje interspiritualitu sdílené náboženské identity. Je třeba vzít na vědomí, že typologie mezináboženského dialogu není neprostupná a myšlení autorů může vykazovat prvky více typů.

4.1 Typologie mezináboženského dialogu. Pavel Hošek

Ve své monografii „Na cestě k dialogu“ přivádí autor čtenáře k problému mezináboženského dialogu napříč dějinami církevní diskuse o povaze Božího zjevení ve světě. Dělicí čáru mezi křesťanstvím a ostatními náboženskými tradicemi vede na rovině diskuse o kontinuitě a diskontinuitě zjevení Boha v Kristu (zvláštní zjevení, zjevení ve slově) a zjevení Boha ve stvoření (všeobecné zjevení).²⁵² V kapitole o patristice ukazuje, jak někteří církevní otcové, vlivem kontinuity s řeckou filosofií, pozitivně hodnotí univerzální dostupnost pravdy lidskému myšlení a zakládají pluralitu náboženství jako „různé způsoby chápání Boží

²⁵²HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, str.49

správy vesmíru a lidských záležitostí.“²⁵³ Všeobecné zjevení je pro ně předstupněm zjevení Boha v Kristu, které ovšem i po Kristu zůstává v platnosti vzhledem k možnosti spásy těch, co se nesečkali s evangeliem.²⁵⁴ Na druhé straně stojí „otcové diskontinuity“, Ignatius, Cyprian, Tertullian a především Augustin se svou eklesiologickou důsledností – člověk mimo církev je zásadně mimo Boží milost v Kristu a nemůže být spasen. Teologickým důvodem je setrvávání v hříchu, který podle Augustina vložil do lidského údělu již Adam (*massa damnata*).²⁵⁵ Tento věroučný paradox biblické dialektiky, píše Hošek, odráží tendenci „zahrnout veškerou realitu (...) do jednoho grandiózního systému. Tato... aspirace v sobě ovšem skrývá etický osten: může (ač nemusí) být spojena s noetickým násilím, s intelektuální anexí resp. kolonizací, sklonem k neoprávněné a předčasné asimilaci jiného na stejné, k myšlenkovému imperialismu ve jménu jediné (tj. naší) pravdy.“²⁵⁶ Hoškova úvaha pokračuje projekcí tohoto „církevního“ paradoxu do pozdějších dějin. Konstatuje, až na výjimky²⁵⁷, převládnutí principu *extra ecclesiam nulla salus*, který trvá i po schismatu ve východní i západní církvi. To způsobuje nejen negativní postoj k ostatním náboženstvím, ale též bolestný osten církevního antisemitismu a odsouzení „schismaticů“ víry či odpadlíků od církve. Luther tuto soteriologickou skepsi pouze posouvá z eklesiologické roviny na christologickou. Veškeré působení Ducha svatého centruje do přítomnosti Krista.²⁵⁸ Kalvín chápe všeobecné zjevení, přírodu, jako zrcadlo Boží slávy²⁵⁹ a všem lidem bez rozdílu přiznává tušení božství (*sensus divinitatis*)²⁶⁰, ovšem soteriologicky zůstává na augustinovské pozici vzhledem k lidské nezpůsobivosti náležitě odpovědět na Boží zjevení jinak než v Kristu.²⁶¹ Obrat v obecném pesimismu k jiným náboženstvím na Západě přináší až osvícenské paradigma v ohlasu na krizi náboženské autority církvi jako výsledek třicetileté války. Obrat je tak důsledný, že vede, v souvislosti s rozvojem zámořského obchodu a kolonizace k získávání „zasvěcených“ informací o jiných náboženstvích, k čilému, až obdivnému zájmu osvícenských myslitelů (Lessing, de Montaigne, Rousseau...) o orientální (východní) kulturu. Tento zájem v 17. a 18. století přirozeně osciluje od formalismu uměleckých sbírek saských kurfiřtů až po zanícené apologie zakladatelů jiných náboženství

²⁵³Justin, Ireneus, Klement, Eusebius, Origenes. Tamtéž, str.42; Pelagius, str.44

²⁵⁴*apokatastasis panton*. Tamtéž, s.42

²⁵⁵Tamtéž, s.44

²⁵⁶Tamtéž, s.50

²⁵⁷Řehoř VII., Petr Abélard, František z Assisi, Mikuláš Kusánský. Tamtéž, s.52

²⁵⁸Tamtéž, s.53n

²⁵⁹op.cit. BRUNNER, Emil. *Offenbarung und Vernunft*, s. 61

²⁶⁰op.cit. PANNENBERG, Wolfgang. *Systematische Theologie I.*, s.84

²⁶¹Calvin: Institutio II.6.1., in: HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.55

z pera Evropanů (Boulainvilliers, Gibbon²⁶²), popřípadě ke konverzím. V pozdním romantismu nabývá již nekritický obdiv k exotickým náboženstvím masovějších rozměrů a orientalismus jako nová vědecká disciplína nachází na západních univerzitách akademickou vážnost. Kritikou západního orientalismu se zabývá např. Edward Saíd v knize *Orientalismus*. V reakci na tento intelektuální odliv vzniká v 19. století v církvích nová vlna misijního a evangelizačního hnutí (Livingstone, Carey, Taylor, Judson²⁶³). Na přelomu století již dochází k prvním oficiálním přímým mezináboženským dialogům, k založení Parlamentu světových náboženství, Chicago 1893 a jeho následujícím zasedáním, poslední v Melbourne 2009. Z hlediska katolické církve je zlomovým okamžikem ve vztahu k jiným náboženstvím II. vatikánský koncil a z jeho jednání vzešlá konstituce *Nostra aetate* o smířlivém vztahu k jiným náboženstvím a v praxi pokračující snaha o mezináboženské dorozumění (Jan Pavel II., modlitební setkání v Assisi (1986, 2002)). Výše nastíněný historický přehled je přípravou k přehledné prezentaci paradigmat²⁶⁴ teologie náboženství.²⁶⁵ V mezináboženském dialogu jde obecně o vztah či pozici, kterou zaujímá příslušník určité tradice k tradici jiné. V Hoškově pojetí jde zejména o vztah křesťana k mimokřesťanským náboženstvím při rozhodování o relevanci spásy.

4.1.1 Exklusivismus

Toto paradigma je založeno na spáse v pevné návaznosti na církev, či alespoň na zvěstování a přijetí evangelia ve formě, jakou církev zvěstuje. Formou exklusivismu je partikularismus, který sice zachovává soteriologickou skepsi,²⁶⁶ ale v otázce Boží vůle zastává pokorný agnosticismus.²⁶⁷ Za nejtypičtějšího představitele exklusivismu považuje autor Karla Bartha, který dokonce odmítá křesťanství zahrnout do kategorie „náboženství“.²⁶⁸ Na druhé straně v exklusivismu nemusí, jak dokazuje Barth, vůbec jít o překážku pro spásu jinověrců. Odmítá důsledně princip dvojí predestinace (vyvolení a zavržení), který ani reformátoři nepřekonali a jde v tom až před Augustina, k Athanasiovi: předurčení nemá svoji domnělou negativní stránku, svůj zhoubný dopad na člověka, protože

²⁶²WARRAQ, Ibn: *Proč nejsem muslim*, s.37n

²⁶³HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.60

²⁶⁴K pojmu paradigma: KUHN, Thomas. *The Structure of Scientific Revolutions*. Encyclopædia Britannica Online. Encyclopædia Britannica Inc., 2011 [online] [citováno 2011-28-10], URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/569678/The-Structure-of-Scientific-Revolutions>

²⁶⁵Autor vychází z praktického rozčlenění přístupů podle: HICK, John (ed.): *Four Views on Salvation in a Pluralistic World*, Zondervan Pub. House : Grand Rapids, 1996, ISBN 0310212766

²⁶⁶Nepřipouští autentickou spásanosnost nekřesťanských náboženství (extra Christum nulla salus).

²⁶⁷Z úcty k Bohu nelze o spáse jinověrců rozhodnout. HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s. 68

²⁶⁸op.cit. Barth, Karl. *Kirschliche dogmatik I.2*. Gottes Offenbarung als Aufhebung der religion.

„preexistující bohočlověk Ježíš Kristus je jako takový základ všeho božího vyvolení...Konečné vítězství Kristovo znamená, že vstanou všichni.²⁶⁹“ Tento univerzalizmus byl Barthovi vytýkáán jako abstraktní monismus, ovšem v úzu, který nereflektuje rozdíl mezi ontologickou a epistemologickou stránkou věci, mezi bytím a poznáním. Být vyvolen (ke spasení) tedy znamená především být Bohem milován. Lidské rozhodnutí pro toto vyvolení je vždy vědomou reakcí konkrétního člověka, ovšem způsob realizace vztahu k Bohu je determinován kulturní příslušností každého jedince. Vztah k Bohu může být zcela upřímný, funkční a povýtce osobní ve všech denominacích a náboženských tradicích, pokud bereme Pravdu (*alétheia*) epistemologicky jako **neskrytost** – otevíráme se jí bez předběžných podmínek; a ontologicky jako **spolehlivost** – jistotu, že Boží milost je totožná s principy života vůbec. Kristus je tak spasitelem všech (lidí ve všech náboženstvích) bez ohledu na to, co si o tom která nauka myslí: „*A já, až budu vyvýšen ze země, přitáhnu všechny k sobě.*“ (J 12,32). Zde vězí ono „být exklusivnější než exklusivisté a zároveň pluralističtější než pluralisté.“²⁷⁰ Pavel Hošek však trefně poukazuje na nedostatek tohoto paradigmatu, který prakticky neřeší otázku teodiceje.²⁷¹

4.1.2 Inkusivismus

Druhým paradigmatem teologie náboženství je inkusivismus.²⁷² Jeho hlavním teologickým znakem je rezignace na *filioque*.²⁷³ Všechna náboženství tak mají dílčím způsobem schopnost recepce Ducha svatého, jinověrci mohou participovat na spáse, aniž by vědomě přijali christologii. Kristova oběť nicméně zůstává soteriologickou nezbytností z hlediska bytí. Bez Kristovy oběti nemůže dojít spásy nikdo, podle Sk 4,11n: „Ježíš je ten kámen, který jste vy stavitelé odmítli, ale on se stal kamenem úhelným. V nikom jiném není spásy; není pod nebem jiného jména, zjeveného lidem, jímž bychom mohli být spaseni.“ Díky rozvolnění epistemologicko-ontologické vazby Slova a Ducha postrádá inkusivistické pojetí normativnost,²⁷⁴ jak autor demonstuje v rozboru díla Paula Tillich.²⁷⁵ Pro Tillich jsou

²⁶⁹BROŽ, Ladislav. *Cesta Karla Bartha*. Praha : Kalich, 1988, s.88-90

²⁷⁰HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.182

²⁷¹Proč dobrý a milující Bůh dopouští zlo? Leibniz, 1710. Tamtéž

²⁷²Všechna...“ náboženství mají podíl na pravdě, jen mé náboženství ji však vyjadřuje plně, tj. normativně“. To kritizuje Hans Küng jako apriorní předpoklad vlastní nadřazenosti, který často znemožňuje autentický dialog.“ KÜNG, Hans. *Světový étos. Projekt*, s.97-98.

²⁷³filioque – Duch svatý vychází z Otce i ze Syna. Pneuma je vždy vázáno na Logos. Tamtéž, s.77

²⁷⁴Normy logické, etické, právní a estetické vyznačují se oproti normám náboženským tím, že je možno prokázat jejich obecnou platnost zcela nebo aspoň z části. Tak tomu není u norem náboženských, pokud jde o jejich charakter a obsah čistě náboženský, tj. charakter a obsah víry. Výrazem této neprokazatelnosti je jednak

veškeré výpovědi o Bohu pouhé symboly; dostává se tím blízko apofatické tradici negativní teologie – „paradox a antinomie jsou přímo v samotném Bohu a nedají se zredukovat na filosofické představy.“²⁷⁶ Jednotlivá náboženství jsou pro Tillicha tradicemi symbolů Posvátna a táže se po principu symbolického zastupování posvátného (po pravém důvodu lidské idolatrie). Tímto principem je mu nutnost „adorace dostupného,“ neboť nelze jinak zpřítomnit Transcendenci, než symbolizovanou reprezentací, zpředmětněním posvátného.²⁷⁷ Inkusivita spočívá u Tillicha v Kristově dokonale naplněné sebenegaci na kříži, kde přestává být symbolem posvátna a stává se vlastní podstatou symbolu. V tom spočívá výsadní postavení Krista, resp. křesťanství.²⁷⁸ Kritický bod pro inkusivismus představuje jisté exegetické vakuum, které se, jak jinak, nahrazuje teologickou spekulací. „Jsou Kršna, Buddha, Rámakrišna a Kristus skutečně totéž, byl Ježíš opravdu mystikem a zastával učení o advaitě, jak to tvrdí mnozí indiští myslitelé, anebo byl domovem v židovské zbožnosti? Tyto a mnohé další otázky jsou už předmětem zejména historického bádání, které je třeba brát vážně, a ne jen otázkou záliby či nekritického náboženského rozhodnutí.“²⁷⁹

4.1.3 Pluralismus

Jako jediný z uvedených paradigmat překonává „dogmatickou hru na výlučnost křesťanství.“ Programovým vyjádřením tohoto „kopernikánského obratu“ ve vztazích k náboženstvím je dílo Johna Hicka a Paula Knittera *The Myth of Christian Uniqueness* (Orbis, New York 1987), ve kterém je zohledněn kritický bod historické podmíněnosti všech náboženství v osobách jejich zakladatelů. Náboženství ve filosofickém smyslu je setkáváním se Svatým či s Poslední skutečností (Nepodmíněným, Absolutnem, Univerzem...), setkávání, které určitý zakladatel zprostředkovává lidem jako autentickou náboženskou zkušenost svého ducha. Lze takto ve smyslu pojmu „ducha Kristova“²⁸⁰ hovořit o duchu Mohamedově, Buddhově, Kršnově, Konfuciově, Zoroasterově atd. Podle pluralistů vede verbální sdílení jakékoli mystické zkušenosti k devalvaci mysteria a tím k následným zdánlivě protichůdným

fakt náboženské nevěry, jednak fakt náboženské rozrůzněnosti. Je otázka, v čem tkví tato neprokazatelnost obecné platnosti náboženských norem... TRTÍK, Zdeněk. *Duch Kristův. Podstata a norma křesťanství*, s.21

²⁷⁵ zejména v jeho pracích *Biblické náboženství a ontologie*. Praha : Kalich, 1990, 239s. a *Lidské tážení po nepodmíněném*. Praha : Pontes Pragenses, 1997, 88s.

²⁷⁶Mc GINN –OTTEN, W. (ed.): *Eriugena, East and West*, Indiana 1994, op.cit. VOPATRNÝ, Josef G. *Keltské křesťanství*, s.89

²⁷⁷TILLICH, Paul. *Biblické náboženství a ontologie*, s.119

²⁷⁸HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.83

²⁷⁹KÜNG, Hans. *Křesťanství a hinduismus*, s.207

²⁸⁰TRTÍK, Zdeněk. *Duch Kristův. Podstata a norma křesťanství*, s.13

vyjádřením na rovině věrouky, ačkoli je řeč o tom samém. Jak je tomu ale se spásou? Pluralisté chápou pojem spásy v rovině duchovní transformace a tak je jim vykoupení, *móksa*, *nirvána*, osvobození či záchrana praktickou proměnou osobnosti, charakterizovanou překonáním odcizení vůči Bohu, světu, lidem, přírodě, vesmíru... Hošek to nazývá „eschatologickým úběžníkem náboženství“,²⁸¹ který se týká individuální spásy duší stejně jako postupné kolektivní proměny společnosti k spravedlnosti, solidaritě a míru (soteriologická transformace jedinců a společnosti).²⁸² Pluralismus implicitně svádí k promyšlení jakési univerzální teorie náboženství s využitím fenomenologie (intuitivní zření podstat, *Wesenschau*).²⁸³ Z teologické perspektivy se při bližším zkoumání různých náboženských projevů a tradic dostaneme opět k myšlence nevyslovitelnosti Poslední skutečnosti (negativní teologii), a to i po kritickém zkoumání společných etických akcentů jednotlivých tradic (nesobecká láska, univerzální soucit).²⁸⁴ Hickovi se svět kolem nás jeví ambivalentním do té míry, že verifikace určitého náboženského pohledu je nemožná – z víry nelze vyvodit žádné závěry o povaze jejího zacílení. Boží bytí lze artikulovat pouze mytologicky a víra vypovídá existenciálně pouze o jejím nositeli.²⁸⁵ Tato epistemologická skepse ovšem degraduje teologii na intelektuální interpretaci čehosi nevyslovitelného, nedefinovatelného, ba nemožného. Takto je teologie jako věda předmětem kritiky v oprávněnosti jejího místa mezi vědními obory *sui generis*.²⁸⁶ Český rodák Kurt Gödel, nejbližší přítel Einsteinův, ovšem dokazuje, že (analogicky) nejednoznačnosti a neúplnosti formálních systémů postihují i takové exaktní vědy, jako je matematika, fyzika či logika.²⁸⁷ Pluralisté si nárokují celostní vhled do problematiky náboženství, prizmatem společného předmětu posledního zaujetí a jeho zaměnitelných symbolů, dehonestují nakonec veškeré věroučné systémy v jejich smysluplnosti. Nezachováme-li jednotlivým teoriím jejich výlučnost, nebudou se mít vzájemně čím obohatit. Exegetická irelevance pluralistické teorie je značná; jde koneckonců proti Písmu, pokud přiznává všem náboženstvím stejnou

²⁸¹HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.94

²⁸²Hošek odkazuje k: MOLTSMANN, Jürgen. *Theologie der Hoffnung*, 1964

²⁸³HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.95

²⁸⁴HICK, John. An Interpretation, s.325, op.cit. HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.95

²⁸⁵HICK, John. An Interpretation, s.233nn, op.cit. HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.95

²⁸⁶ „To, že jsou do svazku univerzity stále ještě integrovány teologické fakulty, pozbylo své někdejší samozřejmosti a jejich existence je přinejmenším v některých ohledech značně problematická.“ ŠILER, Vladimír. *Mýtus akademické svobody*, Postscriptum, in: Dingir, 2/2010, s.57 „Akademické, nekonfesní, nenáboženské studium náboženství...vyžaduje důsledně nenáboženskou prezentaci náboženství se zohledněním ověřených, ale i neaktuálnějších vědeckých metod a postupů.“ LUŽNÝ, Dušan. *Důsledky náboženské svobody*, in: Dingir, 2/2010, s.59

²⁸⁷Věta o neúplnosti: „Není možné navrhnout soubor axiomů, které by byly dostačující pro zodpovězení každé otázky, kterou lze klást a formulovat uvnitř formálního systému.“ Čti GOLDSTEINOVÁ, Rebecca. *Neúplnost. Důkaz a paradox Kurta Gödela*. Praha : Dokořán, 2006, 272 s. ISBN: 80-7363-057

soteriologickou platnost: „Ježíš mu odpověděl: Já jsem ta cesta, pravda i život. Nikdo nepřichází k Otci než skrze mne.“ J 14,6.

4.1.4 Postpluralismus

Tento model pracuje s naznačenou kritikou paradigmat předchozích. Poukazuje na nepřenosný význam každé náboženské tradice (zejména v oblasti jazykové) v sebeidentifikaci a identitě jednotlivců jako nutném předpokladu rozvoje osobnosti. Zde hraje zásadní roli „náboženství mých předků“ jako náboženství „pravdivé pro mě“. Jeho relativizace (či demytologizace) je pro člověka stejně zhoubná jako nucení ke konverzi, či liberalismus. Z toho je zřejmé, že niterná náboženská zkušenost následuje až za slyšením zvěstovaného slova. Co není vyřčeno, existuje jen jako možnost. Osobní náboženská zkušenost je vždy pokusem o realizaci slyšeného.²⁸⁸ Náboženský zážitek je povýtce vždy sebepochopením tradice.²⁸⁹ Mluví se v té souvislosti o „jazykových komunitních hrách“ jednotlivých tradic, které jsou obtížně přeložitelné tradicím jiným, nebo také o společensky konstruované realitě, nebo interpretačních rámcích, umožňujících „strukturování skutečnosti.“²⁹⁰ Verbální rovina má v postpluralismu rozhodující, ba určující funkci. Pochopení určité náboženské nauky se rovná přijetí pravidel určité jazykové hry (iniciace napodobováním).²⁹¹ Tuto idiomatickou překážku jazyka lze ovšem částečně překonat jistými metodami studia.²⁹² Jazyk vytváří lidskou zkušenost a v jistém smyslu „dělá“ člověka. Variabilita pojmenování skutečnosti určuje pluralitu rituálů a duchovních technik a v eschatologickém smyslu i pluralitu podob lidského údělu po smrti. Jen v samotné křesťanské ortodoxii existuje minimálně sedm možností, kam se může duše po smrti dostat (eschatologické destinace).²⁹³ Ukazuje se také, že trinitární učení je vskutku vhodným prostředím pro studium modality náboženství, aniž by zde byla nutně upřednostňována apriorita křesťanství.²⁹⁴ Jde v něm stručně řečeno o vyslovení

²⁸⁸Tak i Barth, Lochhead, Linbeck... HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.107

²⁸⁹Námítka se týká prvenství Božího činu: „To všechno působí jeden a týž Duch, který uděluje každému zvláštní dar, jak sám chce.“ 1 Kor 12,11. Boží Duch způsobuje v člověku, že začne vnímat a vstřebávat náboženskou nauku (vocatio interna).

²⁹⁰Durkheim, Berger, Paden, in: HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.108n

²⁹¹Linbeck G. A.: *The nature of Doctrine*. Westminster Press, Philadelphia, 1984, s.128nn. Tamtéž

²⁹² Výkladové slovníky, technika midrašů, týmová zkušenost. Více o tom DOUGLAS-KLOTZ, Neil: *Midrash and postmodern inquiry: Suggestion toward a hermeneutics of indeterminacy*, Edinburgh Institute for Advanced Learning, 1998. [online] [citováno 218-01-22] URL: http://www.academia.edu/33972054/Midrash_and_Postmodern_Inquiry_Suggestions_Toward_a_Hermeneutics_of_Indeterminacy

²⁹³HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.114

²⁹⁴ „Zdá se tedy, že právě tajemství trinitární perichoreze je spolu s odvozenými tajemstvími vtělení a inhabilitace s to představovat nejhlubší základ pro překonání schématu subjekt-objekt v teologii...**Trojice je nutným základem** možnosti vtělení a **každého přebývání Boha ve tvorech**. Pokud by Bůh nebyl Trojicí, jen stěží by

vztažnosti a přesažnosti lidských výpovědí o posvátném: kdo není s druhým ve vztahu, nemůže mu porozumět. Úspěch dialogu na tom začíná a končí. Člověku lze porozumět jen jako derivátu Boha, pokud tento Bůh je schopen vztahu – to je dialogický princip na trinitární bázi: „Bůh sám sebe poznává...Skrze Syna a Ducha sv. jsou na něm (na tomto poznávání) účastni lidé, avšak jen nepřímo, neboť charakter poznání Boha je eschatologický.“²⁹⁵

4.1.5 Dialogický princip v oblasti mezináboženského dialogu

Dostáváme se k závěru Hoškova díla. Shrnuje v něm výše popsaná paradigmata jako neadekvátní a navrhuje osvobodit mezináboženský dialog od soteriologického tématu, pro něž navrhuje pokorný agnosticismus. V otázce pravosti a adekvátnosti v teologii navrhuje kontinuitu s Písmem a tradicí, neboť nelze slevit z univerzalistického nároku biblické zvěsti, aniž by se minula účinkem. Toto napětí mezi zvěstováním a dialogem řeší autor spolu s Buberem axiálním skokem z tradičního chápání dialogu (platonismus) do náruče „neredukovatelné jinakosti druhého, či znepokojivé zkušenosti cizího.“²⁹⁶ Dialogické setkání nemůže být ani absolutní, ani relativní. Nikdo nesmí být apriorně nadefinován, což vyžaduje radikální otevření se budoucnosti.²⁹⁷ Hermeneutické usilování o mezikulturní dorozumění spočívá ve vytrvalé, sysifovské práci odkrývání jazykových determinací odlišných kultur v náboženských výpovědích o podobných tématech. Přitom je zdůrazněno, že cílem dialogického snažení mezi náboženstvími není ani konverze, ani vytvoření jakéhosi náboženského esperanta, či univerzálního náboženství, nýbrž „předhánění se v dobrém:“ Dialog je sebepoznáním vlastních chyb a předáváním moudrosti a zkušeností s posvátnem. Zvěstování a Misie je věcí osobního životního příkladu, protože v rámci autentičnosti a „pravosti“ vlastní víry nesmí být pozorován rozpor mezi teorií a praxí, jak naznačuje Ježíš: „Běda vám, ..., pokrytci! Zavíráte lidem království nebeské, sami nevcházíte a zabraňujete těm, kdo chtějí vejít. Obcházíte moře i zemi, abyste získali jednoho novověrce; a když ho získáte, učiníte z něho syna pekla, dvakrát horšího, než jste sami.“ (Mt 23,13.15).

bylo možno hovořit o jeho plné transcendenci a imanenci vzhledem ke světu, o pravé lidské svobodě.“ POSPÍŠIL, C.V., in KUČERA, Zdeněk. *Trojiční teologie*, s.283

²⁹⁵PANNENBERG, Wolfgang, op.cit. in: KUČERA, Zdeněk. *Trojiční teologie*, s.226

²⁹⁶HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.160

²⁹⁷K tomu více rozbor Panikkarova pojetí dialogu, in: HALL, Gerard. *Multifaith dialogue in Conversation with Raimon Panikkar*

4.1.6 Shrnutí. Kontury nového paradigmatu – budování vyššího vědomí

Teologické nedostatky jednotlivých paradigmat teologie náboženství²⁹⁸ (exklusivismus, inklusivismus, pluralismus, postpluralismus), vznikající bez pokorného agnosticizmu,²⁹⁹ vypovídají o nadcházejícím štěpení dimenzí.³⁰⁰ V této úvaze jde o prostupnost euklidovských dimenzí s neeuklidovskými.³⁰¹ Každý člověk, mající úctu k pravdě, si musí uvědomit dosah matematické věty Kurta Gödela,³⁰² aby pochopil, jaký je skutečný cíl jeho intelektuálního snažení. Musí pochopit, že jakýkoli systém, pocházející z přírody a rozumu je, přes veškerou exaktnost, ze své podstaty neohraničený – vždy bude chybět poslední článek (*ultima hora latet*). Každý teolog si kromě toho musí dokonale osvojit přikázání „Miluj svého bližního, jako sám sebe“ (Mt 22,39). Tak jako nikdy nemůžeme dosáhnout horizontu vědění, nemůžeme ani milovat druhého dokonalou láskou. Pro někoho to může být signálem k ústupu do agnosticizmu a skepse, pro vytrvalce jsou však „nepoznatelná maxima“ jak ve vědě, tak v teologii neustálým zdrojem energie a fascinující metou seberealizace: „Mějte z toho jen radost, moji bratři, když na vás přicházejí rozličné zkoušky. Vždyť víte, že osvědčí-li se v nich vaše víra, povede to k vytrvalosti. A vytrvalost ať je dovršena skutkem, abyste byli dokonalí a neporušení, prosti všech nedostatků.“ (Jk1,2-4). Dialogický princip jako vyšší forma vědomí snaží se spojovat v jedno „teorii a praxi“ (co říkám, to také dělám) a to i formou spolupráce s konkrétními reprezentanty různých náboženských tradic.³⁰³ Tito lidé společně pracují na stejném cíli, kterým je společné vrůstání do Boha skrze lidské vztahy (soutěžení v dobrém). Doktríny a jazykové determinace jdou přitom až v druhém plánu. Na společenské rovině je tento cíl patrný *eo ipso* jako harmonizace soužití. Naprostým základem funkčnosti vztahů je pokora a vědomí, že Boha lze zakoušet uprostřed nás (trinitární intuice já – ty – to naše), prostřednictvím uctivého vzájemného

²⁹⁸HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, oddíl D.

²⁹⁹Pokorný agnosticizmus znamená ono skromné „nevím“, které si člověk vysloví nad druhým a vzdá se touhy poznat rozumem úplně všechno. Srov. Tamtéž

³⁰⁰TRTÍK, Zdeněk: *Vztah já-ty a křesťanství*, s.90-103

³⁰¹Tamtéž; srov. CAPRA, Fritjof. *Tao fyziky*, s.116-118

³⁰²Exaktní přesnost matematiky nelze vědecky dokázat. GOLDSTEINOVÁ, Rebecca. *Neúplnost. Důkaz a paradox Kurta Gödela*. Praha : Dokořán, 2006, ISBN: 80-7363-057

³⁰³„In God-consciousness, a person continues to think and act, but there is no longer the sense that „I“ am acting. Instead, God causes things to happen through me. (J 6,38)“ CHOPRA, Deepak. *The Third Jesus*, s.127

poznávání a společné transformace vědomí.³⁰⁴ *Homo religiosus* povstává z prachu odcizení, aby dvojí spojil v jedno.³⁰⁵

Snahou oddílu 4.1 bylo představit typologii přístupů, jakými se křesťan může postavit čelem k dialogu s jinověrci. Hoškovým závěrem je, že žádný z uvedených typů není zcela vhodný k mezináboženskému dialogu a přichází s návrhem neřešit v mezináboženském dialogu otázku spásy. To ovšem neznamená bezbřehý libertinismus, nýbrž předpoklad, že pokud spása v křesťanském smyslu je pro všechny, musí se všichni lidé snažit být dobří.³⁰⁶ Tento předpoklad naráží na principiálně odlišnou hermeneutiku jednotlivých náboženství v interpretaci spásy, etických norem a především na sebeidentifikaci věřícího s ústředním dogmatem své víry, která zakládá jeho náboženskou identitu. Zobecnění „dobra“ je kritickým bodem mezináboženského dialogu např. i v koncilní deklaraci *Nostra aetate*. „Proto církev nabádá své věřící, aby s rozvážností a láskou, prostřednictvím dialogu a spolupráce se stoupenci jiných náboženství uznávali, chránili a podporovali duchovní a mravní dobro i společensko-kulturní hodnoty, které u nich jsou, a přitom aby svědčili o křesťanské víře a životě.“³⁰⁷ Nebezpečí špatného pochopení této teze spočívá ve „vývozu představ o náboženské dokonalosti,“ paralelním k tragickému „vývozu demokracie“ na Střední východ, který skončil humanitární katastrofou.³⁰⁸ „Dobro“ není univerzální teologickou ani politickou kategorií, nýbrž nekonfesní a navýsost konkrétní a lokální osobní službou lidské důstojnosti.³⁰⁹

4.1.7 Exkurs: Řešení problému zla ve světě (teodicea)

Dialogický princip také může pomoci vyřešit exklusivistický problém s teodiceou:³¹⁰ Boha, který pracuje na spáse člověka pomocí lidí samotných, není třeba dokazovat, neboť je zjevně přítomen při lidském díle. Zlo, které se nám jeví jako skutečné a námi nezaviněné, je ve skutečnosti konkluzí nedostatku dobra ve vzájemných vztazích, dílem neprojevenosti božích atributů v člověku. Za to je zodpovědný pouze člověk sám, neboť Bůh udílí své dary

³⁰⁴ Transformace vědomí je reakcí na nenaplnění lidského štěstí a cíle v materialismu či organizovaných náboženstvích jako hledání spirituality v kolektivním vědomí, in: LÁSZLÓ, Ervin, GROF, Stanislav, RUSSELL, Peter. *Revoluce vědomí*, Praha : Carpe Momentum, 2014, ISBN 978-80-905334-0-0, s.51-58

³⁰⁵ „V Kristu Ježíši jste se nyní vy, kdysi vzdálení, stali blízkými pro Kristovu prolitou krev. V něm je náš pokoj, on dvojí spojil v jedno, když zbořil zeď, která rozděluje a působí svár. Svou oběť odstranil zákon ustanovení a předpisů, aby z těch dvou, z žida i pohana, stvořil jednoho nového člověka, a tak nastolil pokoj.“ Ef 2,13-15

³⁰⁶ HICK, John. An Interpretation, s.325, op.cit. HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.95

³⁰⁷ Koncilní deklarace o poměru církve k mimokřesťanským náboženstvím *Nostra aetate*, čl.2

³⁰⁸ srov. MENDEL, Miloš. *Arabské jaro. Historické a kulturní pozadí událostí na Blízkém východě*. Praha : Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2474-9

³⁰⁹ DALAJLÁMA. *Cesta k opravdovému spříznění náboženských tradic*, s.164

³¹⁰ HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu*, s.74

v plnosti. (J 3,34) Zlo ve světě je teologicky způsobeno Bohem v tom smyslu, že dopustil naši nedokonalost, nehotovost a různost. Řečeno s Augustinem – Adamův pád je důsledkem možnosti padnout. Plody stromu poznání dal Bůh hlídat až poté, co z něj člověk pojedl a přivodil tak Boží hněv. Z hlediska logiky v tom byl jistý záměr (svoboda člověka) a jedine v tomto smyslu je Bůh autorem zla. S výčitkou jde o jistou zlomyslnost a ješitnost boží, že se v člověku a ve stvoření neprojevuje celý. Tyto augustinovské obrazy podléhají teologické determinaci systému hodnot ve 4. století našeho věku - tak to viděla soudobá křesťanská tradice, nicméně vyjadřují cosi podstatného: Bůh je skutečně za jistou „nominální formu“ zla zodpovědný. Antropologická otázka tu řeší ospravedlnění lidské touhy po dokonalosti. Musím zdůraznit, že veškeré teologické závěry, konkluze, které učiníme jako jednotlivci či skupiny, jsou podřízené principu neúplnosti (Gödel³¹¹), neurčitosti (Heisenberg³¹²) a nespojitosti (diskontinuita psychosomatických procesů³¹³). Proto ani *kenosis* a *theosis*³¹⁴ žádného člověka nemůže být stoprocentní. V tom jsou si, ve vši upřímnosti, všechna náboženství rovna, protože se nejedná o teologický, ale antropologický popis lidské přirozenosti. Pokud by bylo možné skutečně vyřešit problém teodiceje, je nutné odhlédnout od teologického řešení a do úvah přizvat vědu.³¹⁵ Pokud lze klasifikovat dobro jako jistou stabilitu fyzikálních funkcí v mikro i makrokosmu, pak zlo by bylo opakem, nestabilní veličinou, která by musela být podstatnou funkční součástí referenčního systému v rámci vytváření rovnováhy.³¹⁶ Pokud by destruktivní síly (fyzikálně krach vlnové funkce) nebyly v systému k dispozici, nefungoval by.

³¹¹GÖDEL, Kurt. Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme I. (Věty o neúplnosti axiomatických formálních systémů s aritmetikou), in: Monatshefte für Mathematik und Physik. Akademische Verlagsgesellschaft, Leipzig 38.1931, s.173-198

³¹²představa z klasické fyziky, že můžeme předpovědět chování systému, pokud známe jeho počáteční stav, je v praxi k ničemu: počáteční stav systému nikdy nemůžeme zjistit dostatečně přesně. POLKINGHORNE, John. *Kvantový svět*, s.14

³¹³Čti např. *Diagnostika procesů utvářející vědomí člověka*. Kvantová psychologie autorů Jiřího Šimonka a Milana Horkého; podléhá licenci Creative Commons. [2018-01-22] URL: <http://www.kvantovapsychologie.cz/?q=node/43>

³¹⁴sebezřeknutí se a zbožštění, srv. Řecko-český Nový zákon, TICHÝ, Ladislav: *Slovník novozákonní řečtiny*, ČBS 2011, s.1662 a 1646

³¹⁵Koncept dvou typů zla, fyzického a mravního, odpovídá dialogické povaze biblické víry. „Svět bez jakéhokoli rizika by mohl být tak nevýrazný, že by nestimuloval duchovní růst a rozvoj člověka....Ve vztahu k fyzickému zlu existuje analogická obrana svobodného procesu. Svět, který může vytvářet sám sebe evolučním zkoumáním vlastní potenciality, je lepší než svět stvořený božským fiat jako zcela hotový. V takovém světě musí být selhání a slepé uičky. Tytéž biochemické procesy, které některým buňkám umožňují, aby mutovaly a vytvořily nové formy života, jiným buňkám umožní, aby mutovaly a staly se zhoubnými....Dějinná nahodilost (kontingence) je dar, jímž Bůh dal tvorstvu moc, aby vytvářelo samo sebe.“ POLKINGHORNE, John. *Věda a teologie*, s.111-114

³¹⁶„Představa, že všechny protiklady jsou polární – že světlo a tma, výhra a prohra, dobro a zlo jsou jen různé aspekty toho samého jevu – je jedním ze základních principů východního způsobu myšlení. Protože všechny protiklady jsou navzájem závislé, jejich konflikt se nikdy nemůže skončit úplným vítězstvím jedné strany, ale vždy bude projevem souhry mezi dvěma stranami. Proto se na Východě nepovažuje za mravního člověka ten, kdo se rozhodne pro nesplnitelnou úlohu ze všech sil usilovat o dobro a vyvarovat se zla, ale spíše ten, kdo je schopen zachovat dynamickou rovnováhu mezi dobrem a zlem.“ CAPRA, Fritjof. *Tao fyziky*, s.114

Když tento princip aplikuji teologicky na funkci zla ve světě, pak je Stvořitel geniálním konstruktérem fungujícího Vesmíru. Uvědomuji-li si ale, že zla je kolem mě příliš mnoho, jedná se o extrémní projev svévolnosti, destrukce (mravní zlo = nepochopení svobody) v lidském jednání. Ten zase vyvolává vyšší výskyt hlasů, volajících po dobru, včetně mého. V tom smyslu si skutečně zlo jako takové způsobují lidé sami navzájem: „Nepřidáš se k většině, páchá-li zlo. Nebudeš vypovídat ve sporu s ohledem na většinu a převracet právo.“ (Ex 23,2). Zlo v nominálním smyslu je však fyzikální nutností pro fungování tohoto světa a zároveň teologickou konstantou: „Dobro i zlo, život i smrt, chudoba i bohatství, to vše je od Hospodina.“ (Sír 11,14). Ve starozákonním podání Bůh Izraele používá zlo lidské k trestání těch, kteří se od Něho odvrátili – udržuje tím rovnováhu systému, spravedlnost. Skrze Krista přichází ovšem nová kvalita vztahu člověk-Bůh. Bůh netrestá, ale z povahy věci nechává volný průběh sebeničivým následkům existenciálního odcizení³¹⁷ tam, kde Jeho účast na utrpení světa je popírána. Tak je v křesťanském pojetí zajištěna rovnováha dobra a zla a vysvětleno, proč Bůh dopouští zlo.

Dialogický princip je tedy zároveň principem dialektickým – tak i zlo ve světě má dvě formy: antropologickou a nominální. Ta první znemožňuje dialog mezi lidmi a působí násilí a destrukci systému. Ta druhá dialog podporuje, protože je integrální součástí systému a takto umožňuje respektovat druhého i s jeho omezením. Dialogický princip tak pomáhá odkrývat v osobním postoji tu první formu zla a učí člověka pochopit limity. Teprve u vědomí nedokonalosti a částečnosti jakéhokoli způsobu poznávání podstat věcí a procesů, vzniká opravdová tolerance a úcta k druhému. A to je nutné, protože základním principem pro úspěšný dialog je postoj oboustranné rovnosti partnerů.

Sympatický pokus o řešení kruciólní otázky zla ve světě uzavírá reflexi Hoškovy interpretace typologie mezináboženského dialogu. Zda byla uspokojivě zodpovězena, musí pro sebe zhodnotit čtenář sám. Zařazena sem byla proto, že je otázkou obecně lidskou, na níž svým způsobem odpovídají všechna náboženství a křesťan na ni musí umět v mezináboženském rozhovoru smysluplně odpovědět, aby jeho víra mohla být druhou stranou brána vážně.

³¹⁷TILLICH, Paul: *Systematic theology vol.II*, s.171n

4.2 Teologie mimokřesťanských náboženství. Vladimír Boublík (1928-1974)

V první části stejnojmenné monografie uvádí autor dějinný proces vztahu křesťanů k jiným náboženstvím a filosofiím počínaje církevními Oci. Ukazuje zde vývoj naukového postoje katolické církve od nekompromisní kritiky nekřesťanských náboženství coby modloslužby, spočívající na principiální nemožnosti spásy mimo církve, přes raně novověké misijní pokusy, založené na spolužití a pochopení cizích tradic až po konstituování „nové vědy“, teologie náboženství, která se ptá, zda různá náboženství stále mají spásný význam v dějinách, jejichž středem je Kristus a zda chápat pluralitu náboženství jako trvajících skutečnost, jež je součástí Božího plánu se světem. Boublík se zmiňuje také o „tillichovském“ pojetí bytostné a dějinné spojitosti křesťanství s velkými světovými náboženstvími, které ovšem vyžaduje vzdát se všech výkladů o výlučné úloze křesťanství mezi náboženstvími.³¹⁸ Boublík naopak chápe křesťanství jako tajemství nového života a výraz „náboženství“ vztahuje pouze na nekřesťanské systémy³¹⁹ s důrazem na zkušenost víry, podobně jako učil Karl Barth. Dovojuje, že biblický pojem „národ“ je bližší současnému pojmu „náboženství“ než biblická představa modloslužby.³²⁰ V té souvislosti také hodnotí koncilní učení o všeobecnosti spásné vůle Boha, uskutečňované v Kristu nad společným údělem lidského pokolení, jež našlo vyjádření např. v teologii Karla Rahnera, která hovoří o jinověrcích jako anonymních křesťanech, což Boublík zpřesňuje na učení o „anonymních katechumenech.“³²¹ Přirozené zjevení, čili stvoření (příroda a její zákonitosti) však nezakládá spásonosnost *eo ipso*, ačkoli v něm nacházíme mnohé z tajemství Kristova vtělení; Boublík jej nazývá „bezejmenným očekáváním Krista“.³²² Chce-li Boublík hodnotit mimokřesťanská náboženství ve vztahu ke Kristu, staví je do role očekávání Krista jako očekávání setkání jedince se smrtí: „Lidstvo, které ještě není přeměněno v církvi, má vztah s Bohem spásy a je bytostně a dějinně zaměřeno ke Kristu a k jeho lidu. Toto zaměření se projevuje zvláště výrazně v náboženských dějinách, protože v náboženské zkušenosti se uskutečňuje nejdokonalejší zjevení lidské stvořenosti.“³²³ Dějiny spásy jsou tak ztotožněny s „dějinami“ Krista, jenž je počátkem, středem i dovršením všeho, a tak mají zásadní roli ve všech náboženstvích, či biblicky řečeno „národech.“ Toto pojetí je rozšířením bonhoefferovské „zástupnosti v církvi“ na teologii

³¹⁸TILLICH, Paul. *Christianity and the Encounter of the World Religions*, New York, 1963

³¹⁹BOUBLÍK, Vladimír. *Teologie mimokřesťanských náboženství*, s.60

³²⁰Tamtéž, s.62

³²¹Tamtéž, s.323-325

³²²Tamtéž, s.71; srov. BOUBLÍK, Vladimír. *Člověk očekává Krista*, s.37nn

³²³Tamtéž

náboženství: „Mezi náboženstvími a církví se uskutečňuje jakýsi druh zastupování; církev zastupuje náboženství v tom, co mají, avšak ještě nemohou dělat, náboženství nedokonale zastupují církev ve spásném poslání, jež má vykonávat na celém světě, jež však ještě není schopna všude uskutečnit.“³²⁴ Jiří Žůrek označuje Boublíkovu nauku za eklesiocentrický inklusivismus jako předchůdce christologického inklusivismu, který počítá s působením Božího království za hranicemi církve a s existencí určitých forem Božího zjevení i v jiných náboženstvích. Autentické hodnoty v ostatních náboženstvích nemohou být nic jiného, než jakási forma Boží milosti a střípky Božího zjevení.³²⁵ Zde se uplatňuje čtení: „Bud’te zralí, jako je zralý váš Otec“ (Mt 5,48).³²⁶ Taková „zralost“ obnáší v sobě implicitně objev vlastní nedostatečnosti, jak dojemně uvádí Boublík.³²⁷ Metamorfóza člověka do Kristových lidských vlastností je cestou dobré vůle. Jedná se o boj mezi mocnostmi a silami zla, které má každý jedinec především sám v sobě, podle Ef 6,12: „Nevedeme svůj boj proti lidským nepřítelům, ale proti mocnostem, silám a všemu, co ovládá tento věk tmy, proti nadzemským duchům zla.“

Toto vědomí je v zásadě i zdrojem očisty těla i ducha, konané metodami jógy, ayurvédy či zenu. Ani šaman ani lékař nemůže uzdravit pacienta, který se uzdravit nechce. Pravé náboženství dává člověku naději (podle J 7,6: „Pro vás je stále vhodný čas“). V tomto smyslu je i křesťanství náboženstvím. Jinak je tomu, pokud jde o spásu; je jisté, že milost v ontologické rovině je slitováním. Ale v rovině teologické a poté obecně lidské navíc získává atribut široké vzájemnosti, sdílení a pravidla. Křesťanství je v tomto směru poeticky řečeno Triumfálním průvodem spásy – v ideálním případě ovšem. Jde o to, co všechno se do tohoto průvodu dostane. Jaké alegorické vozy s Ezechielem či bez něho... Člověk je nenapravitelný modlář, píše Boublík. Tím zdůrazňuje, že milost je darem od Boha a spása má v dějinách vždy společenskou podobu.³²⁸ „Křesťanství zaujímá zvláštní postavení v uskutečnění spásy. Nicméně nadřazenost křesťanství netkví v nové, výlučné možnosti spásy, nýbrž ve zvýšlovnění budoucnosti, pro niž jsou všichni určeni, a v jasném předjímání... závěrečné skutečnosti.“³²⁹ „Zvýšlovnění budoucnosti“ je synonymem pro vizi, intuici a rozhodnutí. Je důležité, co je řečeno a za jakých okolností je vyřčené realizováno. Tak se stává slovo

³²⁴Tamtéž, s.72

³²⁵ŽŮREK, Jiří. Obrat osobnosti a teologie Vladimíra Boublíka (1928-1974) podle dochovaných pramenů, in: SKALICKÝ, Karel (ed.) *Teologie v utkání s pluralitou náboženství*. Přínos Vladimíra Boublíka v přístupech a hodnoceníh jeho žáků. Kostelní Vydří : KNKV, 2009. ISBN 978-80-7195-391-3, s.37n

³²⁶Řecké slovo teleioi má význam dokonalý i zralý, in: TICHÝ, Ladislav. *Slovník novozákonní řečtiny* (Řecko-český Nový zákon). Praha : ČBS, 2011, s.1738

³²⁷BOUBLÍK, Vladimír. *Teologie mimokřesťanských náboženství*, s.206n

³²⁸Tamtéž, s.307

³²⁹Tamtéž (Boublíkův novotvar pravděpodobně akcentuje nutnost setkání s Bohem skrze slovo, pozn.aut.)

skutečností. Zde přechází, dikcí Zdeňka Trtíka, nepředmětná přítomnost do předmětné, nastává štěpení dimenzí a sem uvádí Jan Sokol prvotní jazykový úzus lidstva – snaha oslovit a ovlivnit božstva. Tento posvátný akt lze nazvat modloslužbou, ale s tím, že si s sebou nese modlitbu jako přirozený projev náboženství. Modloslužba nové doby je daleko horší – když se nekontrolovatelně obětuje životní prostředí technologickému účelu, když lidé při svém kolektivním rozhodování nereflktují, že kvůli momentálnímu zisku ohrožují život v budoucnosti. Svět bez vize je světem destrukce. Svět bez modlitby světem bez života. „Tam bude pláč a skřípění zubů,“ výstižně dí Pán církve (Mt 22,13 a par.) Modlitba přirozeně vede k milosti. Modlitbě je tedy nutno přiznat onen univerzální atribut „kosmopolitního organismu“ v těle náboženství. Může vůbec proniknout evangelium tam, kde bylo předtím zapomenuto i tam, kde ještě nikdy nebylo? Dějiny to potvrzují. Boublík si je vědom, že je nutné udržet ve stavbě osobnosti rozdíl mezi všeobecným a bezejmenným (srv. nominalismus a realismus) a mezi výslovným a osobním. Spása má základ v milosti. Každá milost vytváří vždy pouto s Kristem. Zde polemizuje s Rahnerovým, jak autor podotýká doketickým, beztvarym pojetím přítomnosti Krista v dějinách: „K uskutečnění přeměny přispívá i úsilí člověka - Kristus, jehož člověk osobně zná a miluje, může působit novým spásným vlivem v životě svých učedníků.“³³⁰ Jasně vymezuje trojiční dogma: Logos je Kristus, který osobně zná a miluje Otce. Stejnou láskou se rozhodl milovat i lidi, jak deklaroval: Kdo nemiluje, není mne hoden! Prožít toto fantastické tajemství Boží lásky znamená navždy se změnit. Znamená to dostat dar Ducha svatého. Zde se nachází kritický bod učení Vladimíra Boublíka. Pokud je dar Ducha svatého přiznán pouze křesťanské víře jako „zvýslovnění“ milosti a spásy, jež se událo v Kristu, je nekřesťanským věřícím upřena nejen spása, ale i elementární přístup k Božím darům. Je tím zpochybněna duchovnost nekřesťanů v samém principu. Relační trinitární model, kde Duch svatý je vztahem mezi Otcem a Synem, nesmí podvazovat Ducha Božího záměrným vynecháním nekřesťanů z účasti na jeho působení. Taková exkluzivita by byla zradou na Ježíšově univezalismu. Jednoduchým argumentem je fakt, že schopnost milovat bližního svého jako sebe sama i schopnost milovat Boha celým srdcem není vázána na křesťanskou víru, ale je takřka vepsána do genů každému jedinci rodu homo sapiens, ba dokonce i jiným tvorům. Duch svatý je pramenem milosti, který je zcela záměrně³³¹ skryt závojem, mlhou,³³² aby každý jedinec musel hledat svůj duchovní smysl. Náboženská učení jsou k tomu vodítkem, interpretovanou zkušeností předků. Antropologicky řečeno, člověk má

³³⁰Tamtéž, s.312

³³¹„Un dieu defini est un dieu fini. Bůh který byl definován, skončil.“ WURMBRAND, Richard. *Vězeňské zdi kdyby promluvíly*, Stefanos 2004, ISBN 80-903102-4-9, .65

³³²srov. 1.Kr 8,10-12; Mt 6, 4-6. 18; Mt11, 25; 1.Kor 4,5; 1.P 3,4

touhu a do určité míry i možnost proniknout k základům svého života. Obojí je zcela autentickou vlastností člověka; křesťané už do této fáze vpouštějí Boží milost, která jde člověku naproti. Z toho vyplývá, že svoji spásu či ztracení si člověk zaslouží. Je-li milost nabídnuta, je ten, kdo ji odmítne, odsouzen sebou samým, nikoliv předem stanovenou doktrínou. Domnívám se ale, že Boublík tu přistupuje k Boží milosti jako k tajemství katolické víry, stejně jako v případě církve. „Náboženství jsou s křesťanstvím ve vztahu spojitosti, nespojitosti a překonání. Opravdové překonání zahrnuje vždy spojitost a rozchod, protože se sytí eschatologickým rozměrem... zkušeností nového stvoření. Proto vtělení křesťanství do náboženství a do kultur musí být vždy provázeno vyjitím (exodus) z každého náboženství a z každé kultury... Napětí mezi vtělením a vyjitím se nikdy nevyloučí... Kristus žije ve všech národech,³³³ aniž by se stal národem této země, aniž by se stal jedním náboženstvím; přijímá vše, co je dobré a pravdivé ve všech kulturách, aniž by se proměnil na humanismus. Křesťanství je očekáváno všemi náboženstvími, je také překonáním každého náboženství.“³³⁴ Toto je oslavná óda na křesťanství, kterou je nutné v zájmu mezináboženského dialogu korigovat z eklesiologického na christologický argument: Nikoli křesťanství, ale Ježíš Kristus jako obraz Boží lásky v člověku je očekáván všemi náboženstvími, je také překonáním každého náboženství (i katolického). Z hlediska husitské teologie platí pro křesťany obecně, že nemá být věřeno v církev, ale v církev; nelze věřit jen v tajemství přítomné milosti bez dalšího, ale vždy v přítomnosti člověkem aktuálně vysloveného slova, která nese ozvěnu lidského srdce, z něhož vzešlo.³³⁵ Trochu Boha, trochu člověka. To je situace víry ve světě.³³⁶

Největším přínosem Boublíkovy teologie náboženství je tematizace modlitby jako nástroje univerzální Boží milosti v její společenské podobě. V přístupu člověka k modlitbě je důležitější její upřímnost, nežli její teologické zakotvení.³³⁷ Na druhou stranu, rozdílnost jednotlivých náboženství vzhledem k poznání Boha chápe Boublík hierarchicky, což považují za exkluzivismus navzdory inkluzivistické rétorice. Křesťanství je podle něj vyvrcholením náboženského vývoje lidstva; tím se Boublík stává obětí titánismu, před kterým sám varuje na osobní rovině, ale dopouští se ho na rovině eklesiologické. V tomto smyslu sympatická Boublíkova teze, že Kristus žije anonymně ve všech národech, není vhodná pro

³³³BOUBLÍK, Vladimír. *Teologie mimokřesťanských náboženství*, s.350

³³⁴Tamtéž, s. 352

³³⁵„Kde je tvůj poklad, tam bude i tvé srdce.“ Mt 6,21

³³⁶srov. „...nejen tempora mutantur, nýbrž i nos mutamur in illis. Nemění se jen čas, nýbrž i naše estetické vnímání a naše jednání. A tak vrůstáme do postmoderny a prožíváme ji jako svou přítomnost. Neboť pro nás ve střední Evropě žádná jiná přítomnost neexistuje.“ KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost*, s.120

³³⁷BOUBLÍK, Vladimír. *Teologie mimokřesťanských náboženství*, s. 241-243

mezináboženský dialog, protože je výzvou ke konverzi. Boublík se o dialog ostatně ani nesnaží. Právě na Boublíkově pojetí je dobré si ujasnit, co znamená Hoškovo varování před „redukcí jiného na stejné,“ co je teologickým paradoxem mezináboženského dialogu: Přijmou-li jako výchozí princip tezi, že bůh, zjevený v Ježíši Kristu je tentýž, jako bůh muslimů a Židů, či jakýkoliv bůh, chápáný jako Absolutno, že takový bůh je univerzálním zdrojem a jednotou lidského bytí pro všechny, bude to jen (jakkoli ohleduplné a sofistikované) dokazování si vlastní pravdy, ale nikoli mezináboženský dialog. Naopak přijmou-li tezi, že Bůh Ježíše Krista není jediným a univerzálním bohem a stvořitelem všeho lidstva, že existují i jiní srovnatelní bohové, kteří jsou uctíváni v jiných náboženstvích a uplatňují na mě svůj nárok, nebudu monoteista a moje pozice v mezináboženském dialogu nemůže být konzistentní. Východisko? Boublík konstatuje, že nezbytnou podmínkou budoucnosti křesťanství je viditelný rozchod s modlami a mýty evropské kultury a zároveň zkoumání tajemství člověka.³³⁸ Pro sebereprezentaci křesťana v mezináboženském dialogu to v posledu znamená rezignaci na obhajování dogmat. Díky novozákonnímu důrazu na následování Krista skutky si však křesťan může osvojit „lidský rozměr Kristova tajemství,“³³⁹ který spočívá v naprosté vnitřní svobodě (Gal 2, 4 a 5,13), jež musí člověk uplatnit, aby dokonaleji poznal a pochopil druhého, jeho lidství i jeho náboženské postoje. Mezináboženský dialog v Boublíkově duchu by tak mohl být paradigmatickou výzvou k realizaci pokročilého křesťanství.

4.3 Mezi východem a západem. Raimon Panikkar (1918-2010)

Katolický kněz, který byl již svým narozením předurčen k mezináboženskému dialogu, syn katalánské matky a indického otce, prožil svá nejaktivnější studijní léta v Indii (Mysore, Benares). Jeho poznatky a míra empatie do tradic hinduismu a buddhismu, aniž by se zpronevěřil svému náboženství jsou obdivuhodné, stejně jako neúnavná snaha o nalezení nové, interkulturní filosofie jako alternativy ke komparativní filosofii 19.století, které vládla rozum jako jediné měřítko pravdivosti. Evropan se podle takové úvahy stal obětí jednostranné interpretace,³⁴⁰ jak poukazuje mimo jiné Edward Said.³⁴¹ Panikkar realisticky tvrdí, že

³³⁸Tamtéž, s. 380-382

³³⁹Tamtéž, s.383

³⁴⁰BRÁZDA, Radim. *Filozofie řečená interkulturní*, in: Aluze. Časopis pro literaturu, filosofii a jiné, Olomouc : Palackého univerzita Olomouc, 1999, roč. 3, 3-4, s. 136-149. ISSN 12-12-5547

³⁴¹„Překvapující přimknutí liberální evropské kultury konce devatenáctého století k podobně předpojatým teoriím se může jevit jako obtížně pochopitelné, dokud si neuvědomíme, že přitažlivost vědních disciplín typu lingvistiky, antropologie a biologie spočívala v tom, že šlo o vědy empirické a nikoli spekulativní či idealistické.“ SAID, Edward W. *Orientalismus*, s. 262

neexistuje kulturní univerzálnost, postavená na pojmech a multikulturalismus je tudíž nepoužitelný. Tím se komplikuje pojetí dialogu jako alternativy k monokulturalismu, jenž dialog znemožňuje; Panikkar proto prověřuje interkulturalitu, která „nikomu nepatří“, jako rozhovor o homeomorfní ekvivalenci.³⁴² „Homeomorfní ekvivalenty dávají porozumět funkci, která odpovídá domnělé roli filozofie. Nejsou to ekvivalenty pojmové, ale funkcionální, nehledá se tatáž funkce, nýbrž takový ekvivalent, kterému odpovídá to, co znamená originální pojem v odpovídajícím světonázoru (Brahma – Bůh). Může se stát, že jednomu slovu odpovídá jiné homeomorfní (náboženství – *dharma*; ale *dharma* není jen náboženství, ale i povinnost, etika, prvek, řád, ctnost, zákon, spravedlnost i realita. Náboženství – *sympradayána, karma, játi, bhakti, márga, pújá, daivakarma, nimayaparam, punyásila* atd.) Každá kultura je v tomto smyslu světem. V klasickém sanskrtu existuje nejméně třicet tři pojmů, které mohou mít homeomorfní ekvivalentní funkci jako „filozofie“. My můžeme tyto mnohé homeomorfní ekvivalenty vnímat, vyjmout je z nitra jiných kultur a pokusit se formulovat, čemu mohou v naší filozofické tradici odpovídat.³⁴³ Panikkar tvrdí, že každé náboženství reprezentuje celek pro určitou skupinu a v jistém smyslu je náboženství druhé skupiny jen rozdílnou topologickou formou.³⁴⁴ Přestože náboženství a tradice jsou nesmírně jedinečné, mohou představovat transformace prvotnější zkušenosti (hledání prasíly³⁴⁵), která vytváří v jedné tradici dimenzi³⁴⁶ druhé. Panikkar dává příklad řeckých a křesťanských pojetí slova *logos*, které se jeví pojmově rozdílné, dokonce protichůdné. První je polobožský, stvořený princip racionality ve vesmíru; druhý, zcela božská, nestvořená síla ve světě. Nicméně, tyto dva symboly jsou myšleny společně: první musel poskytnout jistou nekonečnost novému smyslu, aby mohlo být zdokonaleno, co bylo nedostatečné.³⁴⁷ Podobným způsobem dochází ke srůstání symbolů uvnitř obou tradic, kdy frekventanti nerozpoznávají jen styčné body při setkání; zároveň to dává podnět k procesu vzájemného obohacení jejich vnímání. Zde hraje roli eschatologie, protože náboženství a kultury směřují k prolínání historicky i existenciálně, takže sebeepochopení symbolů (komunikační možnosti

³⁴²Homeomorfismus (z řeckého *homeos* = stejný, *morphe* = tvar) je vzájemně jednoznačné zobrazení mezi topologickými prostory, které zachovává topologické vlastnosti. Topologický prostor je matematická struktura, která matematicky zobecňuje pojem *tvar*. Umožňuje také definovat na prostoru takové pojmy, jako jsou konvergence, kompaktnost a spojitost. Ekvivalence (z lat. *aeque*, stejně a *valere*, platit) obecně znamená rovnocennost, stejnou platnost, rovnocmocnost a z toho případně plynoucí záměnnost. V matematice a v logice se označuje znakem \Leftrightarrow .

³⁴³BRÁZDA, Radim. *Filozofie řečená interkulturní*. Aluze. Časopis pro literaturu, filosofii a jiné, Olomouc : Palackého univerzita Olomouc, 1999, roč. 3, 3-4, s. 136-149. ISSN 12-12-5547

³⁴⁴PANIKAAR, Raimon.: *The Intra-Religious Dialogue*, 1st ed. New York: Paulist Press, 1978, s.22n

³⁴⁵MÍČKA, Jan J.J. *Hledání prasíly*, Praha : Mladá fronta, 2007,157s. ISBN 978-80-204-1680-3

³⁴⁶Srov. dimenzionální pojetí skutečnosti. TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.71-75

³⁴⁷PANIKAAR, Raimon. *The Intra-Religious Dialogue*, 1st ed. New York: Paulist Press, 1978, s.61n

symbolů) je průběžným procesem vzájemného ovlivňování a růstu.³⁴⁸ Ve své studii *Trojice - O mystické sounáležitosti mezi lidmi*, se autor zaměřil na homeomorfní ekvivalenci nejcharakterističtějšího křesťanského symbolu Boha - svatou Trojici. Trojice jako "vlastnost, čili trojičnost, trojmocnost", podle Panikkara nepředstavuje žádný křesťanský monopol - je jakousi trojjedinou intuicí kulturního, všeobecně lidského jevu.³⁴⁹ Trojjediné uspořádání jsoucna lze sledovat i v přírodě; lze vzpomenout na trojlístek svatého Patrika, na kterém demonstroval přirozenost trojiční struktury stvoření a zároveň argumentoval ontologický základ bytí v jediném Bohu. Nesmíme zapomenout také na trojné skupenství vody a dalších látek. V této intuitivní, přírodní zkušenosti se Panikkar odvolává na společný trojičně strukturovaný prazáklad všech náboženských představ, jenž je v základních rysech jakýmsi lidským invariantem.³⁵⁰ Vyhláší, že trojiční struktura, teologicky *Bůh-člověk-vesmír*, antropologicky *duše-tělo-vůle* jsou invarianty, neměnnosti ve všech náboženstvích a kulturách. Popisuje princip božskolidského kosmu³⁵¹ jako určitou intuici trojiční struktury veškeré reality, triadické jednoty, existující na všech úrovních vědomí a skutečnosti. Specifikum vyjádření křesťanské Trojice jako poslední skutečnosti záleží v tom, že se jedná o definici osoby (*persona*): jeden a zároveň tři – *una substantia, tres personae* - v personalistické verzi jedna osoba, zjevující se třemi způsoby (Otec=slovo Syn=tělo Duch=vztah); v hinduistické terminologii poslední skutečnost všech věcí je doslovně: ani

³⁴⁸ srov. HALL, Gerard. SM: *Multifaith dialogue in Conversation with Raimon Panikkar*. Australian Association for the Study of Religions, Annual Conference 4th - 6th July 2003, Multi-Faith Centre, Griffith University, Brisbane, Goldcoast, Australia, [online] [citováno 2018-01-23] URL: https://resource.acu.edu.au/gehall/Hall_Panikkar.htm

³⁴⁹ PANIKAAR, Raimon. *Trojice. O mystické sounáležitosti mezi lidmi*. Brno : Cesta, 1999. 127s. ISBN80-85319-76-4, s.15n

³⁵⁰ Invarianta – neměnnost; srv. s Bergsonovým pojmem *durée* – trvání: Statickému či „uzavřenému“ náboženství a morálce vévodí „nátlak“, zvenčí přistupující závazek, a jsou tak oborem sociologie; morálka a náboženství dynamické či „otevřené“ pramení z vnitřního – „mystického“ – zanícení, a jako takové mohou být zkoumány prostředky psychologie a spirituální teologie. Oba principy jsou však, jak se Bergson snaží ukázat, plodem téhož základního a universálního fenoménu života v jeho dynamickém vývoji. Je-li tedy „všechna morálka, ať nátlak či zanícení, biologické podstaty“, dlužno tomu rozumět s ohledem na široké Bergsonovo pojmání „biologie“, která v posledku odkazuje k neuchopitelnému zdroji života, v němž je rozdvojení ducha a hmoty překročeno. Srv. BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*, Praha : Vyšehrad, 2007, 272s. ISBN 978-80-7021-792-4

³⁵¹ Terminus technicus zní „kosmoteandrismus“(v triadickém smyslu: *cosmos-theos-andros*). PANIKAAR, Raimon. *Trojice*, s.109-122

jedna, ani dvě - *advaita*³⁵² (čistý monoteismus *védanty*); v buddhismu je vše radikálně vztaženo ke všemu ostatnímu (viz. např. pojem *pratitja samutpada*³⁵³).

Mezináboženský dialog je v tomto duchu dialogickým rozhovorem osob, otevřených takové hloubce poznání toho druhého, že hovořit o předmětu posledního zaujetí lze jen mlčením.³⁵⁴ Panikkar říká: “Je možné být se Synem nebo být v Duchu, ale nelze být Otcem, protože Otec není. Nikdy ho nemůžeme dosáhnout, protože neexistuje konec, k němuž by bylo možno dospět. A přesto směřují všechny věci k Němu, jakožto k nejvyššímu cíli. Nemožnost dosáhnout Otce tedy není ontickou, nýbrž metaontickou nemožností.”³⁵⁵ To znamená, že jakákoliv derivace pojmu Bytí (včetně jeho negace) je pro hlubší poznání Boha nedostačující. Z této úvahy pochází též Panikkarova odvážná teze, že východní spiritualita má subtilnější vyjadřovací prostředky pro pojmenování duchovních procesů, kterými se lze zřejmě inspirovat i pro náboženské výpovědi v křesťanství s tím, že jedinec může být zároveň hinduistou a křesťanem, protože první je v člověku zcela integrováno druhým, aniž by jej zrušilo.³⁵⁶ Především odmítá zkratkovité syntézy, stejně jako eklektické³⁵⁷ mísení různých spiritualit, aby bylo jasné, že sdílení různých dílčích identit v jakémsi vnitronáboženském či intrareligiózním prostoru není schematické. Sdílená náboženská identita není skládačka dvou či více statických bloků, které by v mechanickém součtu tvořily novou identitu.³⁵⁸ Náboženství nestojí nadále vedle sebe jako uzavřené a hotové celky a poskytují tak člověku dynamiku, na jejímž základě je schopen sebeidentifikace. Lze-li hovořit o permanentním

³⁵²Advaita = neduálnost. Sanskrtské slovo "advaita" se vztahuje ke ztotožnění individuálního bytí (*átma*) s univerzálním bytím (*brahman*). Encyclopaedia Britannica, I. díl, 15.edice, University of Chicago, 1989. ISBN 0-85229-493-X, str.111n. Srv. např. MAHARADŽ, Šrí Nisargadatta. *Prožívání ničeho*. Praha: Ada, 1997. 119 s. ISBN 80-901930-3-X

³⁵³*Pratitjá samutpada* je rozvedením Druhé vznešené pravdy buddhismu - *Utrpení má svoji příčinu, a tou je připoutanost*. Tento pojem přibližně znamená neustálé podmíněné (závislé) vznikání. Nepřesně je překládán jako „kauzální nexus.“ Podstata tohoto jevu spočívá v tom, že přítomnost pozorovatele neodstranitelně poznamenává veškeré pozorování světa. KÜNG, Hans. *Křesťanství a buddhismus*, str. 32; srv. TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství*, s.79

³⁵⁴LAPIDE, Pinchas, PANIKKAAR, Raimon. *Miníme téhož Boha?* Praha : Vyšehrad, 2003,84s. ISBN80-7021-670-0, str.14nn. PANIKKAAR, Raimon. *Trojice. O mystické sounáležitosti mezi lidmi*. Brno : Cesta, 1999,127s. ISBN80-85319-76-4, s.84n

³⁵⁵Tamtéž, str.85n: „Kdo hledí na mne, vidí v nazírání tohoto mne ono Já, které mě plodí a které mi dává bytí.“ Parafráze na. J 14,9b

³⁵⁶Sdílená náboženská identita, o které hovoří také např. Hugo Makibi Enomiya Lassalle, Thomas Merton, Vincent Shigeto Oshida, RamDass, Anthony de Mello, Nidal Saleh a další, není přijímána jako synkretismus (synkrisis, řec. smíšení), viz ŠTAMPACH,Ivan. *Je sdílená náboženská identita synkretismem?* [online] [citováno 2017-05-08], URL: <http://mezinabozensky-dialog.blogspot.cz/2009/01/je-sdilena-nabozenska-identita.html> - more

³⁵⁷srov. pojmy eklekticismus a synkretismus, in: ŠTAMPACH, Ivan. Kungova koncepce ve srovnání s jinými pojetími, in: FLOSS, Karel (ed.): *Hans Küng, teolog na hraně*, s.83

³⁵⁸„Interspiritualita vychází z předpokladu, že náboženství má skořápku v podobě normativních textů, doktrín a organizačních struktur, a jádro, jímž je spiritualita...A spiritualita má být prostorem, kde se různá náboženství setkávají.“ Tamtéž, s.85

ideologickém vývoji náboženských tradic, který husitská teologie předpokládá, dovozuje a sama mu podléhá, pak nutno uznat s Ivanem Štampachem, že z hlediska neideologicky pojatých dějin náboženství „nejsou současné experimenty překračující uměle vytvořené hranice mezi náboženstvími ničím neobvyklým. Mísení prvků různých náboženství je obecný jev. Např. dnešní judaismus je výsledkem spojení archaického izraelského náboženství s babylonskými a perskými vlivy, opírá se i o biblické texty téměř doslova citované z egyptského náboženství, zřejmě jsou vlivy helénismu na deuterokanonickou biblickou a tzv. intertestamentární literaturu. O křesťanství je známo, že raní Ježíšovi vyznavači užili pro interpretaci Ježíšova životního příběhu několik různých motivů z Tenachu, příběhy antických egyptských a řeckých mysterijních umírajících a zmrtvýchvstalých božstev, Filónovy spekulace o božském Logu, mithraistického rituálu, jakož i pojmového aparátu platónské, aristotelské a stoické filosofie (*ousia, hypostasis, fysis* apod).“³⁵⁹ Ani vývoj východní spirituality nelze charakterizovat v odlišném duchu. Panikkarova vize božsko-lidského kosmu je v tomto bodě kongeniální jak s Teilhardem a mnoha dalšími mysliteli univerzalizmu, tak např. s holistickou³⁶⁰ intuicí vídeňského fyzika Fritjofa Capry (*1939) v jeho pozoruhodné knize *Tao fyziky* nebo učením amerického biologa Deepaka Chopry.³⁶¹

Myšlení Raimona Panikkara lze typologicky charakterizovat jako radikální pluralismus, který svým zacílením na hloubku mezilidské komunikace a chování vůbec vytváří kritický postoj ke každému imperialistickému, či fanatickému způsobu myšlení a jednání. Na rovině lidství není přípustné vnučovat své představy o základu a způsobu bytí příslušníkům méně silných, či vlivných tradic, kultur či ideologií. Takové formulace obsahují téměř všechny posvátné texty, včetně Koránu.³⁶² Božskolidská vize kosmu nám říká, že zakoušení jednoty v mnohosti vyplývá z každé tradice náboženské a může, ba musí sehrát

³⁵⁹ŠTAMPACH, Ivan. *Je sdílená náboženská identita synkretismem?* Getsemany 7-8, 2007, s.142–147 (ISSN 1210 485X)

³⁶⁰Holismus - (z řeckého *to holon*, celek): Všechny vlastnosti systému nelze určit nebo vysvětlit pouze zkoumáním jeho částí. Naopak celek stanovuje i fungování nebo podobu svých částí. Aristotelés, *Metafyzika*: "Celek je víc než souhrn jeho částí." Tuto myšlenku v souběhu náboženství s kvantovou fyzikou vyjadřuje pojem „komplementarita“ srv. CAPRA, Fritjof. *Tao fyziky*, s.125

³⁶¹Více o Deepaku Choprovi na jeho oficiálních webových stránkách [online] [2018-01-13] URL: <https://chopra.com/-sm.0000e36f37cwze7rz1f1ftu7a2g8i>

³⁶²Korán, súra 2,256: „Nebudíž žádného donucování v náboženství. A již bylo jasně rozlišeno správné vedení od bloudění! Ten, kdo nevěří v Tághúta a věří v Boha, ten uchopil se rukojeti spolehlivé, jež nikdy se neutrhne. A Bůh je slyšící, vševědoucí.“ O buddhistické toleranci k jiným náboženstvím viz citace pálijského kánonu, in: PROCHÁZKA, Leopold. *Buddha a Kristus*, s. 15n. V poslední kapitole svazku *Křesťanství a náboženství Číny* zmiňuje se Hans Küng o dvojím občanství víry, které připouští být zároveň např. křesťanem i taoistou, buddhistou či konfucianistou. Vždy se jedná o určitou komplementaritu filosofie a teologie; obvykle spojením lidového tradičního náboženství předků a křesťanství. Tyto formy sdílené náboženské identity nejsou v dějinách nic nového. Otázka je, zda lze hovořit v tomto případě o autentickém křesťanství.

svou roli v rozvíjení nového zjevení,³⁶³ pokud mají lidé do budoucna žít v harmonii a míru. To ovšem nepředpokládá zřeknutí se vlastní víry, pokud vírou je to, co drží lidství pohromadě. Odvěké dilema mezi jednotou a mnohostí překonává Panikkar prostřednictvím křesťanské zkušenosti Trojice, hinduistického konceptu advaity³⁶⁴ a buddhistického pojetí “radikální relativity v závislém vznikání - *pratitja samutpáda*”, aniž by v takové “syntéze” pominul intuice původních domorodých (svatost země) a humanistických (hodnota a autonomie světa) tradic. Pokud je takové myšlení modelem pro mezináboženský dialog, pak je založeno na předpokladu, že tradice mohou být sebereduktivní. To lze dosvědčit tím, že Panikkar nevěnuje dostatečnou pozornost iracionálním a patologickým pohnutkám, ukrytým v jazycích, mýtech a symbolech. Takové pohnutky *de facto* znemožňují dialog, a ne všichni představitelé všech tradic budou souhlasit s představou univerzální propojitelnosti náboženského myšlení. Tato kritika naznačuje, že Panikkarovy teze potřebují další vývoj dialogických strategií, které pomohou rozklíčovat pohnutky, které deformují dialog, svobodu a racionalitu.³⁶⁵ Subtilnost Panikkarova myšlení by neměla být podceňována. Díky své interní praxi dialogu mezi specifickými tradicemi, který podnikl, je zjevné, že podobnosti a rozdíly mohou být prozkoumány na hluboké úrovni. Nebezpečím zde je předpokládat nadřazenost Logu (v křesťanském pojetí) bez předchozího vhledu do konfrontace symbolů (*sympallein* = spojovat dohromady; znamení, které se samo vysvětluje) a mýtů (*mythos* – vyprávění, odpovědi bez otázek), bez znalosti pojmů a bez závazku osobní transformace. Nedoporučuje se chápat takový dialog jako dialektiku filosofické či teologické konference, nebo mluvit jazykem, který příliš ochotně předpokládá, že nějaká věc je čistou pravdou, dovoditelnou lidským rozumem. Panikkarův dialogický rozhovor a božskolidská vize kosmu poskytuje originální řešení postmoderní výzvy k odkrývání jinakosti druhého s předpokladem, že lidé a lidské tradice, ať náboženské nebo sekulární, jsou schopné vývoje a změny – zvláště prostřednictvím jejich vzájemného sdílení. To zůstává Panikkarovým trvalým odkazem a inspirací pro nadčasovou výzvu křesťanům “Znovu promyslet misie” z roku 1932, stejně jako pro ekumenismus.

³⁶³srov. 1. Kor 15,28: „Až mu bude podřízeno všechno, pak i sám Syn se podřídí tomu, kdo mu všechno podřídil, a tak bude Bůh všechno ve všem.“

³⁶⁴Advaita (sanskrt) znamená zjednodušeně řečeno „ani jeden, ani dva.“ Heslo advaita, in: Encyclopaedia Britannica, sv.1, str. 111n; srv. TILLICH, Paul. *Systematic Theology*, vol.I, s.16

³⁶⁵viz HALL, Gerard. *Raimon Panikkar's Hermeneutics of Religious Pluralism*, Ann Arbor: UMI, 1994, s.299

4.4 Projekt světového étosu Hanse Künga

O dialogu mezi náboženstvími hovoří tübingský teolog Hans Küng, zakladatel mezinárodního hnutí *Stiftung Weltethos*³⁶⁶ jako o prodloužené ruce ekumenismu (řec. *oikumené*, □společný dům). Švýcarský teolog Hans Küng, narozený v roce 1928, římskokatolický kněz, ordinovaný v roce 1954 papežem Janem XXIII. a jmenovaný odborným poradcem II.vatikánského koncilu v ekumenické sekci, vystudoval teologii mj. na Gregoriánské univerzitě v Římě a pařížské Sorbonně a byl ustanoven řádným profesorem na německé univerzitě v Münsteru (1959-60) a poté v Tübingen (1960-96). Kvůli svým hlubinně ekumenickým postojům, a především kritickým teologickým spisům, které hermeneuticky a argumentačně problematizovaly některé tradiční církevní doktríny, byl v roce 1980 zbaven kanonické mise a oprávnění magisteria. V eklesiologickém spise *Die Kirche* z roku 1967 kritizoval ambivalentní postoj katolické církve ke koncilnímu ekumenismu. Dogma o papežské neomylnosti (*Unfehlbar? Eine Anfrage*, 1970) podle Künga podporuje ve skutečnosti strnulost církevního systému, aniž by bylo exegeticky udržitelné. Katolické pojetí úřadu a biskupské volby relativizoval systematickou biblickou exegezí v memorandu *Reform und Anerkennung kirchlicher Ämter* z roku 1973, a v dalších iniciativách též celibát a nemožnost svěcení žen. V díle *Christ sein* (1974) provedl rozbor Hegelovy a Rahnerovy idealistické christologie, postavené na pozadí řecké metafyziky a strnulé církevní tradice a kritikou tradičního pojetí Ježíšova preexistentního Božství uvedl oficiální katolickou věrouku do kontrastu se soudobou kontextuální exegezí Ježíšova příběhu v takřka evangelickém duchu, aby (ve šlépějích Karla Bartha) ukázal nutnost nové, živé evangelizace. Připomenul tím pokoncilní církvi někdejší problém s odsouzením modernismu (v encyklice *Pascendi dominici gregis*, 1907), kterým zapříčinila přetrvávající reakční postoje. V obtížném textu *Menschwerdung Gottes* z roku 1970 odhalil rozborem hegelíánské metafyziky scestí christologické spekulace, která se má vyrovnat dějinné a empiricky pochopitelné zkušenosti (demytologizace evangelia). V diskusi s novověkými kritiky náboženství jako byli Nietzsche, Marx, Feuerbach nebo Freud ve spisech *Existiert Gott?*, 1978 a *Ewiges Leben?*, 1982 ukázal, že Boha nelze vyvrátit ani dokázat a proto nemá být v moderní době již dokazován ani vyvracen, ale s vnitřní racionalitou a sensibilitou osobně zakoušen v základní svobodě a důvěře, navzdory moderní technicky a mocensky zúžené racionalitě. Klíčem k tomuto přístupu je existenciálně položená otázka po smyslu smrti.³⁶⁷

³⁶⁶Oficiální webové stránky Stiftung Weltethos, URL: http://www.weltethos.org/was_ist_weltethos/

³⁶⁷FLOSS, Karel; HOŠEK, Pavel; ŠTAMPACH, Ivan. *Hans Küng, teolog na hraně*, Dingir-Praha, 2008, ISBN 978-80-86799-07-2, s.15n; 34n

Svým teologickým dílem vyvolal desetiletý mezinárodní spor, po němž bylo přes trvající zákaz učit dosaženo dohody na teologově kmenové univerzitě v německém Tübingen (profesorem fundamentální teologie od r. 1960, v r.1964 zde založil Institut pro ekumenické studium), která Küngovi umožnila vyučovat pod záštitou necírkevní sekce, aniž by patřil k nějaké fakultě, což bylo v té době novum.³⁶⁸ Po těžkém ideologickém boji tím nastalo pro Künga jako neúnavného propagátora „christologie zdola“ ještě plodnější a úspěšnější období. Mohl se, nyní již svobodně, věnovat již dříve oblíbenému studiu základních spisů světových náboženství a po roce 1981 uspořádal řadu dialogických přednášek s religionisty. Vzhledem k prokázané vysoké vědecké kompetenci a velkému úspěchu, přetvořil svůj ústav ve středisko setkávání s jinými kulturami a náboženstvími, cestoval po všech kontinentech, studoval náboženské systémy, diskutoval s představiteli různých náboženství a hledal finanční podporu pro svůj projekt u veřejných nadací. Mezi roky 1991-2004 vydal tři monografie k monoteistickým náboženstvím, *Judentum*, *Christentum* a *Islam*, a další důležité publikace svých spolupracovníků (např. *Spor o Abrahama* K.J. Kuschela). Od roku 1989 se snažil rozšířit myšlenku mezináboženského dialogu, přednášel např. v pařížském středisku Unesco, nebo na World Economic Forum v Davosu a v roce 1993 v rámci zasedání Parlamentu světových náboženství pomohl vypracovat v Chicagu prohlášení, které se stalo klasickým textem (příloha č.4). Po svém penzionování a vytvoření nadace Weltethos (1996) procestoval s televizním štábem celý svět v rámci sedmidílného multimediálního projektu „Spurensuche - Hledání stop“, který usiloval zpracovat i didakticky. Jedním z jeho výstupů byl titul *Po stopách světových náboženství* z r.1999 (česky 2006). Küngův největší přínos k mezináboženskému dialogu tak záleží v jeho systematizaci a popularizaci. V následujícím oddíle přiblížím Küngovu teologickou koncepci a poté zaměřím bližší pozornost jeho tetralogii *Křesťanství a „světová náboženství“*.

4.4.1 Teologická koncepce Hanse Künga ve srovnání s husitskou teologií

Už jako koncilní poradce pro ekumenické záležitosti ptá se Hans Küng, tehdy pětatřicetiletý, po významu světových náboženství. Jeho východisko pro takové tázání vychází ze systematické reflexe biblické exegeze, v níž pochopil, že apriorní nadřazenost křesťanského myšlení má za následek nemožnost dialogu. Svůj experiment staví na konkrétním a věcném rozhovoru, předpokládajícím výbornou znalost Bible i konceptů jiných náboženství, v němž testuje nezaměnitelný Ježíšův příběh, jeho „uvlastnění-Beheimatung“

³⁶⁸HÄRING, Hermann. Hans Küng a jeho dílo, in: FLOSS, Karel; HOŠEK, Pavel; ŠTAMPACH, Ivan. *Hans Küng, teolog na hraně*, Praha : Dingir, 2008. ISBN 978-80-86799-07-2, s.10n

čili v Bohu spočívající spolulidská solidarita (zástupnost, Bonhoefer) a s ní spojené pro lidi snášené ztroskotání, jako radikální důvěru a důstojnost v poslední a nevyslovitelnou instanci. Přijímá fakt, že existují svědectví pro takovou víru i mimo křesťanství. Tyto jiné výpovědi nepřijímá striktně empiricky, ani s konfesní nadřazeností, nýbrž bere na vědomí ono „jiné“ svědectví jako ontologickou danost a především autentickou spirituální zkušenost, obohacující i kritickou k jeho vlastní výpovědi. Mezináboženský dialog je pro Künga výměnou zkušeností víry, jiné náboženství neprezentuje jako protiklad či konkurenci svému, nýbrž jako rozšíření obzorů, výzvu a poučení. „Poznání náboženství vede samo k obsáhlému vědění o světě.“ Je přesvědčen, že „není mír mezi národy bez míru mezi náboženstvími. Není mír mezi náboženstvími bez dialogu mezi náboženstvími. Není dialog mezi náboženstvími bez studia základů jednotlivých náboženství.“³⁶⁹ Měřítkem je zde pojem lidskosti, přičemž humanita není pro Künga sekulárním pojmem: nevylučuje nábožensky motivovanou praxi ani sekulární koncepty. Odhaluje tím potenciál lidskosti náboženské víry a zároveň prověřuje každé náboženství v jeho schopnosti spoluutvářet ohroženou budoucnost odpovědněji.

Základní hermeneutický předpoklad Küngova teologického postoje záleží ve vyvážené kritice katolické tradice, která se podle něj ještě ani po pěti letech nevyrovnala adekvátně s tradicí reformační, ani po třech letech s modernitou, o pluralitě náboženství nemluvě. Proto Küng hledá prostředkující stanovisko a vyslovuje závažné výhrady jak proti katolickému pojetí Magisteria coby nekritizovatelného autorizovaného vykladače Zjevení, tak proti pojetí Bible jako „papírového papeže,“ konceptu *sola scriptura* v protestantismu i proti nekritickému pojetí autority Tradice v pravoslaví. Řešením je mu pojetí Písma svatého jako kanonického textu, který není totožný se Zjevením, nicméně Zjevení dosvědčuje. Ježíš Kristus je v tomto pojetí Pánem nad autoritou církve, tradicí i Písmem. Zde je třeba se vyrovnat s pokušením biblického redukcionismu.³⁷⁰ Nabízí se tu srovnání s teologickým důrazem husitské teologie na normu Ducha Kristova jako podstaty křesťanství: Ve skutečné víře, a proto i v normativní věrouce nejde o to, co je staré a co nové, nýbrž o to, co je pravda. Církev vytvořila biblický kánon, včetně evangelia co do formy, nikoliv však svědectví v něm obsažená. Jejich vznik, obsah i závaznost nelze vyložit a pochopit z činnosti a suverenity církve, nýbrž ze závaznosti náboženské zkušenosti a víry, z níž teprve církev vznikla a přistoupila k redakci a kanonizaci. Poznání, jež ve víře vzchází ve zkušenosti pravdy jako setkání jest, že moc lásky, jež tento svět stvořila, udržuje jej a řídí, je zákonem vztahové

³⁶⁹Tamtéž, s.26n

³⁷⁰HOŠEK, Pavel: Hermeneutické předpoklady teologie náboženství Hanse Künga, in: FLOSS, Karel; HOŠEK, Pavel; ŠTAMPACH, Ivan. *Hans Küng, teolog na hraně*, s. 35n; srov. KÜNG, Hans: *Být křesťanem*, Praha : CDK, 2000, s.43nn

blízkosti. Smysl trinitárního a christologického dogmatu záleží v posledním zdůvodnění základní jistoty biblické víry, že Bůh je neodvolatelně angažován v dějinách a interesován na lidské existenci proto, že je sám pravou přítomností, která vytváří nepředmětnou dimenzi světa, a dává nám v Ježíši Kristu a v Duchu svatém život v pravé současnosti.³⁷¹ Je to právě analogická osobní zkušenost v rozhovorech s jinověrci, jednota přítomného a dějinného, která vedla Hanse Künga k novým horizontům rozumění i za cenu ohrožení vlastní kariéry.

Základním cílem světového étosu podle Künga se zdá být překonání lhostejnosti mezi sekularisty a věřícími a mezi věřícími různých náboženství formou vzájemného respektu. Takový postoj vyvolává pochopitelně napětí mezi liberálními a fundamentálními proudy, stejně jako opatrnost k synkretismu a gnostickým tendencím. Koordinace mezináboženských vztahů je proto velmi ošidný úkol, hlavně proto, že může být funkční pouze zdola, jako lokální aktivita v terénu. „Nikdo není kompetentní mluvit za všechny křesťany, všechny židy, buddhisty atd. Jak by taková (oficiální) setkání a jednání mohla někoho zavazovat? Nemají-li mezináboženské vztahy být jen jakýmsi neživotným schématem, nýbrž konkrétním děním, je třeba si též uvědomit, že rady, parlamenty, komise a dialogy (oficiálních reprezentantů) mohou podněcovat, inspirovat, navrhovat a doporučovat, nemají však žádnou moc.“³⁷² Tento fakt nedává mezináboženskému dialogu naději na globální ideový vliv napříč náboženstvími. Küngův projekt je ovšem převratný v tom, že formou kritické reflexe na solidní vědecké úrovni udává praktickou metodiku pro dialogickou práci v terénu, tam kde je garantována občanská rovnost. Ale ani ta k dialogu nestačí, pokud není předem nějak vyřešena klíčová otázka pravdy, aniž by přitom kdokoli opouštěl svou náboženskou identitu. Zde se nachází kritický bod Küngova myšlení. Při přijetí zásady naslouchat druhému v jeho jinakosti za účelem hlubšího porozumění, musí dojít k určitému přizpůsobení chápání vlastní religiozity posluchače. Toto přizpůsobení není jednosměrné a může vést k nepřiznanému teoretickému sblížení, náboženské inkluzi a ztrátě či nahrazení náboženské identity, čili konverzi. Ivan Štampach v té souvislosti upozorňuje na některá úskalí tohoto dilematu. Tvrdí, že současné náboženské formy jsou ve své podstatě výsledkem dřívější *synkrase* (smísení, splývání) božstev, kultů, nauk apod., což je právě jako nebezpečí synkretismu či eklekticismu vytýkáno frekventantům mezináboženského dialogu.³⁷³ Küng si je tohoto nebezpečí vědom, a proto vytrvale bezpečně rozlišuje a popisuje jednotlivá schémata a upozorňuje na nepřekročitelné antagonismy. Tato mravenčí práce, ač nedokončená, je jeho nejdůležitějším přínosem

³⁷¹ srov. TRTÍK, Zdeněk: *Duch Kristův*, s.26-40; KUČERA, Zdeněk: *Pravda a iluze moderní teologie*, s.44-50

³⁷² ŠTAMPACH, Ivan: Küngova koncepce ve srovnání s jinými pojetími, in: FLOSS, Karel; HOŠEK, Pavel; ŠTAMPACH, Ivan. *Hans Küng, teolog na hraně*, s.76n

³⁷³ Tamtéž, s.83

mezináboženskému dialogu. Küng osobně se nepouští do žádných spirituálních experimentů překračování mezináboženského dialogu formou sdílené náboženské identity, či praktického zakoušení cizích rituálů a duchovních forem, ale náboženskou zkušenost s jinověrci zakouší analyticky. To neznamena pouhým rozumem, nýbrž náboženskou zkušeností zprostředkovanou rozumem. A i ta může být do velké míry autentická, jak dokazují Küngovy literární i mediální vhledy do různých náboženských tradic i spirituality konkrétních lidí. Lze říci, že Küng se svým dílem pokusil a zasloužil nejen o zvědečtění a zároveň popularizaci, ale svým způsobem i o systematizaci a oficialitu mnohostranného procesu, který se skrývá za pojmem mezináboženský dialog. Küngův konstruktivní oponent C.F. von Weizsäcker upozornil na skutečnost, že žádné náboženství ani sekulární osvícenské paradigma nejsou dokončené. Proto v otázce po legitimitě pravdy nevystačí si lidé s pouhou tolerancí. Pro mezináboženský dialog tak platí relativizující axiom, že poznaná pravda je vůči poznanému omylu vždy a zásadně tolerantní.³⁷⁴ Analogicky to silně připomíná nedokončený dějinný zápas o identitu československé církve, konkrétně symboliku Statečného hesla „Dokončit českou reformaci.“ Tak jako naši teologové, ptá se i Weizsäcker po pravé náboženské úloze, a očekává paradigmatickou proměnu teologie. Ani pro Künga není záležitost mezináboženského dialogu uzavřená. Je přesvědčen, že církve musejí jít v ekumenismu příkladem na cestě za mírovým uspořádáním světa s vědomím, že mír je nedělitelný a začíná v lidském nitru.³⁷⁵ Korektivem Küngovy koncepce mezináboženského dialogu zůstává, jak jinak, věcná poznámka, že dialog mohou vést jen ti, kdo diskutovat chtějí. Vůle ke konstruktivnímu dialogu nad otázkami různosti náboženských doktrín je více méně akademická záležitost, jako teoretický background ovšem velmi potřebná. Vést dialog a vystavit svoji víru konfrontaci na širší úrovni je ovšem pro mnoho náboženských a politických představitelů všech tradic, včetně křesťanství, stále mimo diskusi. Velmi se stavím za to, co Hans Küng jako křesťan celým svým ekumenickým dílem naznačuje v duchu kázání na hoře (Mt 5,39-48): křesťan není exklusivně vyvolený ke spáse bez dalšího (*Extra ecclesiam nulla salus*), ale je svým Pánem a Spasitelem pověřený šířit pokoj a dobro všude a všem bez rozdílu, a proto je také povinen první podat ruku ke smíření a být ochotný k diskusi o smyslu své víry (1.Pt 3,15).

³⁷⁴FLOSS, Karel: Hans Küng a filosofie, in: FLOSS, Karel; HOŠEK, Pavel; ŠTAMPACH, Ivan. *Hans Küng, teolog na hraně*, s.145

³⁷⁵KÜNG, Hans; BECHERT, Heinz, *Křesťanství a buddhismus*, s.218

4.4.2 Křesťanství a světová náboženství

V českém jazyce publikovaná edice Küngových dialogických přednášek, jejichž téma reflektuje „křesťanství v zrcadle světových náboženství“³⁷⁶, je uvedena předmluvou, v níž se autor vyrovnává s předsudky a nesnázemi konceptu, který se snaží představit. Začíná demografickými údaji z 80. let, aby ukázal na nevyhnutelnost mezináboženského dialogu. Při té příležitosti uvádí, že mezináboženský dialog je v izolaci, zhruba tam, kde se nacházel ekumenismus jako dialog mezi křesťanskými konfesemi před 70. lety. Připomíná, že jeho pokus o dialog je pouhým začátkem, mluví se na univerzitní půdě se západními odborníky na jednotlivá náboženství. Jde o podrobnější rozpracování západní reflexe orientálního myšlení.³⁷⁷ Sám Hans Küng však, přes všechny zdařilé rozhovory, které jdou mnohdy až k podstatě jednotlivých tradic a pojednávají nejpálčivější rozdíly i nejhlubší shody, volá po skutečném dialogu mezi autentickými vyznavači různých tradic. Při četbě jednotlivých svazků je možno poznat, že se jedná o reflexi velmi sofistikovanou, podloženou prvotní důvěrou v lidství, skutečnou erudicí i univerzální etickou orientací. Küng chápe svůj projekt jako první krok, který má ukázat dobrou vůli k dialogu a podnítit čtenáře ke smělému experimentu dozvídat se o principech ostatních náboženství, aniž by tím volal po konverzi, nebo po ustanovení nějakého supernáboženství. Cílem mezináboženského dialogu pro něho není směšování pravd ani laciný liberalismus, nýbrž spíše oboustranná transformace lidství cestou vzájemného osvětlování principů, pronikání a podněcování k novému paradigmatickému myšlení, které povede k pokoji mezi lidmi. Uvědomuje si (stejně jako Huntington), že dějiny světa jsou dějinami náboženských válek, ve kterých krvavé lidské oběti byly smutným důkazem toho, že o sobě navzájem nikdy nevíme dost. Vychází z premisy, že „hranice mezi pravdou a nepravdou neprobíhá...mezi křesťanstvím a jinými náboženstvími, ale přinejmenším zčásti napříč jednotlivými náboženstvími.“³⁷⁸ Je přesvědčen o konsenzu všech náboženství, založeném na zásadě „nic hodnotného nesmíme v jiných náboženstvích negovat a ani nic bezcenného nekriticky akceptovat.“³⁷⁹ Složitější ovšem zůstává stanovit, podle jakého klíče poměřovat ono „hodnotné“ a „bezcenné“. Autor si je vědom, že nelze poměřovat jednotlivá náboženská dogmata *ad hoc*, a na tom stavět výpovědi. Náboženství, říká, je více než myšlenky. Zde je zajedno s Raimonem Panikkarem, když postuluje, že funkční dialog je spojený se vzájemným dáváním a přijímáním tak, aby bral

³⁷⁶KÜNG, Hans; ESS, Joseph van. *Křesťanství a islám*, Praha : Vyšehrad, 1998, úvod společný všem svazkům, s.11-22

³⁷⁷SAID, Edward W. *Orientalismus*, s.364n

³⁷⁸KÜNG, Hans; ESS, Joseph van. *Křesťanství a islám*, Praha : Vyšehrad, 1998, s.17

³⁷⁹Tamtéž, s.18

ohled na nejhlubší intence diskutovaných náboženství; každý bude vyzván, aby všechno jednoduše neospravedlňoval (neuchyloval se k posvátným textům jako k poslední autoritě), ale aby vyslovil, co je v jeho tradici nejlepší a nejhlubší – s odpovědností k druhému a s vědomím, že nikdo nevlastní pravdu, ale jen společně můžeme poznat stále větší pravdu.³⁸⁰ Zde se dostává k horizontu celé otázky mezináboženského dialogu: posledním cílem dialogu mezi náboženstvími je otevřená komunikace mezi lidmi – dialog o společné odpovědnosti za mír, lásku k bližnímu, za smíření historických křivd mezi národy a za uklidnění našeho nepokojného a ideologicky rozervaného světa, který lze učinit pokojnějším a tedy i obyvatelnějším.³⁸¹ Tento horizont se autor pokusil překročit ve svém dalším díle s názvem *Světový étos pro politiku a hospodářství (1999)*, kde mluví mj. o roli náboženství v současných politických konfliktech, v etice byznysu, v politickém rozhodování a ve světovém společenství, ve snaze najít funkční vazby mezi křesťanskou tradicí a moderním světem.

Co se týče metodiky Kűngova konceptu, použité v dialogických pojednáních s odborníky na jednotlivá náboženství, vychází z redefinice pojmu náboženství ve srovnání s uměním. „Náboženství je pojem samotný sice ne zcela ekvivokální, přesto však analogický a zahrnuje jevy navzájem si podobné i nepodobné.“³⁸² Z toho důvodu považuje Kűng za nutné vysvětlit z pohledu každé tradice jak jeho chápání, tak uskutečňování. Jako obecnou shodu označuje prožívané setkávání se svatým, jako realizovaný vztah k něčemu, co překračuje či zahrnuje člověka a jeho svět. „Náboženství je vždy žitým životem, vepsaným do lidského srdce,... je životním stanoviskem založeným na víře, životní orientací, způsobem života, a proto i základním sociálně-individuálním vzorcem, jenž zahrnuje člověka i svět a skrze nějž člověk (vědom si toho jen částečně) vše spatřuje, prožívá, myslí i trpí: transcendentně založený a imanentně se projevující souřadnicový systém, podle kterého se člověk intelektuálně, emocionálně i existenciálně orientuje. Náboženství zprostředkovává komplexní smysl života, garantuje nejvyšší hodnoty a nepodmíněné normy,³⁸³ vytváří duchovní pospolitost a duchovní vlast.“³⁸⁴ Taková formulace je přijatelná i pro křesťanskou antropologii. S tímto vědomím pak autor přistupuje k hodnocení jednotlivých výpovědí kolegů religionistů o základních charakteristikách jednotlivých náboženských tradic, jejich dějinnému vývoji, paradigmatickým změnám a milníkům a především k jejich hlubokým

³⁸⁰Tamtěž

³⁸¹Tamtěž, s.185

³⁸²KűNG, Hans. *Křesťanství a hinduismus*, s.14

³⁸³srov. norma Ducha Kristova, in: TRTÍK, Zdeněk. *Duch Kristův. Podstata a norma křesťanství*, s.20n

³⁸⁴KűNG, Hans; BECHERT, Heinz. *Křesťanství a buddhismus*, s.14n

duchovním charakteristikám a osobnostem, které je formovaly. Ve svých reflexích nepoužívá exklusivní stanovisko (představu nadřazenosti), ale ani laciné formy indiferentismu, relativismu a libovolný pluralismus. Usiluje spíše o křesťanskou sebekritiku v zrcadle jiných náboženství a o kritický pohled na jiné náboženské tradice ve světle křesťanského poselství. Pokud se uchyluje ke komparaci, pak pouze tam, kde může srovnávat stejné se stejným. Jde mu nejvíce o rozšíření horizontu porozumění a informací čtenářů, tedy o určitou propedeutiku nepostradatelných poznatků o jiných tradicích na úrovni současného výzkumu, a to formou akademické diskuze. Odpovědi mohou objasnit, jak se pokoušet o mezináboženský rozhovor, kde se nacházejí kritické body mezi tradicemi a na čem lze vystavět elementární porozumění, či obohacení v teorii i praxi.

Nejdříve religionisté prostřednictvím perspektivistické reflexe svatých textů a vývoje tradice představují zakladatelské osobnosti jednotlivých náboženských systémů, smysl a cíle jejich učení a význam pro věřící a dále základní pojmy a jejich výklady. Na tyto výpovědi navazuje Kűngova dějinná zkratka setkávání srovnávaných tradic s rekonstrukcí dobových stanovisek, geneze evropské orientalistické reflexe daného náboženství a pokračuje pojednáním o spiritualitě, duchovních formách a náboženské zkušenosti v porovnání s křesťanskou praxí. Je typické, že zde Kűng předřazuje náboženskou praxi její teoretické reflexi, což je teologicky správné a vědecky relevantní.³⁸⁵ V tom smyslu také upozorňuje na problém historičnosti a diskontinuity identity zakladatelské osobnosti s pozdějšími náboženskými představami a koncepty. Srovnáním rozdílů v učení, osudech a cílech zakladatelů jednotlivých tradic formuluje Kűng základní odlišnosti i podobnosti v jejich záměrech a všímá si etických ekvivalentů.

V dalších částech věnují religionisté pozornost společenstvím, která se na základě působení zakladatelů vytvořila a jejich následnému vývoji včetně analytického popisu formulování dogmat a štěpení na různé školy. Hans Kűng se v odpovědi nejprve zamýšlí nad ideálem věřícího a analogií vývoje věřící obce v křesťanství a srovnávané tradici. Dále formuluje konsekvence pro rozhovor s jednotlivými odnožemi popisovaného náboženství ve světle aktualizace dogmat v dnešní realitě. Postupně probírá jednotlivá věroučná stanoviska ve srovnání s vývojem křesťanství, aby zachytil nuance rozdílnosti teologických důrazů a zároveň analogie dějinných vlivů a změn na formování náboženství. Snaží se zde implicitně dokázat pravdivost své teze o jednotné antropologické konstantě a minimální morálce, které

³⁸⁵srov. Vědecko-teologické předpoklady získání normy Ducha Kristova, in: TRTÍK, Zdeněk. *Duch Kristův. Podstata a norma křesťanství*, s. 44-46

jsou podle něj všem náboženstvím společné. Podléhají totiž podobným paradigmatickým změnám v závislosti na společenském a mentálním vývoji příslušného kulturního okruhu.

Ačkoliv jednotlivá pojednání ve své charakteristice nevyčerpávají (a ani nemohou) všechny odnože (teologické směry a školy) zkoumaných náboženství, může si čtenář osvojit poměrně kompaktní a erudovaný vhled nejen do historie a současnosti světových náboženství, ale především do esenciálních zdrojů tradic, které nejsou v posledu neseny učením samotným, nýbrž osobním zakoušením konkrétních lidí, do základních forem a obsahů jejich modlitební praxe, prožívání rozporů víry a existence, nadějí i zklamání, očekávání a eschatologie, včetně jejich souběhů s křesťanskou vírou. Poslední slovo v knize má přirozeně vyznání víry autora s tím, že vše napsané bylo jen jakousi předběžnou bilancí. Autor věří, že pomohl čtenáři ozřejmit, o čem není nutné v mezináboženském dialogu vést spor, stejně jako doufá, že obstál před jakoukoliv dogmatikou a exegezí, přičemž dosáhl toho, aby jednomu nebylo přiznáno, co by jinému mělo být upřeno. Mezináboženský dialog má podle něj lokální projevy, ale globální dosah pro světový mír. Küngovo pojetí víry je zásadně konkluzivní, věří že od náboženství a od církví se nežadá nic, co by bylo člověku nemožné.³⁸⁶ Vkládá tím do mezináboženského dialogu naději, kterou křesťané z podstaty své víry i v realitě své aktuální dějinné situace musejí sdílet.

4.5 Ivan Štampach - Překonávání hranic náboženských forem

Český religionista, filosof, teolog a pedagog Ivan Štampach se narodil v Praze v roce 1946.³⁸⁷ Ve své badatelské činnosti se věnuje mimo jiné novým náboženským hnutím, ekumenismu, mezináboženskému dialogu, spiritualitě a metodologii religionistiky. Je předsedou Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů, členem předsednictva Českého helsinského výboru, Společnosti pro mezináboženský dialog a členem správní rady nadace Světový Étos-Centrum Prokopios. Od roku 1990 učil na řadě vysokých a vyšších odborných škol. Mimo jiné v letech 1990 až 1996 učil na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy kurs fundamentální teologie, od roku 1995 na Vyšší sociálně-pedagogické a teologické škole Jabok religionistiku, od roku 1996 dosud na Evangelické teologické fakultě UK v Praze teologická a religionistická témata v rámci studia Teologie křesťanských tradic,

³⁸⁶KÜNG, Hans; BECHERT, Heinz. *Křesťanství a buddhismus*, s.216n

³⁸⁷Jeho profesní životopis a bibliografie jsou uvedeny na webových stránkách Katedry religionistiky Filosofické fakulty Univerzity Pardubice. [online] [citováno 2018-01-31] URL: <http://religionistika.upce.cz/ivan-stampach/>

roku 2000 se podílel na založení religionistického pracoviště na Univerzitě Pardubice, které deset let vedl a na kterém dosud působí.

Religionistika je v jeho pojetí hermeneutikou znakových struktur chápaných jako náboženské, jakož i reflektovaným a nutně omezeným sdílením náboženské zkušenosti. Dává přednost participativnímu přístupu před pouhou deskripcí a komparací religiálních faktů. V tomto smyslu se věnuje i metodologii religionistiky jako oboru. Sleduje mimo jiné témata, vztahující se k mezináboženskému dialogu: vztah spirituality a institucionalizovaného náboženství, dialog mezi náboženstvím a profánní kulturou (filosofií, uměním, politikou, vědami); vztah religionistiky, filosofie a teologie; novou religiozitu včetně nenáboženské spirituality; mezináboženské vztahy (hlubinný ekumenismus, sdílenou náboženskou identitu, interspiritualitu, intrareligiální dialog), náboženské autority včetně náboženského sektářství; metodologii religionistiky (například definice náboženství, nebo třídění náboženských fenoménů) a náboženskou mystiku. Filosoficky se kloní k nedualistickému personalismu.

V následující reflexi jeho studie s názvem „*Je sdílená náboženská identita synkretismem?*“ chce poukázat vedle kritických poznámek k mezináboženskému dialogu především na jeho hlubší formu, nazývanou sdílená náboženská identita. Jde o fenomén, který Tomáš Halík poeticky nazval „prolínáním světů.“ Co vlastně lze prolínat? Snad i svá přesvědčení? „Jděte ke všem národům, získávejte mi učedníky... a učte je, aby zachovávali všechno, co jsem vám přikázal.“ (Mt 28,19n), zní Ježíšova výzva, která do důsledku znamená nutnost prozkoumat rozmanité koncepty náboženského myšlení a tradic lidí, s nimiž se chce sdílet ten, kdo sám sebe identifikuje jako křesťana. Aby člověk mohl od srdce k srdci předat, co sám poznal jako absolutní boží nárok na sebe, musí poznat koncept absolutna toho, k němuž mluví. To se neobejde bez důvěrného dialogu. Masivně je tato pravda vystižena v citátu apoštola Pavla: „Všem jsem se stal vším, abych získal aspoň některé.“ (1.Kor 9,22).

Mnoha různými jazyky (hieroglyfy, sanskrt, hebrejšтина, řečtina, arabština, urdu, klasická čínština...) byly napsány mytologie, posvátná písma a filosofická díla v průběhu tří tisíc let. Texty, které v různých starých, tehdy navzájem izolovaných kulturách vznikaly, zejména autoritativní náboženské texty *par excellence*, byly zapsány v místě a čase, většina z nich v jednom stejném úseku dějin³⁸⁸ v návaznosti na ústní kompozice. Proto nese každý text

³⁸⁸v tzv. axiální, osově epoše lidstva, cca. 800 – 0 před Kristem. Můžeme mluvit o časové shodě „objevu duše“ v dějinách národů (Achszeit, K.Jaspers, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*); objev vlastního já, počátek individualizace a reflexe vlastního jednání zapřičiňuje sepsání etických a mravních zásad pro přežití společnosti (svaté texty, právní kodifikace). Srov. SOKOL, Jan: *Etika a život*, s.125n

stopu své doby, jakkoliv je posvátný. U vědomí této skutečnosti provádějí badatelé analýzy, co lze v textu považovat za nadčasové a co je podmíněno paradigmatem dané doby a prostředí. To vyžaduje poctivou literárně historickou kritiku a teologickou reflexi textu. Část této analýzy spočívá v rozlišení nosné myšlenky od pozdějších úprav. Nelze přitom opomenout, říká Ivan Štampach, že první tisíciletí křesťanství je plné náboženského synkretismu (prolínání?) s gnózí, lidovými kulty, filosofií, později s naukovou fúzí s islámem, např. bahá'í).³⁸⁹ Ve 20.století nalézáme rozmanité alternativní podoby mezináboženských styků. „Ty se snaží překračovat dialog, zejména v jeho institucionalizované podobě, který je sotva autentickým dialogem, a pracují na sblížení různých náboženství. Není-li shoda v oblasti doktrín a obřadů, může být důvodem a oporou sblížení podobná náboženská zkušenost.“³⁹⁰ Konkrétní forma náboženské zkušenosti je ohraničena jednak jazykově, textem a jeho interpretací (naukou), jednak dobovým pochopením tradice,³⁹¹ a nakonec individuální schopností zasadit tuto formu do životní situace jedince a jeho společenství (Sitz im Leben). Rozhodující je ale záměr přesáhnout takto jazykově determinovanou formu pomocí vzájemného zahrnutí, v němž nehraje roli pravda zjevená v dogmatech, nýbrž zjevovaná ve vzájemném rozhovoru a společném prožívání hloubky mystické zkušenosti.³⁹² Sdílená náboženská identita může být v osobní rovině integrovaným vědomím vícečetné náboženské příslušnosti, které vykazuje paralelní prvky různých tradic, aniž by člověk ztratil cokoli z identity své původní tradice. To uvádí Štampach na příkladech a dílech některých osobností, kromě Raimona Panikara zmiňuje Anthony de Mella, Wayne Teasdale, Huga Enomiya Lassalle, Vincenta Shigeto Oshidu, Bede Griffithse, Thomase Mertona, na postdenominační křesťanské bázi Matthew Foxe a další.

4.5.1 Otázka synkretismu

Rozumí lidé navzájem svým problémům, nebo je sounáležitost mjíjí? Není to spíše otázka přístupu, než otázka pravdivosti tezí? Lze najít v určitém posvátném textu myšlenkovou ekvivalenci s texty jinými? Samozřejmě. Stejně tak lze najít i naprosté

³⁸⁹ Webová stránka Institutu ekumenických studií v Praze, z.s., Getsemany. „Štampach, Ivan: Je sdílená náboženská identita synkretismem?“ [online], [citováno 2018-01-23], URL: <https://www.getsemany.cz/node/1162>

³⁹⁰ Tamtéž

³⁹¹ srov. „Nestuduji, co Nový zákon znamenal, ale co se přijalo, že znamená.“ PELIKAN, Jaroslav. *Ježíš v proměnách staletí*, s.25

³⁹² Webová stránka Institutu ekumenických studií v Praze, z.s., Getsemany. „Štampach, Ivan: Je sdílená náboženská identita synkretismem?“ [online], [citováno 2018-01-23], URL: <https://www.getsemany.cz/node/1162> srov. TILLICH, Paul: *Systematic Theology Vol.I*, s.123; CHOPRA, Deepak: *Synchrodestiny*, s.117

protiklady. Není třeba vytvářet nějakou syntézu svatých textů, ale není možné vyhnout se tomu, postavit je v jejich pluralitě vedle sebe. Pojem synkretismu, aplikovaný na náboženskou identitu jednotlivce, je podle Štampacha problematický. Synkretismus znamená spojování, směšování. „Nejčastěji se uvádí, že v dialogu zůstává náboženská identita zúčastněných stran zachována, zatímco synkretismus identitu mění, oslabuje, případně tvoří novou, která vznikla směsí jiných náboženství.“³⁹³ V mezináboženském dialogu vstupuje do hry o slova a jejich význam empatie.³⁹⁴ To slovo je velmi populární, ale nebývá chápán jeho pravý základ. Empatie je duchovním darem.³⁹⁵ Člověk, který takový dar umí používat, dozví se o druhém daleko víc, než co řekne či napíše. Empatie umí pronikat i přes hranice náboženských forem, v nichž lidský intelekt nachází prazáklad své existence. Pokud jsou lidé schopni společně procítit tento prazáklad, jehož jiné jméno je láska, mohou se také na všem domluvit. Lepší tmel náboženství nemá, než je láska projevená sounáležitostí.³⁹⁶ Toto je ten bod, za který nemusím pronikat dále, než je můj vlastní horizont, protože už tady dochází k fatálnímu poučení, jak jej vystihl Ježíš: „Nesud'te, abyste nebyli souzeni. Neboť jakým soudem soudíte, takovým budete souzeni, a jakou měrou měříte, takovou Bůh naměří vám.“ (Mt 7,1n). Toto je teologické přeznačení zákona příčiny a důsledku v pojmu zjevení.³⁹⁷ V té souvislosti Štampach uvádí, že označit sdílení více náboženských identit jedním jedincem za synkretismus je zavádějící. Cituje přitom studii Hanse Waldenfelse,³⁹⁸ který uvádí dva typy „syntézy či symbiózy“ v praktickém sdílení. Přidáváním rozumí postup, v němž se v životě jednotlivce nezáměrně paralelně objevují prvky dvou náboženství (eklekticismus, křesťanské kultury v Latinské Americe, akomodace jezuitů v Asii v 17.stol.). Druhým typem je směšování vybraných prvků zbožnosti, symbolismu nebo rituálů různých náboženství ve snaze vyhovět subjektivním potřebám bez ohledu na kontext. Takové typy synkretismu označuje Štampach

³⁹³ Webová stránka Institutu ekumenických studií v Praze, z.s., Getsemany. „ŠTAMPACH, Ivan. *Je sdílená náboženská identita synkretismem?*“ [online], [citováno 2018-01-23] URL: <https://www.getsemany.cz/node/1162>

³⁹⁴ „Schopnost představit si sebe na místě druhého, pochopit pocity, touhy, nápady a důvody činnosti druhého.“ Encyclopaedia Britannica, „heslo *Empathy*“ [online] [citováno 2018-01-29] URL: <https://www.britannica.com/topic/empathy>

³⁹⁵ „Ovocem Božího Ducha je láska, radost, pokoj, trpělivost, laskavost, dobrota, věrnost, tichost a sebeovládání.“ Gal.5,22

³⁹⁶ „There is already something deeply instinctive about love in all of us. Yet innate as love may seem, we didn't become love. We pick and choose whom to give our love to, but hen the switch is turned off, we can be completely unloving. The lesson about divine love that Jesus taught is that love is so full of grace, it Leeds to transformation: it ganges a person's whole being.“ CHOPRA, Deepak. *The Third Jesus*, s.55

³⁹⁷ „Zákon příčinnosti není zdrojem, nýbrž jedním výrazem objektivity ducha. Posledním zdrojem veškeré racionality a objektivity ducha je osobní vztah já-ty, který je před jakýmkoliv zákonem příčinnosti.“ TRTÍK, Zdeněk. *Komentář k věrouce I.* s.42

³⁹⁸ WALDENFELS, Hans. *Fenomén křesťanství : křesťanská univerzalita v pluralitě náboženství*, Praha : Vyšehrad, 1999

za nežádoucí. Oproti tomu označuje interspiritualitu³⁹⁹ na úrovni duchovní zkušenosti či „intimního duchovního života“ mimo úroveň doktrín, ceremonií a fungování náboženských autorit jako vhodný způsob snahy o koexistenci vyznavačů různých náboženství. Upozorňuje zde na „neuralgický bod mezináboženského dialogu“ tvrzením, že skutečný dialog se nesnese s náboženským exkluzivismem. Sdílenou náboženskou identitu je podle něho třeba vzít velmi vážně už proto, že samotná identita velkých náboženských uskupení v dějinách je proměnlivá, dynamická a procesuální, a proto na osobní rovině není otázkou mravně hodnotitelné loajality. Na vysvětlenou dodává, že z biblického hlediska jsou ve smyslu idolatrickém problematická všechna náboženství včetně křesťanství a v otázce sdílení náboženské identity je nutné v obzoru globalizace a postpluralismu znovu promyslet kontexty prorocké sociální kritiky, konverze⁴⁰⁰ či hranice sdílení a dialogu.⁴⁰¹

4.6 Shrnutí diskuse o mezináboženském dialogu

Typologie v popsané podobě není jediným způsobem typizace mezináboženského dialogu. Podle zacílení praxe se rozděluje např. na dialog všedního dne, dialog akce, dialog náboženského zážitku, dialog teologické výměny nebo ještě subtilněji, dialog zdvořilostní, otevřené myslí, dobrého sousedství, společné práce na veřejných věcech, občanských právech, dialog osobního rozvoje, environmentální dialog, veřejné sdílení solidarity s oběťmi nespravedlnosti a teroru, dialog o míru, o způsobech modlitby apod.⁴⁰² Rozbor typologie přinesl kromě základní orientace ve způsobech křesťanských přístupů k mezináboženskému dialogu také poznání nutnosti soteriologické skepse, což přísně teologicky znamená rezignaci na existenciální otázky víry. V tomto bodě by z dogmatického hlediska měla veškerá diskuse o mezináboženském dialogu končit. Nebylo by to však správné a nevzdává ji ani exkluzivista Boublík: „Křesťanství může teoreticky zvolit dvě hlavní cesty, aby připravilo budoucnost sekularizovaného světa. Může se vtělit do humanismu tak, že se postupně oprostí od své viditelné náboženské tváře; může též zachovat svou náboženskou

³⁹⁹KOUKAL, Aleš. *Interspiritualita*, s.30

⁴⁰⁰ srov. MAŠKOVÁ, Eva. *Náboženská konverze – autentické výpovědi konvertitů*. Dizertační práce, HTF UK, 2016, s.47 URL: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/135911/>

⁴⁰¹ Webová stránka Institutu ekumenických studií v Praze, z.s., Getsemany. „Štampach, Ivan.: *Je sdílená náboženská identita synkretismem?*“ [online], [citováno 2018-01-23] URL: <https://www.getsemany.cz/node/1162>

⁴⁰² CHAN, Kris, ESKANDAR, Sandra, LEE, Kristen. *Four Types of Interfaith Dialogue*. [online], [citováno 2018-04-10] URL: <https://prezi.com/sz1zt4n2zehh/four-types-of-interreligious-dialogue/>

tvář, avšak tak, že se ve své viditelné podobě rozhodne pro náboženskou mnohotvářnost a stane se průkopníkem zásadní přeměny na náboženském poli.“⁴⁰³

Úvod do metody homeomorfní ekvivalence Raimona Panikkara ukázal, že studium významů pojmů náboženské řeči v původních jazycích a v jejich přirozeném kulturním prostředí může dovést člověka k hlubšímu vhledu a porozumění jiné náboženské tradici a k odhalení překvapivých souvislostí těchto pojmů v terminologii mateřského náboženství. Metoda dokládá komunikační možnosti náboženských symbolů a vyslovuje naději na sebereduktivní transformaci náboženství za pomoci vzájemného sdílení. Sdílení náboženské identity je v tomto smyslu prověřováním životaschopnosti interspirituality jako postdialogické alternativy, přičemž ani taková praxe „není definitivním řešením tématu stejného a jiného v oblasti náboženství.“⁴⁰⁴

Mezináboženský dialog, jak ukázal Hans Küng, je multidisciplinárním konceptem, v němž je zásadní odborná orientace v historii, sociologii, filosofii a teologii diskutovaných náboženských systémů, pro jednoho člověka množstvím a rozsahem látky prakticky nerealizovatelná. Zde by jedinec mohl na mezináboženský dialog rezignovat podruhé. Na co však nelze rezignovat, je jeho akutní civilizační úloha, kterou nezamlčuje žádný z uváděných autorů. Hans Küng ani Ivan Štampach se přes veškerou kritiku teologické relevance mezináboženského diskursu nevzdávají naděje na jeho rozšíření i díky mezinárodní podpoře. Ukazuje se, že mezináboženský dialog jako určitá globalizační strategie je v situaci střetu kultur nevyhnutelný, proto, než vyslovím v této práci konečný rezultat ke zkoumanému tématu, je mou povinností prozkoumat teologicko-filosofické pozadí své vlastní konfesní tradice, která dle mého soudu nabízí v relačním modelu, založeném na biblickém personalismu mezináboženskému dialogu východisko i perspektivu.

⁴⁰³BOUBLÍK, Vladimír. *Teologie mimokřesťanských náboženství*, s.374

⁴⁰⁴ŠTAMPACH, Ivan. *Náboženská pluralita a její (ne)zvládnutí*, in: časopis *Teologie a společnost* 4/2006, s.7

5. Reflexe Husitské teologie

Tato kapitola má za úkol proniknout do univerzalistického, evolucionistického a personalistického konceptu husitské teologie a z této pozice formulovat principy pro mezináboženský dialog. Důvodem této snahy je odhadnout potenciál svébytné husitské teologické tradice pro vedení mezináboženského dialogu. Univerzalizmus je základním předpokladem přesahu teologického zájmu o jiná náboženství, evolucionismus spočívá v modernistickém přiznání se k vývoji vědeckého a náboženského poznání světa a jeho zákonitostem prostřednictvím dialogu mezi vědou a vírou. Biblický personalismus v pojmech náboženské zkušenosti, osobnosti, zpřítomnění a svém relačním, dimenzionálním a trinitárním modelu je bohatým zdrojem inspirace pro metodologii i praxi mezináboženského dialogu. Chci zde ukázat, že svébytný útvar husitské teologie v autorské linii Farský-Spisar-Trtík-Kučera-Vogel, protože v něm teologie není rozvíjena apriorně dogmaticky nýbrž existenciálně,⁴⁰⁵ může nově interpretovat východiska také pro mezináboženské bádání. Zejména proto, že ve svém filosoficko-teologickém obzoru koresponduje s moderními výzkumy ontologické a duchovní reality v přírodovědeckém i orientálním diskurzu.

5.1 Univerzalizmus a evolucionismus v základech husitské teologie

V úvodu vysvětlím nejdříve vznik a vývoj pojmů univerzalizmu a evolucionismu a následně je ozřejmím v husitské teologické tradici a v souvislosti s mezináboženským dialogem.

Univerzalizmus v obecném smyslu je přesvědčení, uznávající substanciální, dějinnou a prostorovou jednotu vesmíru a všech jeho součástí. Jeho základ spočívá v náboženském myšlení. Jde o víru ve spojitost celku a v něm principiální rovnost lidí v naději na spásu, reflektovanou v křesťanské teologii od Origena přes Augustina, Tomáše Akvinského a františkánskou spiritualitu transformativní teologie⁴⁰⁶ až po Rahnerovu, Barthovu a Tillichovu ontologii. Jako organizované společenské hnutí má univerzalizmus počátky v 18.století v USA na bázi kritiky kalvinismu (zakl. John Murray), podle které Ježíšova smrt více než zástupným usmířením za hříchy lidstva byla demonstrací Boží nekonečné lásky k jeho dětem. Toto pojetí vedlo ke vzniku Univerzalistické církve a později k její fúzi s unitářstvím (1961).

⁴⁰⁵KUČERA, Zdeněk: *Trojiční teologie*, s. 103n

⁴⁰⁶POSPÍŠIL, Ctirad V. Dialog s trinitologií profesora Zdeňka Kučery, in: KUČERA, Zdeněk. *Trojiční teologie*, s.273-285, srov. ROHR, Richard. *Nahá přítomnost*, s.92-101, DOUGLAS-KLOTZ, Neil. *Skryté evangelium*, s.156

Nejsilnější motivy univerzalizmu záleží v liberalismu jako svobodě individuální interpretace, toleranci rozmanitosti, použití rozumu v náboženství či víře v inherentní důstojnost člověka.⁴⁰⁷

Srovnatelné premisy převzala při svém založení také Církev československá husitská, což vysvětluje její někdejší spřízněnost s prvorepublikovými českými unitáři. Během jejího teologického vývoje od liberalismu po personalismus, chápali teologové křesťanský univerzalizmus jako projev tzv. svobodného křesťanství, v němž hrál roli také husovský koncept svobody svědomí. Husitská teologie se po personalistickém obratu zabývala rekonstrukcí a redefinicí christologického a trojičného dogmatu v duchu univerzalistických hodnot, aby vyšlo najevo, že střední cesta mezi ortodoxií a liberalismem je možná. Motiv střední cesty v husitské teologii je mj. reminiscencí na české náboženské dějiny, jmenovitě na dvousetletou éru českého utrakvismu (1420–1620), která byla charakterizována evropským primátem náboženské tolerance⁴⁰⁸ a má konotaci i ve fakultním hesle „Dokončit českou reformaci.“ Styčným bodem mezináboženského dialogu a husitské teologie může být myšlenka spásy pro všechny, soteriologicky diferencovaná jako osobní příklon k pravdě evangelia bez explicitního eklesiologického či dokonce dogmatického zatížení.

Evolucionismus v teorii náboženství souvisí se sociologickým konceptem, který předpokládá vývoj náboženských systémů od jednodušších ke složitějším v komplementaritě s vývojem lidského poznání. V antitezi k němu stojí degenerativní teorie prvotního monoteismu. Filosofický evolucionismus 19. století předpokládal, že lidé postupovali v jedné řadě vývoje, který byl předurčený a nevyhnutelný, protože odpovídal určitým zákonům (Auguste Comte, Herbert Spencer, Edward Tylor, Lewis Morgan, Karl Marx, Friedrich Engels). V západním kontextu vyústil hypotézou, že některé společnosti v tomto vývoji byly více pokročilejší než jiné a že západní společnost byla nejvyspělejší, a proto naznačila budoucnost zbytku světové populace. Tato myšlenka byla zpochybněna (Émile Durkheim, Max Weber) a proti ní postavena teorie cyklické změny, inspirovaná studiem východní filosofie (Oswald Spengler, Arnold Toynbee, Martin Heidegger). Pojem "sociálního vývoje" nahradil v meziválečné antropologii obecnější a neutrální koncept "sociální změny," v němž dominovalo pojetí sociální evoluce jako dlouhodobého vývoje, který je jak vzorovaný, tak kumulativní. Ten nepředpokládá, že všechny společnosti procházejí stejnými fázemi vývoje a

⁴⁰⁷ Encyclopaedia Britannica online. „heslo *Universalism*“ [online] [citováno 2018-02-16] URL: <https://www.britannica.com/topic/Universalism>

⁴⁰⁸ DAVID, Zdeněk V. *Nalezení střední cesty*. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi. Praha : Filosofía, 2012. 659 s. ISBN 978-80-7007-369-8, s.617-621

věnuje značnou pozornost rozdílům mezi společnostmi i vzájemným vztahům mezi nimi (Ralph Linton, Leslie A. White, Julian H. Steward, Marshall D. Sahlins, Elman Rogers Service).

Současná diskuse neoevolucionismu osciluje mezi teorií akulturace, v níž evoluční vývoj homo sapiens není spojen s vědeckým pokrokem a teorií sociální změny, která kombinuje cyklické a lineární koncepty. Vývoj náboženství je podle posledních výzkumů závislý na souběhu sociokulturních a noetických faktorů⁴⁰⁹ s měnícími se geopolitickými a ekonomickými podmínkami života příslušníků dané tradice, k nimž přistupuje inkulturační realita globalizačního paradigmatu.⁴¹⁰ Mluví se o potřebě a možnostech interkulturní komunikace,⁴¹¹ jejímž teologickým specifíkem je interspiritualita.⁴¹²

5.1.1 Univerzalizmus

Heuristický rozbor evangelních podobností nabádá k úvaze, že Ježíšovým didaktickým záměrem bylo vést posluchače k samostatnému úsudku, k osobnímu kritickému myšlení a rozhodování (tzv. „aha“ či „eureka efekt“).⁴¹³ To je samo o sobě velice svobodomyšlné jednání ("Zůstanete-li v mém slovu, jste opravdu mými učedníky. Poznáte pravdu a pravda vás učiní svobodnými." J 8,31-2), které podněcuje introspekci a kreativitu příjemce sdělení. Tato apriorní živost a vnitřní síla (moc) evangelia,⁴¹⁴ jakožto potence k vnitřnímu osvobození osobnosti v rozpoznání hodnoty společenství, vedla nepochybně i kněží-modernisty, kteří promýšleli příčiny odcizení katolického integralistického obrazu světa a církve od zápasu prostých lidí o svoji důstojnost a chléb, k rehabilitaci Evangelia a církve v mysli a srdci českého člověka 20.století.⁴¹⁵ Tuto osvětovou tendenci v pojetí evangelia

⁴⁰⁹KÜNG, Hans. *Křesťanství a buddhismus*, s.50-55; srv. PELIKAN, Jaroslav. *Ježíš v proměnách staletí*, s.296n

⁴¹⁰Encyclopaedia Britannica, heslo Evolutionism, „Social Change“ [online] [citováno 2018-02-11] URL: <https://www.britannica.com/topic/social-change-ref748313>

⁴¹¹HRUBEC, Marek. *Předpoklady interkulturní komunikace*, in: Communication Today, 2014, Vol.5 No.2 [online] [citováno 2018-02-11] URL: <https://www.communicationtoday.sk/download/2/2014/Hrubec-CT-2-2014.pdf>

⁴¹²KOUKAL, Aleš. *Interspiritualita*. Diplomová práce Filosofická Fakulta Univerzity Karlovy, 2006. [online], citováno [2018-01-29], URL: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/27387/>

⁴¹³„Individuální prožitková metoda odkrývání příčinné souvislosti jevů a situací. Je velmi významná při tréninkovém přístupu ke vzdělávání a vzniká především u takových metod, jako jsou simulace, hraní...“ in: Databanka dalšího vzdělávání Andromedia.cz „*Andragogický slovník-heslo aha efekt*“ [online] [citováno 2017-12-01] URL: <http://andromedia.cz/andragogicky-slovník> srv. Online Lexikon für Psychologie und Pädagogik, URL: <http://lexikon.stangl.eu/2279/aha-erlebnis/>

⁴¹⁴„Pojem Power, Macht, moc posunuje do jiných souvislostí, spojí-li se s pojmem spravedlnosti a práva... Nespravedlivé je, jestliže moc je zneužita k potlačení životních možností druhého člověka. Nespravedlivá je v zásadě autorita, založená výlučně na principu, na úřední kompetenci; proti ní stojí autorita faktická, osobní, provázená láskou jako mocí života a spravedlností jako mocí bytí v setkání s konkrétní osobou a situací.“ KUČERA, Zdeněk. *Zarůst do kmene*, s.43n

⁴¹⁵KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost*, s.53

v československé církvi výstižně komentuje Zdeněk Trtík: „I když Farský některé dějinné hodnoty s Božím královstvím ztotožnil, naučil svou církev pravdě, že **bez úsilí o uskutečnění dějinných a společenských hodnot by neměla s Božím královstvím nic společného. Církvi, která tuto pravdu přijala, stávají se všechna humanistická hnutí světa spojenci bez ohledu na jejich náboženské nebo nenáboženské motivy.** Takové stanovisko církve je biblické (pokoj tomuto domu, *šelama bajata*, Lk 10,5⁴¹⁶) a stále aktuální i v současném světovém zápase o záchranu a zajištění míru, což je první a nejdůležitější problém a úkol lidstva v přítomnosti.“⁴¹⁷ Dějinné přiznání teologů k biblické orientaci na mír a humanismus je z hlediska mezináboženského dialogu zásadní a trvale platné.

Karel Farský byl vizionářem a služebníkem evangelia. Jeho univerzalizmus naznačil potenciál husitské teologie být jedním z kamenů novodobé stavby mostu porozumění mezi tradicí a modernitou, mezi vírou a vědou, mezi metafyzikou a evolucí, objektivismem a subjektivismem. Realizace této syntézy v praxi nové československé církve jej vyčerpala až k předčasné smrti, a možná i proto nemá církev od něj ucelenější vize univerzalizmu, než fragmenty jeho myšlenek v postilách a tisku. „Karel Farský pochopil Evangelium jako zdroj proměny světa (dnes tzv. politická teologie), Karel Statečný zkoumal vztažnost filozofie a teologie z hlediska vyjevování existenciální pravdy (dnes metoda korelace) a Alois Spisar hledal živý myšlenkový náboj ve starých symbolech (dnes demytologizace a existenciální interpretace)... K. Statečný pochopil etiku -velmi moderně!- jako součást systematické teologie a její univerzalistickou koncepci ve sloučení teologické a filozofické etiky...V době zploštělého nebo zmateného pochopení křesťanské pravdy viděl specifikum křesťanské víry a teologie ve spojení jistoty víry v osobního Boha, absolutně zjeveného v Ježíši Kristu s univerzálním výkladem světa... Jeho důraz na tradici univerzalistického myšlení patristiky a scholastiky nebyl v době kácení klasických křesťanských hodnot samozřejmý, právě tak jako důraz na osobního Boha a absolutnost jeho zjevení v Ježíši Kristu v čase zvědečtění pojmu Boha, které představovalo kapitulaci biblického myšlení před tehdejším obrazem světa.“⁴¹⁸

Univerzalizmus jako teologicko-filosofický koncept překonává tradiční rozpor mezi etickým imperativem a existenciální daností odhalením etické motivace v osobním setkání. To je důležité pro mezináboženský dialog. Hans Küng si všímá rozporuplného působení náboženské etiky v motivaci jejích zastánců. Mohou v jejím jménu šířit důvěru v život, ochotu k pomoci a solidaritě, kreativitu, sociální angažovanost, duchovní obnovu, společenské reformy, mír. Na druhé straně může etická motivace působit jako bič,

⁴¹⁶DOUGLAS-KLOTZ, Neil. *Skryté evangelium*, s.153

⁴¹⁷KADEŘÁVEK, Václav, TRTÍK, Zdeněk. *Život a víra ThDr. Karla Farského*, Praha : Blahoslav, 1982, s.176

⁴¹⁸KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost*, s.53n

autoritářsky potlačovat svobodu, absurdním výkladem brzdit různé aspekty pozitivního vývoje, poškozovat vztahy apod. Vyvozuje, že z konečné podmíněnosti lidského bytí nelze odvozovat nepodmíněný nárok, čili kategorickou povinnost. Eticky může zavazovat člověka jen to, co je nepodmíněné, absolutní, Bůh sám. Světová náboženství obecně podle něj nabízejí člověku orientaci na blaho, etická maxima (variace biblického Desatera a zlatého pravidla), rozumnou cestu středu mezi extrémní chaosu a řádu jako *modus vivendi* lidské svobody, mravní motivaci skrze modely života zakladatelů tradic a ukazují smysl celku.⁴¹⁹ Univerzálním bodem etické orientace je vždy *humanum*, motivace k činu, protože objektivní realita a dějiny jsou vytvářeny lidskou přirozeností jako výsledek možnosti volit mezi odpovědností (láskou) a svévolí (nenávistí). To, co přinesli zakladatelé světových náboženství jako *divinum*, bylo a je znehodnocováno (*Dei providentia, hominum confusione*). V tom je mezi světovými náboženstvími podobnost a v kritické reflexi možnost elementárního konsensu o dvou základních etických hodnotách – svobodě a důstojnosti člověka. Univerzálním rozlišením může být to, že pravdivé a dobré náboženství slouží lidskosti, nepravé a špatné náboženství šíří nelidskost. „Mezi náboženstvím a lidskostí je dialektický vztah: pravá lidskost je předpokladem pravého náboženství a pravé náboženství je dovršením pravé lidskosti,“ uzavírá Küng.⁴²⁰ Své tvrzení podepírá řadou komparací a výroků v tetralogii *Křesťanství a jiná náboženství*,⁴²¹ kde si všímá, podobně jako husitská teologie, lidské náboženské zkušenosti jako osobního vztahu v transcendenci, která je dimenzionální. „Osobní vztah je charakterizován vědomím vůle druhého a jeho hodnot, na němž se rodí vědomí vlastní personality. Osobnost je konstituována vědomím sebe, jež je vnitřním aspektem vědomí jiných osobností.“⁴²² Z toho vyplývá, že univerzální antropologickou konstantou by mohla být jednota vertikální a horizontální vztažnosti, relace, která se neprojevuje jen racionálně, ale též v citech, emocích. Ontologické tázání nachází tuto základní vlastnost bytí v setkání mezi *humanum* a *divinum* v konkrétním dění, události, teologicky „ve středovosti, která se projevuje odmítáním extrémního vertikálního, uzavírajícího se do ghetta i lacině populistického horizontalismu.“⁴²³ Takové setkání může být realizováno a dovršeno jen vzájemnou láskou, přičemž pojem láska je definován jako sjednocování odcizeného, jako jednota citu a ontologické entity. Láska je základním prvkem, uskutečňováním bytí a hybnou silou života, jejímiž relačními znaky jsou naslouchání,

⁴¹⁹KÜNG, Hans. *Světový étos-projekt*, s.50-71

⁴²⁰Tamtéž, s.90

⁴²¹...buddhismus, hinduismus, islám, náboženství Číny. 4.svazky, viz seznam primární literatury.

⁴²²KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie*, s.117

⁴²³POSPÍŠIL, Ctirad V. Dialog s trinitologií profesora Zdeňka Kučery, in: KUČERA, Zdeněk. *Trojčinná teologie*, s. 270

darování a odpuštění a projevuje se v intencích celoživotního zápasu o existenci.⁴²⁴ Při uplatňování takového univerzalizmu v kontextu mezináboženském ovšem stále narážíme na rozpor, že co se jednomu jeví, byť v rámci univerzálně etického systému hodnot, jako dobré, je pro jiného v rámci stejného systému špatné. Jde o rozpor ideový. Nemožnost konsenzuální harmonizace hodnot v univerzalizmu spočívá, jak už bylo naznačeno v úvodu celé práce, v rozlišování dvou civilizačních konceptů, popisovaných v náboženských mytologiích a svatých textech obecně jako souboj dobra se zlem. Monoteistická tradice při tom chápe jediného Boha jako tvůrce a udržovatele celého konceptu této projevené duality, v níž každý jedinec hraje klíčovou roli, neboť je ve své přirozenosti celistvým obrazem a protějškem univerza a jako takový má elementární rozhodovací odpovědnost v etickém smyslu. Vzhledem k relační povaze univerza se však nikdo nerozhoduje sám za sebe, nýbrž jeho rozhodnutí pro dobro (lásku) či zlo (nenávisť) je fatální pro celou společnost, pro celé univerzum,⁴²⁵ jak je vyjádřeno ve výpovědi apoštola: „Nevedeme svůj boj proti lidským nepřátelům, ale proti mocnostem, silám a všemu, co ovládá tento věk tmy, proti nadzemským duchům zla“ (Ef 4,12). Biblický univerzalizmus tak klade etický nárok na každého člověka nikoli z dogmatického hlediska nějaké náboženské tradice, nýbrž z obecně eschatologické perspektivy.

5.1.2 Evolucionismus aneb dynamika dějin a řád světa v myšlení Karla Farského

Úkolu náboženské osvěty československého lidu se ujal Karel Farský v době, kdy se Evropa vzpamatovávala ze světové války. V jeho díle jsou patrné pohnutky „ducha doby,“ doby evropského modernismu, který při zevrubném pohledu více než pevně souvisel s mezinárodním děním. První polovina minulého století vzbudila k činnosti nebyvalé množství géníů všech kultur, od Einsteina až po Gándhího, a zároveň zaznamenala nejhlubší celospolečenskou existenciální krizi všech věků v podobě téměř celosvětové válečné apokalypsy a následných diktatur. Vzepětí lidského ducha zřejmě souvisí s utrpením národů.⁴²⁶ V tomto smyslu byl Farský kongeniálním vizionářem, který prismatem Kristovy oběti na kříži nahlížel univerzální principy fungování lidského rodu v přirozené souvislosti se

⁴²⁴KUČERA, Zdeněk. *Zarůst do kmene*, s.44

⁴²⁵DOUGLAS-KLOTZ, Neil. *Skryté evangelium*, s.103n; ROHR, Richard. *Nahá přítomnost*, s.140-142

⁴²⁶sociologická explikace polarity v tao: „V člověku, který nám působí zlo, nemůžeme najít pomocníka. Hospodin ale není člověk; je obojí, pronásledovatel i pomocník v jednom, přičemž jeden aspekt je stejně skutečný, jako druhý.“ KÜNG, Hans, CHING, Julia. *Křesťanství a náboženství Číny*, s.177

zákonem přírody: „Ale co mínil Ježíš láskou? Nic jiného než obět'. I v přírodě nerozumné vládne zákon lásky-oběti (srov. Mt 28,18). Zdánlivě panuje ve světě samý boj, jeden tvor žije z druhého, rostlina jedna z druhé, zvěř z rostlinstva, ptactvo z hmyzu, dravci živí se masem druhých zvířat, člověk sám se živí stravou rostlinnou i masem zvířat zabíjených. – Ale Ježíš se dívá na řád světa jinak. On vidí, jak se jedno obětuje druhému. A běh světa že je vlastně založen nikoli na násilí, nýbrž na oběti. To je Ježíšova teorie relativity (vzájemnosti).“⁴²⁷ Tento výrok nese konotace s určitými archetypálními projevy v rituálech přírodních náboženství.⁴²⁸ Nemá ovšem smysl kvůli tomu Farskému vyčítat panteistické sklony, jak to činili někteří jeho vykladači i odpůrci. Jeho důsledný christocentrismus je v celém jeho teologickém, ale hlavně prakticko-teologickém díle (homilie, liturgie) tak zjevný, jako evolucionismus: „Jako veškeren život světa podléhá zákonu vývoje, tak i život náboženský. I náboženství potřebuje a musí se obohacovati nejen novými poznatky, nýbrž stále novými výsledky a úspěchy životními v lidech. Jako všude, tak i v náboženském životě platí přísloví: Nepokračovat jest jíti zpět.“⁴²⁹ Farský zdůrazňuje Ježíšův realismus, snímá z něho dějinné nánosy ideologické, činící z něj nehybnou a nepřístupnou ikonu, odtrženou od světa vezdejšího⁴³⁰ a vrací tak křesťanství jeho původní životnost a existenciální zakotvení v základech světa, lidského pokolení i každé lidské duše.⁴³¹

Evolucionismus v teologickém diskurzu je vlastním plodem modernismu. Jeho průkopníkem byl mj. Farského současník, jezuitský paleontolog Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955), jenž prováděl terénní výzkum prehomínidů rodu *sinantropus* v Číně. Teilhardovo učení, které je syntézou vývojové teorie a eschatologie, si dovoluji nyní z důvodu lepšího pochopení modernistického paradigmatu, v němž Farský žil a tvořil, krátce shrnout. Teilhardův koncept noogeneze (vývoj lidského myšlení v řádu evoluce), popsany především ve spisu *Le Phénomène Humain*⁴³² vychází z teorie *creatio ex nihilo* na pozadí klasických

⁴²⁷KADERÁVEK, Václav, TRTÍK, Zdeněk. *Život a víra ThDr. Karla Farského*, s.131

⁴²⁸Indiánský obřad „Sundance“ (Tanec slunce) je atavismem, v němž se dostává člověk sám k sobě a do svého nejhlubšího psychosomatického centra osobnosti prostřednictvím zážitku fyzického utrpení. „Some Indigenous interpreters have suggested an analogy between the piercing of sun dancers and the piercing of Jesus on the cross, seeing both as acts of voluntary sacrifice on behalf of other beings and the cosmic welfare.“ WISHART, David J. (ed.) *Encyclopaedia of Great Plains*. „Sun Dance“ [online] [citováno 2017-05-04], URL: <http://plainshumanities.unl.edu/encyclopedia/doc/egp.rel.046>

⁴²⁹FARSKÝ, Karel. *Postily*. Praha : Blahoslav, 1952, s.128

⁴³⁰Zdeněk Trtík se v této souvislosti zamýšlí nad křesťanským dogmatem o Ježíši jako Bohočlověku: „Dogma o boholidství Ježíšově je pohanský výklad dvou důležitých označení Ježíše v evangeliích, totiž jako Syna Božího a syna člověka. Synovství Boží Ježíšovo v nejstarším evangelním podání je chápáno jako zvláštní a jedinečný duchovní a mravní vztah k Bohu. Podle těchto nejstarších zpráv evangelních je Ježíš člověk z lidského otce a z lidské matky. V duchovním světě biblickém nebyla možná myšlenka tělesného, fyzického, biologického synovství Božího. To je myšlenka pohanská.“ TRTÍK, Zdeněk. *Cesta k Bohu*, s.52n

⁴³¹FARSKÝ, Karel. *Postily*, s.125-126

⁴³²De CHARDIN, Pierre Teilhard. *Vesmír a lidstvo*, s.152-155

starokřesťanských kosmologických úvah, rozvíjí se jako kosmogeneze (teorie vývoje vesmíru do bodu „Omega“ podle Zj 1,8) a vyúsťuje v christogenezi jako logické pokračování evolučního procesu hominizace Země; procesu, který je zacílen ke zrodu nových forem vědomí člověka z *homo sapiens* přes *homo socialis* k *homo caritatis* a uplatněn dějinnou spoluprací Božího úradku a lidské vůle. „Teilhard se domníval, že nové povědomí o nesmírnosti přírody – co do prostoru, času a organizované fyzické komplexity – člověku poskytuje vzrušující příležitost rozšířit náš smysl pro Boha daleko za rozměry všech předchozích dob. Zdůrazňoval, že přírodovědecký obraz světa nejen zvětšil smysl pro kosmickou nesmírnost – rovněž pozměnil celé chápání toho, jakou záležitostí vesmír vlastně je. Přírodní vědy zcela jasně prokázaly, že vesmír je příběh.“⁴³³ Teilhard se snaží o návrat kosmu do lidského vědomí. Jeho systém vychází z hluboké křesťanské intuice, mající svůj základ v nenaplněné, leč naplňované parusii. Kristus nepřišel podruhé, ale stále přichází. Ježíšova osobnost daleko přesahuje veškeré lidské představy, vědecké experimenty a systematizace, Duchem Kristovým, svým zacílením na Boha.⁴³⁴ Zároveň přesahuje veškerou teologii – je sjednocen se svým Otcem, zatímco úkolem teologie je toto sjednocení hledat pomocí rozumu, podřízeného víře. To je smyslem výroku J 12,32: „A já, až budu vyvýšen ze země, přitáhnou všechny k sobě.“ Teilhard je touto svatou touhou přitahován a bere s sebou celý svět a celý vesmír: „každého člověka zavazuje k naději, že svět teprve vzniká,“⁴³⁵ že evoluce je na vzestupu a svět má před sebou dobrou budoucnost. Naplňuje tím Ježíšovu výzvu učedníkům „Nebojte se“ (srov. Mt 10,26-31; Mt 17,7; Mt 28,10; J 14,27). Přitažlivostí Boha vysvětluje nepokojný sklon člověka k ontologicky bohatším způsobům bytí a tento sklon zobecňuje: „V náboženstvích světa se hledání středu, které je vesmíru vlastní, nakonec stává hledáním vědomým“.⁴³⁶ Návrat ke kořenům teologie je zde pevným odrazovým můstkem pro mnohem velkolepější objevy, protože specificky křesťanská naděje je eschatologicky zacílena do budoucnosti a podporována přítomnou prací aktivního člověka, jenž hledá inspiraci jak ve zjevení, tak ve stvoření, uprostřed své aktuální životní situace. Tím je existenciální antropologie pevně spojena s vírou (křesťanská antropologie).

Husitská teologie prostřednictvím biblického personalismu se podobným způsobem chopila příležitosti transformovat krizi metafyziky: V současné existenciální situaci, charakterizované názorovou multipolaritou, kulturní difúzí a nefunkčností tradičních

⁴³³HAUGHT, John F. Bůh pro evoluci: Paul Tillich a Pierre Teilhard de Chardin, in: CHAUCHARD, P.(ed.) *Pierre Teilhard de Chardin. Svátá hmota*. Soubor studií. Refugium Velehrad-Roma, Olomouc : Centrum Aletti, 2005. ISBN80-86715-43-4, s.123n

⁴³⁴ De CHARDIN, Pierre Teilhard. *Vesmír a lidstvo*, s.241-246

⁴³⁵Tamtéž, s.124

⁴³⁶Tamtéž, s.126

církevních forem „nesmí církev podvazovat tvůrčí sílu Ducha, rozvíjející nové (struktury, pozn.aut.), však zároveň se nemůže vzdát principu zjevení a víry, jenž je zkratkovitě vyjádřen symbolem boží Trojice, který interpretuje Boží sílu a život.“⁴³⁷ V tomto dialektickém rozpětí mezi vývojem a dogmatem, uchopit principy mezináboženského dialogu znamená zachovat pevný základ Boží existence v lidské svobodě, jak to pregnantně vyjádřil Karel Farský: „Svobodou náboženskou se zde nemyslí nějaká rozháranost, nekázeň náboženského života, ale tolerantnost náboženství ke každému přesvědčení a názorové rozdílnosti, je-li opodstatněna, neboli že jest to pokus československé církve o nové kritické hodnocení starých řádů, zvyků a učení církevního měřítkem novodobých vědomostí, jež možno pokládati za krok, učiněný církví ke sblížení náboženství a novodobé kultury.... Hlavní zásadou československé církve jest držeti pravdu: pravdu Boží, totožnou s pravdou vědy.“⁴³⁸ Farský svůj náhled na evoluci v pozoruhodném modelu dialogu mezi vědou a vírou popsal ve svém spisu *Stvoření*, jehož kritickou reflexi jsem uveřejnil v monografii *Kapitoly z dialogu mezi vědou a vírou* z roku 2013.⁴³⁹

Křesťanská kontextualizace vědy a náboženství má svůj tvořivý ekvivalent v podnětných dílech řady autorů, zabývajících se syntézou vědy a východní filosofie, jako jsou Fritjof Capra, Gaurí Šankar Gupta, Deepak Chopra apod. (viz seznam sekundární literatury), což dokazuje, že moderní křesťanská teologie stojí v linii světového nábožensko-intelektuálního vývoje. Na bázi společenských věd a jejich objevů může dnes teolog rozvinout se znalci orientálního diskurzu podnětný dialog např. o otázkách jako je teodicea, překonání utrpení, posmrtný život, o procesech evoluce vědomí v náboženské reflexi, či o pojetí vědomé přítomnosti jako integrálního prvku náboženské zkušenosti. Koncept vědomé přítomnosti (zpřítomnění) v náboženské zkušenosti z hlediska husitské teologie přiblížím v oddíle 5.5.

5.2 Filosofické kořeny personalistického obratu v husitské teologii

Úvahy o zásadní roli přítomnosti ve vnímání člověka alternují z existenciální filosofie a pro husitskou teologii je formuloval Zdeněk Trtík.⁴⁴⁰ Vychází z Kierkegaardova teologicky

⁴³⁷ srov. KUČERA, Zdeněk. in: Trinitarische teologie des einfachen Lebens, Brücken der Versöhnung, 2003, s.101n, in: KUČERA, Zdeněk. *Zarůst do kmene*, s. 5-7

⁴³⁸KAŇÁK, Miloslav. *Dr.Karel Farský*. Praha : Blahoslav, 1951, s.79-81

⁴³⁹PROCHÁZKA, Tomáš. *Stvoření*. Farského pokus o dialog přírodních věd z teologií, in: VOGEL, Jiří, VIK, Dalibor (ed.) *Kapitoly z dialogu mezi vědou a vírou*. Chomutov : L.Marek, 2013. ISBN 978-80-87127-65-0, s.167-189

⁴⁴⁰TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.30-40

zakotveného pojmu existence a zaměřuje se na problém osobnosti a významu vztahů. Vyvazuje po stopách Sartrových pojem existence z náboženského sevření rozbořením pojmů předmětného a nepředmětného myšlení.⁴⁴¹ Existence je nepředmětné a nesubstanciální setkání předmětného světa s transcendentí. Toto setkání se děje jako realizace možnosti v čase, ale je víc než čas. Setkání jako dobrovolný vstup dvou subjektů do existenciálního vztahu, bytostného poměru „já“ k „ty“⁴⁴² se vyznačuje polaritou a vzájemností a děje se v nepředmětné přítomnosti. Indický biolog Deepak Chopra považuje nepředmětnou přítomnost - „pole vědomí“ za prostor účinné modlitby.⁴⁴³ Takovou přítomnost označuje anticko-křesťanská filosofie jako „*kairos*“, vhodná chvíle, která neustále probíhá tady a teď, ale zároveň s uplývajícím předmětným časem (*chronos*) se neodvratně propadá do minulosti a může být dále zaznamenána jako vzpomínka už jen verbálně, předmětně, pomocí pojmových kategorií. Empirická věda je v tomto smyslu pořadajícím systémem faktů a metodikou reflexe.⁴⁴⁴ Přítomnost je prožívána jako polarita dvou osobností, kde každá z nich existuje jen s tím, že existuje druhá. Tyto osobnosti jako referenční body jsou subjektivními sférami skutečnosti – poznávající sama sebe v nepředmětném vztahu přede vší reflexí. Trtík v tomto smyslu postuluje, že nejdříve je poznání a potom teprve myšlení.⁴⁴⁵ Předmětnou strukturu skutečnosti a na ní založené substanciální myšlení označuje jako *tradiční* myšlení, které veškerou předmětnou reflexi (včetně empirické zkušenosti, dogmatu, ideologie a nepersonalistické filosofie) chápe jako zkoumání minulosti. Předmětně poznatelné skutečnosti jsou bez výjimky věci minulosti.⁴⁴⁶ Přítomnost lze poznávat jen nepředmětně, jak dovozuje Trtík, v osobním vztahu – jako skutečnost v bezprostřední zkušenosti polarit existujících subjektů. V tom smyslu také upozorňuje na to, že teologie, která nevychází z bezprostřední náboženské zkušenosti, která není myšlením o poznání této zkušenosti, která je pouhou metafyzikou, neobsahuje náboženského poznání vůbec.⁴⁴⁷ Toto tvrzení lze explikovat takto: Tam, kde je popírána modlitební a mystická zkušenost coby zdroj poznání (kritika sekulární

⁴⁴¹(Kant, Jaspers, Heidegger, Fichte) Tamtéž, s.36n

⁴⁴²„Já je obsaženo v Ty a Ty je zároveň obsaženo v Já. Neexistuje sebeidentifikace bez zřetele k druhé osobnosti. O zásadním významu osobního vztahu k člověku hovoří Trtík v celé svojí disertaci jako o specifickém postoji teologickém k rozpravě nad pojmem existence. Uvádí velký počet biblických, zvláště NZ paralel, ve kterých je zjevný Ježíšův implicitní personalismus, jeho nepředmětné myšlení, jak ve vztahu k Bohu, tak ke konkrétnímu člověku. Styk s Bohem se děje výhradně ve zkušenosti osobního vztahu, což podlamuje formalismus, idealismus i metafyziku.“ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.44-66

⁴⁴³CHOPRA, Deepak. *Život po smrti*, s.289

⁴⁴⁴TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.67n

⁴⁴⁵Tamtéž, s.39n a 67n

⁴⁴⁶Tamtéž, s.79

⁴⁴⁷Tamtéž s.71

vědy), nebo kde není náboženská zkušenost jako rozhovor⁴⁴⁸ založená na vztahu k subjektu posledního zaujetí (intrareligiozita, pojatá jako osobní touha po spáse = kritika odosobnění ve východních náboženských tradicích⁴⁴⁹), ztrácí se ze zkušenosti existenční jistota osobnosti – zakotvení v jednotě⁴⁵⁰ celku.

V důrazu na autentickou bezprostřední náboženskou zkušenost tak stojí křesťanství v korelaci s ostatními náboženstvími. To si můžeme uvědomit např. na interpretaci „pole vědomí, které je prvotní vůči každému jevu v přírodě kvůli mezeře existující mezi každým elektronem, každou myšlenkou, každým okamžikem v čase. Tato mezera je výchozí bod, ticho v srdci tvoření, kde vesmír koordinuje všechny jevy... To je základní stav bytí, který existuje všude...Vlastnosti tohoto pole fungují neustále takto: Pole funguje jako celek. Harmonizuje okamžitě vzdálené události. Pamatuje si všechny události. Existuje mimo čas a prostor. Tvoří zcela uvnitř sama sebe. Jeho stvoření rostou a šíří se vývojovým směrem. Je si vědomé samo sebe.“⁴⁵¹ Srov. „Bylo tu pravé světlo, které osvěcuje každého člověka; to přicházelo do světa. Na světě byl, svět skrze něj povstal, ale svět ho nepoznal“. (J 1,9n). Ovšem pro tradiční teologii, zůstává-li v dogmatickém sevření předmětného myšlení a dějinné reflexe křesťanské nauky za branami přítomnosti, nemusí být toto tvrzení přijatelné. „Zdá se, že zbožní lidé v křesťanských církvích zcela ignorují na první pohled zřejmý fakt, že poznání nekonečnosti světa vede důsledně buď k náboženskému nihilismu nebo panteismu.“⁴⁵² Bez přijetí tohoto faktu nelze překročit práh skutečného mezináboženského dialogu, který z hlediska své funkčnosti musí být vždy bezprostředním nepředmětným vztahem diskutérů v přítomném okamžiku. Proti křesťanské víře, glosuje dále Trtík, je zcela nesprávné operovat jako proti nějaké čistě rozumem vytvořené metafyzice.⁴⁵³ Na to upozorňuje již apoštol Petr v reflexi na Proměnění Páně na hoře (Mt17,1-9) ve svém druhém listu: „Nedali jsme se vést vymyšlenými bájemi, ale zvěštovali jsme vám slavný příchod našeho Pána Ježíše Krista jako očití svědkové jeho velebnosti (důraz na očitě svědectví se dá vyložit jako důraz na osobní

⁴⁴⁸Je třeba si uvědomit, že rozhovor sama se sebou je svým způsobem rozhovorem já-ty, protože člověk je stvořen tak, aby mohla rozmlouvat jeho reflexivní složka se složkou kognitivní. Takový vnitřní rozhovor (sebereflexe) však není autentickou modlitbou.

⁴⁴⁹„...hlavním požadavkem mystické praxe je „zastavit myšlení“ a všechny předmětné intence ducha, včetně vnímání. Že mystik dosahuje tímto způsobem hlubokých duchovních zkušeností, nemůže být popíráno. Ale právě na mystickém myšlení indickém jsme si uvědomili, že tam, kde není plného vědomí významu já-ty, není také jistého kritéria k rozlišení duchovní zkušenosti od snu a iluze.“ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.86n

⁴⁵⁰Chopra mluví o bezprostřední komunikační korelaci jednoho s druhým: „V hlubším smyslu jsme jako jednotlivci součástkami stejného těla a když se jedna část těla pohne, každé další části toho těla se to bezprostředně týká.“ In: CHOPRA, Deepak, *Synchro Destiny*, s.50. Trtík mluví o dimenzionální jednotě celku: TRTÍK, Zdeněk, *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.75

⁴⁵¹CHOPRA, Deepak. *Život po smrti ve světle důkazů*, s.289n

⁴⁵²TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.90

⁴⁵³Tamtéž, s.71

vztah, jímž také skutečně je, pozn.aut.)....Toho si buďte především vědomi, že žádné proroctví v Písmu nevzniká z vlastního pochopení skutečnosti. Nikdy totiž nebylo vyřčeno proroctví z lidské vůle, nýbrž z popudu Ducha svatého mluvili lidé, posaní od Boha“.
(2P 1,16.20n)

V postmoderním poznávání Boha figuruje paradox, kdy dějinná teologická reminiscence systémů víry včetně dogmat na biblických základech byla zproblematizována nikoli vědou, ale svojí předmětností. V tomto smyslu lze dát za pravdu tvrzení Richarda Rohra, že Bible je ve skutečnosti antiestablišmentovou revoluční literaturou,⁴⁵⁴ která neustále usvědčuje reflexivní předmětné myšlení čtenáře ze lži. Proto musí to, co čte v posvátných textech, rozvíjet v dialogu. Odrazem této nutnosti jsou v živých společenstvích církevního prostředí biblické hodiny, či podobná setkání nad Písmem, kde se na rozdíl od pasivní účasti na bohoslužbách a kázání může osobnost věřícího projevit verbálně. Právě tímto reformačním důrazem na „demokratizaci Božího slova“ se biblický personalismus stal filosofickým základem církevní obrody v mnoha denominacích, včetně části římskokatolické a vzedmula se během 20.století vlna charismatických společenství, která dodnes sklízí ovoce Ducha. Pán skutečně vyslyšel modlitby křesťanstva, zdecimovaného válkami a vyslal dělníky na svou žeň. (Lk10,2). Tato obroda však zaznamenala také entropické tendence, dané návratem nových pastýřů k předmětnému myšlení. Jednotlivá charismata byla zasazena do věroučného kontextu, aby byla akceptovatelná dogmaticky. Tento osud sdílí z nepředmětné povahy skutečnosti každá inovace, i ta, která má původ v autentické náboženské zkušenosti zjevení. Proto je každá náboženská zkušenost inkusivní a nikoli eksklusivní, jak se lidem snaží vnutit někteří „majitelé Pravdy.“ Exklusivní je tato zkušenost pouze v okamžiku svého zrodu jako bezprostředně prožívaná přítomnost a jen pro dotyčnou osobnost. Vše ostatní už je jen její inkusivní reflexe. V tomto smyslu se jeví pravoslavný důraz na „*mysterion*,“ tajemství Ducha svatého v přítomném okamžiku, jako progresivní přístup. V pravoslaví však tajemství, pokud není vyvázáno formalismu, neplní svůj zpřítomňující účel.⁴⁵⁵ Lze tedy říci, že pro teologii a její dějinnost je personalistické pojetí živou vodou, novým paradigmatem, ve kterém lze nepředmětným způsobem promýšlet styčné body existence s transcendencí. Z vědeckého hlediska je však klasifikovatelná jen její rozumová reflexe. Proto Trtík tvrdí, že „vědeckost teologie je její veliká přednost, ale pravá cena teologie se poznává teprve podle toho, jak je schopna budovat náboženský život uvnitř církve. Teologie, která pošilhává toužebně po chvále kdejakého geologa nebo jiného přírodovědce bez ohledu na to, zda on rozumí také

⁴⁵⁴ROHR, Richard. *Skryté věci. Písmo jako spiritualita*. Brno : Cesta, 2009. ISBN 978-80-7259-115-4, s.98

⁴⁵⁵srov. GRAJEWSKI, Andrzej. *Rusko a kříž*. Praha : ČKA, 1997. 137s. ISBN 80-85795-31-0, s.111-123

náboženství a křesťanství, je na scestí. Proto i vůči celé moderní teologii je třeba především klásti si otázku, co ona dává modernímu člověku nábožensky a jaké lepší náboženské pozice oproti křesťanství historickému buduje.⁴⁵⁶

Bez vědecké klasifikace je dnes již každá náboženská reflexe irelevantní. Je zjevné a inspirující ve všech tradicích, že navzdory ateismu, vědecké objevy (zejména v biologii, kvantové fyzice a lékařství) zákonitostí fungování přírody i lidského organismu náboženskou intuici nezrušily, nýbrž potvrdily její pravdivostní hodnotu.⁴⁵⁷ Je tomu tak proto, že člověk může být skutečnou osobností jen v přítomnosti.

5.3 Pojem osoby

Biblický personalismus v husitské teologii je založen na tezi, že „svět a tvoření ve světě připisujeme Bohu, poněvadž svět není tak moudrý a mocný, aby sebe a vše, co je v něm, sám vynalézal a vytvářel. Svět je totiž hmota, síla a lidský duch.“⁴⁵⁸ Křesťanská antropologie vychází z biblického pojetí stvoření, že svět byl stvořen pro člověka, který je nejdokonalejší z živých bytostí (Genesis 1 a 2). Osvícenský axiom, že člověk je mírou všech věcí, formuloval Einstein jako vliv pozorovatele na výsledek pozorování. Dosadí-li se z logiky věci za pojem „pozorovatel“ pojem „osoba“ v personalistickém smyslu,⁴⁵⁹ do té doby předmětné vnímání člověka jako individua dostává novou kvalitu: „Vědomí sebe vyznačuje člověka jako osobnost, která se liší ode všeho ostatního. Nic na světě nemůže býti v tomto ohledu postaveno na roveň s osobností... Příroda, hmotný vesmír a společnost jsou spíše jednou stránkou osobnosti než osobnost jejich přirozenou částí... Lidská osobnost je poznávacím, tvůrčím, radujícím se a trpícím střediskem celého světa. Bez osobnosti by svět nebyl vůbec uvědomován, nikdo by o něm nevěděl.“⁴⁶⁰ Osobnost člověka v poměru ke světu je „nepředmětným pólem nebo aspektem univerza jako celku, v němž je současně polaritou-od předmětného světa je neoddělitelná, ale není s ním totožná.“ Povaha osobnosti, její vědomí sebe i její racionalita vzniká pouze ve vztahu k jiné osobnosti, v relaci, která je polem zrodu poznání.⁴⁶¹ Ve smyslu biblického *imago Dei* je osobnostní stránka člověka definována v Učení ČČS na str.11: „Duch lidský je schopen nesmrtelnosti, poněvadž má, čím by věčnost

⁴⁵⁶ TRTÍK, Zdeněk. *Duch Kristův. Podstata a norma křesťanství*, s.43 (Kapitola „Vědecko-teologické předpoklady získání normy ducha Kristova.“)

⁴⁵⁷ GUPTA, Gauri Šankar. *Tajemství života*, s.81n; CAPRA, Fritjof. *Tao fyziky*, s.161-174

⁴⁵⁸ TRTÍK, Zdeněk. *Cesta k Bohu*, str.37, cit. Učení ČČS, s.7

⁴⁵⁹ Tamtéž, s.69n

⁴⁶⁰ Tamtéž, s.70n Zdeněk Trtík v době napsání textů *Vztah já-Ty a křesťanství a Cesta k Bohu* nerozlišoval exaktně pojmy „osoba“ a „osobnost“, diferenciaci pojmů je plodem pozdější teologické práce.

⁴⁶¹ srov. TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.108n

vyplnil, totiž poznáváním pravdy a radováním se z ní v Bohu.⁴⁶² Pojem osoby je v husitské teologii klíčový pro pochopení relačního modelu v trojiční reflexi. S ohledem na neteologickou terminologii jsem trojiční model formuloval takto: Z čisté energie (Bůh Otec) vzniká hmota (Ježíš – člověk) na základě vztahu (relace) lásky Tvůrce ke stvořenému (Duch svatý). Relační model skutečnosti lze popsat fyzikálně. Relace je základním existenciálním fenoménem. I princip a jeho projev je současný a nedělitelný duální systém, jenž je tvořen jejich vzájemnou relací, která je jejich existenciálním zdrojem, duchem jejich existence, křesťany nazývaným "Duchem svatým." Každá zákonitost je existenčně dána pouze ve vztahu, v relaci se svým projevem. Každá realita je vymezena v relaci se svým principem a naopak. Žádná realita neexistuje bez svého vnitřního principu a žádný princip není definován bez projevu, v němž se jeví. Není neprojevených zákonitostí a není projevů bez jejich vnitřního principu. Pro pojem relace můžeme užívat matematický symbol pro ekvivalenci \Leftrightarrow .⁴⁶³ Tato definice platí přirozeně i v antropologii, kde určuje princip osoby. Odtud lze pochopit relační výklad christologického dogmatu *vere Deus, vere Homo*, v němž je Ježíšova osobnost vyvázána z metafyzického, předmětného a prostorového ztotožnění s Bohem (považovaného např. muslimy za rouhání, přidružování, *širk*), protože je zcela svobodnou odpovědí na Boží lásku k člověku, projevenou zkušeností dobrovolné oběti a vzkříšení. „Potřeba Ježíšovy oběti je dána vnitřní zákonitostí Božího království a povahou jeho osobních vztahů. Osobnost bez utrpení neexistuje a království Boží bez oběti a kříže nevíteží.“⁴⁶⁴ Biolog Deepak Chopra vyjadřuje personalistický výklad Boží existence tak, že Bůh není osoba (v metafyzickém smyslu pojmu *persona*), nýbrž proces a lidský mozek je vybaven k tomu, aby Boha našel. Dodává, že pokud se takové hledání člověku nedaří, neví ani, kdo je. „Abychom poznali Boha, musíme se vědomě podílet na tvorbě své cesty... Celý vesmír je takový, jací jsme my, neboť bez lidské mysli by zde byla pouze kvantová polévka miliardy náhodných smyslových impulzů. Díky naší mysli a našemu mozku jsme schopni rozpoznat, že do vířícího vesmíru jsou zakódovány nejhodnotnější věci naší existence: tvar, význam, krása, pravda, láska. To jsou skutečnosti, kterých dosahuje náš mozek, když se snaží dosáhnout Boha. Bůh je právě tak reálný, jako jsou tyto skutečnosti, ale právě tak neuchopitelný.“⁴⁶⁵ Teologickým korektivem takového vědeckého panteismu je úvaha: „Běžným názorem je, že poznání je výsledkem myšlení... Je to nanejvýš přesnější uvědomění

⁴⁶²TRTÍK, Zdeněk. *Cesta k Bohu*, s.69

⁴⁶³Přirovnání relačního modelu k „duchu svatému“ je třeba chápat ve smyslu vztahovém, srov. KUČERA, Zdeněk. *Trojiční teologie*, s.178-184

⁴⁶⁴TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.140

⁴⁶⁵CHOPRA, Deepak. *Jak poznat Boha*, s.25-31

si toho, co bylo již poznáno bezprostřední zkušeností. Nemůžeme tvrdit, že poznání je výsledkem myšlení. Pravý opak je pravdou. Myslet můžeme pouze o tom, co již známe... Rozdíl mezi bezprostřední zkušeností a reflexí je důležitý zejména v poznávání osobnosti. V reflexi funguje lidská mysl analyticky, kdežto v bezprostřední zkušenosti synteticky, intuitivně. V analýze rozum rozkládá abstrakcí to, co je v bezprostřední zkušenosti dáno jako nedělitelná totalita... Poznání osobnosti druhých lidí je záležitostí bezprostřední zkušenosti, praktických vztahů, zejména vztahů osobních... Setkávají se dvě veličiny stejné úrovně... Toto nekonečné osobní, uvědomované ve zkušenosti konečných osob, je základem poznání Boha jako nekonečné osobnosti.“⁴⁶⁶

Lidské vědomí charakterizuje záměr, tvůrčí schopnost, která je projevem relace hmotného k nehmotnému a naopak. Podobně jako člověk vytváří věci, lidské vědomí vytváří nehmotné, virtuální systémy (sociální, technologické, náboženské apod.), které realizuje ve hmotě. Křesťanská trojiční teologie takto pojmově vytváří relační definici víry: Věříme v Boha skrze Syna v Duchu svatém. „Trojiční nauka vypovídá, že Bůh je osobou... v tom smyslu, že volá člověka k odpovědi a k odpovědnosti. Kvalitativně převyšuje lidskou osobnost tím, že nejenom k odpovědnosti člověka volá, nýbrž v Ježíši Kristu se s člověkem solidarizuje a pomáhá mu nést odpovědnost a v Duchu svatém působí v lidském srdci. Bůh v Trojici člověka obklopuje ze všech stran.“⁴⁶⁷ Osoba člověka je v terapeutickém smyslu završena tehdy, když je v člověku v rovnováze její emoční, mentální, intelektuální a fyzická složka. Proto bylo fyzické uzdravení Ježíšem v biblickém kontextu chápáno jako osvobození od hříchu (Lk5,20-24 a paralely). Etymologie slovesa hřešit, řec. *hámartánó* ukazuje na původní význam „minout se cílem.“⁴⁶⁸ Takové míjení se člověku noeticky stává třemi způsoby. 1. Pokud chápe Boha jako neosobní jsoučno, se kterým nelze navázat osobní vztah. 2. Pokud chápe druhého člověka jako objekt svých zájmů. 3. Kdykoliv jednostranně lpí na absolutní pravdě svého tvrzení, ať už věroučného či vědeckého ražení.

Husitská teologie uchopila potenciál vzájemného dialogu přírodních věd a teologie jako základu pro zkoumání a interpretaci skutečnosti světa, která „je vytvářena“ komplementárně a multidimensionálně jako součin lidských vztahů a Božího záměru. Tento

⁴⁶⁶TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.67

⁴⁶⁷Tamtéž, s.231

⁴⁶⁸SOUČEK, Josef B. *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. Praha : Kalich, 1997. s.26

dialog v rámci globalizovaného světa je nutné konfrontovat s dialogem mezináboženským,⁴⁶⁹ aby se ukázalo, že Bůh je v posledu nepoznatelnou osobností, se kterou se člověk může „fyzicky“ setkat jen prostřednictvím kvalifikované komunikace s druhým člověkem. V tomto smyslu je podstatné promýšlet někdejší Kučerovu tezi, že nemá smysl hledat Ducha svatého mimo lidské vztahy, která objasňuje teologickou závažnost personalistického principu pro mezináboženský dialog. Tak vyvstává otázka po povaze náboženské zkušenosti.

5.4 Pojetí náboženské zkušenosti v husitské teologii

Zkušenostní povaha křesťanské víry je dána bezprostředním vztahem věřícího člověka k Bohu jako Otcí. Věřící člověk cítí uvnitř své osobnosti přítomnost živého a svatého Boha a svou odpovědnost za lásku k Němu. Bůh je věřícímu křesťanu prožívanou skutečností, nikoliv pouhou ideou, hypotézou nebo pojmem. „Pro křesťanovu víru nemůže mítí rozhodující význam nic, co nemá tento charakter živé, přítomné a v každém okamžiku zavazující svaté reality a pravdy. Jeho víry nemůže se zmocňovati nic, co má charakter pouze historický nebo pouze filosofický, pojmový, co jest výtvorem nebo konstrukcí pouhého rozumu a lidské vůle.“⁴⁷⁰ Zvláštnost náboženské zkušenosti křesťanské víry záleží v tom, že její vznik nemá vůle lidská ve své moci.⁴⁷¹

Tato náboženská zkušenost přistupuje k člověku jako nezasloužený dar milosti Boží, mnohdy aniž by člověk sám chtěl, a tím se odlišuje od náboženských zkušeností, vyvolaných vědomou duchovní přípravou (Ř 8,5-9).⁴⁷² Otázka poznávání Boha má pro svobodné křesťanství základní význam. „Rozumové vysouzení existence Boží ze skutečností světa, z řádu ve světě, z logiky dějin či z pojmu nejdokonalejší bytosti, není poznáním Boha ve smyslu náboženském. Filosofický či metafyzický pojem Boží osobnosti, který takto vzniká, není ani živým Bohem, ani živým poznáním Boha. Je to výtvar lidské mysli... Boha nelze poznati jen pozorováním nebo prostudováním materiálu světa či vysouzením z tohoto

⁴⁶⁹ „Ať už teolog vstupuje do dialogu s filosofií, vědami či jinými náboženstvími, musí usilovat o pochopení svých partnerů a musí dobře znát jejich východiska.“ VOGEL, Jiří. *Karl Heim v diskusi teologie a přírodních věd*, s. 203n

⁴⁷⁰ TRTÍK, Zdeněk. *Duch Kristův. Podstata a norma křesťanství*, s.27

⁴⁷¹ Tamtéž, s.22

⁴⁷² „Všechno je darem Boží milosti, i možnost svobodně se rozhodnouti mezi dvěma možnostmi, ale toto rozhodnutí samo o sobě je činem člověka, nikoliv darem milosti. Soudím, že jenom proto vzhledem k všepříčinnosti Boží není hřích darem milosti.... Náboženská zkušenost sama je ve vědomí člověka, který ji prožívá, hodnocena jako zvláštní dar Boží milosti, kterého se člověku nedostává, kdy chce.“ TRTÍK, Zdeněk. *Theologické úvahy*, s. 131.133

materiálu. Platnost této teze může být ověřena zkušeností. Věda, která metodicky a systematicky zkoumá skutečnost, neobjevuje v ní ani za ní Boha, nemůže Boha demonstrovat nebo popsat, nemůže jej ze skutečnosti dokázat. Proto je také možný ateismus vědců. Jenom vědec, který již v Boha věří a který již Boha prakticky poznává, mluví o tzv. nutném zjevení Boha v jeho díle ve světě. Teze, že skrze svět se člověk k Bohu nedostane, čelí přírodnímu mysticismu, který vidí projevy Boží vůle v přírodních skutečnostech, v krvi a pudech, a kterému se tak ztrácí rozdíl mezi dobrem a zlem. Příroda a svět tohoto rozdílu nečiní. Dobro i zlo, násilí a láska, ničení i tvoření patří bez rozdílu k světu a k přírodě i k jejich projevům. Boha se nezmocňuje člověk z vlastní vůle a vlastním úsilím, jako se zmocňuje svého předmětu vědec. Úsilí rozumu a vůle nevede samo o sobě k živému Bohu. Zkušenosti vědecké práce a moderní noetická zkoumání nás o tom přesvědčují a nutí, abychom přijali princip zjevení.⁴⁷³

Aby bylo možné odlišit náboženskou zkušenost s Trojičním Bohem (bezprostřední zkušenost s Boží milostí projevenou ve vztahu) od zkušenosti získané duchovními technikami (kontemplace, meditace, osvícení, zření, přebývání), nemluví se o poznání,⁴⁷⁴ ale o zjevení.⁴⁷⁵ „Zjevení je svou povahou spíše bytostná zkušenost, než intelektuální poučka. Náboženskou zkušenost nemůžeme ovšem pokládati za Boží zjevení celou. Je v ní činný nejen Bůh ale i člověk. Náboženská zkušenost má svou stránku subjektivní (city, představy, pojmy, efekty, fyziologické momenty) a stránku objektivní (Boží dotek, čin, pravda, kterou člověk při náboženské zkušenosti bytostně postihuje a o ní se vždy přesvědčuje). Poněvadž však náboženská zkušenost je zkušeností člověka celého, je jí účasten cit, vůle i rozum.“⁴⁷⁶

Novodobý vztah mezi náboženskou zkušeností a náboženstvím lze vyjádřit takto: „Duchovní zkušenost se obvykle stává náboženstvím teprve poté, co do ní vstoupí politika. Obnovený zájem o šamanismus v dnešní době lze chápat jako demokratizaci, jako návrat k původní duchovní demokracii našich předků ve starých kmenových společnostech, kde měl téměř každý nějaký přístup k duchovní zkušenosti a bezprostřednímu zjevení. Nyní obnovujeme staré metody, abychom mohli prožít své bezprostřední zjevení, aniž bychom k tomu potřebovali nějaké církevní hierarchie a politicky ovlivněná dogmata. Můžeme se k těm věcem dostat sami.“⁴⁷⁷ Náboženská zkušenost je v zásadě nepřenositelná. Může být

⁴⁷³TRTÍK, Zdeněk. *Theologické úvahy*, s. 22n

⁴⁷⁴„Lidské poznání pochází ze smyslů.“ Tomáš Akvinský, *Summa contra gentiles*. III,26

⁴⁷⁵„Boží zjevení má svoji skutečnost a pravdu docela a v každém ohledu – tedy onticky a noeticky – v sobě samotném.“ BARTH, Karl. *Kirschliche dogmatik I/1*, s.324, citováno in: KUČERA, Zdeněk. *Trojčinná teologie*, s. 108

⁴⁷⁶TRTÍK, Zdeněk. *Theologické úvahy*, s.23-24

⁴⁷⁷Harner, in Nicholson, 1987, s.15-16, op. cit. BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*, s. 183

interpretována pouze s využitím pojmového aparátu příjemce determinovaného tradicí, v níž byl dotčený vychován. To je hlavní úskalí pro sdílení náboženské zkušenosti. To je zároveň také největší překážkou ve vzájemném porozumění mezi náboženskými tradicemi. Cestu z tohoto dogmatického zakletí vidí někteří badatelé v praxi společného zakoušení náboženské zkušenosti – v nadkonfesním ekumenismu, jehož hlavní sjednotitelskou silou je láska, projevená v setkávání, ve společném soucitném bytí. Principem náboženské zkušenosti zjevení⁴⁷⁸ zůstává, že je očekáváno to, co přichází z nitra lidské osobnosti, ať už se na to subjekt duchovně připravuje jakkoliv. Zdeněk Trtík se domnívá, že náboženská zkušenost křesťanská (zjevení Boha v Ježíši Kristu) je nejcennější formou daru milosti Boží,⁴⁷⁹ neboť přichází v souhře lidské a Boží vůle, objevením lásky; ve vztahu, jenž je nabízen, hledán, přijat a následně prožíván. Subjektivní náboženská zkušenost má jediný spolehlivý bod setkání s Bohem v osobnosti Ježíše Krista, k níž lze přijít a přivést, protože nese Boží zjevení v objektivním smyslu. Toto objektivní zjevení je skutečným jen potud, pokud je subjektivně uchopeno a prožito v náboženské zkušenosti křesťanské.⁴⁸⁰ Paradox Boží svrchovanosti a lidské odpovědnosti je zde otázkou pravé povahy lidského vědomí. Lze jej řešit pouze vědomým rozhodnutím podříditi subjektivní svobodu jednotlivce objektivní svobodě Boží. Podle Paula Tillicha, zažít skutečné čili „konečně platné zjevení“ lze jen v korelaci svobody a osudu: „Osud je to, z čeho vychází naše rozhodnutí... Osud není cizí moc, která určuje, co se mi má stát. Jsem to já sám a sice formovaný přírodou, dějinami, sebou samým. Můj osud je základnou mé svobody, moje svoboda se podílí na formování mého osudu. Jen ten, kdo má svobodu, má osud... Ten není protikladem svobody, ale ukazatelem jejích podmínek a hranic... Polarita svobody a osudu je platná pro vše, co existuje.“⁴⁸¹

Rozpor lidské existence v polaritě mezi absolutním a relativním, mezi objektivním a subjektivním, vedl vždy k otázce, co je pravda.⁴⁸² Pravda je v mezináboženském dialogu klíčovým pojmem, který nelze obejít, relativizovat ani zabsolutizovat. Paul Tillich tvrdí, že pravda je vázaná na situaci poznávajícího subjektu v jeho existenci a Emil Brunner, že pravda je realizována v setkání. Zdeněk Kučera dodává, že tázání po pravdě je proces, iniciovaný rozčarováním z povrchnosti, krizí existence. Pravda podle něho leží v hloubce osobnosti, ke které se nelze dostat, aniž by se člověku rozpadl obraz o něm samotném. Proto je pravda cestou, nepostrádající tragiku zápasu o Boží existenci v lidském vědomí. Podle Tillicha pak je

⁴⁷⁸srov. pojem „actual/concrete revelation“ TILLICH, Paul. *Systematic theology*, vol.I, s.132-137

⁴⁷⁹TRTÍK, Zdeněk. *Theologické úvahy*, s.132-134

⁴⁸⁰Tamtéž, s.134

⁴⁸¹TILLICH, Paul. *Systematic theology*, vol.I, s.182-186

⁴⁸²KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie*, s.71

ateistou pouze ten, který zůstává na povrchu věcí.⁴⁸³ Náboženská zkušenost je v tomto smyslu smrtelně vážně položenou otázkou po pravdě s vědomím, že jí nelze s ničím ztotožnit, kromě pojmu Boha, který je ovšem sám o sobě vágní. Naplnit touhu po pravdě své existence je odvěkou snahou filosofického a náboženského potenciálu lidské rasy bez ohledu na kulturně náboženské determinace a jejím univerzálním nástrojem je náboženská zkušenost víry. Křesťanské zjevení je v tomto smyslu specifickou náboženskou zkušeností, založenou na uskutečnění vztahu Já-Ty mezi člověkem a Bohem skrze osobnost Ježíše Krista, sdíleného ve společenství lidí stejné víry.

Bádání Hanse Künga ukázalo, že náboženská zkušenost je s určitou ontologickou příbuzností sdílena i v jiných náboženstvích. Nejvyšší pravda nemá soupeře: „Ale ti, kdo jsou oddáni jiným božstvům a vedeni vírou jim obětují, obětují mě samotnému, byť ne tak, jak je předepsáno.“⁴⁸⁴ Náboženství *sui generis* je vedle hledání pravdy o lidské existenci také korelací mezi vázaností (*religio*) na ideje a svobodou člověka. V obrovské pluralitě náboženského života oscilují motivace člověka k víře mezi hledáním intenzivní náboženské zkušenosti s živou přetvářející silou posvátného, hledáním nosné pospolitosti, komunity, ve které by byla osobní víra akceptována a sdílena, a hledáním skutečného charismatu náboženských vůdců, kteří pomohou sebeuskutečnění hledajícího člověka.⁴⁸⁵ Hledání pravdy a idea cesty k ní byly od prvopočátku i základním rysem buddhismu, přičemž už jen pouhý fakt, že Buddha založil společenství, *sanghu*, svědčí o potřebě sebesdílení s ostatními, sebezpotvrzení správnosti duchovní cesty jedince i uznání důstojnosti osobnosti.⁴⁸⁶ Co se týče Buddhy, nebyl žádným exklusivistou, „nedělal žádný rozdíl mezi vnitřním a vnějším učením, ...nedělal rozdílů mezi mudrcem a hlupákem. Byl připraven učit bez výjimky všechny, kteří si ho přáli následovat.“⁴⁸⁷ To je přístup velmi podobný Ježíšovu univerzálnímu poslání: „Ježíš nebyl poslán jen kvůli sobě samému, nýbrž ve věci celého lidstva. Všichni mají být skrze něho stvořeni k pravému obrazu, a to prostřednictvím víry, která záleží v osobním vztahu.“⁴⁸⁸ Pro srovnání, náboženská zkušenost se zpěvem Velké mantry spočívá v přítomném přivlastnění duchovní síly transformativních symbolů. Slabika *Óm* představuje cestu univerzality, *Máni* cestu jednoty a rovnosti všech bytostí, *Padma* cestu rozvinutého zření a *Húm* cestu integrace.⁴⁸⁹ Recitování růžence jako opakování základních modliteb má stejný

⁴⁸³TILLICH, Paul. In der Tiefe ist die Wahrheit, in: KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie*, s.74

⁴⁸⁴*Bhagavadgíta* IX,23, in: KÜNG, Hans. *Křesťanství a hinduismus*, s.32

⁴⁸⁵COLEMAN, John. Concilium, 1983, in: Tamtéž, s.59n

⁴⁸⁶KÜNG Hans. *Křesťanství a budhismus*, s.71-75

⁴⁸⁷GÓVINDA, Anágárika. *Základy tibetské mystiky*, s.36

⁴⁸⁸TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.138

⁴⁸⁹GÓVINDA, Anágárika. *Základy tibetské mystiky*, s.261

účel – transformaci vědomí v přítomném okamžiku, charakterizovanou jako přiblížení se k Bohu. Lze říci, že v náboženské zkušenosti jde vždy o nějakou formu „nepředmětného“ vztahu, protože i v orientálních náboženstvích je nejvyšší skutečnost – prázdnota (*brahma, tao, sunjata*) zdrojem života a radosti a podstatou všech forem, ke které se člověk vztahuje a z níž vyšel.⁴⁹⁰ Takové setkání se zdrojem a podstatou života, jež nazýváme Bohem v náboženské zkušenosti, je v husitské teologii popsáno jako zpřítomnění Ježíše Krista ve slově a ve svátosti.

5.5 Pojem zpřítomnění v eucharistii a v ontologii

Zpřítomnění je v první řadě pojmem pro vyjádření reálné přítomnosti Ježíše Krista v eucharistii, jímž bylo nahrazeno metafyzické pojetí transsubstanciacie.⁴⁹¹ Ustanovení Večeře Páně je chápáno jako záměr být, sdílet osobnost s Kristem, a ve svátosti je přijímán život od Pána samého, jeho tělo a krev, jak sám řekl, i když v liturgii se mluví o chlebu a vínu. V pojetí husitské teologické tradice není důležité, *jak* je Kristus ve svátosti přítomen, nýbrž *že* je přítomen (zde se uplatňuje *mysterion* z východní tradice).⁴⁹² V eucharistii je reálně přítomen živý Pán, který je zároveň darem i dárce Boží lásky a jejím principiálním šířitelem v lidském pokolení. Takto, vztahově přítomen, je i ve slově a v modlitbě, čili mimo svátost. Takto je člověkem a zároveň Bohem.⁴⁹³ Ježíš je spasitelem ve své naprosté vydanosti Bohu i člověku, hluboce se identifikoval s Ním a zároveň s námi. Bůh se v Ježíši přiblížil člověku natolik, že s Ním splynul. Toto splynutí je vyjádřeno pojmem zpřítomnění.

„Když Pán Ježíš seděl s apoštoly svými naposled a své dílo chtěl lidem zpřítomnit pro věky budoucí, vzal chléb, vzdal za něj díky, lámal, rozdával jej a řekl: Vezměte a jezte z něho všichni. Toto je mé tělo, které se vydává za vás. Pak i kalich s vínem vzal po večeři, aby nám zůstavil smysl svého utrpení a v naše srdce vštípl přesvědčení, že se máme jeden druhému obětovat a pít z kalicha života sladké i trpké, příjemné i odporné. S poděkováním jim z něho dával pít a řekl: Tento kalich je ta nová smlouva v mé krvi, která se vylévá za vás. To číňte na mou památku.“

(Ustanovení Večeře Páně v liturgii Karla Farského)

⁴⁹⁰CAPRA, Fritjof. *Tao fyziky*, s. 164n

⁴⁹¹„CČSH vyznává reálnou přítomnost Krista ve svátosti večeře Páně. Kristus Ježíš se svým spásným dílem, stává se na základě svého příslibu mocí Ducha svatého v liturgickém jednání církve osobně a zcela jedinečně přítomným (kvalifikovaná přítomnost).“ Stručný komentář k Základům víry a některým jejich formulacím, in: BUTTA, Tomáš (ed.) *VIII. sněm CČSH. Průběh, dokumenty, poselství*. s.19

⁴⁹²*Základy víry CČSH*, ot.331, s.134

⁴⁹³O poměru husitské christologie k chalcedonskému dogmatu viz TRTÍK, Zdeněk. *Komentář k věrouce I.*, s. 150-167

Zpřítomnit Ježíšovo dílo pro věky budoucí znamená pozvat minulost i budoucnost do přítomnosti. Ježíšovým záměrem při Poslední večeři nebylo ustavení symbolické připomínky oné události s učedníky, ani pouhé přeznačení či aktualizace židovských svátků, a už vůbec ne nějaké naturalistické opakování oběti jeho těla a krve, sakrální kanibalismus nebo příprava na eucharistické zázraky. To jsou všechno extrémní výklady eucharistie.⁴⁹⁴ „Základem celého eucharistického dění je Kristovo osobní odevzdání se druhým lidem a -skrže ně- Otcí. To je obecně podstata tohoto dění: Člověk Ježíš Kristus je ten, který sebe sama dává (1Tm 2,6). V tom spočívá věčná platnost jeho pozemských dějin. ...osobní vztah k nebeskému Kristu je zároveň připomínkou jeho dějinné smrti na kříži.“⁴⁹⁵ Slovo samotné je nositelem významu,⁴⁹⁶ ovšem skutečnost, vyřčenou tímto slovem, nese přítomný prožitek, sebeidentifikace, vědomé prožívání bytí teď a tady, zpřítomnění. Jde o bezprostřední a skutečné prožívání vyřčeného, jak to chápe Eckhart Tolle: „Když si uvědomíte, že v Kristu není minulost ani budoucnost, zbavíte se mnoha falešných názorů. Říci, že Kristus *byl* nebo *bude*, je *contraindicatio in adiecto*. Ježíš byl. Byl to člověk, který žil před dvěma tisíci lety a realizoval božskou přítomnost, svou pravou přirozenost. A Ježíš řekl: Dříve než se Abraham narodil, já jsem (J8,56-58). Neřekl: Existoval jsem předtím, než se narodil Abraham. To by znamenalo, že byl stále ještě v dimenzi času a formy. Použití slov *já jsem* ve větě, která začíná v čase minulém, vyjadřuje radikální změnu, přerušení časové dimenze. Je to velice hluboké prohlášení. Ježíš se pokusil bezprostředně vyjádřit smysl vědomé přítomnosti, seberealizace. Překročil hranice vědomí ovládaného časem a vstoupil do mimočasové sféry. Do světa vstoupila dimenze věčnosti. Věčnost ovšem neznamená nekonečný čas, nýbrž žádný čas... Druhý příchod Krista znamená transformaci lidského vědomí, přechod z času do přítomnosti.⁴⁹⁷

Zdeněk Trtík vyvozuje pravou přítomnost z obrazů evangelií: „Vše záleží na přítomném osobním vztahu mezi Bohem a člověkem. Ježíš je přesvědčen, že před Bohem neplatí minulost člověka, nýbrž jeho přítomnost, tj. přítomný osobní vztah k Němu. Proto Ježíš stoloval i s hříšníky a lidmi špatné pověsti. Nehodnotil člověka podle jeho minulosti, nýbrž podle jeho přítomnosti... Bůh hledá osobnost člověka, ať je jeho minulost

⁴⁹⁴Svěží a čtivé vysvětlení eucharistické nauky a jejích odstínů, in: POSPÍŠIL, Ctirad V. *Husovská dilemata*, KNKV : Kostelní Vydří, 2015, ISBN 978-80-7195-816-1, s.207-223

⁴⁹⁵SCHILLEBEECKX, Edward. *To číňte na mou památku. Studie k eucharistické teologii*, Praha : Vyšehrad,1998, s.102

⁴⁹⁶TOLLE, Eckhart. *Moc přítomného okamžiku*, s.98

⁴⁹⁷Tamtéž, s.93n. srv. KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost*, s.34; srov. formulaci: „V něm zde už byl ten, který bude...Protože mu budeme jednou rovni, můžeme říci, že on už je tím, čím my teprve skrže něho budeme.“ TRTÍK, Zdeněk. *Komentář k věrouce I.*, s. 177

jakákoliv.“⁴⁹⁸ Koncept Zpřítomnění nahrazuje Transsubstanciaci v zájmu odstranění pojmové abstrakce; konkrétní a podstatná je reálná přítomnost Krista ve vyznávajícím subjektu, věřícím člověku (důraz tedy není na fyzickou přítomnost Krista v živlech svátosti). Liturgická formule, kterou vyznávají věřící nahlas společně: „*Žije ve mně Kristus*“ je aklamací, že Kristus je v nich ve smyslu bytí reálně přítomen, tedy že vědomí příjemce svátosti se touží ztotožnit s božským bytím, stát se vědomě v Kristu jedním. Protože Ježíš je duch (1P1,11 a Ř8,9) – jeho individuální život je vyvýšen u Boha. Tam žije ve věčné Boží přítomnosti, v pozemském člověku jen zprostředkovaně skrze slovo, víru a svátostné konání. Víra dává jistotu, že obraz Ježíše v evangeliích je personálním životem, v němž se projevila plnost nového bytí. Ježíšova smrt byla překonána vzkříšením, a proto smrt nemá moc oddělit jej od nového bytí, které je eschatologickým závdavkem pro člověka. Fyzická smrt a vzkříšení je jediným paradoxem ve vztahu mezi člověkem a Bohem. Právě tak Ježíšova smrt nemá moc nás oddělit od Jeho věčné přítomnosti, jež se na nás a v nás projevuje jako nové bytí.⁴⁹⁹ Toto nové bytí je smyslem a cílem proměňování v eucharistii, přičemž zpřítomnění je procesuální kategorie, vyjadřující v časových kategoriích změnu sociálního ražení.⁵⁰⁰ Žije-li ve mně Kristus, žije ve mně také každý, který se stejným způsobem jako já s ním (v něm) zpřítomňuje. Eucharistie je tak procesem smíření člověka s Bohem a člověka s člověkem: zpřítomnění Ježíše Krista do reálného života člověka, žijícího uprostřed lidí a zároveň zpřítomnění člověka ve své existenciální situaci do nitra trojičního dění (vztahu).⁵⁰¹ Pojem zpřítomnění vyjadřuje také způsob, jak se začlenit do obecenství církve (těla Kristova) prostřednictvím součinnosti víry a vědomé přítomnosti.

Emil Brunner definuje věčnost jako pravou přítomnost.⁵⁰² Tuto přítomnost nelze vnímat lidskými smysly, uvězněnými v našem pojetí času. Eckhart Tolle říká, že věčnost není nekonečný čas, nýbrž žádný čas.⁵⁰³ V této pravé přítomnosti není tedy dějinný čas, který psychologicky vnímáme, jedinou skutečností. Do této bez (nad, za) časové přítomnosti umisťuje Zdeněk Trtík zrod času a všech událostí, když ji nazývá **nepředmětnou přítomností**.⁵⁰⁴ Ta však není absolutně bez vztahu k času, nýbrž je totožná s konkrétní

⁴⁹⁸TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.55

⁴⁹⁹srov. KUČERA, Zdeněk. *Zarůst do kmene*, s.11

⁵⁰⁰tzv. kvalifikovaná přítomnost: „(Kristus) dává se Otcí i lidem a jedná ke spáse všech.“ *Základy víry*, s.150

⁵⁰¹srov. RATZINGER, Joseph. *Ježíš Nazaretský I.* s.107n

⁵⁰²BRUNNER, Emil. Das Ewige in Zukunft und Gegenwart, 1953, in: KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie*, s.45

⁵⁰³TOLLE, Eckhart. *Moc přítomného okamžiku*, s.93n

⁵⁰⁴„Předmětný svět a minulost je jedno a totéž. Naproti tomu Já jako dimenze nepředmětná nemůže být předmětem poznání proto, že je to skutečnost ještě nerozhodnutá, že je to dění v pravém slova smyslu přítomné a to neustále přítomné. Přítomnost a Já je jedno a totéž. Přístupno předmětnému poznání je ze subjektu jenom to, co se již usadilo jako hotové a tedy minulé a co se takto hotovým a minulým neustále stává. Je to naše

budoucností. V této bezčasové dimenzi se rodí budoucnost podobně, jako se v lidské reflexivní zkušenosti rodí minulost. Časový proud nesměruje z minulosti přes přítomnost do budoucnosti, nebo opačně. Věčnost jakožto nepředmětná přítomnost je neustálým obdarováním univerza, původu Bytí, průběžným tvořením, sebesdělováním Boha, věčným rozhovorem Syna s Otcem, sršením lásky; je energií, ovládající vesmír. Bytí samo není statická veličina, nýbrž dynamický (z řec. *dynamis*, moc) kmitající, pulsující princip vztažnosti počátku a konce, z jehož dynamické harmonie se rodí život na Zemi a v celém vesmíru. Věčnost jako pravá přítomnost je potencií, ve které se rodí a rezonuje nejposlednější zájem každého náboženství. Věčnost není nekonečnou řadou reálných přítomných okamžiků, nýbrž je neustálým východiskem času a událostí. Je zároveň jednotou a mnohostí, zároveň počátkem i naplněním času a všeho dění v něm. Věčnost jako nepředmětná přítomnost je nekonečným okamžikem, který drží pohromadě minulé i budoucí v nerozdělené jednotě nastávající přítomnosti. Rozdíl mezi nepředmětnou a smysly vnímatelnou přítomností je kvalitativní, protože lidské myšlení je nezměnitelně předmětné a věda na něm založená poznává jen předmětnou skutečnost. Prostřednictvím náboženské zkušenosti jako nahlédnutí této nepředmětné přítomnosti je člověk svědkem štěpení časových dimenzí, protože se dostává ke skutečnému sebezpřítomňování Boha. Proto je teologicky řečeno, že věřící je v modlitbě účasten věčného života, i když jen v nahlédnutí. Ve věčnosti, pravé přítomnosti, z níž předmětná, smysly vnímaná přítomnost vychází, je počátek, konec i naplnění času a dějin. Pravá přítomnost je jiná dimenze přítomnosti, člověku v plnosti nepoznatelná, ve které se realizuje bytí jako vztah věčného k časnému, jako čisté sebeotevření, láska. Proto lze říci, že přítomnost je Boží přirozeností a věčným dialogem lásky, na kterém má člověk podíl jako na vyšším vědomí sebe sama.⁵⁰⁵ Vnímání času jako lineárního či cyklického v tom nehraje roli. Eckhart Tolle náboženskou zkušenost pravé přítomnosti nazývá **vědomou** přítomností, ve které se komunikant vymyká předmětnému myšlení vytvořením mezery v proudu myšlenek a dosahuje v ní vědomého stavu vysoké bdělosti, ve kterém je vnímatelné setkání s klidem, jehož podstatou je chvění.⁵⁰⁶ Toto otevření vyšší dimenze času není produktem lidské vůle (ta participuje), nýbrž v zásadě obdarováním shůry, neboť poznání (zjevení, vize, vhled) pravé přítomnosti je autentickou sebedarující Boží milostí. Na lidské vůli však závisí vlastní postoj člověka k této milosti; člověk sám volbou určuje míru svého poznání, hloubku vhledu, intenzitu bdělosti a počáteční impuls k prožívání vyššího vědomí. Takovým postojem je

psychofysická jednotka ve světě. Vztah já ke světu je tedy totožný se vztahem přítomnosti k minulosti. Tímto poznáním vzniká zcela nové pojetí a představa času.“ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-ty a křesťanství*, s.80

⁵⁰⁵srov. KUČERA, Zdeněk. *Trojčinná teologie. Základ teologie ve zjevení*. s.152

⁵⁰⁶TOLLE, Eckhart. *Moc přítomného okamžiku*, s. 32n

bezvýhradná otevřenost vůči možnosti takového poznání, důvěra, vděčnost a touha poznat skutečnost a pravdu, jež je zcela úplně sama v sobě zdůvodněna a ke své aktualizaci a legitimizaci nepotřebuje vůbec nic jiného než to, že se děje. Člověk je ponořen do minulosti, již v sobě nese, a kterou výrazně uplatňuje ve chvílích významného rozhodování. Rozhodnutí je totiž výsledkem uvědomělých i podvědomých zkušeností, které utvářejí vztah člověka k situaci, v níž právě stojí.⁵⁰⁷ Minulost může být v přítomnosti pocíťována buď jako břemeno chyb a omylů, anebo s ní může být člověk vyrovnán tak, že mu nezakrývá prožitek přítomné radosti ze života. Radost, potěšení, tvorba, láska, to je ovšem jen nejvlastnější prožitek přítomnosti, kdy člověk zakouší, že žije. Taková přítomnost je milostí, v níž se otevírá smysl života jako něco mého, ale zároveň přichází mimo mne ze základu bytí.⁵⁰⁸ V zamezení strachu z minulosti a obav z budoucnosti, v přítomnosti, prožívané jako věčnost (bezčasí), je hloubka dějinného lidství. Biblické svědectví nazývá toto hluboké lidství „chozením s Bohem,“⁵⁰⁹ Zdeněk Trtík hledáním svobody v lidské přirozenosti.⁵¹⁰ Pro srovnání nabízí láma Góvinda úvahu nad osobností Buddha: „Co jej vyznačilo jako Osvíceného, je zářivá síla jeho bytosti, jejíž paprsky pronikají do srdce každé bytosti, síla jeho neomezeného soucitu, jeho neohraňované schopnosti spolupocíťovat utrpení i radosti všech živých bytostí a podílet se na nich, aniž by byl jimi absorbován a omezen. Právě to ho vnitřně spojuje s každou bytostí, a proto každý jedinec, který se mu přibližuje, cítí se být jím přitahován a dojat. Není nějakým vzdáleným nedotknutelným božstvem, ke kterému člověk vzhlíží s bázní, nýbrž moudrým přítelem a dobrotivým vůdcem v labyrintu světa proměn.“⁵¹¹ Není taková personalizace soucitu bytostně blízká křesťanskému pohledu na Ježíše Krista? Soucit s druhými je nejpřítomnějším a nejsmysluplnějším prožíváním lidského bytí: „Nikde není jednota všech bytostí pocíťována hlouběji než v soucitu, ve spoluprožívání radosti a utrpení, štěstí a bolesti jiných, z čehož pramení mocný popud k dávání, účasti a nakonec k odložení vlastního ega a obětování se všem bytostem.“⁵¹²

Lze říci, že pravé, či řekněme autentické náboženství napříč tradicemi, je náboženstvím přítomnosti. Úspěšná modlitební praxe v náboženstvích, ač velmi různorodá,

⁵⁰⁷ „Vlastně by se tedy nemělo říkat, že je trojí čas, minulý, přítomný a budoucí, nýbrž přítomná paměť minulého, přítomné setkání s přítomným a přítomné očekávání budoucího.“ Augustin, *Vyznání* XI,20; op.cit. SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, s.61

⁵⁰⁸KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost. Ke kořenům církve radikálního modernismu.*, s.34

⁵⁰⁹Všimněme si průběžného charakteru bytí v nepředmětné přítomnosti (Gn6,9; Gn18,1-19), v angličtině to lze dobře vyjádřit předpřítomným časem.

⁵¹⁰ „Osobnost, jednající svobodně, se nebojí být sama.“ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.115

⁵¹¹GÓVINDA. Anágáríka. *Základy tibetské mystiky*, s.129; srov. Ibn Arabí, Rúmí, in: KROPÁČEK, Luboš. *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*, s.146,153

⁵¹²GÓVINDA. Anágáríka. *Základy tibetské mystiky*, s.82; srv. Ř 12, 15

od soukromých modliteb a liturgických shromáždění přes pouti, skupinovou fyzickou adoraci, charismatické a extatické projevy až po zpěv manter, jógu, individuální introspekci, meditační praktiky a hlubokou meditaci, vyžaduje jediné – bezprostřední a bezpředmětnou přítomnost tělem i duchem.⁵¹³ Proto se v křesťanství i v orientálních tradicích mluví o bdělosti jako svobodě od ega.⁵¹⁴ Eucharistický rozměr zpřítomnění je v tomto smyslu speciální kvalitou rozměru ontologického, protože symbolika chleba a vína, resp. těla a krve je nejhlubším a nejautentičtější vyjádřením kolektivního sdílení trojiční struktury Božího bytí v lidské existenci.

V následujícím stěžejním oddíle ozřejmím na trinitárním modelu hermeneutický klíč neduálního (nesubstanciálního) myšlení, který je zároveň vlastní orientální spiritualitě, a jeho prostřednictvím reinterpretuji personalistickou kritiku trojičního dogmatu, dialogickou úvahou nastíním řešení problému s křesťanským pojetím Trojice v islámu a nastíním její recepci v indických náboženských představách.

5.6 Trinitární model v dialogu náboženství

V otázce přístupu, jak uchopit christocentrický akcent trojiční teologie v explikaci pro mezináboženský dialog, bylo vhodné jako hermeneutický nástroj použít zmiňovaný neduální modus myšlení, čili metodologii paradoxu „tak, i tak“ jako dialektické vyjádření neuchopitelnosti celé pravdy. „Základní matricí této metodologické orientace myšlení je christologické dogma o Ježíši Kristu, který je pravým Bohem i celým skutečným člověkem. Je evidentní, že myšlenkový vzorec „i – i“ vede k vytváření společenství, kde může existovat značná pluralita akcentů inklinujících buď k jednomu, nebo druhému pólu tajemství. Mělo by být patrné, že středovost myšlení je depolarizujícím a výrazně společenstvítvorným činitelem v životě církve... Důsledně trinitární teologie se nemůže neprojeovat jako teologie společenství či obecnství. Tajemství Trojice představuje ideální model církevního společenství, jednoty lásky realizované v mnohosti subjektů.“⁵¹⁵ Chvátám podtrhnout, že mezináboženský dialog ve své praktické rovině nemůže být ničím jiným, než vytvářením společenství na bázi uznání hodnoty druhého. Neduální myšlení umožňuje nevylučovat

⁵¹³srov. „Zažít skutečnost, která je plností bytí a života, světlým prostorem svobody a tvorby, a ne vesmírným diktátorem.“ ŠTAMPACH, Ivan. *Byli by snad cestou immediatisté?*, in: Internetové noviny Deník Referendum, „30.10.2017“ [online] [citováno 2018-02-19] URL: <http://denikreferendum.cz/clanek/26393-byli-by-snad-cestou-immediatiste>

⁵¹⁴ROHR, Richard. *Nahá přítomnost*, s.119-121

⁵¹⁵POSPÍŠIL, Ctirad V. Dialog s trinitologií profesora Zdeňka Kučery, in: KUČERA, Zdeněk: *Trojiční teologie*, s.271

z konceptu nekompatibilní myšlenky a připravit se tak o možnost objevit nečekané souvislosti. Ken Wilber mluví o druhém stupni vědomí, ve kterém má člověk pokoru zahrnout hodnotu předchozí fáze a uvědomit si spirálu existence, vnímat vícestupňově (dimenzionálně).⁵¹⁶ Lidé na této úrovni přinášejí do života flexibilitu, spontánnost a funkčnost. Respektují a hodnotí rozdíly a nacházejí způsoby, jak je integrovat do vzájemně závislých procesů.⁵¹⁷ Neduální vědomí (v homeomorfní ekvivalenci *advaita*), má přímou souvislost s evangelním textem „Nesud'te a nebudete souzeni, nezavrhuje a nebudete zavrženi, odpouštějte a bude vám odpuštěno“ (Lk 6,37), který vyjadřuje vzájemný vztah mezi tím, kdo jste a tím, co působíte, jako křesťanská definice karmického zákona.⁵¹⁸ Už z tohoto základního srovnání lze pochopit, jak důležitou metodou je neduální vědomí pro mezináboženský dialog. V teologickém kontextu se v tomto smyslu mluví o středovém myšlení mezi objektivismem a subjektivismem, extrémním vertikalizmem (ghettizací) a laciným populistickým horizontalizmem, mezi institucionálním a prorockým prvkem církve jako dialektika Božího sebezjevení s apofatickým akcentem. S tímto předporozuměním je snad vhodné se pokusit o shrnutí reflexe husitské trinitologie, neboť v takovém módu byla také napsána.⁵¹⁹

Nejdříve je třeba zmínit výchozí bod kritiky dogmatu a tím je předmětný teismus, teologické myšlení, kopírující abstraktní monoteismus antické filosofické tradice, ve kterém nelze potkat živého Boha, a jehož důsledkem je moderní ateismus, ale i nepochopení křesťanského monoteismu ze strany islámu.⁵²⁰ Statický a nadčasový Bůh nemůže oslovit moderního sebekritického člověka ve světě procesů a zlomů. Husitská trojiční teologie je personalistickou reinterpetací trojičního dogmatu a odvíjí se od premisy, že Bůh se nám prokazuje jako živý osobní Bůh tím, že pomáhá a reálně v lidských životech působí prostřednictvím mezilidských vztahů. Zjevený Bůh je člověku velmi podobný, ale zároveň nekonečně jiný. Je jedinečnou osobou tak jako člověk, ale jiný je v trojičním způsobu bytí, vyjádřeném symboly Otce, Syna a Ducha svatého – je schopen existovat ve třech způsobech totožnosti, a právě proto má věčné obecenství sám v sobě. To znamená, že není osamělý, tak jako člověk. Díky tomuto obecenství (vztahu, relaci) je transcendentní, sebezpřesahující a v

⁵¹⁶WILBER, Ken. The Integral Vision at the Millennium, Part I, in: *The Collected Works of Ken Wilber*, Volume 7 (Shambhala: 2000) [online] [citováno 2018-03-01] URL:

http://www.fudomouth.net/thinktank/now_integralvision.htm

⁵¹⁷ROHR, Richard. Non-Dual Consciousness, in *Action and Contemplation*, 18.12.2015 [online] [citováno 2018-03-01] URL: <https://cac.org/non-dual-consciousness-2015-12-18/>

⁵¹⁸ROHR, Richard. *Nahá přítomnost*, s.142

⁵¹⁹POSPÍŠIL, Ctirad V. Dialog s trinitologií profesora Zdeňka Kučery, in: KUČERA, Zdeněk: *Trojiční teologie*, s.269-271

⁵²⁰ISHÁK, Ibn. *Muhammad. Život Alláhova proroka*, s.100

tomto přesahu, který Janovo evangelium nazývá láskou k člověku (J 3,16), vstupuje do zjevené existence (duální reality) v dějinném lidství Ježíše Krista, přičemž současně zůstává nerozdělen v transcendenci. Prostřednictvím Písma, svědectví a svátostí vstupuje do transformativního vztahu s člověkem, aby naplnil smysl jeho života tím, že fakticky zruší jeho osamělost. Nabízí se tedy člověku celý, nerozdělený v dokonalém osobním společenství sama se sebou jako Duch svatý tak, že Otec je zjevující, Syn je zjevený a Duch svatý v srdci člověka přítomný.⁵²¹ Zjednodušeně řečeno, Otec a Syn se navzájem tak milují, že jsou jeden Bůh (Špidlík) a Duch svatý je živá relace, energetický tok proudící v procesu bezpodmínečné lásky mezi dvěma dokonalými subjekty (transcendence) a takto se přenáší na člověka (imanence). Tento relační proces je samotnou podstatou života (emanace) a člověk je principiálně schopen a povolán na něm participovat ve vztahu pozemském – horizontálně mezi člověkem a člověkem, specificky mužem a ženou, vertikálně mezi člověkem a Bohem, specificky skrze Syna v Duchu svatém. „Bůh se tedy člověku jeví primárně zevnitř jeho mysli jako někdo jiný v něm a nad ním, jako tajemně přicházející jiný subjekt, který je zakoušen jako hlubší interiorita, než je sama vlastní interiorita člověka, tedy jako supersubjekt, nekonečná propast a zdroj niternosti i vědomí samotného.“⁵²² Jinak vyjádřeno, „Pokud chcete nalézt Boha, pak přistupte s úctou k Bohu v sobě, a vždy uvidíte Boha, jenž je mimo vás. Protože pouze Bůh ve vás ví, kde a jak hledat Boha.“⁵²³

Co se týče tradiční křesťanské trojiční nauky, její nepřijatelnost v islámu je právem argumentována její nebibličností. Alláh také v žádném případě není statický a nadčasový Bůh filosofů a člověk není v islámu nástrojem bez vůle v rukou svévolného Boha. Ve vztahu Alláha k člověku platí *concursum divinum*, světu nevládne slepá náhoda, ani temný osud, nýbrž milostivý a milosrdný Bůh. Boží absolutní svoboda neohrožuje relativní svobodu člověka, nýbrž ji umožňuje a umocňuje, pokud nekonečno není hranicí konečného, nýbrž je umožněním a naplněním konečného.⁵²⁴ Duch boží bývá v islámských výkladech ztotožněn s „božím poslem,“ buď s Mohamedem, nebo archandělem Gabrielem, případně má vazbu na starozákonní funkci životodárného dechu.⁵²⁵ V relačním modelu by tak mohl být muslimům pochopitelný i jako vztah, ovšem nikoli jako třetí osoba svaté Trojice. Navíc obraz Boha jako Otce, který „má Syna“ jako rozlišení mezi boží přirozeností a osobou je pro muslima

⁵²¹srov. KUČERA, Zdeněk: *Trojiční teologie*, s.245

⁵²² „*analogia entis*“ POSPÍŠIL, Ctirad V. Dialog s trinitologií profesora Zdeňka Kučery, tamtéž s.280

⁵²³ROHR, Richard. *Nahá přítomnost*, s.142

⁵²⁴KÜNG, Hans. *Křesťanství a islám*, s.128; srov. ISHÁK, Ibn. *Muhammad. Život Alláhova proroka*, s.62-64

⁵²⁵KÜNG, Hans. *Křesťanství a islám*, s.142n; srov. *Korán*, súra 4:171

rouháním a nesmyslnou dialektikou (Korán, súra 5:73). Středověkou apologetiku sidonského biskupa Paula ar-Ráhiba (13.stol.), že Bůh je Otec=bytí, které má rozum=Logos, Syn a život=Duch svatý, vyvrátil Al-Qaráfí poukazem na učení o 99. božích jménech Alláha, které by bylo možné takto hypostazovat.⁵²⁶ Herman Stieglecker ve spise *Die Glaubenslehren des Islam* z roku 1960 upozorňuje právě na tuto slabou vnitřní odůvodnitelnost ústředního křesťanského dogmatu před monoteistickými argumenty islámské teologie, která vedle vojenské potence muslimů a strachu z ní, zapříčinila ideologické vítězství islámu v tradičních křesťanských zemích na blízkém Východě a severní Africe. Teologickým problémem je v tomto sporu právě substanciální myšlení řecko-římského světa, ve kterém křesťanství zapustilo kořeny. Pro muslimy je křesťanský subtilní teologický dogmatismus periferní filosofií, přičemž dogmata a definice omezují na sféru právní. Obojí přístup je problematický a vyžaduje kritickou reflexi pramenů.⁵²⁷ Ježíš sám byl podle historické kritické biblistiky i podle muslimů přísným monoteistou, zaměřeným na ortopraxi. Trojiční vyznání v evangeliích najít nelze, křestní formule z Mt 28,19 je autorskou licenci⁵²⁸ a novozákonní formulace jedné hypostaze ve třech osobách (1J 3,7n) je prokázáný padělek.⁵²⁹ Ježíšovo důvěrné oslovení Boha „Otče“ neprokazuje substanciální trojiční dogma, nýbrž existenciální vztah. Ježíš pro sebe „titul Božího Syna“ nenárokoval, ovšem povelikonoční víra s vnitřní logikou (Ř 1,3n) a teologickou reminiscencí na Starý zákon (Ž 2,7) pojem Božího Syna na Ježíše aplikovala. Další vývoj dogmatu v režimu předmětného myšlení helénistických kategorií v křesťanské teologii se, viděno očima monoteismu, zkomplikoval (Ježíš jako inkarnace Božího Slova, srov. Gal 4,4; 2.Kor 8,9 atd.)⁵³⁰ Pojem „Syn“ ovšem v logice křesťanského kerygmatu není „boží jméno“ a uvedená islámská argumentace, založená na kritice paternity arabských kmenových náboženství tak není relevantní analogií. Věří-li křesťan v Boha jako Otce, je to monoteistické vyznání, věří-li v Syna Božího, věří dynamice zjevení jednoho Boha v Ježíši Kristu a věří-li v Ducha svatého, jde o víru v působící Boží moc v člověku a ve světě, uzavírá Küng⁵³¹ a pro dialog mezi křesťany a muslimy navrhuje společné studium židokřesťanské a gnostické tradice ve vztahu k Muhammadově christologii se zaměřením na pojem zjevení. Např. indiští muslimové jsou ochotni k dialogu s křesťany, kteří vyznají, že jsou

⁵²⁶Tamtéž, s.160n

⁵²⁷Tamtéž, s.162n

⁵²⁸HARRINGTON, Daniel J.(ed.) *Evangelium podle Matouše*. Edice výkladů Sacra Pagina. Kostelní Vydří : KNKV, 2003. ISBN 80-7192-423-7, s.445n

⁵²⁹KÜNG, Hans. *Křesťanství a islám*, s.164

⁵³⁰Tamtéž, s.165

⁵³¹Tamtéž, s.168n

„následovníci Ísy.“⁵³² Muslimové mohou přemýšlet o Ježíšovi jen v intencích své víry a pokud jim křesťané věrohodně svědčí o Kristově lásce svým vztahem k muslimům.⁵³³

Naproti tomu, subkontinentální náboženství se svým filosofickým potenciálem mohou křesťanskému trojičnímu schématu dobře porozumět na základě personalistického dualismu ve srovnání s *advaitou* a vztahem *bráhma-átman*, Ježíšově inkarnaci ve srovnání s hinduistickým pojetím *avatara*, v buddhismu s ideálem *bódhissatvy*. Čínské tradice konfucianismu a taoismu jsou do značné míry analogické s křesťanskou etikou.⁵³⁴ Z dějin křesťanské misie zde platí „poznej, abys byl poznán.“

Trojiční struktura má podle Raimona Panikkara na ontologické rovině filosofický ekvivalent – trojmocnost jako principiální strukturu projevenou a reflektovanou v trojrozměrné skutečnosti. V mezináboženském diskursu je triáda „průsečíkem, v němž se setkávají všechny pravé duchovní rozměry všech náboženství... V trinitárním pohledu se totiž sbíhají nejhlubší vize, a přitom překračují dědictví té které kultury. Tím, že se prohlubuje chápání Trojice, dochází k hlubšímu setkávání různých duchovních postojů a k jejich vzájemnému obohacování, aniž by byly znásilňovány či zraňovány jedinečné základy různých náboženských tradic.“⁵³⁵ Takto zobecněná trojiční reflexe nedosvědčuje uniformitu lidského vědomí, nýbrž zdravou diverzitu; ta musí zůstat, jaká je, kvůli diferencovanosti kulturních vzorců a rozmanitosti mentalit a duchovních sebeidentifikací. Co lze využít v mezináboženském dialogu, je relační potenciál Trojice k formulaci základního předpokladu koexistence, čili vztahu já-Ty-to naše, k soucitu jako etickému maximu, které stanovuje poslední zaujetí každé náboženské tradice v dokonalém jednání.⁵³⁶ Trojiční strukturu prokazuje fakt, že k dokonalosti „já“ je vždy třeba porovnání s „ty.“ „Proto je personalismus filosofií dualistickou a nikoli monistickou. Není to však dualismus ve starém metafyzickém smyslu substanciálním, nýbrž dualismus existenciální a ethický.“⁵³⁷ Patrně největší osobnost 20.století Mahátma Mohandás Gándhí ve spisku *Nithi Dharma* uvádí jako zásadní defekt náboženství pokrytectví a neupřímnost. Mravnost, neoddělitelná od náboženství, je mu

⁵³² „Ísa“ je koránským označením Ježíše. Pro muslimy je Ísa druhým největším prorokem po Mohamedovi a tudíž jsou ochotni o něm diskutovat v rámci koránského zjevení. Proto je v mezináboženském dialogu nutná znalost islámského konceptu zjevení. Srov. KÜNG, Hans, ESS, Josef van. *Křesťanství a islám*, s.140-142

⁵³³MÜLLER, William M. *A Christian Response to Islam*, s.131-151

⁵³⁴KÜNG, Hans. *Křesťanství a náboženství Číny*, s.250-261

⁵³⁵PANIKKAR, Raimon. *Trojice. O mystické souměřitelnosti mezi lidmi*, s.78n.

⁵³⁶Základem náboženství je „oběť soucitu“ jako cesta k sebenaplnění i jako nástroj trvání komunity. „Nepřidáš se k většině, když páchá zlo.“ (Ex 23,2) Srov. KÜNG, Hans. *Křesťanství a islám*, s.26n; DALAJLAMA. *Cesta k opravdovému správnému náboženským tradic*, s.62n. MÜLLER, William M. *A Christian Response to Islam*, s.60; BHIKKHU, Buddhadasa. *Zásady Buddhova učení*, s.42; Sri CHINMOY. *Vědy, Upanišady, Bhagavadgíta. Tři větve stromu života Indie*, s.32n;

⁵³⁷TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já-Ty a křesťanství*, s.112n

závazkem k činu, který musí být dobrovolný a nenásilný a mravní zákon přirovnává k věčnému slunci, které buď vidět chceme nebo ne a trestem za jeho porušení je bída národů. Povznesení člověka vidí v nesobeckém konání pro druhé a nejušlechtilejší ze všech cílů v uctívání Boha. Jeho životní dílo není bez souvislosti s mezináboženským dialogem a nejlépe charakterizuje dějinnou úspěšnost irénického étosu personalismu: „Povinnost člověka jest vykonávati nesobeckou službu jiným; i měl by konati takovou službu, ne proto, aby prospíval jiným, ale spíše proto, že je to pravý zákon jeho bytí.“⁵³⁸

5.7 Zhodnocení reflexe

Co může z trojičního personalistického modelu vyplývat pro naše téma? Z dosavadních poznatků je zřejmé, že elementárně je mezináboženský dialog interpretací vlastní náboženské zkušenosti v bezprostředním setkání navzájem se respektujících osob různých vyznání. Mým názorem je, že může být plně funkční *de facto* jen v souběhu několika úrovní. Na rovině společenské jako projev elementárního respektu k osobě jinověrce, na rovině intelektuální jako schopnost rozlišovat a klasifikovat složité ideové systémy, na rovině psychologické jako umění univerzální empatie a soucitu, na rovině spirituální jako odvaha ke sdílení náboženské zkušenosti a na rovině mystické jako způsob zření druhé osobnosti v její plné kvalitě a důstojnosti. Komplexita úrovní je v tomto smyslu pro jedince těžko dosažitelná. Přesto dosažení už jen jedné z těchto úrovní je obrovským úspěchem a darem pro celou lidskou civilizaci, zejména proto, že na takovou zkušenost musejí být z principu věci vždy dva. Samozřejmě, ne každý porozumí odlišné hermeneutice, či trojičnímu modelu, ale určité každý porozumí gestu otevřené náruče.⁵³⁹ Jen v tomto smyslu lze říci, že mezináboženský dialog může být spásonosnou realizací nového bytí, novým realismem, naplněním pravého duchovního rozměru globalizace a svým způsobem i novou evangelizací ve smyslu Mt 11, 29: „Učte se ode mne, neboť jsem tichý a pokorného srdce a naleznete odpočnutí svým duším.“

Toto víceúrovňové vymezení pochopitelně neodstraňuje pochybnosti o mezináboženském dialogu jako funkčním nástroji komunikace mezi „znenárodněnými náboženskými ideologiemi,“ nicméně nastiňuje možnosti, jak se s problémem vypořádat v praxi. Praktická rovina způsobu multináboženské koexistence je koneckonců nevyřešeným politicko-sociálním tématem v prostředí střetu kultur. Domnívám se, že rezignace na otázku

⁵³⁸ GÁNDHÍ, Mohandas K. *Ethické náboženství*. Praha : Sfinx, 1924, s.58

⁵³⁹ Newsweek on-line, 21.11.2016, „I'm muslim, not a terrorist, would you hug me? Inside a youtuber's message of love that went viral“ [online] [2018-03-22] URL: <http://www.newsweek.com/im-muslim-not-terrorist-would-you-hug-me-inside-youtubers-message-love-went-523457>

relevance spásy v Kristu při zachování náboženské diverzity je z křesťanského hlediska hlavním kritickým bodem v přístupu k mezináboženskému dialogu, který je v zásadě možný pouze při zachování pluralistického modelu. Zde je nutné striktně odlišovat mezináboženský dialog od evangelizace a tím artikulovat jeho cíl. Při zachování teologické reflexe a snahy porozumět jiným náboženským konceptům je nutné se vyvarovat srovnávání nesrovnatelného, smířit se s neregulovatelnou diverzitou náboženských představ ve světě a nevytvářet synkretické koncepty nebo umělé formy metanáboženství. Po této teologické redukci zbývá umístit cíl mezináboženského dialogu na obecně lidskou platformu: jde především o vzájemné uznání svobodného nároku na náboženské sebeurčení jedince, důraz na rovnost před občanským i božským zákonem a bezpodmínečnou spolupráci na mírové koexistenci všech kultur, včetně menšinových, v lokálních podmínkách. Teologie musí být v tomto konceptu platnou, ale pouze pomocnou vědou.

6. Principy mezináboženského dialogu z hlediska husitské teologie

Dovolím si nyní formulovat pět základních principů mezináboženského dialogu v duchu biblického personalismu, dialogu mezi přírodními vědami a vírou, křesťanské antropologie a univerzalistického myšlení. Na základě analýzy dosažených informací o mezináboženském dialogu je zřejmé, že žádný z uváděných principů nebude možné označit za originální produkt husitské teologické tradice. Spíše lze mluvit o specifické teologické práci, o odhalování souvislostí různorodých myšlenkových proudů a naukových systémů a o tvořivém rozvíjení teologického dědictví napříč konfesemi. Toto specifikum pro křesťana začíná poznáním, že metafyzický obraz světa se zhroutil a zbývá konkrétní křesťanská existence, mající základ v živém biblickém zjevení.⁵⁴⁰ Jak výše uvedené úrovně mezináboženského dialogu, tak i jeho principy, vyžadují pro svou plnou funkčnost vzájemné zahrnutí, korelaci. Formulace těchto principů může být vlastně elementární osnovou pro skutečný mezináboženský dialog, který je, jak věřím a jak snad vyplývá i z této práce, dobovou odpovědí na Boží záměr se světem.

6.1 Dialogický princip

Lidská řeč, slovo, je přirozeným médiem sdílení božího zjevení, resp. náboženské zkušenosti ve všech náboženských tradicích. Proto je nutné vytrvalé vytváření platformy pro dialog, zamýšlení se nad možnostmi a metodami vedení dialogu v jednotě s dialektickým charakterem poznání a víry. (Lk 6,35). Schopnost vést rozhovor na téma náboženství je otázkou znalosti jazyka, prostředí, situace, mentality a hermenutických východisek partnerů dialogu a také teoretické připravenosti a odvahy, i ochoty nechat se poučit. Mezináboženský dialog vyžaduje osobnostní zainteresovanost účastníků, jako je schopnost porozumět složitým argumentačním postupům, myšlenkovým vzorcům a rétorickým tendencím (jazykové hry), vnitřnímu vztahu partnera k jeho věroučnému systému, odlišnému pojetí božství a specifické hermeneutice daného náboženství. Výsledek nezáleží na síle argumentů, nýbrž na otevřenosti

⁵⁴⁰KUČERA, Zdeněk. (ed.): Husitská teologie CČSH očima Trtíkova nástupce, in: Sborník *Slovo víry Zdeňka Trtíka*, s.59,61

k pravdě a schopnosti empatie. Motivem dialogu není prvoplánově přesvědčování, kompromis ani konsensus, nýbrž svoboda, důvěra a schopnost koexistence.

6.2 Personalistický princip

Úspěšný mezináboženský dialog jako proces není možný bez důvěryhodných osobních vztahů mezi představiteli náboženství ani bez osobního vztahu k Bohu. Základem tohoto principu je povaha vzájemného vztahu – relace. Mezináboženský dialog není možný bez hluboké a upřímné snahy o vzájemné poznávání osobností, které jej vedou. Uplatňují se zde schopnosti tolerance a respektu a na hlubší rovině potřeba sounáležitosti a spolupráce, vycházející z antropologických konstant (schopnost milovat, cítit osamělost, odcizení, radost, štěstí, krásu, zájem o důstojnost lidské osoby a úctu ke stvoření). Vzájemné porozumění nemůže být institucionální, ideologické, legalistické ani literalistické, nýbrž transpersonální. Zásadním personalistickým korektivem pro mezináboženský dialog je z hlediska husitské teologie recepce pojmu osoby a konceptu zpřítomnění, přičemž personalistický princip konkretizuje podmínky pro úspěšný dialog.

6.3 Univerzalistický princip

Schopnost chápat lidstvo jako celek je projevem uvědomělého humanismu a vyspělého uchopení náboženství. Přijetí vědomí vzájemné závislosti jednotlivce na aktuálním osudu druhého člověka a tím i celého světa a vesmíru vede k uplatňování osobní zodpovědnosti a ke změně jednání směrem k ochraně osobnosti a životního prostředí. V rámci univerzalistické koncepce je možné vyslovit podmíněnou soteriologickou tezi: Spása je pro všechny. Je jen jedno jediné skutečné božství, projevované a poznávané různými způsoby, které nejsou neprostupné. Podmínkou je pluralismus, který ve svém teologickém důsledku nezavrhuje ani náboženskou diverzitu, ani konfesní exklusivitu. Univerzalismus v mezináboženském dialogu může být diskutován např. jako postulát nepodmíněné platnosti lidských práv.⁵⁴¹

⁵⁴¹srov. HÁLA, Vlastimil, *Univerzalismus v etice jako problém. K otázkám univerzalizmu v některých etických koncepcích*. Praha : Filosofia, 2009. 300 s. ISBN 978-80-7007-306-3, s.230

6.4 Racionalistický princip

Mezináboženský dialog nelze vést bez intelektuální přípravy a studia jednotlivých náboženských tradic (religionistika, srovnávací teologie). Je v něm nezbytná komplementarita rozumu a zjevení, dialog vědy a víry. Věda a náboženství musí být chápány jako dvě rovnocenné disciplíny, stejně jako rozum a cit jako dvě stránky lidské osobnosti. Kladný rozvoj osobnosti a kultury může probíhat jen v jejich vzájemné respektující spolupráci s vědomím vlastních hranic. Cestou k této spolupráci je korelát individualizace (sebepřijetí) a participace (přijetí jinakosti druhých) jako způsob přežití v situaci střetu kultur, kdy lidé chápou naplnění svého lidství ve svém náboženském či nenáboženském diskursu. Výsledky vědeckých zkoumání nesmějí být zneužívány apologeticky k popření či potvrzení náboženských výpovědí nebo kulturních rozdílů, ale jsou spíše korektivem každého metafyzického supranaturalismu, stejně jako nekritického ateismu. Zdravý náboženský racionalismus je sebepotvrzením lidského rozumu jako Božího daru, který byl člověku dán jako pomůcka ke kreativnímu a životaschopnému rozvoji společenství. Náboženství i ateismus jsou bez zdravé racionality zhoubné. Sondy do metodologie mezináboženského dialogu a dialogu teologie s přírodními vědami reprezentují princip racionalistický, založený na přirozené funkci lidského rozumu v základu křesťanské antropologie.

6.5 Evolucionistický princip

Pointou tohoto principu je sociologický argument, že i pro vývoj společnosti jako součásti přírody platí evoluční zákony, který je kriticky aplikován na teologii.⁵⁴² Historiograficky prokazatelná dynamika vývoje náboženského dogmatu v raném křesťanství má i v jiných náboženstvích své ekvivalenty, které souvisí s paradigmatickým vývojem náboženského vnímání světa.⁵⁴³ Tak jako v noogenetickém vývoji lidského poznání, tak i v teologii dochází ke skokovým změnám na základě společenské zkušenosti, ale ve specifických teologických souvislostech, které mohou být odlišné od sociální reality, ale ne bez vazby na ní. Tím je doplněn Statečného korektiv, že evoluční princip neplatí v teologii pro zjevení, nýbrž pro jeho výklady.⁵⁴⁴ Princip vývoje platí i pro mezináboženský dialog, jak

⁵⁴²VOGEL, Jiří. Evoluční teorie aplikovaná na náboženství v syntetické filosofii Herberta Spencera a její kritika v díle Karla Statečného, in: VOGEL, Jiří, VIK, Dalibor (ed.) *Kapitoly z dialogu mezi vědou a vírou*, s.152-166

⁵⁴³KÜNG, Hans. *Křesťanství a buddhismus*, s.92-96; *Křesťanství a hinduismus*, s.39-44; *Křesťanství a islám*, s.88-94; *Křesťanství a náboženství Číny*, s.181-185

⁵⁴⁴VOGEL, Jiří. Evoluční teorie aplikovaná na náboženství v syntetické filosofii Herberta Spencera a její kritika v díle Karla Statečného, in: VOGEL, Jiří, VIK Dalibor (ed.) *Kapitoly z dialogu mezi vědou a vírou*, s.165

je patrné i z výzkumu v této práci (kap. 3). Hlavním důvodem pro akceptaci tohoto principu v mezináboženském dialogu je nutnost obrany proti apriorní substanciální dogmatické argumentaci. Jeho přijetí poskytuje možnost dívat se na náboženství jako na proces a na věřícího člověka jako na osobnost, která hledá Boha, se vši důstojností, omylností, svobodou a racionalitou. Tím se zároveň podporuje idea rovnosti před zákony lidskými i božskými.

6.6 K principům mezináboženského dialogu

Je třeba zopakovat, že postoj náboženské plurality jako sdílení jednoty v mnohosti, není rezignací na dogmata, soteriologické principy nebo misijní nároky mateřské víry, nýbrž schopností uzнат jinověrce jako autonomní osobnost se stejnými povinnostmi a právy. Mezináboženský dialog není veden filosofickou otázkou, kdo má pravdu, ale je kvalifikovanou a kultivovanou metodou, jak se k pravdě čestně postavit a společně ji objevovat v základech náboženství prostřednictvím otevřené komunikace. Je požadavkem naděje na smíření a mír mezi národy.⁵⁴⁵ Mezináboženský dialog v akademickém smyslu není konceptem teologickým, nýbrž onto-, či meta-teologickým. Právě proto jsou pro něj výše postulované principy klíčové.

V souvislosti s pluralitou a partikularitou náboženských identit byla citována Štampachova teze, že pro úspěšný mezináboženský dialog je zapotřebí jejich vzájemného zahrnutí. To platí metodologicky i pro výše formulované principy, jejichž přístupy se navzájem prolínají a doplňují. Kvalifikovaný dialog, který má mít nějaký výsledek a vliv na člověka, nelze vést bez autenticky osobního, ale nezaujatého vztahu k partnerovi, který je přitom svou vírou a filosofií vzdálený. Takový vztah lze navázat jen za předpokladu, že je druhý k němu ochoten, což předpokládá univerzalistické myšlení, čili vědomí či alespoň předpoklad prostupnosti hranic i společného ontického nebo antropologického základu. Takové vědomí (snad kromě mystického zření, nebo nekritické lásky) je těžko představitelné bez racionalizace myšlenkových postupů, založených na alespoň elementárním studiu náboženských systémů a reflexi jejich projevů v praktickém životě. Na teologické rovině přivedla racionalizace křesťanské myšlení k historické biblické kritice a personalismu, aniž by tím byly zásadně zpochybněny výpovědi Písma svatého či dogmata. Díky noogenezi, vývoji rozumového poznání, došlo nejen k rozvoji věd, ale i k pochopení dějinného vývoje náboženství, ať už dogmatu, instituce nebo vztahů k nim, ve smyslu Whiteheadovy filosofie doby: „Pokud kritizuješ filozofii určité epochy, nezabývej se pouze intelektuálními postoji,

⁵⁴⁵srov. KÜNG, Hans. *Křesťanství a hinduismus*, s.216

kteře její představitelé pocířovali za nezbytné výslovně bránit.“⁵⁴⁶ Dnes je již ve vědě přísně diferencovaně přijímána kontextualizace, tudíž ani inkulturace bez kontextu není pro budoucnost možná. Zkušenost, že vnitřně konzistentní nauka či názor obstoř před jakýmkoliv argumentem, je motorem dějin poznání, ze kterých se zrodila dialektika, holistika i personalismus nebo kontextuální teologie, přičemž evoluce rozumu je toho fyziologickým předpokladem, který je prokazatelně univerzální pro všechny rasy a národy homo sapiens i pro všechny směry jejich spirituálního vývoje. Proto mohl Hans Küng ve svém dialogickém opusu zasvěceně komentovat dějiny náboženských tradic z křesřanského hlediska⁵⁴⁷ a proto jsem přistoupil k formulaci uvedených principů pro mezináboženský dialog v interpretaci teologie své vlastní náboženské tradice. Tyto principy přirozeně neplatí obecně pro všechna náboženství jako norma pro dialog, neboť jsou postulovány z hlediska křesřanské teologie, ale může být o jejich obecné platnosti vedena mezináboženská diskuze. Jejich význam pro mezináboženský dialog je následující.

Dialogický princip vyzdvihuje důležitost teologického chápání slova jako média božího zjevení a zároveň zakládá nutnost vedení rozhovoru od obecných ke spirituálním tématům jako proces společného přibližování se pravdě. Personalistický princip klade požadavek osobního vztahu k Bohu jako participace na účinném božském dění a zároveň požaduje na aktéřech dialogu vzájemný respekt a otevřený vztah, založený na rovnosti a důstojnosti osob. Univerzalistický princip v křesřanském podání zavazuje k takovému pochopení skutečnosti, v němž žádnému z partnerů dialogu není kvůli jeho náboženskému přesvědčení odepřen nárok na pravdu, spásu a vztah s Bohem, stejně jako lidská práva. Racionalistický princip upozorňuje především na potřebu takových interpretací náboženských a spirituálních zkušeností, které nejsou v rozporu s přirozenou funkcí rozumu a vědeckými poznatky o stvoření. Evolucionistický princip připomíná, že veškerá realita je procesuální. V evoluční dynamice se ocitají také interpretace náboženských tradic, nikoli však zjevení samotné. V závěrečném oddíle 7.2 se pokusím o syntézu těchto principů v nástinu teologie mezináboženského dialogu.

⁵⁴⁶ WHITEHEAD, Alfred North. *Science and the Modern World*, s.49n, op.cit. PELIKAN, Jaroslav, *Ježiš v proměnách staletí*, s.29

⁵⁴⁷ např. KÜNG, Hans. *Křesřanství a hinduismus*, s.51-76; *Křesřanství a náboženství Číny*, s.228-250; *Křesřanství a buddhismus*, s.84-108; *Křesřanství a islám*, s.40-58

7. Závěr

V první části závěrečné kapitoly zohledňuji hlavní teologické výstupy a jejich přínos k cílům práce. Druhá část přináší celkové hodnocení argumentace k hypotéze a představuje možnosti výzkumu v oblasti mezináboženského dialogu. Třetí část je uzavřením diskuse o mezináboženském dialogu z hlediska husitské teologie v zrcadle globálních problémů dnešního světa.

7.1 Shrnutí a hodnocení práce

V úvodu byla vyslovena definice pojmu mezináboženský dialog, stanoven hermeneutický klíč, formulována hypotéza o platnosti personalistického principu v mezináboženském dialogu a nastíněny metody výzkumu, struktura a cíle práce.

Díličích cílů bylo dosaženo zpracováním přehledových studií, jejichž výstupy jsou a) přehled teologické tvorby a aktivit Církve československé husitské a zmapování práce Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy, obojí související s mezináboženským dialogem; b) vytvoření prezentace spolků a hnutí aktivních v mezináboženském dialogu v České republice; c) sonda do teorie i praxe mezináboženského dialogu světové provenience s přílohou seznamu světových „interfaith“ pracovišť, d) zmapování odborné diskuse vybraných autorů o typologii, metodách a formách mezináboženského dialogu jako teoretické základny pro studium se zřetelem k projektu Světového étosu Hanse Künga, který je svým personalistickým zaměřením husitské teologické invenci nejbližší. Originálním přínosem práce je skutečnost, že uvedené badatelské výstupy nebyly ještě v kombinaci přehledu aktivit s konfesně-teologickou reflexí v českém prostředí zpracovány.

Hlavním cílem pak bylo provést analýzu husitské teologie tak, aby byl zřejmý její kladný vztah a teologický přínos k mezináboženskému dialogu. Ten je založen na analogii otevřené novozákonní eklesiologie v antiautoritářském ekumenismu,⁵⁴⁸ který má své kořeny v nejstarší reformační tradici - v husovském požadavku svobody svědomí⁵⁴⁹ a v náboženské liberalitě utrakvismu a jeho teologické střední cestě.⁵⁵⁰ S tím vědomím jsem se pokusil

⁵⁴⁸ „Modlitbou, rozhovorem a spoluprací lze dojít ke smíření a k jednotě v rozmanitosti.“ BUTTA, Tomáš (ed.) *VIII. sněm ČČSH. Průběh, dokumenty, poselství*, s.77; srv. „K věřícím (jiných náboženství) stejně jako ke všem lidem přistupujeme s úctou a láskou v pokorné službě, v níž by mohli poznat Krista.“ Tamtéž, s.87; srv. *Základy víry ČČSH*, s.12-32

⁵⁴⁹ „Nejen zdravý rozum, ale také stanovisko představitelů katolické církve z nedávné minulosti i ze současnosti jasně podtrhují, že není možné postupovat jen na základě slepé poslušnosti a dát zcela do závorky individuální přesvědčení, odpovědnost a svědomí.“ POSPÍŠIL, Ctirad V. *Husovská dilemata*, s.247

⁵⁵⁰ DAVID, Zdeněk V. *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, s.617-621

tématizovat specifické přístupy a pojmy husitské teologické školy, konkrétně výklad dějin jako evolučního procesu, nástin kořenů teologického univerzalizmu a biblického personalismu, pojetí osobnosti v relačním modelu, revelační pojetí náboženské zkušenosti, koncept zpřítomnění v souběhu eucharistického a ontologického diskurzu a některé aspekty nesubstanciální trinitární teologie, s jejichž pomocí jsem stanovil a popsal principy pro mezináboženský dialog: dialogický, personalistický, univerzalistický, racionalistický a evolucionistický. Tyto principy ve své komplementaritě překonávají zjevný rozpor mezi nediferencovaným náboženským pluralismem a apriorním nárokem na pravdu tím, že odkrývají antropologické kořeny mezináboženského dialogu v protikladu k substanciální dogmatice, čímž dávají prostor pro diskuzi o původní povaze náboženství. Taková diskuse harmonizuje horizontálu i vertikálu lidské vztažnosti, a tím umožňuje sdílení hlubších spirituálních vhladů do lidského života, které je jen možné v rámci jazyka otevřít druhému a od něj přijmout. Takové sdílení není možné bez důvěry a lásky, jež zrcadlí nejušlechtlejší lidské touhy. Právě ty jsou obrazem transcendentního zdroje čistého života, který bývá nazýván různými jmény. Odlišná pojetí popisovaného nejvyššího božství v jednotlivých náboženských tradicích záleží v kulturní a jazykové diverzitě jednotlivých civilizačních okruhů, což nemusí být považováno za chybu, pokud je správně pochopen princip.⁵⁵¹ Teologický přínos proto spatřuji v pojetí, že principy vedení mezináboženského dialogu jsou analogické trinitárnímu konceptu v husitské teologii jako základu pro porozumění transcendenci mezi osobami ve vztahu já-ty.

7.2 Teologie mezináboženského dialogu

Domnívám se, že stále větší roli ve společenských vědách, a tudíž i v teologii a mezináboženském dialogu bude hrát psychologický a biologický výzkum povahy lidského vědomí a jeho limitů, který bude paradigmatický podobně jako dříve jungiánská psychologie či teorie jazykových her. Teilhardova noosféra již řadu let dostává nové obrysy v investigativních interdisciplinárních studiích, které berou vážně vědecké objevy i lidskou spiritualitu, a s nimiž korelují jak vhlady teologů, rozpracovávajících v obzoru husitské teologie dialog mezi křesťanskou vírou a vědou, tak i formulace velkolepých syntéz vědy a náboženství východu (Fritjof Capra, Deepak Chopra, Šankar Gupta a další). Syntéza vědy a

⁵⁵¹srov. ŠTAMPACH, Ivan. *Náboženská pluralita a její (ne)zvládání*, in: *Teologie a Společnost* 4/2006, s.8

víry, stejně jako mezináboženský dialog roste z přesvědčení, že militantní exklusivismus jednotlivých náboženských systémů a především jeho apriorní poznávací procesy (fundacionalismus,⁵⁵² literalismus, legalismus, fanatismus...) jsou nebezpečným omylem a dokonce zneužíváním lidské důvěry v náboženství a mohou být překonány existenciálním pojetím víry jako univerzální lidské touhy po transcendenci, jejíž rozdílné tradice a projevy jsou zároveň různými způsoby naplňování téže touhy. Ukazuje se v dějinách, že určité „náboženství“ nelze z povahy věci zničit fyzickou likvidací všech daných věřících, ani víceméně „vědecky“ spolehlivým vyvrácením jeho pravd, protože jako takové je autentickým projevem bytí v konkrétním kulturním vzorci: „I kdyby se celé lidstvo emancipovalo od nadpřirozeného náboženství, vždycky se k němu bude vracet, protože se bude vracet samo k sobě.“⁵⁵³ Je ale možné obohatit každé náboženství společným dialogickým úsilím konkrétních osobností o dokonalejší lidství při zachování různosti. K takové práci je nepostradatelný předpoklad určitého univerzálně platného ontologického principu, se kterým se může ztotožnit většina upřímných lidí, kteří v sobě překonali iluzi o nutnosti boje a násilí. Takový princip z hlediska husitské teologie jsem se pokusil artikulovat v konceptu nepředmětné přítomnosti jako univerzální dimenze prožívání náboženské zkušenosti, v zobecnění pojetí lidské osoby jako poznávacího, tvůrčího, radujícího se a trpícího centra celého světa a v relačním modelu založeném na nesubstanciálním pojetí trojiční teologie. Základ pro teologii mezináboženského dialogu z hlediska husitské teologie bych formuloval takto: Člověk je nadán schopností prožít a formulovat svou osobní náboženskou zkušenost prostřednictvím vztahu já-ty, přičemž je omezen jazykem a teologickým diskursem té tradice, ve které byl vychován. Takové omezení mu ale nemusí bránit v přijetí názorové různosti na principu univerzality lidské důstojnosti. Nesubstanciální trojiční pojetí skutečnosti umožňuje vnímat transcendentní dimenzi s vědomím vzájemné závislosti všech lidí a hodnotit obecnou lidskou situaci irenicky. Takový postoj pomůže překonat zděděné náboženské předsudky a zúčastnit se praktické spolupráce s jinověrci na zlepšování společných životních podmínek v nutnosti koexistence.

Jednou ze stěžejních otázek v teologii mezináboženského dialogu je povaha božství nikoli ve svém dogmatickém obsahu, ale ve smyslu jeho zrcadlení v lidské činnosti. V tomto

⁵⁵² „Fundacionalismus lze chápat jako všeprostupující západní filosofické učení, že každý poznatek, který není základní, musí být v posledu přijat na základě obecně platných předpokladů nebo skutečností, které samy o sobě nevyžadují žádného dokazování, a které přesahují to, co je kulturně, dobově nebo územně specifické.“ McGRATH, Alistaire E. *Dialog přírodních věd a teologie*, str. 31

⁵⁵³ STATEČNÝ, Karel. Spencerovo Nepoznatelné, op.cit. VOGEL, Jiří. Evoluční teorie aplikovaná na náboženství v syntetické filosofii Herberta Spencera a její kritika v díle Karla Statečného, in: VOGEL, Jiří, VIK, Dalibor (ed.) *Kapitoly z dialogu mezi vědou a vírou*, s.160

bodě křesťanství přichází s univerzalistickou premisou Boha jako milosrdného Otce, jenž z principu miluje všechny jedince lidského rodu jako své děti, specificky skrze oběť Ježíše Krista. Pokud by křesťanský Bůh schvaloval násilí jedněch proti druhým, negoval by sám sebe. S fatálními důsledky takové deformace víry v dějinách se křesťanské církve vyrovnávají dodnes. Hans Küng ukázal, že srovnatelné deformativní tendence v chápání religiozity a svatých textů se projevují i v takovém „nenáboženství“ jako je buddhismus.⁵⁵⁴ A naopak, náboženské zkušenosti jiných tradic s autentickým přijímáním milosrdenství, uzdravení, vnitřního klidu, naděje, moudrosti a smyslu, které poskytuje transcendence, jsou více než výmluvným argumentem pro tvrzení, že v základech všech náboženských systémů, jakkoliv negativně ovlivněných omyly, sídlí mír jako esence života: „Inteligentnímu člověku je celý svět učitelem, pro tupce je nepřítelem, proti němuž je třeba se bránit.“⁵⁵⁵ Nezbyvá než se toto vědomí trpělivě učit a sdílet je v dialogu s jinověrci a nevěřícími, ve světle vědy i slovy víry v jejich komplementaritě a vnitřní logice proti násilí a všem „rychlým řešením.“ Fundamentalistické násilí v jakémkoli náboženství je z pohledu husitské teologie deformací pravého náboženství a zároveň popřením lidství v jeho nejhlubším smyslu. Odmítnutím substanciálního myšlení v mezináboženském diskurzu se otvírá pravé duchovní poznání.

Takto chápaná teologie mezináboženského dialogu je důležitá i pro řešení misijního dilematu mezi pluralitou náboženství a ortodoxií - pro křesťana je mezináboženský dialog přijatelný jen v případě, když k němu přistoupí s premisou, že **mezináboženský dialog není náboženstvím a jeho cíl není ten nejvyšší**, ale že je v postkřesťanské globalizované době nevyhnutelnou cestou k naplňování božího záměru se světem. Jedině tak totiž může akceptovat s čistým svědomím pluralismus náboženství v jeho požadavku zachování diverzity a zároveň přijmout v plnosti misijní poslání, které mu ukládá Ježíš Kristus.

Věda objevila analogickou komplexitu (složitost), komplementaritu (vzájemné zahrnutí) a vzájemnou závislost lidské bytosti a vesmíru. Nejhlubšího vědeckého poznání dosáhl člověk až tehdy, když měl k bádání naprostou svobodu (osvícenství vysvobodilo lidské poznání od limitů náboženských předsudků). A nejhlubšího teologického poznání, čili nejbližšího přiblížení se Božímu tajemství, dosáhl člověk až spojením intelektu, lásky k Bohu a vnitřní svobody (mystika je to, co různá náboženství spojuje). A tak nejpodstatnější pro budoucnost člověka a jeho civilizace možná nebude nakonec ani věda a technika, ani náboženství jako ideologie, ale kolektivní osvojení jednoduchého pravidla, že prvotní

⁵⁵⁴KÜNG, Hans. *Křesťanství a buddhismus*, s.81-83

⁵⁵⁵Čaraka, in: EASSEY, George. *Esence Ájurvédy*. Praha : Fontána, 2007. ISBN 978-80-7339-398-7. str.12-17

příčinou lidského neštěstí nikdy není situace samotná, ale to, co si o ní myslí.⁵⁵⁶ Výzkum lidského vědomí, jeho procesů a komunikačních možností je vědeckým oborem budoucnosti, který čerpá ze zdroje poznání všech odvětví, v němž teologie bude mít své nezastupitelné místo, pokud dá veškeré své závěry plně k dispozici, aniž by ztratila svůj základ ve zjevení.

Co se týče konkrétních návrhů pro další výzkum v oblasti mezináboženského dialogu v českých podmínkách pro systematickou teologii a religionistiku, bylo by přínosem např.

- věnovat se systematickému překládání odborných zahraničních monografií a výzkumů v oblasti mezináboženského dialogu
- vytvořit český výkladový slovník ekvivalentních náboženských pojmů srovnávaných tradic
- systematizovat témata a okruhy otázek, vhodné k mezináboženskému dialogu, podle jednotlivých náboženských doktrín na základě evaluační metodiky
- na univerzitní úrovni získávat aktuální informace o mezináboženském dialogu ve světě a navázat tvůrčí spolupráci se zahraničními oborovými partnery, např. Weltethos Institut der Universität Tübingen,⁵⁵⁷ Cambridge Interfaith Programme,⁵⁵⁸ Interfaith Counseling Center, CA,⁵⁵⁹ United States Institute of Peace⁵⁶⁰ apod.
- vypracovat prakticky zaměřený projekt „Mezináboženský dialog pro integraci uprchlíků“ a přeložit do příslušných jazyků. Měl by obsahovat dialogickou propedeutiku, základní principy a cíle dialogu, návrhy a modelová řešení vhodných témat pro terénní diskusi, uživatelský rozcestník na aktivní dialogické skupiny, apod.
- prozkoumat interspiritualitu⁵⁶¹ na úrovni duchovní zkušenosti či „intimního duchovního života“ mimo úroveň doktrín, ceremonií a fungování náboženských autorit. Výzkum zaměřit na souběhy spirituálního obsahu a zacílení modliteb, manter, požehnání, hymnů a jiných používaných duchovních textů pomocí srovnání etymologických významů klíčových slov a kontextů v původních jazycích

⁵⁵⁶TOLLE, Eckhart. *Nová země*, s.77. Srv. „Nesuďte a nebudete souzeni; nezavrhujte a nebudete zavrženi; odpouštějte a bude vám odpuštěno.“ Lk 6,37

⁵⁵⁷Oficiální webové stránky Eberhard Karls University Tübingen „Weltethos-Institut“ [online], citováno [2018-01-29], URL: <http://www.weltethos-institut.org/institut/>

⁵⁵⁸Oficiální webové stránky University of Cambridge. „Cambridge Interfaith programme“ [online], citováno [2017-11-26], URL: <https://www.interfaith.cam.ac.uk/>

⁵⁵⁹Oficiální webové stránky ICC, San Anselmo, California. „Interfaith Counseling Center“ [online], citováno [2017-11-26], URL: <https://www.interfaithccc.org/>

⁵⁶⁰Oficiální webové stránky United states Institute of Peace. „Special Report 123, July 2004“ [online], citováno [2018-01-29], URL: <https://www.usip.org/sites/default/files/sr123.pdf>

⁵⁶¹srov. KOUKAL, Aleš. *Interspiritualita*. Diplomová práce Filosofická Fakulta Univerzity Karlovy, 2006. [online], citováno [2018-01-29], URL: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/27387/>

s duchovními aspekty kenoze a uzdravování (Biology of Belief, Neurotheology).⁵⁶² Cílem výzkumu by bylo poodhalit originální duchovní bohatství, kterým může daná tradice obohatit spiritualitu druhých tradic. Dílčím výsledkem takového projektu může být konkretizace kořenů antropologické konstanty a etických ekvivalentů. V praktické rovině by byl takový výzkum přímou metodou sdílení a vhledu.

7.3 Význam biblického personalismu v mezináboženském dialogu pro globalizovaný svět

Biblický personalismus jako dědictví evropského racionalismu a dialektiky má dva rozměry, vertikální a horizontální. Vertikální rozměr je vztahem já a Bůh, horizontální je vztahem já a člověk. V mezináboženském dialogu je nutné oba důsledně rozlišovat. Vztah já-Bůh je intimní, do kterého nikdo nemůže docela proniknout a zároveň je rozměrem teologickým, limitovaným osobní vírou. Naproti tomu vztah já-druhý člověk je pro mezináboženský dialog nosný vzhledem k jeho cíli, jímž je koexistence.

Odborníci znají aktuální ideologické i geopolitické situace muslimských zemí prohlašují, že globální střet civilizací již probíhá. Kulturně náboženské rozdíly v něm hrají důležitou, nicméně podřízenou roli. Mohou být propagandistickým nástrojem mobilizace, ale nejsou prvotním zdrojem a příčinou napětí. Tou je potýkání mocných a bohatých s relativně bezmocnými a chudými, bývalých kolonizátorů s bývalými kolonizovanými v planetární soutěži o moc a prestiž.⁵⁶³ „Moc je zpochybněna zdola ve jménu jediné skutečné Moci nahoře.“⁵⁶⁴ Tváří v tvář teroristickým útokům, anexi blízkovýchodních a severoafrických zemí islamisty a masové migraci do Evropy si mnozí kritici multikulturalismu kladou otázku, zda v takové „válečné“ situaci má mezináboženský dialog vůbec nějaký smysl či alespoň šanci. Odpovědí je ANO. Více než kdy předtím. Proč?

Panevropský a americký sen o spotřebním ráji, který se posledních padesát let naplňoval ve formě „ekonomicky nezodpovědného mejdanu,“ pomalu končí. Musíme si zvyknout na to, že se v několika směrech zároveň změnila celková světová konstelace. Hlavní je, že trvalý ekonomický růst nemá jako model společenského vývoje budoucnost. Rezervy růstu, které doposud byly k dispozici, se vyčerpaly a teď se musíme učit, jak alespoň udržet

⁵⁶²NEWBERG, Andrew (ed.) *Why God Won't Go Away: Brain Science and the Biology of Belief*, Toronto : Random House, 2002. ISBN 0-345-44034-X; SAYADMANSOUR, Alieza. *Neurotheology: The relationship between brain and religion*. Iran J Neurol 2014; 13(1):52-5

⁵⁶³BARŠA, Pavel. *Západ a islamismus*. Praha : CDK, 2001, str.138; srv. SALEH, Nidal. *Dilema islámské rétoriky*, s.165

⁵⁶⁴SCRUTON, Roger. *Západ a ti druzí*, s.97

současnou úroveň vývoje a jak zacházet s ideálem konzumní společnosti, která ztrácí svou podstatu, základní hnací motor. Přichází tím zároveň o podmínku své stability a klidu. Když se lidem vezmou jejich materiální statky a představa o jejich rozmnožování, musí se jim místo toho něco nabídnout – víra ve smysluplnost jejich existence (Robejšek).⁵⁶⁵ Svět prochází revitalizací náboženských idejí navzdory všem technologiím a postsovícenským předpokladům. To s sebou přináší značné nesnáze, které vyžadují nová řešení. Nechci tím říci, že budoucnost lidstva závisí na dialogu mezi náboženstvími, ale že **budoucnost závisí na komunikaci o způsobech soužití**, což mezináboženský dialog zahrnuje.

„Víra, že teror může předělat svět, zcela evidentně není výsledkem žádného vědeckého bádání. O nic méně nevyvratitelným je fakt, že tato víra je výhradně západní. Západní společnosti ovládá mýtus, že až zbytek světa vstřebá vědu a stane se moderním, bude se také muset stát sekulárním, osvícenským a mírumilovným – jak si navzdory vší evidenci představují, že jsou samy... Al Kajdu pohání víra, že svět lze přeměnit okázalými skutky teroru. Oba mýty byly vyvráceny, ale žijí dál... Věda nás učí limitům, ale propletena s eschatologickými mýty roznítila neomezené ambice. Výsledkem je neomezené násilí moderní doby.“⁵⁶⁶ Uprostřed nejistoty bytí a ztráty všech jistot a budoucnosti, uvnitř uprchlických táborů či na cestě, potkávají se lidé skrze utrpení své i ostatních s Bohem, jenž zachraňuje. To je trvalé memento biblického exodu. Svědectví o konverzích od islámu ke křesťanství existuje celá řada⁵⁶⁷ a ty také nejmóvilněji ukazují, že nikoliv idea sekularismu a lidských práv, nýbrž Bůh v Ježíši Kristu je tím, kdo je tváří v tvář irracionalitě fanatického násilí schopný nahradit člověku ztrátu. Nahradit ztrátu vztahů, rodiny, jistot, vlasti, iluzí, smyslu života, či majetku může pouze živá naděje, sdílená v otevřené komunikaci a modlitbě.

Západní člověk není v situaci, jako byl v romantismu 19. století, kdy si jako pozorovatel (*theoros*), myslel, že může porazit jednu filosofii druhou, či horší náboženství nějakým lepším. Existenciální situace velké většiny ze sedmi miliard obyvatel Země dnes není dobrá. Náboženské filosofie a systémy našich předků jsou v ní přehodnocovány z hlediska praktického - pomoci v nouzi a schopnosti spásy. Prubířským kamenem víry není

⁵⁶⁵Citát politologa Petra Robejška, který jsem před pár lety objevil v tisku, výborně vystihuje geopolitickou situaci Západu, proto jsem si jej v úplném závěru práce dovolil uvést i bez odkazu, který jsem bohužel již nedohledal. Přidávám alespoň odkaz na autorovu pronikavou analýzu důsledků migrační krize. ROBEJŠEK, Petr. Migranti a stabilita západní společnosti, in: Aktuálně.cz, „blog autora“ [online] [2018-04-10] URL: <http://blog.aktualne.cz/blogy/petr-robejssek.php?itemid=25745>

⁵⁶⁶GRAY, John. *Al-kajda a co to znamená být moderní*, s.122

⁵⁶⁷ Např. časopis mezinárodní křesťanské asociace ICA *Hlas mučedníků*, URL: www.hlas-mucedniku.cz www.persecution.com; Srov. SALMAN, Hasan: Islám bude válčit, dokud nedostane Evropu, in: Aktuálně.cz „Magazín“ [online] [2018-01-14] URL: http://magazin.aktualne.cz/rozhovor-islam-bude-valcit-dokud-nedostane-evropu/r~935dcae0a22111e490f70025900fea04/?utm_source=centrumHP&utm_medium=dynamicleadbox&utm_term=position-1

rozum, ale sám život. Eschatologický úběžník náboženství prověřuje všechny náboženské představy a systémy v praxi, protože prověřuje, zda Bůh je „Osobnost“ – zda skutečně pomáhá či nepomáhá lidem. Teoretické, substanciální křesťanství je po smrti. Církev jako autentické společenství víry a modlitby se však obrozuje - uvnitř i mimo organizace. Víra zůstává živá, protože Pán Ježíš koná své dílo. Jeho osobnost v mnoha obětavých lidech znovu a znovu vstává z mrtvých. Toto je hlavní teze biblického personalismu pro budoucnost mezináboženského dialogu: „Ježíšova osobnost je vítězstvím víry a lásky, které jsou v osobním vztahu k Bohu a k člověku, nad strachem před smrtí a nad životním stanoviskem nedůvěry, egocentrického sobectví a nepřátelství, nad touhou po moci a vládě, nad vším, čím se vyznačuje člověk jako pouhé individuum, nevykoupené a nespasené.“⁵⁶⁸

Globalizovaná společnost se vlivem racionalismu pomalu vymaňuje z naivního náboženského vědomí, které chápe Boží zjevení jako divy, jež se vymykají přírodním zákonům. Stupeň absurdnosti se v nich stával měřítkem jejich náboženské hodnoty.⁵⁶⁹ Nadpřirozené protirozumové události byly, a ještě stále jsou, vykládány jako věroučná maxima, bez nichž náboženství nemá smysl, místo toho, aby věřící měli zájem zakusit přítomnost božského v proměňujících, znamení dávajících událostech, které se bezprostředně dotýkají jejich současné existence. Také stále není demaskován rozdíl mezi zkušeností s autentickým božím zjevením, přinášejícím jednotu „rozumu a extáze“ a zdánlivým zjevením, které ničí racionální strukturu ducha a je supranaturalistickou deformací skutečného zjevení.⁵⁷⁰ Úkolem mezináboženského dialogu bude prověřovat navzájem si konkurující náboženské výpovědi třemi korelujícími způsoby: a) funkcí poznávajícího rozumu s vědomím hranice racionalismu;⁵⁷¹ b) diskusí o konečně platném zjevení Boha, tzn. o hranici mezi pravou adorací a modloslužbou ve smyslu Mk3,20-35; c) hledáním takového konceptu náboženství, který v žádné z náboženských tradic a filosofických systémů nebude destruktivní pro život a další vývoj rodu homo sapiens (noogeneze).⁵⁷² Biblický personalismus z pohledu husitské teologie klade důraz na autentické osobní mezilidské vztahy, v nichž jedině se může projevit Bůh v Ježíši Kristu prostřednictvím odpovědnosti za druhého v úctě k hodnotám důstojnosti, svobody a práva na sebeurčení.

⁵⁶⁸TRTÍK, Zdeněk. *Cesta k Bohu*, s.60 Srov. „Podle Ježíše evangelií setkává se člověk s ním nejen skrze ty učedníka, nýbrž i skrze ty trpícího člověka nebo dítěte.“ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství* s.63

⁵⁶⁹srov. KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*, s. 79n

⁵⁷⁰TILLICH, Paul. *Systematic theology vol.I*, str.111-117

⁵⁷¹VOGEL, Jiří. *Karl Heim v diskusí teologie a přírodních věd*, str. 176-179; srov. Tillich, Paul: *Systematic theology vol.I*, str.130

⁵⁷²De CHARDIN, Pierre T. *Vesmír a lidstvo*, str.236-240

Seznam použitých pramenů, literatury a dalších zdrojů

Primární literatura a prameny

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona, český ekumenický překlad, 1.vyd. Praha : ÚCN ERC v ČR, 1979. 978 s.

Bhagavadgíta neboli zpěv Vznešeného. Přel. Rudolf Janíček. Železný Brod : Jaroslav Jiránek, 1945. 153 s.

Korán, Al Qur'án. Přel. I. Hrbek. 3.vyd. Praha : AV ČR-Academia, Odeon, 1972. 797 s. ISBN 80-200-0246-4

Lao-c' Tao Te Ťing. O tao a ctnosti. Přel. Berta Krebsová. Praha : Odeon, 1971. 296 s.

Nostra aetate. Deklarace II. vatikánského koncilu o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím. Vatikán, 1965. [online] [2018-02-23] URL: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_cs.html

Oblak nevědění. Zásadní dílo středověké mystiky. Přel. Clifton Wolters, Pavel Toman. Praha : Pragma, 2000. 220 s. ISBN 80-7205-707-3

Řecko-český Nový Zákon. Praha : Česká biblická společnost, 2011. Novum Testamentum Graece. Nestle-Aland (27.vyd.); Nový zákon. Český ekumenický překlad (17.vyd.) 448 s. ISBN 978-80-87287-38-5.

Upanišady. Přel. Dušan Zbavitel. Praha : Dharmagaia, 2004. ISBN 80-86685-34-9.

Základy víry Církve československé husitské se Stručným komentářem. Praha : Blahoslav, 2014. 182s. ISBN 978-80-7000-106-6

Sekundární literatura v českém jazyce

BOUBLÍK, Vladimír. *Člověk očekává Krista*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství ve spolupráci s Křesťanskou akademií v Římě, 1997. 184 s. ISBN 80-7192-271-4

BOUBLÍK, Vladimír. *Teologie mimokřesťanských náboženství*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství ve spolupráci s Křesťanskou akademií v Římě, 2000. 390 s. ISBN 80-7192-481-4

BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*. Praha : Portál, 2008. 336 s. ISBN 978-80-7367-378-9

- BRAGUE, Rémi. *O Bohu u křesťanů a o jednom nebo dvou dalších*. Brno : CDK, 2011. 170 s. ISBN 978-80-7325-246-5
- BUDDHADÁSA, Bhikkhu. *Zásady Buddhova učení*. Praha : Dharma, 1996. 110 s. ISBN 80-901970-1-9
- BUTTA, Tomáš (ed). *VIII. Sněm Církve československé husitské*. Praha : Blahoslav, 2014. 115 s. ISBN 978-80-7000-103-5
- CAPRA, Fritjof. *Tao fyziky*. Bratislava : Gardenia, 1991. 254 s. ISBN80-85662-00-0 (slovensky)
- DALAJLAMA, Tenzin Gyatso. *Cesta k opravdovému spříznění náboženských tradic*. Praha : Maitrea, 2010. 169 s. ISBN 978-80-7500-119-1
- De CHARDIN, Pierre Teilhard. *Chuť žít. Výbor studií a meditací*. Praha : Vyšehrad, 1970. 243 s.
- De CHARDIN, Pierre Teilhard. *Místo člověka v přírodě. Výbor studií*. Praha : Svoboda-Libertas, 1993. 164 s. ISBN 80-205-0309-9
- De CHARDIN, Pierre Teilhard. *Vesmír a lidstvo*. Praha : Vyšehrad, 1990. 265 s. ISBN 80-7021-043-5
- DĚKANOVSKÁ, Kateřina. *Křesťansko muslimský dialog v Evropě*. Praha, dis. p. FFUK, 2011. 233 s.
- DOJČÁR, Martin. *Medzináboženský dialóg*. Pedagogická fakulta Univerzity v Trnave, 2008, 44 s. ISBN 978-80-8082-201-9
- DOUGLAS-KLOTZ, Neil. *Aramejský Otčenáš*. Praha : Dharmagaia, 2001.120 s. ISBN 80-85905-88-4
- DOUGLAS-KLOTZ, Neil. *Meditace o Genesi. O společných kořenech židovské, křesťanské a islámské spirituality stvoření*. Praha : Dharmagaia, 2013. 229 s. ISBN 978-80-7436-040-4
- DOUGLAS-KLOTZ, Neil. *Skryté evangelium. Jak dešifrovat duchovní poselství aramejského Ježíše*. Praha : Dharmagaia, 2009. 207 s. ISBN 978-80-86685-97-7
- FARSKÝ, Karel. *Naše Postyla I. Sbíрка prostých výkladů a úvah k evangéliu Jéžíšovu*. Praha : Blahoslav, 1925. 276 s.
- FARSKÝ, Karel. *Postily*. Praha : Blahoslav, 1952. 559 s.
- FARSKÝ, Karel. *Stvoření. Výklad k biblickému učení o vzniku světa v duchu Církve československé*. Praha : Blahoslav, 1920. 128 s.
- FOX, Matthew.: *Příchod kosmického Krista. Uzdravení Matky Země a počátek globální renesance*. Brno : CDK, 2004. 322 s. ISBN80-7325-028-4

- GÓVINDA, Anágárika. *Základy tibetské mystiky*. Praha : Pragma, 1994. 299 s. ISBN 80-85213-37-0
- GUPTA, Gaurí Šankar. *Tajemství života. Moderní doba a pradávna moudrost*. Říčany : Marga Books, 2014. 359 s. ISBN 978-80-905698-0-5
- HEISENBERG, Werner. *Fyzika a filosofie*. Praha : Svoboda, 1966. 165 s. ISBN 25-108-66
- HNÍK, František M. *Církev a mezinárodní otázky*. Praha : Blahoslav, 1950. 247 s.
- HOLE, Günter. *Fanatismus. Sklon k extrému a jeho psychologické kořeny*. Praha : Portál, 1998. 152 s. ISBN 80-7178-183-5
- HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu. Křesťanská víra v pluralitě náboženství*. Praha : Návrat domů, 2005. 204 s. ISBN: 80-7255-126-4
- CHINMOY, Šrí: *Védy, Upanišady, Bhagavadgíta. Tři větve stromu života Indie*. Zlín : Madal Bal, 2010. 211 s. ISBN 978-80-86581-54-5
- CHLUP, Radek (ed.) *Bůh a bohové. Pojetí božství v náboženských tradicích světa*. Praha : Dharmagaia, 2004. 195 s. ISBN80-86685-42-X
- CHLUP, Radek (ed.) *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*. Praha : Dharmagaia, 2007. 329 s. ISBN978-80-86685-82-3
- CHOPRA, Deepak. *Jak poznat Boha. Cesta poznání největšího ze všech mysterií duše*. Praha : Pragma, 2002. 406 s. ISBN 80-7205-860-6
- CHOPRA, Deepak. *Život po smrti ve světle důkazů*. Praha : Beta – Dobrovský, 2011. 318 s. ISBN 978-80-7306-443-3
- ISHÁK, Ibn. *Muhammad. Život Alláhova proroka*. Voznice : LEDA, 2009. 230 s. ISBN 978-80-7335-184-7; Praha : Rozmluvy ISBN 978-80-85336-65-8
- KADERÁVEK, Václav, TRTÍK, Zdeněk. *Život a dílo ThDr. Karla Farského*. Praha : Blahoslav, 1982. 199 s.
- KOVÁŘ, František. *O náboženství, část I*. Praha : Blahoslav, 1926. 282 s.
- KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Praha : Vyšehrad, 2015. 292 s. ISBN 80-7021-613-1
- KROPÁČEK, Luboš. *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*. Praha : Vyšehrad 2008. 341 s. ISBN 978-80-7021-817-4
- KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost. Ke kořenům církve radikálního modernismu*. Brno : L.Marek. 2001. 128 s. ISBN80-86263-19-3
- KUČERA, Zdeněk. *O teologickou totožnost CČSH*. Praha : Blahoslav-ÚCN, 1988. 134 s.
- KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie*. Praha : HČBF a KEBF, 1986. 188 s.

- KUČERA, Zdeněk. *Trojčinná teologie: Základ teologie ve zjevení*. Brno : L.Marek, 2002. 296 s. ISBN 80-86263-21-5
- KUČERA, Zdeněk. *Zarůst do kmene. Teologické a etické úvahy naší doby pro duchovní a sociální pracovníky*. Chomutov : L.Marek, 2013. 99 s. ISBN 978-80-87127-41-4
- KUČERA, Zdeněk, TOTH, Daniel, VOGEL, Jiří. *Zdeněk Trtík. Teolog Církve československé husitské*. Pedagogická fakulta UHK, 2005. 173 s. ISBN 80-239-3986-6
- KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*, Praha : Vyšehrad, 2010. 160 s. ISBN 978-80-7429-015-2
- KÜNG, Hans, STIETENCROON, Heinrich von. *Křesťanství a hinduismus. Na cestě k dialogu*. Praha : Vyšehrad, 1997. 223 s. ISBN 80-7021-229-2
- KÜNG, Hans, BECHERT, Heinz. *Křesťanství a buddhismus. Na cestě k dialogu*. Praha : Vyšehrad, 1998. 223 s. ISBN 80-7021-239-X
- KÜNG, Hans, ESS, Josef van. *Křesťanství a islám. Na cestě k dialogu*. Praha : Vyšehrad, 1998. 191 s. ISBN 80-7021-262-4
- KÜNG, Hans. *Křesťanství a náboženství Číny. Na cestě k dialogu*. Praha : Vyšehrad, 1999. 286 s. ISBN 80-7021-294-2
- KÜNG, Hans. *Světový étos - projekt*. Přel. Karel Floss a Břetislav Horyna. Zlín : Archa, 1992. ISBN 80-900249-4-7
- LAPIDE, Pinchas, PANIKAAR, Raimon. *Míníme téhož Boha?* Praha : Vyšehrad, 2003. 85 s. ISBN 80-7021-670-0
- McGRATH, Alistair. *Dialog přírodních věd a teologie*. Praha : Vyšehrad 2003. 287 s. ISBN 80-7021-552-6
- PANIKAAR, Raimon. *Trojice. O mystické sounáležitosti mezi lidmi*. Brno : Cesta, 1999. 128 s. ISBN 80-85319-76-4
- PELIKAN, Jaroslav. *Ježíš v proměnách staletí. Jeho vliv na dějiny, myšlení a kulturu*. Kostelní Vydří : KNKV, 2008. 343 s. ISBN 978-80-7195-091-2
- PROCHÁZKA, Leopold. *Buddha a Kristus. Karma. Buddhistickeo křesťanské pojetí*. Praha : Fontána, 2003. 187 s. ISBN 80-7336-030-6
- SAID, Edward W. *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Praha : Paseka, 2008. 459 s. ISBN 978-80-7185-921-5
- SALEH, Nidal. *Dilema islámské rétoriky*. Bratislava : Eko-konzult 2008. 202 s. ISBN 978-80-8079-093-6
- SPISAR, Alois. *Ethika v duchu církve československé*. Praha : Blahoslav, 1948. 351 s.

- SPISAR, Alois. *Věřouka v duchu církve československé*. Díl II. Praha : Blahoslav, 1945. 325 s.
- SOKOL, Jan. *Etika a život. Pokus o praktickou filosofii*. Praha : Vyšehrad, 2010. 239 s. ISBN 978-80-7429-063-3
- SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*. Praha : Oikoymenh, 2004. 332 s. ISBN 80-7298-123-4
- SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství. Proměny vztahu člověka k posvátnému*. Praha : Portál, 2004. 248 s. ISBN 80-7178-886-4
- SUDBRACK, Josef. *Mystika. Křesťanská orientace v náboženském pluralismu*. Kostelní Vydří : KNKV, 1995. 150 s. ISBN 80-85527-63-4
- ŠTAMPACH, Ivan O. *Náboženství v dialogu. Kritické studie na pomezí religionistiky a teologie*. Praha : Portál, 1998. 205 s. ISBN 80-7178-168-1
- TILLICH, Paul. *Biblické náboženství a ontologie*. Praha : Kalich, 1990. 239 s. ISBN 80-7017-096-4
- TOLLE, Eckhart. *Moc přítomného okamžiku*. Praha : Pragma, 1999. 178 s. ISBN 80-7205-839-8
- TOLLE, Eckhart. *Nová země*. Praha : Pragma, 2006. 220 s. ISBN 80-7349-005-6
- TRTÍK, Zdeněk. *Cesta k Bohu. Úvahy nad učením CČS*. Praha, 1947. 105 s.
- TRTÍK, Zdeněk. *Duch Kristův: Podstata a norma křesťanství*. Výběr z díla *Základní problémy naší systematické teologie*. Praha, 1943. 60 s.
- TRTÍK, Zdeněk. *Slovo víry*. Praha : Blahoslav, 1963. 99 s.
- TRTÍK, Zdeněk. *Theologické úvahy*. Praha : Blahoslav, Edice HČBF, sv.I, 1952. 390 s.
- TRTÍK, Zdeněk. *Vztah Já – Ty a křesťanství*. Praha : Blahoslav, 1948. 199 s.
- VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti*. Brno : L.Marek , 2005. 248 s. ISBN 80-86263-64-9
- VOGEL, Jiří. *Karl Heim v diskusi teologie a přírodních věd*. Chomutov : L.Marek, 2013. 239s. ISBN 978-80-87127-40-7
- VOGEL, Jiří, VIK, Dalibor (et al.) *Kapitoly z dialogu mezi vědou a vírou*. Chomutov : L.Marek, 2013. 278 s. ISBN 978-80-87127-65-0
- VOGELMANN, Bruno. *Nový realismus. Důsledky nového myšlení*. Dobřichovice : Kava-Pech, 1996. 174 s. ISBN 80-85853-18-3
- WARRAQ, Ibn. *Proč nejsem muslim*. Přel. D. Drápal. Praha : Votobia, 2005. 503 s. ISBN 80-7220-234-0

Sekundární literatura v anglickém jazyce

- CHOPRA, Deepak. *Synchro Destiny*, 1st. ed. London : Rider, Harmony Books, 2003. 302 s. ISBN 1844-132-196
- CHOPRA, Deepak. *The Third Jesus*. London : Rider, 2009. 241 s. ISBN9781846041129
- MILLER, William McAlwee. *A Christian's Response to Islam*, Phillipsburg, New Jersey 08865 : Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1976. 178 s. ISBN 0-87552-335-8
- NEWBERG, Andrew, D'AQUILI, Eugene. *Why God won't go away. Brain Science and the Biology of Belief*, New York : Ballantine Book by Random House, 2002. ISBN 0-345-44034-X
- PANIKAAR, Raimon. *The Intra-Religious Dialogue*, 1st ed. New York : Paulist Press, 1978
- PREUSS, Horst Dietrich. *The Old Testament Theology volume I*. Louisville, Kentucky : Westminster John Knox Press, 1995. ISBN 0-664-21844-X
- TILLICH, Paul. *Systematic theology vol.I. Reason and Revelation. Being and God*. The University of Chicago Press, 1973. 289 s. ISBN-13:978-0-226-80337-1
- TILLICH, Paul. *Systematic theology vol.II. Existence and The Christ*. The University of Chicago Press, 1975. 187 s. ISBN-13:978-0-226-80338-8
- TILLICH, Paul. *Systematic theology vol.III. Life and The Spirit. History and the Kingdom of God*. The University of Chicago Press, 1976. 434 s. ISBN-13:978-0-226-80339-2

Užité encyklopedie a slovníky

- Encyklopedie Bible*, Bratislava : Gemini Ltd. 1992. 2 svazky, 740 s. ISBN 80-85265-30-3.
- Encyclopaedia Britannica*. 15. Edice. University of Chicago, 1989, ISBN 0-85229-493-X, alternativně Encyclopaedia Britannica [online] [2018-02-02] URL: <http://www.britannica.com/>
- KITTEL, Gerhard (ed.) *Theological Dictionary of The New Testament*. Wm. B. Eerdmans Publishing, USA, 1985
- McGREAL, Ian P. (ed.) *Velké postavy západního myšlení. Slovník myslitelů*. Praha : Prostor, 1997. 705 s. ISBN 80-7260-002-8
- McGREAL, Ian P. (ed.) *Velké postavy východního myšlení. Slovník myslitelů*. Praha : Prostor, 1997. 617 s. ISBN 80-85190-93-1
- PAVLINCOVÁ, Helena (ed.) *Slovník Judaismus Křesťanství Islám*. Praha : Mladá fronta, 1994. 469 s. ISBN 80-204-0440-6

RAHNER, Karl, VORGRIMLER, Hans. *Teologický slovník*. Praha : Zvon, 1996. 426 s. ISBN 80-7113-088-5

TICHÝ, Ladislav. *Slovník novozákonní řečtiny*. Praha : Česká biblická společnost 2011, ISBN 978-80-87287-38-5

Užité sborníky a přednášky

FLOSS, Karel, HOŠEK, Pavel (ed.) *Mezináboženský dialog se zřetelem k tzv. abrahámovským náboženstvím*. Praha : Dingir, 2007. Součást řešení grantového projektu GA ČR 401/06/1774 v rámci činnosti Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů. ISBN 978-80-86779-06-5

HOŠEK, Pavel, TASCHNER, Karel (ed.) *Křesťané a jiná náboženství*. Evangelikální fórum. Sborník evangelikálních teologů 4/2004, Praha : Návrat domů 2004. 159 s. ISBN 80-7255-040-3

Elektronické dokumenty v anglickém jazyce

CULLMANN, Oscar. *Immortality of the soul or resurrection of the dead? Mélanges offerts à Karl Barth à l'occasion de ses 70 ans* [publ. by Reinhardt, Bâle, 1956][*Theologische Zeitschrift*, N. 2, pp. 126ff]. [online] [2018-01-13] URL:

https://truthaccordingtoscripture.com/documents/death/immortality-resurrection/cullmann_immort-res.pdf

DOUGLAS-KLOTZ, Neil: *Midrash and postmodern inquiry: Suggestion toward a hermeneutics of indeterminacy*, Edinburgh Institute for Advanced Learning, 1998. [online] [2018-01-13] URL:

https://www.researchgate.net/publication/242114380_Midrash_and_Postmodern_Inquiry_Suggestions_Toward_a_Hermeneutics_of_Indeterminacy

(eds.) *Open letter to His Holiness pope Benedict XVI*. Published in October 12, 2006, *Islamica Magazine*, Monastic interreligious dialog, Bulletin 77, July 2006. [online] [2018-01-13] URL: <https://archive.secondspring.co.uk/media/openletter.pdf>

FUKUYAMA, Francis: *Identity and migration*. Prospect magazine, 25th February 2007 — Issue 131. [online] [2018-01-13] URL:

https://www.researchgate.net/publication/265109099_Identity_and_migration

HALL, Gerard. *Multifaith dialogue in Conversation with Raimon Panikkar*. Australian Association for the Study of Religions, Annual Conference 4th - 6th July 2003, Multi-Faith Centre, Griffith University, Brisbane, Goldcoast, Australia. [online] [2018-01-13] URL: https://resource.acu.edu.au/gehall/Hall_Panikkar.htm

PATALON, Mirosław (ed.) *The Philosophical Basis of Inter-religious Dialogue: The Process Perspective*. Newcastle : Cambridge Scholars Publishing, 2009. ISBN 978-1-4438-0164-5 [online] [2018-01-13] URL: https://books.google.cz/books?id=OK0LBwAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_book_other_versions_r&redir_esc=y - v=onepage&q&f=false

SAYADMANSOUR, Alieza. *Neurotheology: The relationship between brain and religion*. Iran J Neurol 2014; 13(1):52-5 [online] [2018-01-13] URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3968360/>

WILSON, Andrew (ed.) *World Scripture. A Comparative Anthology of Sacred Texts*. International Religious Foundation, 1991. [online] [2018-01-13] URL: <http://www.unification.net/ws/>

WARRAQ, Ibn. How to debate a muslim, 2004. In: Spencer, Robert (Ed.) *Jihad Watch*. Part one. [online] [2018-01-13] URL: <http://www.jihadwatch.org/2004/12/ibn-warraq-on-how-to-debate-a-muslim-part-i.html> Part two [online] [2018-01-13] URL: <http://www.jihadwatch.org/2004/12/ibn-warraq-on-how-to-debate-a-muslim-part-ii.html> Part three. [online] [2018-01-13] URL: <http://www.jihadwatch.org/2004/12/ibn-warraq-on-how-to-debate-a-muslim-part-iii.html>

Elektronické dokumenty v českém jazyce

Bible on-line. Český ekumenický překlad. Copyright Česká biblická společnost. [online] [2018-01-13] URL: <http://www.biblenet.cz/>

Internetový magazín Gnosis9.net. „Tomášovo evangelium“ [online] [2018-01-13] URL: http://gnosis9.net/pdf/Tomasovo_evangelium.pdf

Korán on-line. [online] [2018-01-13] URL: <http://www.islamweb.cz/koran/>

MACHÁLEK, Vít (ed.) *Mezináboženský dialog*. [online] [2018-01-13] URL: <http://mezinabozensky-dialog.blogspot.cz/>

Mezináboženský dialog. Oficiální webové stránky nadace Forum 2000. [online] [2018-01-13] URL: <https://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog>

Jmenný rejstřík

- Abbas, Mohamed 54
Abélard, Petr 78
Adenauer, Konrád 52
Ahmed, Mohamad Iwhid 22
Acharya, Francis 74
Akvinský, Tomáš 113
Albert, Richard 74
Albright, Madeleine 41
al-Džawáhíri 33
al-Miskin, Matta 24
Ama Samy 74
Amrami, Zuzana 35, 38
Aristotelés 97
Aslan, Adnan 33
Augustinus, Aurelius 78, 79, 87, 113, 136
Balabán, Milan 22, 28
Barša, Pavel 35, 154
Barth, Karl 79, 89, 99, 113, 129
Bartošek, Josef 23
Bauman, Zygmunt 41
Bednářová, Jitka 30
Bechert, Heinz 103, 105, 107
Benedikt XVI. 73
Beneš, Jiří 24, 27, 28
Bergson, Henri 95
Berkovitz, Shumi 24, 35
Béthune, Pierre-François de 75
Bhikkhu, Buddhadása, 141
Blaha, Josef, 27, 28
Blair, Tony 68
Blée, Fabrice 74
Borzič, Adam 28
Boublík, Vladimír, 11, 77, 89, 90, 91, 92, 112
Boulainvilliers, Henri de 79
Bowie, Fiona 129
Brázda, Radim 93, 94
Brodeur, Patrice 71
Brož, Ladislav 80
Brunner, Emil 78, 130, 134
Buber, Martin 21, 84
Bureš, Oldřich 35
Butta, Tomáš 14, 20, 23, 25, 38, 132, 149
Calvin, Jean 78
Capra, Fritjof 85, 97, 121, 125, 150
Caroll, Jill 33
Clinton, Bill 41
Clinton, Hillary 41
Clooney, Francis Xavier 64, 67
Coleman, John 131
Comte, Auguste 114
Congar, Yves 73
Cooper, Robert 41
Cornille, Catherine, 67, 75
Cyprian 78
Čaněk, Marek 35
Čapek, Norbert Fabián 15
Čejka, Marek 34
Čermáková, Dita 51
Černá, Milena 32
Černohorská, Vanda 50
Černý, Jan 30
Červenková, Denisa 73, 74
D'Aquili, Eugene 7
Dalajlama, 41, 74, 86, 41, 182
David, Zdeněk V. 114, 149
De Chardin, Pierre Teilhard, 97, 119, 120, 156
De Mello, Anthony 74, 109
Dědeček, Jiří 32
Děkanovská, Kateřina 7, 17, 34, 40, 53
Dientsbier, Jiří 32
Dojčár, Martin, 22, 49, 61, 72
Douglas-Klotz, Neil 83, 113, 116, 118
Dovala, Juraj 25
Duka, Dominik 28
Dupuis, Jacques 63
Durkheim, Émile 114
Dushinsky, Michael 27
Eassey, George 152
Eliade, Mircea 63
Engels, Friedrich 114
Enomiya-Lasalle, Hugo M. 74, 109
Erdogan, Recep 32
Erginay, Cihad 33
Ersoy, Serap 33
Eskandar, Sandra 111
Ess, Joseph van 104
Eusebius 78
Farský, Karel 5, 14, 15, 16, 18, 19, 61, 113, 116, 118, 121, 132, 159
Feuvrier, Alan 52
Fingerland, Jan 35
Firestone, Reuven, 67
Fletcher, Richard 69
Floss, Karel, 22, 23, 29, 30, 62, 96, 99, 100, 101, 102, 103
Flossová, Irena 30
Fox, Matthew 109
Franc, Jaroslav 24
František z Assisi 78
František, papež 59
Freeman, Laurence 68
Frei, Václav 30
Friedová, Miriam 32
Fuchs, Jiří 9

Fukuyama, Francis 41
 Gándhí, Mohandás 141, 142
 Gebelt, Jiří 21
 Geldhof, Joris 64
 Ghálí, Butrus-Butrus 41
 Gibbon, 79
 Gödel, Kurt 82, 85, 87
 Goldstein, Elena 28
 Goldsteinová, Rebecca 82, 85
 Góvinda, Anágárika 131, 136
 Grajewski, Andrzej 124
 Gray, John 155
 Gregorian, Vartan 41
 Grenz, Stanley 7
 Griffiths, Bede 55, 74, 109
 Grof, Stanislav 86
 Grün, Anselm 55
 Gülen, Fethullah 31, 33, 36, 38
 Gupta, Gaurí Šankar 121, 125, 150
 Gustafson, Hans 65, 66
 Hála, Vlastimil 145
 Halama, Ota 27
 Halík, Tomáš 22, 23, 32, 33, 38, 52, 54, 55, 108
 Hall, Gerard 84, 95, 98
 Hanuš, Jiří, 30
 Häring, Hermann 100
 Harrington, Daniel J. 140
 Harris, R. 65
 Hassan, Muníb 22
 Haught, John F. 120
 Havel, Václav. 26, 36, 42
 Hazboun, Christina 22
 Hedges, Paul 67
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 99
 Heidegger, Martin 114
 Heim, Karl 9, 128, 156, 150, 161
 Heisenberg, Werner 87
 Hejna, Dalibor 66
 Heller, Jan 27
 Heller, Josef 28
 Heltze, Peter G. 64
 Herman, Daniel 27
 Hick, John Harwood 62, 79, 81, 82, 86
 Hník, František Maria, 15, 16
 Hoffberg, Ronald 22, 23, 38, 39
 Horký, Milan 87
 Horta, José Ramos 41
 Hošek, Pavel, 5, 8, 10, 15, 22, 23, 28, 29, 30, 34,
 35, 38, 39, 48, 52, 62, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 85, 86, 99, 100, 101, 102, 103, 203
 Hrahaň, Josef 30
 Hrdlička, Jaroslav 15, 19
 Hron, David 34
 Hrubá, Lucie 51
 Hrubec, Marek 115
 Hruška, Blahoslav 21
 Hudema, Jan 35
 Hume, David 16
 Huntington, Samuel 104
 Hus, Jan 33, 36
 Chadima, Martin 39
 Chan, Kris 111
 Chapman, Colin 70
 Ching, Julia 118
 Chopra, Deepak 85, 97, 109, 110, 121, 122, 123,
 126, 150
 Ignatius, 78
 Ireneus, 78
 Ishák, Ibn 138, 139
 Jan Pavel II. 59, 73, 79
 Jan XXIII. 99
 Jandourek, Jan 55
 Janeček, Martin 27
 Jaspers, Karl 108
 Javlinskij, Grigorij 41
 Johnston, William 74
 Jonczy, Radomír 39
 Judson, Pieter 79
 Jurečka, Richard 30
 Justin 78
 Kadeřávek, Václav 15, 116, 119
 Kalous, František 16
 Kamenetz, Roger 74
 Kaňák, Miloslav 16, 19, 121
 Kardas, Arhan 33, 35
 Karel IV. 36
 Kierkegaard, Søren 121
 Kissinger, Henry 41
 Klapetek, Martin 22
 Klásek, Petr 40, 54
 Klement Alexandrijský 78
 Klerk, Frederik Willem de 41
 Klípa, Ondřej 35
 Klosinski, Gunther 65
 Knitter, Paul 63, 81
 Kocian, Tomáš 35
 Komárek, Stanislav 32
 Koukal, Aleš 111, 115, 153
 Kovář, František 16, 19
 Kratz-Mays, Rebecca 67
 Kraus, Tomáš 27, 28, 34, 52
 Krejčová, Lenka 30
 Kropáček, Luboš 21, 24, 33, 34, 39, 136
 Krumpolc, Eduard 24
 Kučera, Zdeněk 1, 13, 17, 20, 84, 92, 102, 113,
 115, 116, 117, 118, 121, 126, 129, 130, 131, 133,
 134, 135, 136, 137, 138, 139, 144, 160
 Kudrnáč, Aleš 51

Kuhn, Thomas 79
 Küng, Hans, 5, 8, 9, 11, 13, 15, 20, 29, 30, 43, 44,
 58, 62, 64, 65, 77, 80, 81, 96, 97, 99, 100, 101,
 102, 103, 104, 105, 106, 107, 112, 115, 116, 117,
 118, 131, 139, 140, 141, 146, 147, 148, 149, 152,
 156
 Kuschel, Karl-Josef 58, 65, 100
 Kutil, Tomáš 46, 186, 187
 Kužvart, Jan 34
 Kysučan, Lubor 7
 Lajda, Juraj 56
 Laně, Tomáš 33, 36
 Langráfová, Renata 32
 Lapide, Pinchas 96
 László, Ervin 86
 Lášek, Jan Blahoslav 14, 17
 Lee, Kristen 111
 Leibniz, Gottfried Wilhelm, 80
 Leibowitz, Jašajahu 27
 Leirvik, Oddbjørn Birger 64
 Lenderová, Milena 10
 Leontiyeva, Yana 34, 51
 Lessing, Gotthold Ephraim 78
 Linton, Ralph 115
 Livingstone, David 79
 Lubac, Henri de 73
 Lubichová, Chiara 53
 Luther, Martin 78
 Lužný, Dušan 82
 Macek, Petr 63
 Maharadž, Šri Nisargadatta 96
 Maharši, Ramana 23
 Machálek, Vít 22, 24, 30, 54
 Main, John 55
 Malý, Václav 32
 Martin, David 55
 Marx, Karl 114
 Mašková, Eva 111
 Mc Ginn 81
 McGrath, Alistaire E. 151
 Meir, Ephraim 32
 Melchior, Michael 41
 Mendel, Miloš 15, 50, 86
 Merton, Thomas 74, 109
 Mička, Jan J.J. 94
 Mikuláš Kusánský, 78
 Mohammed, Khaleel 66
 Molek, Pavel 35
 Moltmann, Jürgen 82
 Montaigne, Michel de 78
 Moon, Sun Miung 56
 Morgan, Lewis 114
 Moyaert, Marianne, 64
 Mrázek, Miloš 22
 Müller, Friedrich Max 65
 Müller, William M. 141
 Murray, John 113
 Musil, Alois 24
 Netland, Harold A. 22
 Neville, Robert Cummings, 63
 Newberg, Andrew B. 7, 68, 154
 Novák, Miroslav 15, 19
 Nováková, Nina 32, 34
 Nováková, Zora 28
 Ochrana, František 11
 Odin, Steve 64
 Oljača, Goranka 35
 Omić, Emir 24, 34
 Origenes, 78, 113
 Oshida, Shigeto 74, 109
 Ostránský, Bronislav 15, 50
 Ott, Heinrich 13
 Ottama, Ashin 52
 Özorencik, Helena 33
 Özorencik, Hüseyin 33, 35, 38
 Pals, Daniel L. 63
 Pamuk, Orhan 36
 Pandya, Sophia 35
 Panikaar, Raimon 11, 74, 77, 93, 94, 95, 96, 97,
 98, 104, 109, 112, 141, 164
 Pannenberg, Wolfgang 78, 84
 Pavel VI. 73
 Pelagius 78
 Pelikan, Jaroslav 109, 115, 148
 Polkinghorne, John 87
 Pospíšil, Ctirad Václav , 24, 84, 113, 117, 133, 137,
 138, 139, 149
 Preuss, Horst Diettrich 162
 Procházka, Leopold 97
 Procházka, Tomáš 121
 Rahner, Karl 73, 75, 91, 99, 113
 Ramadan, Táriq 41, 68
 Ratzinger, Joseph 63, 134
 Raus, Daniel 34
 Ricci, Matteo 74
 Ridley, Charles 9
 Riskin, Shlomo 28
 Robejšek, Petr 155
 Robinson, Mary 41
 Rohel, Petr 30
 Rohr, Richard 9, 113, 118, 124, 137, 138, 139
 Romancov, Michael 35
 Rousseau, Jean Jacques 78
 Rozumek, Martin 34
 Rudolf, Bohuslav 30
 Rúmí, Džalaludín 33
 Ruml, Joel 23, 34, 38
 Russell, Peter 86

- Řehák, Robert 28
 Sahlins, Marshall D. 115
 Said, Edward W. 69, 93, 104
 Salman, Hasan 155
 Šánka, Vladimír 22, 23, 34, 38
 Sasakawa, Yoheio 41
 Saux, Henri de 74
 Sayadmansour, Alieza 154
 Sayedi 52
 Scruton, Roger 154
 Service, Elman Rogers 115
 Shafiq, Muhammad 66
 Scheu, Harald Christian, 34
 Schillebeeckx, Edward 133
 Schwarzenberg, Karel 28
 Sidon, Karol 23
 Singh, Sundar 17
 Skalický, Karel 90
 Smith, Jane I. 70
 Smith, Wilfred Cantwell 9, 22, 22, 23, 62, 74
 Sobotová, Jana 50
 Sokol, Jan 32, 91, 108, 136
 Somolík, Ondřej 68
 Soros, George 41
 Souček, Josef B. 127
 Spencer, Herbert 114, 164
 Spengler, Oswald 16, 114
 Spisar, Alois 16, 113, 116
 Sri Chinmoy, 141
 Statečný, Karel 116, 151
 Steward, Julian H. 115
 Stieglecker, Herman 140
 Stietencron, Heinrich von 9
 Su Ťij, Aun Schan 41
 Swidler, Leonard 67, 71
 Swinburne, Richard 30
 Swing, William 72
 Šiklová, Jiřina, 32
 Šiler, Vladimír 82
 Šíma, Jiří 36
 Šimonek, Jiří 87
 Štampach, Ivan, 5, 8, 11, 22, 27, 28, 29, 30, 62, 74,
 75, 77, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 107, 109,
 110, 112, 137, 147, 150, 203
 Štěch, Milan 32
 Štětina, Jaromír 32
 Talál, Hassan bin 41
 Teasdale, Wayne 109
 Tertullian, 78
 Tetlow, Ruth 62
 Tichý, Ladislav 87, 90
 Tillich, Paul 17, 80, 81, 88, 89, 98, 109, 113, 120,
 130, 156
 Tolle, Eckhart 43, 133, 134, 135, 153
 Tonzarová, Hana 20
 Topinka, Daniel 50
 Tóth, Daniel 17
 Toynbee, Arnold 114
 Traer, Robert 17
 Trilokátma dás 34, 52
 Trtík, Zdeněk, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 62, 81,
 85, 94, 96, 102, 105, 106, 110, 113, 116, 119,
 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
 131, 132, 133, 134, 135, 136, 141, 156
 Tylor, Edward Burnett 63, 79, 114
 Vácha, Marek Orko 55
 Valouch, David 34
 Vaňáč, Martin 30
 Veselý, Rudolf 32
 Veverková, Kamila 14
 Vik, Dalibor 121, 146, 151
 Vinš, Petr Jan 53
 Vlk, Miloslav 23, 35, 38
 Vodičková, Kateřina 23
 Vogel, Jiří 9, 13, 14, 113, 121, 128, 146, 151, 156,
 160
 Vojtíšek, Zdeněk 9, 21, 22, 23, 30, 35, 38, 54, 62,
 74
 Volf, Miroslav 66
 Vopatrný, Josef G. 81
 Vraňanová, Marie 48, 49
 Vrbová, Daniela 34
 Vymětal, Mikuláš 27, 28, 53
 Waldenfels, Hans 110
 Wallerstein, Immanuel 41
 Warraq, Ibn 79
 Weber, Max 114
 Weizsäcker, Carl-Friedrich von 103
 Weizsäcker, Richard von 41
 White, Leslie A. 115
 Whitehead, Alfred North 61, 148
 Wiesel, Elie 41
 Wilber, Ken 138
 Wishart, David J. 119
 Wittmannová, Sylvie, 22, 23, 35, 38
 Wurmbrand, Richard 91
 Yilmaz, Fatih Ihsan 33
 Yilmaz, Salih 36
 Yong, Amos 64
 Zvěřina, Josef, 52
 Žůrek, Jiří 90

Přílohy

Seznam příloh:

1. Exkurs k průběhu jednotlivých ročníků mezináboženského dialogu na konferencích Nadace Fóra 2000, k textu na straně 42
2. Přehled mezináboženských projektů a pracovišť ve světě, k textu na straně 61
3. Preambule United Religions Initiative, k textu na straně 73
4. Prohlášení ke světovému étosu, k textu na straně 100

Příloha 1. Exkurs k průběhu jednotlivých ročníků mezináboženského dialogu na konferencích Nadace Fóra 2000

Ročník 1997

V katedrále sv. Víta v Praze se v rámci Fóra 2000 konala 5.-6. září konference s názvem *Odpovědnost náboženství za budoucnost lidstva*. Moderátor Tomáš Halík vyzdvihl svatost místa setkání a potenciál konference jako mostu k překonání rozdílů. S příspěvky vystoupili Miloslav kardinál Vlk, doktorka germanistiky a ředitelka školy a nadačního fondu v Holandsku Hilde Kieboom, Albert Friedlander, rabín Westminsterské synagogy v Londýně, Mohammed Amine Smaili, profesor islámských studií na univerzitě v Rabatu a poradce marockého krále v náboženských otázkách, Jonas Jonson, švédský luteránský biskup a Jeho Svatost Dalajláma. Řečníci přednesli své příspěvky s těmito tématy: Miloslav Vlk promluvil o duchovním znečištění lidstva náboženským násilím a připomněl, že vést dialog je větším hrdinstvím, než zvednout zbraně. Hilde Kieboom zmínila mírové smlouvy v zemích s občanskými konflikty v souvislosti s jejich teologickým podtextem, že Mír je jméno Boha, což musejí náboženští představitelé ve společnosti trvale připomínat. Albert Friedlander citoval hebrejsky mesiášské verše naděje (Iz 40,1-3), na nichž demonstroval obecnou potřebu útěchy a naděje pro národy ve vizi cesty do zaslíbené země. Nábožensky orientovaní lidé jsou především povoláni tuto útěchu a naději rozdávat ve svém okolí. Mohammed Amine Smaili ve své řeči diagnostikoval ateismus jako nemoc člověka, fanatismus jako deformaci víry a modlil se za restart mírumilovné a svobodné víry v Evropě a na Středním Východě. Jonas Jonson v reflexi blahoslavenství (Mt 5, 1-12) aktualizoval Ježíšovo směřování k utlačovaným na potřebu skromného života, jímž se lze vyrovnat s břemeny minulosti, jakými jsou obě světové války, rasová a genderová nerovnost, výlučnost či hluboké osamocení. Nalezení hloubky osobní víry podle něho spočívá v přijetí rozmanitosti božích záměrů napříč

religiozitami, v nichž se sám Bůh stává bezmocným, jako příklad pro nás. Dalajlama upozornil, že náboženství navzdory rozdílům a excesům ve své podstatě učí být dobrým člověkem. Klid v mysli a harmonie mezi náboženstvími je podle něj hrází proti bezohlednosti vykořisťování. Na závěr vyzval Tomáš Halík přítomné k tiché kontemplativní modlitbě nad oběťmi náboženských konfliktů.⁵⁷³

Ročník 1998

Konferenci dne 12. října opět v Katedrále sv. Víta s názvem *Mezináboženský dialog - multireligiozní reflexe končícího tisíciletí*, zahájil moderátor Tomáš Halík připomínkou 50. výročí podpisu Všeobecné deklarace lidských práv a v kontextu chasidské moudrosti, že den začíná poznáním bližního, proklamoval smysl dialogu: „Odmítáme takovou verzi společného světa, ve kterém by velcí a silní pohltili nebo opomíjeli ty slabé. Odmítáme svět, v němž nad duchem solidarity a respektu, který cítí lidé k sobě navzájem, převládne princip "každý za sebe" či nelitostná konkurence. Nechceme multikulturalismus v podobě kakofonie hlasů, z nichž každý se snaží překřičet ty ostatní, ale spíše jako symfonii vzájemné harmonie. Proces světového propojování si vyžaduje dialog mezi náboženstvími a duchovními tradicemi. Tento dialog se nesmí omezit na diplomatický kontakt. Musí v sobě zahrnovat celé spektrum života - od spolupráce v sociální a humanitární oblasti, ve sféře péče a ochrany přírodního bohatství k péči o sociální, kulturní a duchovní prostředí, které jsme zdědili. To vyžaduje vzájemné pochopení. A nesmíme zapomenout na moment meditativního ticha a otevírání našich srdcí přítomnosti nevyslovených tajemství, jež nás všechny navzdory našim odlišnostem pojí dohromady.“⁵⁷⁴ Miloslav kardinál Vlk ocenil Fórum 2000 jako pokračování mezináboženských setkání v Assisi a navazujících aktivit Community of Sant'Egidio.⁵⁷⁵ Jednota v mnohosti, demonstrována tímto hnutím není intelektuální konfrontací, ani náboženskou syntézou, nýbrž sdílením humanity v osobním přátelství v kontrastu s pokračujícími krvavými konflikty pod rouškou náboženství. Zástupce patriarchy tendaiské buddhistické školy Koéi Kani představil inspiraci duchem cesty japonského buddhismu pro politiky jako předobraz civilizační symbiózy. Albert Friedlander promluvil o etickém odkazu holocaustu a Edith Steinové v environmentálním a farmaceutickém kontextu. Tajemník káhirské univerzity Al-Azhar Fawzy Fadel El Zefzaf zdůraznil rovnost lidí před Bohem

⁵⁷³ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Přepis MD 1997“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-1997-transcript.pdf>

⁵⁷⁴ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Přepis MD 1998“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-1998-transcript.pdf>

⁵⁷⁵ Oficiální webové stránky Community of Sant'Egidio. „International Meetings of Prayer and Peace“ [online], [citováno 2017-11-30]. URL: <http://www.santegidio.org/pageID/47/langID/en/International-Meetings-of-Prayer-for-Peace.html>

v právech i povinnostech a její implementaci do povinnosti duchovních vést dialog o míru a rovnosti na pozadí velmocenských ambicí. Pražský světící biskup Václav Malý připomněl nutnost osobního smíření v srdci jako předpoklad mezináboženského a světového míru a v závěru zmínil potřebu odpuštění jako překonání konfliktu s vědomím, že žádná válka není svatá, jen mír je svatý. Mohammed Amine Smaili prohlásil historii globalizace jako ekonomického vývoje za nedostačující bez konceptu pomalé, ale jisté „globalizace z Boží vůle“,⁵⁷⁶ která naplňuje zemi mírem, léčí bolest odcizení a uzdravuje minulost. Konference končila ceremoniálem „Plamen naděje,“ společným zapalováním svíček jednotlivými účastníky, mj. osobnostmi jako Václav Havel, Hillary Clintonová, Henry Kissinger aj.

Ročník 1999

Moderátor Tomáš Halík uvedl setkání z 12.října v katedrále sv. Víta v Praze jako meditativní: „V tuto chvíli vstupuje do jednání konference dimenze ticha... Náboženské a spirituální tradice nashromáždily během tisíciletí obrovské poklady zkušeností, jak člověk může komunikovat s tajemstvím Absolutna, jak uprostřed relativních věcí uchovat lidská srdce svobodná a otevřená. Nyní je stavíme vedle sebe, abychom ve vzájemné úctě a v úctě k tomu, co nás přesahuje, sdíleli to, co nám bylo svěřeno.“⁵⁷⁷ Římskokatolický biskup a profesor dogmatiky Jaroslav Škarvada jménem M. kard.Vlka aktualizoval nadčasové podobenství o milosrdném Samaritánu tváří v tvář přízraku gulagu, který se opět probouzí ve válečných zónách dneška, kde je opět třeba ptát: Kdo je můj bližní? Pravoslavný kněz a metropolitní protopresbyter Jaroslav Šuvarský četl Pavlův text o pravé lásce (1.Kor 13); Albert Friedlander citoval z proroka Micheáše 4.kap. „překují své meče na radlice a nebudou se již cvičit v boji“ a uvedl příběh zázraku velkého rabína Baal Šem Tova jako ilustraci spoléhání se na Boha. Abbas Mohajerani, londýnský šejk, recitoval z Koránu verše o věrnosti: "Vlastníci Písma! Pojd'te ke slovu rovnému pro nás i pro vás a shodněme se, že nebudeme sloužit nikomu než Bohu a nebudeme k Němu nic přidružovat a že si nebude brát jeden druhého za pána místo Boha!" Obrátí-li se však zády, pak jim řekněte: "Dosvědčte, že my jsme do vůle Boží odevzdáni!" A jsou mezi vlastníky Písma někteří, kteří věří v Boha i v to, co seslal vám, i v to, co seslal jim; pokorní před Bohem nekupují za znamení Boží věci ceny nepatrné. Ti dostanou odměnu svou u Pána svého a Bůh věru je rychlý v účtování. Vy, kteří věříte! Buďte neochvějní a povzbuzujte se k neochvějnosti! Buďte pevní a bojte se Boha-snad

⁵⁷⁶ Tamtéž

⁵⁷⁷ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Přepis MD 1999“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-1999-transcript.pdf>

budete blažení!“⁵⁷⁸ (Súra III, 57/64; 198-200). Arciopat kláštera Enrjaku-dži na hoře Hiei, buddhistické školy Tendai Kakuhan Enami recitoval z buddhistického kánonu: „Tak zní tajemství dokonalé moudrosti. Zříkám se vší ctnosti a požehnání ze skutků - nežádám si ničeho pro sebe sama. Kéž požehnaná moc Slova Moudrosti vstoupí na všechny bytosti, aby společně dosáhly Cesty probuzení“⁵⁷⁹ a interpretoval liturgický zpěv *tendai šomjó*.

Ročník 2000

Jubilejní ročník mezináboženského setkávání v rámci akcí Fóra 2000 se konal 17.října opět v katedrále sv. Víta. Moderátor Tomáš Halík uvedl setkání jako „hlas pěti duchovních cest z trosk Babylonské věže komunismu v srdci Evropy.“ Miloslav Vlk předložil požadavek globalizace lásky jako civilizační rozvoj zlatého pravidla etiky daru jednoho druhému. Indický politik a filantrop Karan Singh představil hinduismus jako společnou zkušenost dlouhé řady generací s božstvem, ovládajícím vesmír a zjeveným v různých podobách a cituje z Véd: „Ať všude zavládne mír a štěstí! Ať vše žije v klidu a míru! Ať máme společné myšlenky, Ať naše činy jsou společné, Ať všechny nás prostoupí dobrá energie, Ať není nenávisti mezi námi, Óm, mír, mír mír.“⁵⁸⁰ Arcibiskup z Freetownu v Sierra Leone Joseph Ganda zdůvodnil existenci křesťanství jako práce pro smíření, citoval 2. Kor 5, 16-21 a podal svědectví o mezináboženské platformě ve své zemi (Inter -Religious Council of Sierra Leone), která vedla mírová jednání i v dalších afrických zemích. Albert Friedlander citoval hebrejský text Kaz 3,1-8, s poselstvím, že je třeba se učit službě srdce a v době válečné hledat pokoj. Abbas Mohajerani recitoval koránské verše z několika súr o bohabojnosti a odpuštění. Dalajlama přiblížil podstatu bódhidharmy: Pokud můžete pomoci druhým, učňte to. A pokud ne, snažte se jim alespoň neublížovat... Filozofický názor buddhismu je založen na vzájemné závislosti a vzájemné provázanosti podle zákona kauzality. Budete-li konat špatné skutky, výsledkem bude utrpení nebo bolest. Konáte-li skutky dobré, výsledek bude dobrý sám o sobě. Žít plnohodnotně své náboženství znamená praktikovat lásku, soucitění, schopnost odpouštět, toleranci, spokojenost a sebekázeň. To je podstatné. A tak, když přijmeme toto podstatné, pak nečiníme rozdíl mezi křesťanstvím či islámem, hinduismem, buddhismem či judaismem.“⁵⁸¹ Konference byla provázena duchovní hudbou a zakončena ceremoniálem společného zapalování svící.

⁵⁷⁸ Tamtéž

⁵⁷⁹ Tamtéž

⁵⁸⁰ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Přepis MD 2000“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2000-transcript.pdf>

⁵⁸¹ Tamtéž

Ročník 2001

Na pozadí teroristických leteckých útoků na World Trade Center (WTC) v New Yorku se konal aktuální ročník dne 16.října v katedrále sv. Víta v Praze. Moderátor Tomáš Halík označil úvodem mezináboženskou konferenci za duchovní srdce Fóra a připomněl, že v dramatických časech se musíme mít na pozoru, abychom se neřídili duchem pomsty a za žádných okolností nebyli nuceni přijmout logiku zbraně, a pravidla druhé strany.⁵⁸² Jaroslav Škarvada se modlil za důstojnost lidské osoby a zmínil spontánní mezináboženské modlitební shromáždění v Lateráně po útocích na WTC. Om Prakash Sharma zpíval védský hymnus míru: „Ó lidé! Nechte své životy být jedno a totéž. Ať vaše srdce cítí jednotu a vaše myslí hluboké propojení. Ó nejvyšší duchu! Ved' nás z nepravdy do pravdy! Z temnoty ke světlu! Ze smrti do nesmrtelné blaženosti!“⁵⁸³; Albert Friedlander se, na pozadí biblické knihy Kazatel, zeptal: Nesmíme snad hledat mír v těchto dnech, kdy diplomacie selhala a svět byl otráven? Jana Šilerová, biskupka Církve československé husitské citovala Gal 5 a 6 v souvislosti se svobodou, která je ohrožována anonymním násilím a slovy Romana Guardiniho se modlila za důvěru, odvahu a poslušnost věřících všemu, co tvoří Bůh. Biskup pravoslavné eparchie Simeon recitoval žalmy s tématem lidského zoufalství překonaného Hospodinem, aby ukázal naději těch, kteří vzývají Boha zachraňujícího. Šejk Abbas Mohajerani zarecitoval sůry s Alláhovým příkázáním nečinit rozdíly mezi věřícími a lidem knihy. Kósen Nishiyama, zástupce Dalajlámy, upozornil na vnitřní provázanost světa a na cíl transformace vědomí, kterým je respekt a porozumění jinakosti a vyzval k modlitbám za oběti terorismu všude na světě. Václav Havel promluvil o globalizaci a technologizaci projevů pohrdání životem, jimž lze čelit pouze pěstováním pokorné otevřenosti ducha, jenž dlí v nejhlubším základu všech náboženství. Tomáš Halík zakončil konferenci poselstvím naděje a smíření.⁵⁸⁴

Ročník 2002

Během setkání v roce 2001 vyzval prezident Havel ve svém "Poselství představitelům světových náboženství" k vytvoření velké duchovní koalice, na kterou se reagovalo 3.července kulatým stolem v rámci nového projektu „Mosty“ s názvem *Role a odpovědnost náboženství v dnešním světě*. Diskuse se zúčastnili prezident Václav Havel, Dalajlama, šejk Mohammed Mohammed Ali, Kakuhan Enami, představitel kláštera Enrjaku-dži na hoře Hiei, nejdůležitějšího tradičního centra japonského buddhismu, český zemský rabín Efraim Karol

⁵⁸² Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Transcript IFD 2001*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2001-transcript.pdf>

⁵⁸³ Tamtéž

⁵⁸⁴ KÜNG, Hans. *Křesťanství a islám*, str.182-185

Sidon, švédský duchovní Hans Ucko a jako moderátor Tomáš Halík. Účastníci kulatého stolu se věnovali tématům, nakolik současný proces globalizace ovlivňuje a mění vztah mezi náboženstvími, co by se mělo stát základem pro vztah náboženství v dnešním světě, jak lze snížit rizika zneužití náboženských idejí a symbolů k eskalaci konfliktů v současném světě, jaké jsou pozitivní příklady spolupráce mezi věřícími různých náboženství a jak na ně lze navázat v budoucnosti. Účastníci se pokoušeli analyzovat složité společenské otázky, např. zda můžeme od představitelů světových náboženství očekávat konsensus při formulaci základních etických hodnot nebo zda může spolupráce představitelů náboženství přispět k prosazování "morálního minima" do dokumentů mezinárodních organizací a mezinárodního práva.⁵⁸⁵ Vzhledem k absenci transkriptu tohoto ročníku nebylo možné uvést konkrétnější informace či hodnocení.

Ročník 2003

3.července se ve Smetanově síni Pražského hradu odehrálo další *Setkání zástupců světových náboženství*. Účastníci kulatého stolu se věnovali tématu *oddělení náboženství a politiky*, možnostem spolupráce a potenciálu mezináboženského dialogu ovlivňovat tvářnost našeho světa.⁵⁸⁶

Moderátorem panelové diskuse se oproti předešlým ročníkům stal jordánský princ El Hassan bin Talal. Julie Neubergerová, výkonná ředitelka King's Fund, nezávislé zdravotnické charity ve Spojeném království prohlásila, že podle její zkušenosti nelze náboženství a politiku zcela oddělit: „Idea o právu jednotlivce vyžaduje, aby se ostatní lidé postarali o potvrzení takového práva, a to je náboženský závazek.“⁵⁸⁷ Dále představila několik konkrétních fungujících mezináboženských projektů jako je Londýnský hospic,⁵⁸⁸ mírová vesnice Wahat al Salam v Izraeli⁵⁸⁹, Corrymeela⁵⁹⁰ a Woman's coalition⁵⁹¹ v Severním Irsku a

⁵⁸⁵ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Mezináboženský dialog 2002. Role a zodpovědnost náboženství v dnešním světě*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2002>

⁵⁸⁶ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Přepis MD 2003*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2003-transcript.pdf>

⁵⁸⁷ Tamtéž

⁵⁸⁸ Oficiální webové stránky North London Hospice, 47 Woodside Avenue London. „*History*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.northlondonhospice.org/about-north-london-hospice/history/>

⁵⁸⁹ Oficiální webové stránky Neve Shalom/Wahat al-Salam, Doar Na Shimshon 99761, Israel. „*Pluralistic Spiritual Center*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://wasns.org/-pscc->

⁵⁹⁰ Oficiální webové stránky Corrymeela Centre, 5 Drumaroan Road Ballycastle, BT54 6QU. „*Who we are*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.corrymeela.org/about/who-we-are>

⁵⁹¹ Oficiální webové stránky Conciliation Resources 106 Burghley Road London NW5 1AL United Kingdom. „*Goals and values*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.c-r.org/who-we-are/goals-and-values>

svůj projekt „Intelligence pro multietnickou Británii“ Runnymede Trust zaměřené na prosazování mezináboženského porozumění a porozumění uvnitř jednotlivých náboženství.⁵⁹² Představila vizi zřizování společných škol pro děti různého vyznání, kde by se studovalo v prostředí různých náboženských společenství, takže děti by poznávaly nejen své vlastní náboženství, ale i všechna ostatní.⁵⁹³ V cestě tomu podle ní stojí kritická mezinárodní situace. Kakuhan Enami uvedl, že „Japonské označení pro politiku zní *macurigoto*, což znamená doslova „bohoslužba,“ a vysvětlil japonský model, kde bohoslužba je podstatou správy obce, respektive že „správa státu a náboženství jsou totožné pojmy.“⁵⁹⁴ Spolupráce mezi náboženstvími, uvedl, je postavena na principu přijetí zla na svá bedra a postoupení dobrého druhým a starost o obecné blaho je starostí o každou jednotlivou duši. Připomněl také nutnost mezináboženské výchovy duchovních např. vzájemným navštěvováním klášterů. Tomáš Halík uvedl limity západního konceptu sekularizované politiky, odluky s tím, že pokud náboženství vyklidí veřejný prostor, stane se politika sama nebezpečným náboženstvím. Role náboženství spočívá v dynamickém prorockém korektivu společnosti a kultivaci symboliky a tradice. Biskupka CČSH Jana Šilerová vystoupila s úvahou o nutnosti vést dialog stranou jakékoliv instituce, politické či náboženské, aby se dalo skutečně mluvit o službě lásce a smíření a připomněla nenaplněnou roli ženy ve společenském procesu. Sarajevský ulamá Mustafa Cerić položil několik provokativních a absurdních otázek typu Proč se ustupuje aroganci, nebo Proč se trestají ti, kteří jsou dobří, aby ukázal skutečné mantinely politiky i teologie. Emotivní projev zakončil modlitbou: Náš Pane, uč nás, že tolerance je nejvyšší stupeň moci a touha po odplatě první známkou slabosti...Odejmeš-li nám požehnání zdraví, poskytni nám požehnání víry. Náš Pane, zhřešíme-li proti lidem, dej nám sílu k omluvě, a zhřeší-li lidé proti nám, dej nám sílu k odpuštění.⁵⁹⁵ Dalajlama se zaměřil na rozdíl mezi náboženstvím a náboženskou institucí, který podle něho spočívá v osobní motivaci. Tu popisuje velmi kriticky jako náboženský folklór, který jde stranou, když o něco jde. Vyzdvihl proto sekulární status etiky pro multikulturní společnost, jakou je např. Indie. „Naší zodpovědností, když se modlíme k Bohu, je snažit se o vlastní proměnu – jsme lidé věřící, soucitní a dobří. To je pravý účel náboženství. Každé náboženství chce vytvořit lepší lidskou bytost, lepší a šťastnější svět, šťastnější společnost. Metody jsou obecně také stejné:

⁵⁹² Oficiální webové stránky The Runnymede Trust, St Clement's Building-London School of Economics Houghton Street London WC2A 2AE. „Runnymede Intelligence for multi-ethnic Britain“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.runnymedetrust.org/>

⁵⁹³ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Přepis MD 2003“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2003-transcript.pdf>

⁵⁹⁴ Tamtéž

⁵⁹⁵ Tamtéž

soucit, odpuštění, laskavost, dobročinnost a sebekázeň. Všechna náboženství mají stejnou metodu i stejný cíl, stejný druh praxe. Najdou se samozřejmě určité drobné rozdílnosti. A je lépe tyto rozdíly zachovávat, protože to uspokojuje široký okruh lidí.“⁵⁹⁶ Konferenci pak zakončil El Hassan bin Talal zamyšlením o vztahu dialogu a globalizace: „Prožíváme globální interakci náboženského procesu a jeho důsledků v době, kdy jsou naše komunity celkově špatně informovány nebo dezinformovány, pokud jde o jiná náboženská kréda a jiné národy. Dřív to bývalo tak, že smíšená společenství dospívala ke stabilnímu modu *vivendi* na základě dlouhodobé zkušenosti, kdy spolu lidé po generace vyrůstali, chodili do školy, do práce a kdy vedle sebe bydleli bez zvláštních tlaků či zásahů zvnějšku. Masová migrace spolu s informační a komunikační revolucí ten poměrně křehký proces prakticky ukončily. Účastníci debaty zdůraznili, že pro získání přizpůsobivého myšlení ve vysoce mobilních, rychle se měnících společnostech jsou důležité kompaktní, dynamické a celospolečenské vzdělávací programy, které šíří jak sdílené hodnoty, tak hodnoty různosti. Vzájemná interakce, při níž dochází k chápání a respektování sdílených hodnot i hodnot různosti, by měla být prostředkem k vytvoření prostředí vzájemné důvěry, které jediné může zajistit trvalý mír.“⁵⁹⁷

Ročník 2004

V tomto ročníku byly rozhovory rozděleny do tří panelových diskuzí. Tématem prvního panelu s názvem *Náboženství a politika* byly vedle reflexe západního konceptu oddělení náboženských institucí od státu také příčiny vstupu náboženství do politické oblasti na konci 20. století a souvislosti mezi náboženstvím a nacionalismem, náboženstvím a mocí, náboženstvím a násilím. Hovořilo se o současných postojích náboženství k projevům nesnášenlivosti a o pozitivní zkušenosti ze spolupráce politiky a náboženství. Diskusi moderoval Tomáš Halík, zúčastnili se Józef Zyciński, arcibiskup lublinský, kancléř lublinské univerzity; Táriq Ramadan, profesor islámských studií a srovnávací filosofie tč. na Univerzitě státu Indiana v USA; Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz, vedoucí katedry religionistiky Univerzity v Drážďanech; prezident české muslimské unie Mohamed Abbas, narozený v Súdánu, v Čechách od roku 1988 a Ernst Ludwig Ehrlich, emeritní profesor univerzity v Bernu. Níže uvádím v kontextu základní teze prvního panelu.

Autonomie náboženství umožňuje jeho korigující roli ve společnosti spočívající ve zdůrazňování lidské důstojnosti, hodnot rodiny, vzdělání, svobody myšlení, projevu a vyznání, právní ochrany a solidarity. Tyto hodnoty jsou ovšem v každé tradici různě

⁵⁹⁶ Tamtéž

⁵⁹⁷ Tamtéž

definované, politická angažovanost v islámských zemích vede k islamismu. Koncept náboženské autonomie (liturgie, školství, náboženské soudy a rodinné právo) muslimové v Evropě očekávají. Řešení vidí v možnosti zapojení muslimů v Evropě do procesu politického rozhodování (v květnu 2016 byl starostou Londýna zvolen britský muslim pákistánského původu Sadiq Khan, pozn.aut.)⁵⁹⁸ Náboženství nesmí asimilovat v moderní ideologii, nesmí být nebezpečné pro ostatní. Nelze obhajovat naivní diskurs, že náboženství nemá nic společného s násilím, mocí, odcizením, politikou, vykořisťováním. Je nutné mluvit racionálně kriticky o všech náboženských tradicích a najít takové průsečíky etických hodnot, které budou realizovatelné v politice. Je velmi důležité si uvědomit, že lidský život je všude stejný, vést uvnitř svých tradic diskuzi o tom, co je neospravedlnitelné, neodůvodnitelné nebo nelegitimní a prostřednictvím spolupráce náboženských a politických představitelů přijmout rozmanitost, nastavit změnu mentality, pokud má být napravena krize identity, která plodí terorismus. Psychologický výzkum konfliktů ukazuje, že jde vždy o skupinovou agresi, které předchází dlouhý vzdělávací proces. Většinové společnosti pak musejí automaticky vyloučit útočníky ze své komunity a odsoudit útoky. To je způsob, jak získat nad terorismem kontrolu. Všechny totalitní systémy a porušování lidských práv jsou koncipovány soukromou osobou nebo skupinou s totalitní formou logiky. Nelze se proti ní bránit odkazem na kategorie lidsky vysvětlitelné činnosti, nýbrž na etiku na náboženských základech. Náboženství není nástrojem pro programování lidí, ale vztahem mezi člověkem a jeho Tvůrcem. Ten postoj nelze ovšem očekávat ode všech, nelze všechny kontrolovat. Znásilňovat lidskou bytost lze ve jménu čehokoli. Většina má vždy tendenci utlačovat menšinu. Možná že nejlepším konceptem je zamezit náboženstvím být v pozici většiny. Evropská zkušenost je taková, že rozkvětu skutečné duchovnosti a tolerance napomáhá nedominantní stav.⁵⁹⁹

Druhý panel se zabýval tématem *místa náboženství v sekulární společnosti*, jeho symboly ve veřejném prostoru, ideologií, nahrazující náboženství a problémy se zajišťováním svobodné a rovné šance pro všechny při rostoucí náboženské a kulturní pluralitě na Západě. Panel moderovala Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz, vedle již uvedených řečníků z prvního panelu se diskuse zúčastnili rabín Ron Hoffberg z konzervativních židovských komunit v ČR, Colin Fletcher, anglikánský biskup z Dorchesteru, zástupce arcibiskupa canterburského, Kakuhan Enami, zástupce japonského buddhismu a Robin Heřman z Orientálního ústavu AV v ČR. Ve druhém panelu bylo konstatováno:

⁵⁹⁸ Encyclopaedia Britannica. „heslo Sadiq Khan“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <https://www.britannica.com/biography/Sadiq-Khan>

⁵⁹⁹ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Panel 1 IFD 2004“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2004-transcript-1.pdf>

Postmoderní svět je religiózní a ukazuje se, že projekt evropského osvícenství a racionalismu může být jen tragickým sofismem, překonaný post-sekularismem. Jaký tedy bude vývoj náboženství v sekulární společnosti, jaké paradigma do budoucna? Svě náboženství mohou definovat jen sami věřící, ovšem každý, kdo se náboženstvím zabývá, musí k němu zaujmout intelektuální zodpovědnost. Důležité bude zachovat otevřenost společnosti bez zasahování do náboženských rolí, protože náboženství je jejím morálním základem. Základem organizace veřejné sféry je otázka identity, proto je nutná rovnost práv a svoboda vyznání. Budoucností je autonomie náboženských tradic a rovnost občanství. Veřejný prostor je třeba ochránit od sekulárního i náboženského fundamentalismu. V Anglii je církev finančně zcela nezávislá na státu, ale biskupové zasedají ve sněmovně. Zlomem byl rok 2000, kdy vznikl parlamentní výbor devíti uznaných náboženských komunit v Anglii, jehož společný důraz na princip víry, modlitby a uctívání, vzájemné přátelství a spolupráce oslabuje sekulární myšlení ostatních poslanců. Po válce se japonská vláda rozhodla sjednotit národ pod jedním unifikovaným náboženstvím, tzv. národním Šintoismem. Zahrnuje v sobě celou škálu rozdílných forem a symbolů a komunit, které nejsou vyděleny ze společnosti. Proto také zůstávají autentické a živé. Bez náboženských symbolů by bylo lidstvo velmi smutnou společností. Východní i Západní tradice říká, že svět, ve kterém žijeme, je posvátný. Lze to chápat tak, že přes všechny svůj dramatický vývoj náboženství může v sekulární společnosti požívat nové svobody. Není možné přijmout sekularismus jako redukci náboženství na soukromou záležitost, protože je samo o sobě kulturním fenoménem a pramenem sekulárních hodnot. Lidé tvoří své náboženství dneška, spíše než diktovaný náboženský či sekulární postoj. Na Západě byl historicky přijat sekularismus jako proces vývoje liberalizace a pluralismu. V islámu je chápán negativně jako diktátory importovaná koloniální síla. Pokud je v islámské zemi sekularismus, je to sekularismus bez demokracie. Zatímco na západě znamená svobodu, v islámském světě ještě větší diktaturu a útlak. Z toho důvodu je nutné učit lidi novému pochopení sekularismu, který není proti náboženství, proti žádnému náboženství. Západní identita, komplex hodnot jako je kultura práva, demokracie, tolerance, pluralismus a náboženská svoboda, se zrodil ze specifické komplementarity náboženské a sekulární tradice v Evropě. Tyto dvě tradice nesmějí být nepřátelé, musejí spolupracovat, pokud chceme zachovat demokracii. Tam kde byly po válce náboženské víry ze vzdělávacího systému vyloučeny, byla výsledkem dezorientace lidí, kteří nejsou schopni najít hodnoty a zakotvit své životy. I přes všechna nebezpečí zneužití je opětovné zavedení náboženských hodnot do vyučování jediným způsobem, jak může společnost přežít.⁶⁰⁰

⁶⁰⁰ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Panel 2 IFD 2004“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL:

Třetí panel se věnoval výbušnému tématu *Islám a Západ*, zarámován otázkami, jaké jsou koncepce tolerance na obou stranách, jak překonávat vzájemné předsudky mezi Islámem, Západní civilizací a zbytkem náboženského světa, zda je vztah Islámu a Západu problémem spíš náboženským nebo kulturním, kdo mohou být věrohodnými nositeli dialogu mezi oběma stranami, jaké mohou být styčné body islámu a ostatních velkých náboženství a zda může například mystický prožitek představovat jeden z těchto bodů? Moderátorkou třetího panelu byla ředitelka pražské stanice vysílání Radia Svobodná Evropa Joyce Davis, diskutujícími byli účastníci předchozího panelu.

Vztah islámu a Západu bývá viděn jako kulturní, náboženský a politický problém. První příčinou problému je binární, manichejské vnímání reality. Západ a islám nejsou monolitní skutečnosti, mají toho historicky i filosoficky společného víc, než se soudí, např. návaznost na židovské, křesťanské a řecké tradice. Je nutné nejdříve opustit představu nesmiřitelné jinakosti, to je otázka výchovy. Druhou úrovní problému je politická, geostrategická realita, posedlost myšlenkou o boji civilizací. Problém není náboženský, ale politický, potřeba dominance není ani křesťanská ani islámská, ale některé zájmové skupiny se označují náboženskými nálepkami. Ideu civilizačního boje islámu proti západu je nutné vidět optikou sociálních krizí v současných společnostech. Otázka katastrofického scénáře pro Evropu může být zodpovězena transformačně. Neměla by se zveličovat nutnost střetu, ale hledat nové způsoby spolupráce. Na komplexní otázky nedávat jednoduché odpovědi, ale dialogicky řešit rozpory typu: Co se stane, když jeden člen společnosti se chce stát členem společnosti jiné víry? Jak naložit s misijním charakterem náboženství nebo odlišným řešením genderové otázky? To vyžaduje naprostou otevřenost. Alexandrijská deklarace⁶⁰¹ svedla dohromady islámské, židovské a křesťanské náboženské vůdce, v začátcích je např. dialog mezi Anglikánskou církví, univerzitou Al Azhar a mešitou v Káhiře.⁶⁰² Jsou k dispozici kopie křesťansko-muslimských dialogů z pravidelných setkání v Anglii (Bradford, Blackburn, Leicester, East London), vedených od roku 2004 ve společném zájmu eliminovat strach a násilí.⁶⁰³ Určitou cestou jsou zřetelná vyjádření protestu muslimů proti náboženskému násilí, proti odlišným genderovým pravidlům, proti takovým výkladům Koránu, v nichž není

<http://www.forum2000.cz/files/md-2004-transcript-2.pdf>

⁶⁰¹ Oficiální webové stránky United States Institute of Peace. „*The Alexandria Declaration*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL <http://www.usip.org/programs/projects/alexandria-process>

⁶⁰² Oficiální webové stránky University Al Azhar. „*Al-Azhar Al-Sherif Interfaith Dialogue – The Anglican Communion*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL <http://www.azhar.eg/observer-en/Al-Azhar-Observer/ArtMID/3472/ArticleID/1982/Al-Azhar-Al-Sherif-Interfaith-Dialogue---The-Anglican-Communion>

⁶⁰³ Oficiální webové stránky Arcibiskupa z Canterbury. „*Inter-religious*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://rowanwilliams.archbishopofcanterbury.org/tags.php?action=view&id=27>

snadné uniknout pojetí verbální inspirace, doslovnému výkladu. Jedná se o principiálně jiné pochopení zdroje textu, které by po vzoru Židů a křesťanů mělo být formováno zkušeností. Ani literalisté nemohou podpořit např. vynucené sňatky, domácí násilí, nebo hrdelní trest za odpadlictví. Jde o to, zda je podporován partikulární doslovný výklad nebo globální zpráva, a ta je, že násilí nemá s islámem nic společného. Doslovné čtení je koncept, že něco, co pochází od Boha, nepředstavuje problém. Problémem není původ výroků, ale čtenář. Z pohledu muslimů nelze zpochybnit Korán jako knihu zjevenou Bohem muslimům. Co se týče problému Izrael, je třeba rozlišovat. Mnoho muslimů si plete kritiku izraelské politiky s antisemitismem. Je nutné jasně deklamovat, že antisemitismus nemá nic společného s islámem, židé jako lidé knihy mají stejnou tradici. Stejně jako když někdo kritizuje Saúdskou Arábii, neznamená to, že je islamofob. Také mnoho Židů kritizuje izraelskou politiku, útlak Palestinců a není to antisemitské. Problémem je oboustranně zjednodušený mediální obraz společenských procesů. Lidé násilně umírají každý den po mnoho let, a to vede k pocitu bezmoci, vzteku. Je zjednodušující se na to dívat jako na konfrontaci náboženství. Ale z pohledu svatých Písem to tak jednoduché není. Vztah mezi islámem, křesťanstvím a židovstvím je součástí muslimské víry. Muslimové se modlí spolu s Mojžíšem i Ježíšem ke stejnému Bohu. To by jim mělo usnadnit rozlišování mezi křesťanstvím/židovstvím a tím, co někteří „křesťané/židé“ dělají. A podobně, že křesťané/židé budou vnímat rozdíl mezi tím, co Mohamed přinesl a tím, co dělají někteří muslimové. To je jedna z velmi důležitých věcí v mezináboženském dialogu. Někteří muslimové mají pocit, že lidé na Západě mají neúctu k islámu, ale takoví mají neúctu i ke svému vlastnímu náboženství. Je to zřejmě součást procesu sekularizace. Jde o viktimizaci Západu typu „nemají nás tam rádi, nemají rádi islám.“⁶⁰⁴ Proto důležitá role jakékoliv většinové náboženské komunity kdekoliv, je pomáhat dialogům o víře stejně jako vzájemné pomoci. Současný stav ale dává světu špatný obraz islámu. V mnoha případech přední muslimští učenci odsoudili násilí, ale tato prohlášení nejsou v západním tisku citována. Západní svět má díky strachu selektivní sluch. Odsoudit násilí je úkolem muslimů, ale ti také musejí být slyšeni. Je to těžká psychologická pozice. Co se týče reciprocitu v islámských zemích, je úkolem muslimů, žijících v demokratických společnostech, odsoudit pronásledování menšin kdekoliv. V jejich mateřských zemích není demokracie pro nikoho, ani pro muslimy. Tam reciprocita fungovat nemůže, ale může existovat prostřednictvím kritických hlasů muslimů z místa, kde jsou, žádat o rovné občanství pro všechny, o ukončení otroctví a diskriminace.

⁶⁰⁴ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Panel 3 IFD 2004“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2004-transcript-3.pdf>

Vzájemnost by bylo možné chápat ve smyslu společného hlasu ze Západu proti tomu, co se tam děje tak, aby byl více slyšet v islámském světě.⁶⁰⁵ Panel byl ukončen čtením Koránu, Tóry a Nového zákona a společnou meditací.

Ročník 2006

Rizika globalizace byly tématem setkání z 10. října v pražském Paláci Žofín, které zorganizovala Nadace Fórum 2000 ve spolupráci s Friedrich Naumann Stiftung. Podtitulem setkání byla otázka, zda náboženství nabízí řešení, nebo je součástí problému globalizace. Moderátorkou byla Joyce Davis a účast na panelu přijali Dalajlama, Soho Machida, profesor Fakulty umění a vědy pro postgraduální studium na univerzitě v Hirošimě, Tomáš Halík, Kanan Makiya, spisovatel a profesor z Iráku, žijící v USA, Vartan Gregorian, prezident newyorské Carnegie Corporation, Michael Melchior, bývalý hlavní norský rabín, člen izraelského Knessetu, Michel Dubost, francouzský biskup z Eveché D'Evry-Corbeil, James Zogby, president Arabsko-amerického institutu v USA a Zaid Ibrahim, předseda ZICO⁶⁰⁶ a člen mezinárodního parlamentu ASEAN⁶⁰⁷ v malajském Myanmaru.

Náboženství jsou součástí problému rizika globalizace a zároveň nabízejí řešení, protože pracují s lidskou myslí a s emocemi. Náboženské tradice hrají velmi důležitou roli pro vytvoření lepší lidské bytosti. Doktrinální rozdíly mohou být smířeny pomocí vzájemného respektu a uznání. To může přinést harmonii na základě vzájemného porozumění.⁶⁰⁸ Jde o harmonizaci dvou pólů lidské duše - hluboké touhy po řádu a po svobodě. Pokud zastánci pevného řádu neberou vážně svobodu, vede to k černobílému pohledu na svět, sektářství a fundamentalistické demonizaci ostatních, fanatismu a násilí a na druhou stranu, pokud se prosazuje svoboda bez respektování morálního řádu bez odpovědnosti, vede to k libertinismu a cynismu. Jinou alternativou k těmto dvěma tendencím je nebezpečí náboženství bez kritického myšlení a nebezpečí sekularismu, který vytěsňuje náboženství. Křesťané mohou stavět mosty mezi islámem a západem, protože rozumějí duchovní stránce islámu i pokušením, kterému je vystaven a zároveň rozumějí západní sekulární civilizaci, která se zrodila z kulturního prostředí zásadně ovlivněného křesťanstvím. Mluví-li se o vzestupu radikálního islámu z pohledu středního východu, nejde o reakci na globalizaci, ale o masivní a

⁶⁰⁵ Tamtéž

⁶⁰⁶ ZICO, malajský korporát pro spolupráci v právním a obchodním sektoru. Oficiální webové stránky ZICO. URL: <http://zico.group/>

⁶⁰⁷ Association of Southeast Asian Nations

⁶⁰⁸ srv. DALAJLAMA. *Cesta k opravdovému smíření náboženských tradic*, s.166n

lidovou reakci na systémové a institucionální selhání politických režimů v této části světa. Veškeré pokusy o udržitelnou demokracii zde nebyly úspěšné a názor evropské unie, že za tímto selháním stojí arabsko-izraelský konflikt, nebo těžba ropy, je zkreslením. Příčinou selhání byla generace, která rezignovala na politiku. Díky tomu proběhly války a povstání v 80. letech i arabské jaro a mladí lidé se v obrovské frustraci obrátili k islámu. Obecně vzato, inženýři kolektivizovaného náboženství dnes pohlcují jednotlivce a pracují se zneužitím čísel, aby vštípily strach z nepřátel. Samozvaní vůdcové mluví o muslimském světě, o 1,2 mld. muslimů. Nic takového neexistuje, stejně jako neexistuje křesťanský nebo buddhistický svět. Jsou jen muslimové v 57. zemích. To, že politologové jako Huntington považují islám za jeden subjekt, zabraňuje vzít vážně názorovou diferenciaci. Pak to vypadá jako „zelená hrozba“ podobně jako bývala „rudá hrozba.“ Fakta se ovšem neshodují s takovouto „zametací teorií.“ Nikdy neexistoval akt jednoty mezi muslimy, ale ani mezi Araby, nepočítáme-li Emiráty. Samotná Arabská liga stojí jako ztělesnění nejednotnosti a „arabský svět“ představuje deset procent „muslimského světa,“ pokud bychom připustili, že nějaký existuje. Dnes se zdá, že organizovaná náboženství jsou zneužívána sekulárními silami, teologové pracují pro politiky, kteří zadávají ideologické objednávky, aby mohli začít války. To rozděluje lidi. Způsob, jak se proti tomu bránit je nezaměňovat duchovnost za náboženství a hledat své místo ve vesmíru místo manipulace s lidskou důvěrou. Není snadné vybudovat důvěru, ale když existuje, nejsou limity na to, co je možné dělat. Židovští a křesťanští představitelé mohou bojovat ve svých řadách proti islamofobii a muslimští proti antisemitismu a okcidentalismu. Mohou se navzájem zastupovat na různých veřejných setkáních. Je lepší se bavit o sociologii náboženských projevů než paušálně o tom, či náboženství je lepší. Mluvit o druhu náboženské funkce, která by byla řešením. To, na co je nutné se zaměřit není náboženství, ale lidská mysl, zamořená chamtivostí. Společná víra je pak bojem proti modlářství čili proti pokušení absolutizovat relativní věci. Bůh se těší společenské hře mezi křesťany, židy, muslimy, buddhisty, hinduisty a ateisty jen pokud hrají fér. Žijeme ve světě rostoucí složitosti, který produkuje rostoucí vývoj vědomí. Před dvěma sty lety by taková schůzka, jako je tato, byla neslýchaná, dnes existují organizace pro lidská práva, lidé v Americe hájí lidi v Africe, to také neexistovalo. Není dnes více utrpení, ale více povědomí o něm. Proto naléhavost s tím něco dělat se k nám dostává způsobem, který dříve nebyl možný.⁶⁰⁹

Ročník 2007

⁶⁰⁹ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Transcript IFD 2006*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2006-transcript.pdf>

Další ročník rozhovorů v rámci projektu Mezináboženský dialog proběhl 9.října v pražském Paláci Žofín s tématem *Proměny ve vztahu náboženství a politiky*. Témata změn a trendů na aktuální světové náboženské scéně byla postavena na sociologické změně „paradigmatu sekularizace,“ v níž sekularizace již není považována za klíčové slovo k porozumění dnešnímu vývoji náboženství ve společnosti. V tomto kontextu byly položeny otázky, jaké hlavní trendy určují vývoj náboženství v posledních desetiletích, jak se mění vztah sekulární a náboženské sféry, mění-li se v důsledku globalizace socio-kulturní a politická role náboženství a hrozí-li „kulturní válka“ mezi náboženským radikalismem a radikálním sekularismem.

Moderátorskou roli přijal americký filantrop arménského původu Vartan Gregorian. Navázal na téma z roku 2006, připomněl toleranci, založenou na soucítění a porozumění, ne na lhostejnosti. Viceprezident International Center for Religion and Diplomacy (USA) Azhar Hussein připojil tezi, že náboženství je jakási identita, která byla jak světskými, tak náboženskými silami využita k vytvoření hranice mezi „námi“ a „těmi druhými.“⁶¹⁰ Zároveň se podělil o své zkušenosti, jak se náboženství stávalo součástí řešení problémů a upozornil na vysokou efektivitu spolupráce představitelů různých náboženství např. v diplomatickém přístupu založeném na víře. Tomáš Halík opakoval svou tezi o úzkém sepětí mezi náboženstvím a politikou, které pro sebe vzájemně představují významný kontext, a proto musí spolu vést živý dialog a vztah. Prezident americké společnosti Civilization Exchange and Cooperation Foundation Mohamed Bashir Arafat vedl apel na média, aby se nezaměřovala jen na negativní stránku náboženství, skandály a konflikty, neboť slovo je uměním, jímž nás Bůh obdařil v lidskosti, a vyzval k většímu soustředění na skutečný význam svatých textů namísto plamenných projevů. Profesor oregonské státní university Aaron T. Wolf zdůraznil dnešní zvyk lidí vymezit si na duchovní věci jen některé dny a hodiny v týdnu a volal po zduchovnění každodenního života. Kishore Mahbubani, děkan Lee Kuan Yew School of Public Policy v Singapuru zmínil, že příčinou konfliktů není náboženství, ale politika a konflikty mají globální dopad na celý svět díky globalizaci informací. Malajský výzkumník Farish Noor kladl důraz na praktické zapojení věřících do veřejného života vzhledem k obrovské schopnosti náboženství spojovat jednotlivé společnosti. James Zogby,

⁶¹⁰ srv. SCRUTON, Roger. *Západ a ti druzí. Globalizace a teroristická hrozba*. Barrister Principal 2007, ISBN 978-80-7364-042-2

prezident Arab American Institute konstatoval, že ve jménu božím bylo více lidí zabito, než spaseno a vyzval k intenzivnější komunikaci o nezaštiťování konfliktů jménem božím.⁶¹¹

Druhou část kulatého stolu s názvem *Trendy a změny na současné religiozní scéně* moderovala profesorka religionistiky The Cardinal Center (USA) Doris Donelly, poděkovala prezidentu Václavu Havlovi za stavění mostů a prohlásila, že mosty nejsou exklusivní, nýbrž jsou pro všechny a náboženství může být mostem přes rozbouřené vody, pokud se hovoří v kontextu svobody a odpovědnosti. Profesor emeritus na London School of Economics and Political Science David Martin v příspěvku o vztahu religiozity a sekularity mluvil o západoevropském a východoevropském způsobu myšlení. Rozvinul historický exkurs poválečného vývoje od křesťanských základů přes eticko-estetickou revoltu proti kapitalismu až po postmoderní a postsekulární vnímání světa a vzniku generace novopohanského panteismu. V období zmatení hodnot je každý donucen hledat vlastní duchovní cesty. Vyslovil tezi, že sekularizace je vzorem, jemuž by se měly ostatní kultury přizpůsobit. V západní společnosti je sekularismus i náboženství součástí seberealizace, zatímco ve východní Evropě sekulární totalitarismus doprovází náboženství. Shirin Ebadi, íránská laureátka Nobelovy ceny za mír, chápe radikalismus jako klíčovou hrozbu současného světa, protože není vázán jen na náboženství, nýbrž na ideologie vůbec. Radikalismus nepřipouští žádné jiné názory a tím umožňuje terorismus. Řešením je neovlivňovat náboženstvím a ideologiemi politiku. V muslimském myšlení je oddělení náboženství a ideologie od světské vládnoucí moci vnímáno jako sekularistický pokus o podkopání náboženské autority, přičemž sekularismus není něco, co stojí v protikladu k náboženství. Ředitel izraelského Institutu pro evropská studia Shlomo Avineri upozornil, že soukromé a veřejné věci ve veřejné sféře lehce splývají, a tudíž stát a náboženství nemohou být bezproblémově rozděleny, což demonstroval na různém přístupu k potratům a dále poukázal na nutnost kontextuálního způsobu čtení náboženských textů. Odmítl neslučitelnost konceptů islámu a demokracie s tím, že každé náboženství se v jistých ohledech střetává se společenskými a politickými principy demokracie. Proto nestačí pozorovat islám zvenčí, ale snažit se proniknout do jeho principů a rozepří. Mohamed Bashar Arafat sdílel názor, že sekularismus neznamená nutně nevíru v Boha a nastínil cíl islámu. Ten nebyl stvořen pro muslimy, aby se uzavřeli do své ulity, nýbrž zabývá se studiem celého univerza a životem muslimů uprostřed lidstva. Dlouhá doba vzniku koránu prý naznačuje, že islámský fundamentalismus a extremismus není problémem islámu jako náboženství, přestože někteří mezi jeho vyznavači nečiní rozdíly. Nadějí je mu

⁶¹¹ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Proměny ve vztahu náboženství a politiky.*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2007>

mladá generace, která vnese do islámského světa reformy, inspirované islámskou moudrostí.⁶¹²

Ročník 2009

Předposlední ročník projektu, konaný ve dnech 11.-13.října v Praze, je na stránkách nadace Fórum 2000 uveden ve formě informační zprávy, která udává téma *vztahu demokracie a náboženství*. Je v ní konstatováno, že celá řada odborníků považovala za základ demokracie právě náboženství a k pokojnému přechodu od diktatury k demokracii a občanské společnosti přispěly velkou měrou ve 20.století právě náboženská společenství od Filipín až po Polsko. Na druhé straně v jiných místech světa slouží náboženské symboly a rétorika k útokům na demokracii a její klíčový koncept svobody. Otázky pro panelisty byly položeny následovně: Jaký je skutečný vztah náboženství a demokracie, jak je koncept demokracie slučitelný s velkými světovými náboženstvími, zda jsou současné demokratické společnosti vhodnou biosférou pro náboženství, či spíše rizikovým prostředím, co mají demokratické státy očekávat od náboženství, jejich vůdců a komunit, a nakonec zda je koncept oddělení politiky od náboženství stále platný a oboustranně výhodný, nebo jej bude nutné nahradit jiným modelem. Další informace o konferenci nejsou v tomto zdroji uvedeny. Katolický týdeník 2009/43 z 21.10.2009 uvádí jako hlavní téma tohoto fóra „Demokracie a svoboda v multipolárním světě.“⁶¹³ Výrazným hostem zde byl lékař a mírový aktivista z Gazy Izzeldin Abuelaish, s jehož pohnutým životopisem se v českém překladu může čtenář seznámit v autobiografii s názvem *Nebudu nenávidět*. Z jeho svědectví lze vyčíst rub i líc absurdity palestinského konfliktu, stejně jako obrovské sebezapření člověka, který se rozhodl pro spolupráci s těmi, kdo podle propagandy musejí být jeho nepřáteli. I přes rodinnou tragédii a řadu projevů nadřazenosti a nenávisi se tento absolvent Harvardské univerzity, působící dnes na Clinical Public Health Division University of Toronto a kandidát Nobelovy ceny míru nevzdává svého přesvědčení a snahy o lásku k nepřátelům, v čemž mu pomáhá i jeho profese.⁶¹⁴ Konference se zúčastnilo na padesát významných osobností, jedna z mezináboženských debat se uskutečnila v kostele Nejsv. Salvátora, kterou moderoval Tomáš Halík a řečníky byli americký rabín David Rosen, Davood Feirahi z Iránu, princ

⁶¹² Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Trendy a změny na současné religiózní scéně*.“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2007>

⁶¹³ Oficiální stránky Katolického týdeníku. Katolický týdeník 2009/43. „*Kutil, Tomáš: Forum 2000 ve znamení dialogu o náboženství*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.katyd.cz/clanky/forum-2000-ve-znameni-dialogu-o-nabozenstvi.html>

⁶¹⁴ ABUELAISH, Izzeldin. *Nebudu nenávidět. Cesta lékaře z Gazy za mírem a lidskou důstojností*. Praha : Host, 2014. 240 s. ISBN 978-80-7294-977-9

Norodom Sirivudh z Kambodži, americký teolog a spisovatel Michael Novak, ředitel irácké Kufa akademie orientálních studií Said Al-Touraihi a další. Hlavní myšlenkou, na které se účastníci shodli byla, že náboženství dává klíč k porozumění principu lidských práv a musí být přirozeně součástí řešení společenských problémů, každé ve svém kulturním a společenském prostoru a mezináboženský dialog je možný jen díky bezprostřednímu osobnímu kontaktu.⁶¹⁵

Ročník 2010

V rámci projektu Mezináboženský dialog se v tomto výročním ročníku pod zastřešujícím názvem „Svět, ve kterém chceme žít“ konalo ve dnech 10.-12.října pět panelových diskusí a jedna přednáška. Na pracovišti Akademie věd se uskutečnil první panel s názvem *Mezi náboženskou xenofobií, tolerancí a dialogem*. Moderátorem byl indický sociolog Surendra Munshi, řečníky v této kapitole již představený Michael Melchior, dále José Casanova, sociolog náboženství na Georgetown University, USA, Joseph Maila, vedoucí religionistického týmu Ministerstva zahraničí Francie, Hasan Abu Nimah, ředitel Regionálního centra lidské bezpečnosti v Jordánsku a Grace Davie, socioložka náboženství na univerzitě v anglickém Exeteru.

Moderátor zahájil debatu slovy Šrí Vivékánandy z prvního Parlamentu světových náboženství v Chicagu 1893, že jediná naděje pro lidstvo je rozpoznání, že všechna náboženství vedou k jedinému cíli, že Bůh je jeden pro všechny. Zazněla otázka, jak můžeme žít v propojeném světě a jaké jsou kořeny současné náboženské nesnášenlivosti. Bylo řečeno, že hlavním kořenem nesnášenlivosti je absence duchovního života a touhy po spravedlnosti napříč náboženstvími. Strach a nenávisť, převlečené za náboženskou nadřazenost, znemožňuje jakoukoli ušlechtilou aspiraci bez ohledu na náboženství. Nenávisť eliminuje lidství tím, že zve k ponižování, pronásledování, násilí a smrti. Tento druh náboženství přitahuje bezpočet lidí, protože nevyžaduje mnoho a zodpovědnost přebírá vůdce.⁶¹⁶ Náboženství se tak stává aktem ega a terčem bezohledného pragmatismu. Chybí nově formulované univerzální poselství spravedlnosti a milosrdenství. Vizí může být například odpovědnost a závazek jednotlivých náboženství k zajištění budoucnosti životního prostředí, jak bylo řečeno na mezináboženské konferenci ve Windsoru v roce 2010 ústy generálního tajemníka OSN: „Můžeme budovat něco nového společně, náboženskou agendu v oblasti životního prostředí,

⁶¹⁵ Oficiální stránky Katolického týdeníku. Katolický týdeník 2009/43. „Kutil, Tomáš: Forum 2000 ve znamení dialogu o náboženství“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.katyd.cz/clanky/forum-2000-ve-znameni-dialogu-o-nabozenstvi.html>

⁶¹⁶ srv. Mt 7,13-16

sociální spravedlnosti, školství, v mírové politice, každá komunita zvlášť a všechny společně. V terénu existují náboženští myslitelé a vůdci, jejichž hlasy nejsou dnes zřetelně slyšet, jsou rozostřené totalitní nenávistí, ale jsou tam. Vytvořme mosty mezi partikularismem a univerzalismem.“⁶¹⁷ Jedna ze statistik z roku 1996 uvádí, že většina populace evropských zemí je přesvědčena, že hlavním zdrojem netolerance, xenofobie a konfliktu je obecně náboženství. Nikdo z respondentů nerozpoznal svou vlastní nesnášenlivost ve tvrzení, že teprve nyní jsme tolerantní, když nemáme náboženství. Tvrdí se, že islám je velký problém pro evropskou civilizaci. Představa, že náboženství vytváří konflikt, je relativizována rozborem příčin válek, genocid, holocaustu, gulagů, politických hladomorů, atomových výbuchů atd. jako resumé 20.století, v němž bylo ukázáno, že nic z toho nemělo přímou souvislost s náboženstvím. Evropané, kteří vidí za všemi konflikty náboženství, jako by vzpomínali na svoji středověkou minulost. Evropa má dojem, že sekularismem vyřešila všechny problémy. Tento mýtus o sekulární Evropě nevznikl Westfálským mírem, ale mnohem dříve systémem *Cuius regio, eius religio*, kdy se Evropa zbavila náboženských menšin. Teprve teď se musí Evropa znovu učit žít v náboženské pluralitě a nemá ponětí, jak strukturovat společnost a učit se akceptovat rozmanitost. Možností je učit se z fungujících partikularistických univerzalismů odjinud než za každou cenu šířit všude imperiální univerzalismus západního stříhu. Kvůli této aroganci selhávají multikulturní a integrační projekty. Otázka proto zní, zda chceme žít společně, nebo ne a týká se nejen Evropy, ale všech společností na světě. Náboženství není zdrojem, ale ideologickým nástrojem násilí. Náboženství je v konfliktech náhradou za chybějící identity, má nahradit nedostatek občanství. Ale náboženství není politická identita uvažovaná s ohledem na pluralismus soužití s lidmi jiné víry. Co tedy vytvářet pomocí mezináboženského dialogu? Jde o oboustranné pochopení hodnot, identit, rituálů a spirituality ostatních, aby se zabránilo negativním stereotypům, špatnému pochopení náboženství druhého, vstoupit do diskuse o totožnosti ostatních. Také se musí spolupracovat na velmi hmotných pozemských záležitostech jako jsou sociální otázky, boj proti chudobě, udržitelný rozvoj, lidská práva – vybudovat v tom všem společnou vizi. Negativní je vliv sekularizace na náboženskou gramotnost evropské populace. Na pořadu veřejné diskuse je náboženství díky migraci, která nebyla způsobena náboženstvím. Jedná se o ekonomický posun, hledání nových zdrojů pracovních sil. Problém

⁶¹⁷ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*The world we want to live in. Between Religions, Xenophobia, Tolerance and Dialogue*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2010-between-religious-xenophobia-tolerance-and-dialogue.pdf>

je, že tuto výzvu doprovází nevědomost, která se projevuje v kvalitě veřejné diskuse o náboženství. Zlepšení náboženské výchovy obyvatel, nadkonfesijní výuku jako prevenci, musí zajistit ve vlastním zájmu stát tak, aby byl vzdělaný člověk schopen informovaně a věcně hovořit o náboženství, být poučený, jak se intelektuálně bránit indoktrinaci, konverzi i fundamentalistickým sekularistům. Neexistuje žádný dialog, pokud nemá praktické výsledky. Náboženství proměněné v politický nástroj je jedna věc, věřící člověk s občanskou politickou rolí věc druhá. V náboženství je přítomen totalitní prvek s ohledem na boží nárok na člověka, ale když dojde ke konfliktu, podstatou řešení je kompromis. Pokud by byl podstatou náboženství pluralismus, pak lze něco tvořit společně. Možnost podívat se na své náboženství pohledem druhého nám pomůže pochopit vztah k vlastní tradici a problémům, které přináší.⁶¹⁸

Druhý panel se odehrál v prostorách Francouzského institutu v Praze s tématem *Náboženství a zahraniční politika*. Moderátorem byl Pierre Lévy, profesor sociologie a kybernetiky na Univerzitě St.Denis v Paříži, panelisty bývalý český diplomat Jiří Schneider, francouzský orientalista libanonského původu Joseph Maila, rabín Michael Melchior a profesor historie na State University v New Yorku Wiliam Cook. Role náboženství ve stále globalizovanějším světě je rámována otázkou, zda má náboženství ovlivňovat zahraniční politiku národních států v souvislosti s tématem islamismu a vztahem západní civilizace ke křesťansko-židovské tradici. Nahrazování ideologie náboženstvím v posttotalitních zemích, kde náboženství je mobilizující silou (býv. SSSR, Jugoslávie) je na postupu. Státy už nejsou fenomény, na které lze v tomto kontextu spoléhat. Nový konflikt se týká sporu nových identit ve společnostech, které si nestihly vytvořit občanské ideje a kde sehrává roli náboženská a etnická identifikace. Je nutností učit diplomaty a další veřejné činitele vnímat společenské konflikty v náboženském kontextu. Příkladem je postup francouzského ministerstva zahraničních věcí při vytvoření právního rámce k pochopení role náboženství v diplomacii. V politice existují tři hlavní role paměti, které musejí národní lídři udržovat rovnoměrně: paměť na velké události národa, paměť na příkoří, které způsobili jiní a paměť na příkoří, které jsme způsobili my. Nesmí se napomáhat nacionální jednostranností a kolektivnímu konstruktivnímu zapomínání. Problém mírového procesu na Blízkém Východě vychází z absence náboženské diskuse na vysokých politických úrovních a praxe společného slavení muslimských a židovských svátků jako projevů tolerance v konfliktních oblastech. „Náboženství není věc, kterou bychom mohli ponechat stranou. Je to otázka života a smrti. A

⁶¹⁸ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*The world we want to live in. Between Religions, Xenophobia, Tolerance and Dialogue*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2010-between-religious-xenophobia-tolerance-and-dialogue.pdf>

budoucnosti lidstva. (...) Náboženství nekončí za dveřmi sakrálních budov. Náboženství se dnes nachází v centru každodenního dění, ať se nám to líbí, nebo ne.“⁶¹⁹

Závěrečná slova rabiho Melchiora, mírového aktivisty, působícího v Izraeli, podtrhují všeobecnou zkušenost, že náboženství nemůže být z principu věci izolováno od žádného druhu lidské činnosti. Snaha o jeho izolaci působí konflikty stejně jako jeho politické zneužití. Náboženství je proto v jakékoli lidské společnosti katalyzátorem a ukazatelem antropologické vertikály, která relativizuje veškeré dění. Neexistuje mírumilovné náboženství bez dobré vůle věřících. V tom se projevuje personalistický princip, který podporuje tezi o společném základu všech náboženství, spočívající v diskusi o diferenciaci konkrétních lidských odpovědí na Boží nárok na člověka.

Třetí panel z 12.října v Paláci Žofín přinesl téma *vztahu teritoria a náboženství*. Moderoval jej Vartan Gregorian, účastníky diskuze byli rabín David Rosen, džinistický mnich Satish Kumar, ruský novinář Fyodor Lukyanov a již představovaný Hasan Abu Nimah.

Teritorium se úzce pojí s identitou jeho obyvatel a dalece přesahuje koncept čistě geografické oblasti.⁶²⁰ S tématem souvisí např. problém stavby minaretů ve Švýcarsku jako vzor nutnosti vytvořit novou společenskou smlouvu, usnadňující interakci mezi skupinami, které si na určité teritorium činí nárok, přičemž náboženství v této tvorbě je rozhodujícím faktorem. Konflikty, prezentované jako náboženské, mívají naopak charakter teritoriální a tam, kde je náboženství součástí mocenských struktur, je tato skutečnost problémem. Klíčové v těchto konfliktech bývá právě uznání identity. Řešením globálního civilizačního rozvratu může být druh univerzalizmu, který vzejde ze vzájemných odlišností. V kontextu Středního Východu existuje religiozita založená na vlastní identitě, v jejímž rámci se nese sociální praxe i přesto, že se jí nepodařilo etické hodnoty zakomponovat do rozhodování. V lokálních sporech tam proto nelze díky spletitosti dané situace odlišit náboženskou praxi od státní. Globalizace je cosi jako návrat do politiky přednárodních států, kdy hlavní mocenská hráči ospravedlňují své kroky náboženskou doktrínou. Změnami prochází politická atmosféra v tématech náboženské identity typicky vzestupem liberální xenofobie jako novým fenoménem, který může zásadně změnit politické rozvrstvení Evropy. V mezináboženském

⁶¹⁹ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Náboženství a zahraniční politika*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2010>

⁶²⁰ Archetypální atributy vztahu náboženství a teritoria i jeho palčivou realitu nese právě oblast Palestiny. Srv. CHAPMAN, Colin. *Či je země zaslíbená? Pokračující krize mezi Izraelem a Palestinci*. Praha : Volvox Globator, 2003. 335 s. ISBN 80-7207-507-1; srv. *Jewish Conspiracy and The Muslim World with Complete Text of The Protocols of The Learned Elders of Zion*, Published by Social Reform Society, Al Assyria Printing Press, Kuwait

dialogu je nutné rozlišovat mezi dvěma typy náboženství, mezi náboženským prožitkem a institucí, čili organizovanou vírou, vždy spojenou s mocí a teritoriem. Na základě zkušeností např. s ilegálním přechodem hranic lze zpochybnit obecně přijímanou definici identity. Teritoriální a formální náboženské identity jsou příliš obecné, neodpovídají politické realitě, a proto jsou neřešitelné. Rada zní: Lepší je se nad ně povznést.⁶²¹

Tématem následného panelu z 12.října v pražském Paláci Žofín byl vztah *náboženství, globalizace a sekularizace* s moderátorkou Doris Donelly a panelisty José Casanovou, Gillesem Kepelem, Tomášem Halíkem a Grace Davie. Na základě opakovaného zpochybnění (eurocentrické) sociologické teze o náboženství na ústupu a postupné sekularizaci společnosti modernizací, padlo prohlášení, že je na vzestupu jak sekularizace, tak religiozita, přičemž všechna náboženství světa prochází v současnosti radikální transformací mnoha rozličnými způsoby. Na příkladu privatizace náboženství, projevovaného poklesem počtu praktikujících a postupujícím oddělováním církví od státní sféry lze demonstrovat individualizaci náboženské identity⁶²² v sekulárním systému jako projev modernity. Díky celosvětovému trendu vzájemného mezikulturního uznávání a univerzalizmu se náboženství sekularizují, konfesionalita zároveň zadržuje i podporuje rozvoj náboženství. Náboženství lze definovat jako výraz hledání kolektivní identity a podle toho popsat zmíněný proces. Třídní rozvrstvení společnosti nebylo schopné pojmout změny postindustriálního světa a ztížilo tak mnoha komunitám hledání vlastní identity v rámci měnícího se systému. Probíhající transformace náboženství jsou součástí pokusu vytvořit určitou identitu za účelem vztahu s vlastním národním státem. Provázanost křesťanství a sekularismu je symbiózou tradičního křesťanství s evropskou modernitou, která jediná se zdála být sekulární a pouze křesťanství zabraňuje sekulární kultuře, aby se stala náboženstvím. Mezi oběma ideologiemi panuje napětí, které vede buď k podnětné diskuzi nebo k zákopové válce. Z povahy věci ovšem nemohou, navzdory extrémistům na obou stranách, jít vlastními oddělenými cestami. Největším nebezpečím pak je vzájemná démonizace. Z hlediska identity lze rozlišovat mezi realitou náboženství a vnímáním náboženství. Před 50.lety byli v Evropě muslimové, ale říkalo se jim Turci, Pákistánci, Alžířané. To, co se mění, není realita, ale její vnímání. To souvisí s vnímáním modernity, o níž Shmuel Eisenstadt tvrdil, že je mnoho pojetí modernity, které vytváří odlišní lidé na různých místech a různými způsoby. Nejsou předem dány, ale vznikají v dynamickém procesu, ve kterém náboženství hraje ústřední roli. O náboženském faktoru

⁶²¹ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „Vztah teritoria a náboženství“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2010>

⁶²² srv. BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9, s.73-90

politici, ekonomové ani sociologové na Západě donedávna nic nevěděli. Moderním společnostem chybí prorocký hlas, ať náboženský či sekulární. Moderní musí být obojí, náboženská kritika sekularismu i sekulární kritika náboženství.⁶²³

Poslední panelová diskuze z 12.října 2010 se konala v pražské Akademii věd na téma *Náboženství jako element demokratické změny* s moderátorkou Annou Teresou Arco, novinářkou z britského *The Catholic Herald* a panelisty Gillesem Kepelem, José Luisem Garcíá Panequem, nezávislým kubánským novinářem, prof. Tomášem Halíkem a íránskou právničkou a držitelkou Nobelovy ceny míru za rok 2003 Shirin Ebadi.

Panel se věnoval otázce, zda může být náboženství prospěšné demokracii. Shirin Ebadi ve svém příspěvku vyšla z vlastní životní zkušenosti a mluvila o problému kompatibility islámu s demokracií. Uznala, že k islamofobii dal podnět současný islámský radikalismus, ale připomněla, že v rámci jakéhokoli náboženství existují různé proudy, a proto je chybné spojovat chování jedné skupiny se všemi vyznavači islámu. „Nesmíme je vnímat jako jednolitý celek. Pokud máme vyslovovat spravedlivé soudy, potřebujeme se vzájemně mnohem lépe chápat,“ dodala Ebadi.⁶²⁴

José Luis Garcíá Paneque popsal historii katolické církve na Kubě, její strádání po dobu revoluce a jenom mírného zlepšení jejího postavení při návštěvě papeže v roce 1998. Ke svému přežití stále potřebuje ochranu a podporu ze zahraničí, ale v budoucnosti může sehrát klíčovou roli na cestě k demokracii na Kubě, věří Paneque. Gilles Kepel navázal na Shirin Ebadi zdůrazněním důležitosti interpretace a role mluvčích v rámci náboženství. Navrhl pracovní definici islamofobie: „Chápeme-li islamofobii jako diskriminaci muslimů, potom bezpochyby nemá místo v demokratické společnosti. Jestliže se ale nejedná o diskriminaci, je nezbytná schopnost kriticky se podívat na islám a náboženství tak, jak se umíme kriticky dívat na jakýkoliv jiný společenský fenomén,“⁶²⁵ vyzval Kepel.

Tomáš Halík připojil zkušenost z působení v katolické církvi za komunistického režimu v Československu pozdních osmdesátých let, kdy církve trpěly stalinistickým experimentem s totální ateizací země. Zdůraznil prorockou roli církve ve společnosti, kde se uplatňuje její schopnost desakralizovat státní moc, a tak do jisté míry předcházet totalitarismu, nebo

⁶²³ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*The world we want to live in. Religion, globalization and secularization*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/files/md-2010-religion-globalization-and-secularization.pdf> srv. VOGEL, Jiří. *Karl Heim v diskusi teologie a přírodních věd a jeho pokus o mnohodimenzionální pochopení skutečnosti*. Chomutov : L.Marek, 2013. ISBN 978-80-87127-40-7, s.171-179

⁶²⁴ Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Náboženství jako element demokratické změny?*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2010>

⁶²⁵ Tamtéž

jej oslabovat. Pojmenoval také měnící se úlohu katolické církve v západní společnosti, kde se stává spíše hlasem než silou. Vzpomněl Masarykův citát o demokracii, která je především dialogem, a vyslovil myšlenku, že by církve do takového dialogu měla vstupovat jako kompetentní hlas. V závěrečné diskusi Shirin Ebadi upozornila na západní státní sekularismus, nebo dokonce ateismus, jako potenciální zdroj nové ideologie. Halík reagoval přesvědčením o potřebě „zdravého sekularismu“, díky kterému můžeme věřit, že sekularismus a náboženství mohou v demokratickém státě fungovat současně a není nutný jejich konflikt. Gilles Kepel vyjádřil přesvědčení, že demokracie nevychází z křesťanské tradice, jelikož existovala dlouho před křesťanstvím. Halík oponoval odkazem na roli křesťanského universalismu Pavlových listů ve formování moderního chápání společnosti.

Dodatek

Prohlášení účastníků Setkání zástupců světových náboženství v rámci projektu Fórum 2000 z 3.7.2003

Žijeme ve světě procházejícím radikální sociokulturní proměnou, kterou nazýváme globalizace. Typickým projevem globalizace je prorůstání a propojení různých národů, ras, kultur a náboženství, včetně těch, které dosud žily relativně odděleně. Toto srůstání pochopitelně není a nebude idylické, může vyústit v řadu konfliktů - dokonce i planetárního rozsahu. V tomto novém civilizačním kontextu plní náboženství nové a velmi důležité sociální role. V procesu globalizace totiž řada velkých sociálních celků cítí obavu ze ztráty své identity a právě náboženství se mnohdy stává hlavním výrazem této identity a nástrojem zápasu za její uchování. Jsme mnohdy svědky toho, že pocity frustrace a křivdy, které v devatenáctém a dvacátém století našly výraz v jazyce národnostní, rasové a třídní nenávisti, nyní nacházejí výraz v jazyce náboženské nenávisti. Zatímco v době modernizace a sekularizace se Západu zdálo, že celý svět bude následovat jeho model ústupu náboženství z veřejného prostoru, jsme v naší době celosvětově svědky radikálního nástupu náboženství do politiky. Na zneužívání náboženských idejí a symbolů k podněcování skupinové nenávisti reagují snahy mnoha osobností i skupin, kteří inspirováni svými náboženskými tradicemi se snaží o přátelský dialog příslušníků různých náboženství a kultur. Skutečnost, že náboženství se mohou stát třaskavinami v mezinárodních konfliktech nebo mosty při překonávání „globálních propastí“ je snad dostatečný důvod, proč můžeme vidět v mezináboženském dialogu jeden z nejdůležitějších úkolů naší doby...⁶²⁶

⁶²⁶Oficiální webové stránky Nadace Forum 2000. „*Mezináboženský dialog 2003. Setkání zástupců světových náboženství*“ [online], [citováno 2017-02-10]. URL: <http://www.forum2000.cz/projekty/mezinabozensky-dialog-2003>

Příloha 2. Přehled mezináboženských projektů a pracovišť ve světě

(abecedně)

Anglican Communion Network for Interfaith Concerns (NIFCON). [online] [2018-02-02]
URL: <http://nifcon.anglicancommunion.org/>

Center for Christian-Muslims Studies University of Balamand, Libanon [online] [2018-02-02]
URL:
<http://www.balamand.edu.lb/Offices/AdministrativeOffices/Development/SupportingProjects/Pages/CenterForChristianMuslimStudies.aspx>

DEW, Diane S. *Islam and Christianity*. The Koran vs. The Bible. A Comparison of the Christian Scriptures with the Teachings of Muhammad, 2001
[online] [2018-02-02] URL: <http://www.dianedew.com/islam.htm>

Dialog Society, London [online] [2018-02-02] URL: <http://www.dialoguesociety.org/about-us.html>

Duncan Black Macdonald Center for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations, Hartford Seminary, Connecticut [online] [2018-02-02] URL: <https://www.hartsem.edu/>

Institut d'Etudes Islamo-Chrétiennes, Université Saint Joseph, Bejrút, Libanon [online] [2018-02-02] URL: <https://ieic.usj.edu.lb/>

Jay Phillips Center for Interfaith Learning. University of St.Thomas, Claermont
[online] [2018-02-02] URL: <http://www.csbsju.edu/jay-phillips-center-for-interfaith-learning>

Prince Alwaleed bin Talal Center for Muslim-Christian Understanding. Georgetown University
[online] [2018-02-02] URL: <https://acmcu.georgetown.edu/>

Regional Interfaith Network for Asia Pacific Region [online] [2018-02-02] URL:
<http://regionalinterfaith.org.au/>

Religions for Peace/Faith over Fear [online] [2018-02-18] URL: <https://rfp.org/>

Scriptural Reasoning (internetový portál pro sdílení četby a porozumění svatým textům)
[online] [2018-02-02] URL: <http://www.scripturalreasoning.org>

The Elijah Interfaith Institute Jerusalem [online] [2018-02-02] URL: <http://elijah-interfaith.org/about-elijah>

The Wiley Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue, West Sussex [online] [2018-02-08] URL: <https://www.wiley.com>

Trinity College Dublin. Irish School of Ecumenics. Intercultural Theology and Interreligious Studies
[online] [2018-02-02] URL: <http://www.tcd.ie/ise/postgraduate/theology-interreligious-studies.php>

University of Birmingham. School of Philosophy, Theology and Religion [online] [2018-02-02]
URL: <https://www.birmingham.ac.uk/schools/ptr/departments/theologyandreligion/index.aspx>

University of Cambridge Interfaith Program
[online] [2018-02-02] URL: <https://www.interfaith.cam.ac.uk>

WILSON, Andrew (ed.) *World Scripture. A Comparative Anthology of Sacred Texts*. International Religious Foundation, 1991. [online] [2018-02-02] URL: <https://www.unification.net/ws/>

World's Congress of Faiths, London [online] [2018-02-02] URL: <http://www.worldfaiths.org/>

Příloha 3. Preamble United Religions Initiative

- 1) My, lidé různorodých náboženství, duchovních vyznání a původních tradic na celém světě, tímto ustavujeme Spojenou Religiózní Iniciativu (URI) k podpoře trvalé a každodenní mezi-náboženské spolupráci, k ukončení nábožensky motivovaného násilí a k vytváření kultury míru, spravedlnosti a zdraví pro Zemi a všechny živé bytosti.
- 2) Respektujeme unikátnost každé tradice a rozdíly praxe nebo víry.
- 3) Ceníme si hlasů, které respektují ostatní, a věříme, že sdílení našich hodnot a moudrost nás může vést k jednání pro dobro všech.
- 4) Věříme, že naše náboženské, duchovní žití nás vede k budování společenství a respektování jednoho druhým spíše než že by nás rozdělovalo.
- 5) Proto se nyní, jako vzájemně závislí lidé zakořenění v našich tradicích, spojujeme pro prospěch naší komunity Země.
- 6) Spojujeme se s cílem budovat kulturu míru a spravedlnosti.
- 7) Spojujeme se abychom ozdravovali a chránili Zemi.
- 8) Spojujeme se k budování bezpečných míst pro řešení konfliktů, ozdravení a usmíření.
- 9) Spojujeme se k podpoře svobody náboženství a duchovních vyznání a k podpoře práv všech lidí, jak stanovuje mezinárodní právo.
- 10) Spojujeme se v odpovědné spolupráci, abychom přinášeli moudrost a hodnoty našich náboženství, duchovních vyznání a původních tradic, abychom nesli ekonomické, environmentální, politické a sociální výzvy, kterým čelí naše komunita Země.
- 11) Spojujeme se, aby měli příležitost zúčastnit se lidé na celém světě, zvláště ti, jejichž hlasu není vždy nasloucháno.
- 12) Spojujeme se, abychom radostně oslavovali požehnání a světlo moudrosti v každodenním pohybu i ve spočinutí v klidu.
- 13) Spojujeme se, abychom používali naše sdružené prostředky jen a jen k nenásilným, soucitným akcím, k probouzení nejhlubších pravd, k manifestaci lásky a spravedlnosti vůči všemu živému v naší komunitě Země.

Principy

- 1) URI je mosty stavějící organizace; ne náboženství.
- 2) Respektujeme posvátnou moudrost každého náboženství, spirituálního vyznání a původní tradice.
- 3) Respektujeme rozdíly mezi náboženstvími, spirituálními vyznáními a původními tradicemi.
- 4) Povzbuzujeme naše členy k prohlubování vzájemného porozumění a důvěry.

- 5) S respektem nasloucháme a mluvíme, abychom prohlubovali vzájemné porozumění a důvěru.
- 6) Dáváme a přijímáme zájem.
- 7) Hledáme a vítáme dar různorodosti a budujeme praxe, které nediskriminují.
- 8) Praktikujeme rovnocennou účast žen a mužů na všech aspektech URI.
- 9) Praktikujeme ozdravování a smíření, abychom nacházeli řešení konfliktů bez násilí.
- 10) Pěstujeme ekologické způsoby, které chrání Zemi pro současné i následující generace.
- 11) Hledáme a nabízíme spolupráci s dalšími mezi-náboženskými iniciativami.
- 12) Vítáme mezi členy všechny lidi, organizace a asociace, kteří se podepisují pod tuto Preambuli, Deklaraci Účelu a Principy.
- 13) Máme pravomoc dělat rozhodnutí na nejlokálnější úrovni, která zahrnuje všechny relevantní a dotčené strany.
- 14) Máme právo organizovat se v jakémkoli smyslu, rozměru, oblasti a okolo jakékoli záležitosti nebo aktivity, která je relevantní a konsistentní s Preambulí, Deklarací Účelu a Principy.
- 15) Naše uvažování a rozhodnutí mají být činěna na všech úrovních lidmi a metodami, které férově reprezentují rozmanitost dotčeného zájmu a které nejsou ovládnuty žádnou jednajícím stranou.
- 16) My (každá část URI) máme opustit jen tu autonomii a prostředky, které jsou esenciální k realizaci Preambule, Deklaraci Účelu a Principům.
- 17) Máme odpovědnost za rozvoj finančních a ostatních prostředků k zajištění potřeb naší skupiny, k sdílení finančních a dalších prostředků za účelem zajistit potřeby dalších skupin.
- 18) Zajišťujeme nejvyšší standard integrity a ethického postoje, rozvážného užívání prostředků a férového a precizního zveřejňování informací.
- 19) Jsme zavázáni k organizačnímu učení se a adaptaci.
- 20) Oceňujeme bohatost a rozmanitost všech jazyků a právo a odpovědnost všech účastníků na překlad a interpretaci Stanov, Článků, Nařízení a ostatních dokumentů v souladu s Preambulí, Deklarací Účelu a Principy a duchem Spojené Duchovní Iniciativy (URI).
- 21) Členové URI nesmějí být jakkoli přinucováni k žádnému rituálu nebo být "obraceni".⁶²⁷

⁶²⁷ Oficiální stránky URI. „Charter“ [online], [citováno 2017-03-30]. URL: https://docs.google.com/document/pub?id=1XDYnstgC_FGsvip7W52mL4QaZ7Dg0JAZa-VQLjLCxrA

Příloha 4. Prohlášení ke světovému étosu

Deklarace Parlamentu světových náboženství

Svět prožívá agónii. Tato agónie vše prostupuje a proniká natolik, že cítíme potřebu pojmenovat formy, jimiž se projevuje, a dát tak najevo hloubku svých obav.

Není míru - planeta je ničena - sousedé žijí ve strachu - ženy a mužové si jsou cizí - děti umírají!

Je to hrůzné.

Odsuzujeme zneužití ekosystému naší země.

Odsuzujeme bídu, která dusí životní šanci; hlad, který oslabuje lidské tělo; hospodářské nerovnosti, které hrozí zruinováním mnoha rodin.

Odsuzujeme sociální neřády národů, pohrdání spravedlnosti, které vytlačuje občany na okraj společnosti, anarchii zasahující do našich společenství, nesmyslnou násilnou smrt dětí, především však odsuzujeme agresí a nenávist ve jménu náboženství.

Tato agónie není nutná.

Není nutná vzhledem k tomu, že základ étosu již existuje. Tento étos nabízí možnost lepšího individuálního i globálního řádu a vyvádí lidi ze zoufalství a společnost z chaosu. Jsme mužové a ženy, kteří se hlásí k příkázáním a praxi světových náboženství. Tvrdíme, že v naukách jednotlivých náboženství lze nalézt jádro společných hodnot, které tvoří základ světového étosu. Tvrdíme, že tyto pravdy jsou již známy, je však třeba je oživit a uvést je ve skutek. Tvrdíme, že existuje neodvolatelná a bezpodmínečná norma pro všechny oblasti života, pro rodiny a obce, pro rasy, národy a náboženství. Již existují prastaré ukazatele lidského chování, které lze nalézt v naukách světových náboženství a které vytvářejí podmínky trvalého světového řádu.

Prohlašujeme:

Jsme navzájem na sobě závislí. Každý z nás si přeje dobro celku. Ctíme tudíž společenství živých bytostí, lidí, zvířat a rostlin a pečujeme o zachování země, vzduchu, vody a půdy. Bereme na sebe individuální odpovědnost za vše, co děláme. Všechna naše rozhodnutí, jednání a selhání přinášejí následky.

Musíme s druhými jednat tak, jak bychom chtěli, aby oni jednali s námi. Zavazujeme se, že budeme respektovat život a čest, individualitu a rozdílnost tak, aby se s každým člověkem nakládalo lidsky, a to bez rozdílu. Musíme se cvičit v trpělivosti a snášenlivosti.

Musíme být schopni odpouštět a poučit se z minulosti, nikdy ovšem nepřipustit, abychom sami zůstali zajatci nenávistných vzpomínek. Tím, že si vzájemně otevřeme svá srdce, musíme ve jménu světového společenství pohřbít své úzkoprsé rozepře a vytvářet tak kulturu solidarity a vzájemných vazeb.

Lidstvo chápeme jako svou rodinu. Musíme se snažit, abychom byli přátelští a velkorysí. Nesmíme žít jen sami pro sebe, mnohem spíše musíme sloužit druhým a nikdy nezapomínat na děti, staré, chudé, trpící, poškozené, uprchlíky a opuštěné. Nikdo nesmí být za žádných okolností považován za druhořadého občana, s nikým se takto nesmí jednat a nikdo nesmí být jakkoliv vykořisťován. Mělo by existovat rovnocenné partnerství mezi mužem a ženou. Nelze v žádném případě nemorálně zacházet s čímkoliv, co se týká sexu. Je třeba opustit všechny formy ovládání a zneužívání.

Zavazujeme se ke kultuře bez násilí, která bude naplněna respektem, spravedlností a mírem. Nebudeme nikdy utlačovat druhého člověka, škodit mu, mučit jej, nebo dokonce zabíjet a odřekneme se násilí jako prostředku smazávání rozdílů.

Musíme se snažit o spravedlivý sociální a hospodářský řád, v němž každý obdrží stejné šance a využije všech svých lidských možností. Musíme hovořit a jednat pravdivě, avšak soucitně, přičemž budeme s každým zacházet spravedlivě a budeme se vyhýbat předsudkům a nenávisti. Nesmíme krást. Musíme se naopak snažit přemáhat nadvládu touhy po moci, prestiži, penězích a konzumu, abychom vytvořili spravedlivý a pokojný svět.

Zemi nelze změnit k lepšímu bez předcházející změny vědomí jednotlivců. Slibujeme, že budeme rozšiřovat obzory svého vnímání tím, že budeme ukázněvat svého ducha meditací, modlitbou nebo pozitivním myšlením. Bez rizika a připravenosti k oběti nemůže v naší situaci dojít k žádné zásadní změně. Zavazujeme se tudíž k tomuto světovému étosu, ke vzájemnému porozumění a k formám života naplněným sociální snášenlivostí, podporujícím mír a chránícím přírodu.

Zveme všechny lidi, věřící i nevěřící, aby udělali totéž.

Principy světového étosu

- I. Bez světového étosu není nového světového řádu. „Světový étos chápeme jako základní konsensus ve vztahu k existujícím závazným hodnotám, neměnným měřítkům hodnot a základním osobním postojům.“

II. Základní požadavek: s každým se musí zacházet lidsky. „...každý člověk je povinen jako bytost vybavená rozumem a svědomím se chovat skutečně lidsky a ne nelidsky, činit dobro a vyvarovat se zla!“

Zlaté pravidlo (viz níže)

III. Čtyři nezrušitelná přikázání

1) Závazek ke kultuře bez násilí a ke kultuře úcty ke všemu živému.

2) Závazek ke kultuře založené na solidaritě a spravedlivém hospodářském uspořádání.

3) Závazek ke kultuře tolerance a k životu v pravdě

4) Závazek ke kultuře zrovnoprávnění a k partnerství muže a ženy

IV. Obrat vědomí

Role náboženství při udržování odpovědnosti ve stavu bdělosti, výzva jednotlivým náboženským společenstvím.⁶²⁸

Zlaté pravidlo:

Konfucius (asi 551-489 př. Kr.):

„Co si sám nepřeješ, to nečiň druhým“

(Rozhovory 15, 23)

Rabi Hillel (60 př. Kr.-10 po Kr.):

„Nečiň druhým to, co nechceš, aby oni činili tobě.“

(Sabat 31 a)

Ježíš Nazaretský:

„Vše, co chcete, aby lidé činili vám, činite i vy jim.“

(Mt 7,12; Lk 6,31)

Islám: „Nikdo z vás není věřící, pokud nepřeje svému bratru to, co si přeje sám.“

(40 Hadíth z an-Nawawi, 13)

Džinismus: „Lhostejnost vůči světským věcem má člověka proměnit, aby se vším stvořeným zacházel tak, jak by chtěl, aby se zacházelo s ním.“

(Sutrakritanga I. 11. 33)

⁶²⁸ KÜNG, Hans, KUSCHEL, Karl-Josef. *Prohlášení ke světovému étosu - Deklarace parlamentu světových náboženství*. Praha : CDK, 1999. 89 s. ISBN 8085959313

Buddhismus: „Stav, který mi ani není příjemný ani mne netěší, bude takovým i pro tebe; stav, který mi ani není příjemný ani mne netěší, jak bych se jej mohl od druhého nadat?“

(Samjutta Nikáj V, 353.35-354.2)

Hinduismus: „Člověk by se ke druhému neměl chovat tak, jak by jemu samému bylo nepříjemné; to je podstata morálky.“

(Mahabharata XIII. 114.8)⁶²⁹

⁶²⁹ KÜNG, Hans. Historie, smysl a metoda Prohlášení ke světovému étosu. Tamtéž, str. 52-53

Summary

Principy mezináboženského dialogu z hlediska husitské teologie The Principles of Interfaith Dialog in the Standpoint of Husite theology

Tomáš Procházka

This thesis focuses on the specific concept of Personalism and Trinitology of the Hussite theology as a basis for the Theology of interreligious dialogue, which postulates that the success of interreligious dialogue depends on the ontological understanding of human as a nonsubstantial personality. It outlines the orientations of modern Hussite theology to ecumenism, pluralism, universality and evolutionism to demonstrate its theoretical and practical potential to contextualize biblical personalism and Christian anthropology with interreligious dialogue. Presents the basic point of the Hussite theological tradition for interreligious dialogue, maps the former texts of the Czechoslovak Church's theologians on the theme of non-Christian religions, also the practical involvement of the Czechoslovak Church into an international dialogical structures. Shows the activities of the Hussite Theological Faculty of the Charles University in the study of religion and interfaith dialogue and also maps the public activities of associations and movements dealing directly or indirectly with interfaith dialogue in the Czech Republic after 1989. Explores the theory and practice of world's interreligious dialogue and analyses the thematic works of selected authors dealing with interreligious dialogue, Vladimír Boublík, Raimon Panikkar, Hans Küng, Pavel Hošek and Ivan Štampach. It represents the state of the scholarly discussion on the subject. In the reflection of Hussite theology, the main part elaborates on the themes of universalism, evolutionism and biblical personalism, and generalizes for interreligious dialogue its specifics: the concept of Now in religious experience, the non-substantial theory of human personality, and the critique of the metaphysical interpretation of the Christian Trinity dogma. Than formulates the results of this reflection for the theology of interreligious dialogue as principles which, in their complementarity, overcome the apparent contradiction between undifferentiated religious pluralism and a priori claim to the truth by revealing the anthropological roots of interreligious dialogue opposed to substantial dogmatics, thus giving scope for discussion of the original nature of religion.

